

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

GUMÂRÎ'NİN SÜYÛTÎ VE MÜNÂVÎ'YE İTİRAZLARI
(MÜDÂVÎ'NİN 1. CİLDİ ÖZELİNDE)

Hasan Hüseyin ÇALIŞKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YÜCEER

Konya-2024

Bu çalışma, 30.12.2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Savunma
Tez Jürisi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yüceer (Danışman Adı)
Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Ömer Faruk Akpınar (Üye Adı)
Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Furkan Çakır (Üye Adı)
Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Önsöz

İslâm dininin Kur'ân-ı Kerim'den sonra en önemli kaynağı olan sünnetin, sahâbe döneminden itibaren hassasiyetle sonraki nesillere aktarılmasıyla oluşan ilim geleneğimiz, temelleri bizatihi Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından atılarak gelişim göstermiştir. Hadislerin şifahi olarak ezberlenerek sadırlara akabinde satırlara yazılarak hem sünnetin muhafazası düşünülmüş hem de bu uzunca bir dönemi kapsayan tedvin işleminin ilk adımları atılmıştır. Elde edilen rivayetlerin bir zaman sonra fazla yekûn oluşturmaları istifadeyi zorlaştırmış ve bu durum hadis ilminde farklı tasniflere vesile olmuştur. Tasnifle başlayan süreç zamanla usûl, şerh ve ricâl ilmi gibi alanlarda da hız kazanmış ve günümüze kadar rivayetten râviye, eserden müellife pek çok şekilde devam edegelmiştir.

Osmanlı'nın Mısır'ı ilhakından hemen önce 911/1505 yılında vefat eden Süyûtî (ö. 911/1505) kendisini yaşadığı dönemin hadis hafızı kabul eden ve hadis ilminin usûl başta olmak üzere pek çok alanında eserler telif etmiş önemli âlimlerdendir. Kaleme almış olduğu *el-Câmiu's-sağîr* oldukça şöhret bulmuş ve âlimler tarafından övgülere mazhar olmuştur. Nitekim bu esere pek çok şerh yazılmış, söz konusu şerhler sayesinde hem *el-Câmiu's-sağîr*'den istifade artırılmış hem de eser geniş kitlelere ulaşmıştır. *el-Câmiu's-sağîr*'in şerhlerinden biri olan Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzü'l-kadîr* isimli eseri ise en önemli şerhlerin başında gelmiştir. Münâvî rivayetleri açıklayarak râvilerine dair analizler yapmış ve sened yönünden önemli bilgiler vermiştir. Çoğu zaman rivayetlerin sıhhatiyle ilgili âlimlerin görüşlerine işaret etmekle birlikte zaman zaman rivayetin sıhhati konusunda Süyûtî'ye yönelik itirazlarda bulunmuştur.

Miladi 20. asırda Mağrib ve Mısır bölgesinde yaşayan Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (1902-1960) de *el-Müdâvî li- 'ileli 'l-Câmi' s-sağîr ve şerhi 'l-Münâvî* isimli çalışmasında hem Süyûtî hem de Münâvî'ye yönelik tespit veya tenkitler yönelterek *el-Câmiu's-sağîr* ve *Feyzü'l-kadîr*'in bir yönüyle şerhini başka bir yönüyle eleştirisini ortaya koymuştur. Çalışmamamızın temel kaynağı olarak kullandığımız bu eserde müellifin, bu önemli iki âlime yönelik eleştirileri tahlil

edilmek suretiyle son dönem hadis tenkit anlayışının ilim dünyasına sunulması hedeflenmiştir.

Bu tez giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, amacı, konusu, yöntemi ve kaynaklarına temas edilmiştir. Tenkit geleneğinin son dönemine dikkat çekmesi hasebiyle bu bölümde önceki çalışmaları tamamlayıcı mahiyette bilgilere yer verilmiş ayrıca alandaki özgünlüğü, konuyla ilgili diğer çalışmalara değinilerek ortaya konulmuştur. Birinci Bölümde Gumârî'nin hayatı ve ilmi kişiliğine değinilmiş ve *el-Müdâvî* isimli eserin muhtevası ve metoduna dair kısa bir tanım yapılmıştır.

İkinci Bölümde Gumârî'nin Süyûtî'ye yönelik sened, metin ve cerh ta'dîle dair tespitleri ve ilgili rivayetlerin sıhhat, lafız, tahrîc, kaynak kullanımı ve bilginin aktarımına dair tenkitleri incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm, Gumârî'nin Münâvî'ye yönelik tahrîc, sıhhat, hata, çelişki, bilginin aktarımı/kullanımı ve ıstılaha dair tenkitlerin incelenmesi üzerine kuruludur.

Ayrıca çalışma sonunda *el-Müdâvî* isimli eserin birinci cildindeki rivayetlerin tamamının analiz edildiği genel bir değerlendirme yapıp elde edilen sonuçlar tablo hazırlanarak okura sunulmuştur.

Bu vesileyle tezin konusun tespit ve projelendirme sürecinden itibaren her safhasında desteğini sunan, çalışmanın seyrini kontrol eden ve tenkitleriyle rehberlik eden danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yüceer'e, lisans eğitimimden itibaren ilmi destek ve teşvikleriyle katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Yusuf Acar, Doç. Dr. Ömer Faruk Akpınar ve Dr. Öğr. Üyesi Furkan Çakır'a, süreç içerisinde desteklerini esirgemeyen Arş. Gör. Mehmet Koç, Arş. Gör. Kazım Emre Akın, Abdulsamed Tütün ve Mücahit Yılmaz'a şükranlarımı arz ederim. Çalışma sürecinde kendilerini ihmal etmeme rağmen desteklerini esirgemeyen anne-babama, aile büyüklerime ve kardeşlerime en kalbi muhabbetlerimi sunar, Rabbimden sıhhat, afiyet ve hayırlı ömürler dilerim.

Hasan Hüseyin Çalışkan

Konya-2024

Özet

Hadis tenkit geleneğinin son dönemlerinde muhtevaya yönelik çalışmaların yanı sıra yöntem incelemeleri de artarak devam etmektedir. Nitekim telif edilen eserlerin odağında müelliflerin yöntemleri, hadis değerlendirme kriterleri ve geleneğe yükledikleri anlam ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'ini ve Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr* adlı şerhini tahlil ederek iki müellife yönelik tenkitlerde bulunan Gumârî'nin *el-Müdâvî li-'ileli'l-Câmi'î's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî* isimli eseri, son dönem hadis tenkitçiliği ve İslâm düşüncesinde eleştiri kültürünü yansıtır niteliktedir. Bu çalışmada Gumârî'ye ait Müdâvî isimli eserin birinci cildi özelinde Süyûtî ve Münâvî'ye yönelik değerlendirmeler tahlil edilmiş; tenkit, tespit veya tasdikler başta sıhhat tenkidi olmak üzere cerh-ta'dîl, kaynak kullanımı, farklı tariklerin tespiti gibi konular etrafında izah edilmiştir. Gumârî'nin tenkitlerinin odağında Münâvî'nin özellikle hadis tahrîcine dair eksik bilgiler verdiği, kaynakları doğru kullanmadığı ve usûle dair kavramları yanlış kullandığı gibi konular yer almaktadır. Benzer şekilde verdiği bilgiler etrafında Süyûtî'yi de tenkit etmekle birlikte yer yer sadece tespitler yaptığı bazen de Münâvî'ye karşı onu savunduğu görülmektedir. Müdâvî'nin ilk cildinde 579 rivayetin yer almasından hareketle çalışma boyunca örnekler etrafında veriler analiz edilmiştir. Tümevarım yöntemi kullanılan bu çalışmanın sonunda rivayetlerin tamamına dair tenkit ve sıhhat odaklı bir tablo hazırlanmış Süyûtî, Münâvî, Gumârî ve Elbânî'nin hükümleri ve tenkit unsurları hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tenkit, Süyûtî, Münâvî, Gumârî, Müdâvî

Abstract

In the last periods of the hadith criticism tradition, methodological studies have been increasing in addition to studies on content. As a matter of fact, the methods of the authors, hadith evaluation criteria and the meaning they attribute to the tradition come to the forefront in the focus of the works. The work *al-Mudāwī li- 'Ilali 'l-Cāmī' al-Saghīr and Sharh al-Munāwī* by Abū'l-Fayz Ahmad al-Gumārī (1902-1960), who critiques the works of al-Suyūṭī (d. 911/1505) *al-Jāmi' al-Saghīr* and al-Munāwī (d. 1031/1622) *Fayz al-Qadīr*, reflects the culture of critique in modern hadith criticism and Islamic thought. In this study, the evaluations against al-Suyūṭī and al-Munāwī in the first volume of al-Gumārī's *al-Mudāwī* are analyzed, and the criticisms, determinations, or affirmations are explained around issues such as criticism of authenticity, *cerh-ta'dīl*, use of sources, and identification of different *tarīqs*. The focus of al-Gumārī's criticism is that al-Munāwī provides incomplete information about *hadīth tahrīj*, fails to use sources correctly, and misuses procedural concepts. Similarly, although he criticizes al-Suyūṭī for the information he provides, it is seen that he sometimes only makes observations and sometimes defends him against al-Munāwī. Based on the fact that 579 narrations are included in the first volume of *al-Mudāwī*, the data were analyzed around the examples throughout the study. At the end of this study, which uses the inductive method, a table focused on criticism and authenticity was prepared for all the narrations, and information was given about the judgments and elements of criticism of al-Suyūṭī, al-Munāwī, al-Gumārī and al-Albānī.

Keywords: Hadith, Criticism, al-Suyūṭī, al-Munāwī, al-Gumārī, al-Mudāwī

İçindekiler

Önsöz	I
Özet	III
İçindekiler	V
Kısaltmalar	VIII
Giriş	1
A. Araştırmanın Önemi ve Amacı	2
B. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi	3
C. Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi	4
BİRİNCİ BÖLÜM	14
GUMÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	14
A. GUMÂRÎ'NİN HAYATI	14
1. İsmi, Nesebi ve Atalarının Menşei	14
2. Talebeliği	15
3. Akidesi	17
4. Vefatı	20
B. İLMÎ KİŞİLİĞİ	20
1. Hocaları	20
2. İlmi Seyahatleri	23
3. İlmi Metodu	25
4. Eserleri	28
4.1. Müdâvî	31
İKİNCİ BÖLÜM	35
GUMÂRÎ'NİN SÜYÛTÎ'YE YÖNELİK İNCELEMELERİ	35
1. GUMÂRÎ'NİN TESPİTLERİ	35
1.1. Hadisin Farklı Tarikleri	35
1.2. Sened Tespiti ve Hadisin Değerlendirilmesi	40
1.3. Cerh-Ta'dîl/Râvilere Dair	42
1.3.1. Teferrüd	44
1.3.2. Daîfü'l-hadîs	47

1.3.3. İrsâl	50
1.3.4. İnkıtâ	52
1.3.5. Metrûkü'l-hadîs	54
1.3.6. Münkerü'l-hadîs.....	56
2. GUMÂRÎ'NİN TENKİTLERİ.....	60
2.1. Sıhhat Tenkiti	60
2.2. Rivayet Lafızlarına Dair Tenkitler	65
2.3. Tahrîc Usûlünde Görülen Eksiklikler	68
2.4. Kaynak Kullanımındaki Kusurlar	72
2.5. Yanlış Bilgi Aktarımı	74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	79
GUMÂRÎ'NİN MÜNÂVÎ'YE YÖNELİK TENKİTLERİ.....	79
3.1. Tahrîc Usûlünde Yöntem	81
3.2. Sıhhat Tenkiti	89
3.3. Münâvî'nin Hatalarına Dair	93
3.4. Münâvî'nin Çelişkiye Düştüğü İddiaları	97
3.5. Yanlış Bilgi Aktarımı	102
3.6. Veri Analiz Yöntemini Tenkit	106
3.7. Literatür Kaynaklı Tenkitler	111
3.8. el-Câmiu's-sağîr'in Yöntemi ve Münâvî	118
3.9. Cerh-Ta'dîl ile İlgili Tenkitler.....	124
3.9.1. Râvinin Tespiti	124
3.9.2. Râvinin Değerlendirilmesinde Görülen Hatalar	130
3.9.3. Hadislerin Farklı Tariklerine Dair	135
3.10. İstılahlarla İlgili Tenkitler	140
3.10.1. Şâhid	141
3.10.2. Mürsel Hadis.....	145
3.10.3. "Ricâlün Sahîhun" Kavramı	149
3.10.4. Müttefekun Aleyh	152
3.10.5. Sahih Hadis	154
3.10.6. Mütevâtir.....	158

3.10.7. Mu'dal.....	161
3.10.8. Münkati.....	163
Sonuç	167
Kaynakça	170
EK'ler.....	182
EK- 1.Tenkit ve Sıhhat Tablosu	182
Tabloya Dair.....	182

Kısaltmalar

a.s. : Aleyhisselam

b. : Bin/İbn

bk. : Bakınız

Erişim : Erişim tarihi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

ö. : Vefat tarihi

r.a. : Radıyallahu anh

s.a.v. : Sallallahü aleyhi ve sellem

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

ts. : Basım tarihi yok

Üniv. : Üniversite

Yay. : Yayınları

vb. : Ve benzeri

v.dğr. : Ve diğerleri

Giriş

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin en önemli dayanaklarından biri olan hadisler, farklı sebeplerle birçok tartışma zeminini belirlemeye günümüzde de devam etmektedir. Söz konusu hadis olunca, rivayet metinlerinden en yüksek seviyede istifade etme düşüncesi ön plana çıkmış bu doğrultuda öncelikle sıhhatlerinin doğru tespitine yönelik çabalar, ilim dünyasının gündemini meşgul etmiştir. Bu minvalde geliştirilen metotlar, şüphesiz hadis ilimlerini en değerli kılan noktalardan biridir.

Asırlar boyu rivayet metinleri pek çok tasnife tabi tutularak muhalled eserler meydana getirilirken her müellifin usûlü, düşünce yapısı ve toplumsal ihtiyaçlar, bahse konu tasnifleri zamanla çeşitli kılmıştır. Nitekim Begavî (ö. 516/1122) ile başlayan senedsiz hadis rivayeti eserlere olan itimadın tabii neticesi sayılırken; yapılan tasniflere yeni türler eklenmiştir. Bunlardan biri de derleme olarak tavsif edilen hadis kitaplarıdır. Hadis ilminin pek çok konusunda eser veren Süyûtî'de *Cem' u 'l-cevâmi* adlı eserinden seçtiği 10031 veciz, kavî hadisî alfabetik olarak sıralamış, hadislerin sıhhat durumunu ve kaynaklarını kısaltmalarla gösterdiği *el-Câmi' u 's-sağîr*'i derlemiştir. Bu eser, Osmanlı başta olmak üzere farklı coğrafyalarda popülarite kazanmış ve henüz müellif hayatta iken üzerine şerhler yazılmaya başlanmıştır. Örneğin Münâvî, *Feyzü' l-kadîr şerhu' l-Câmi' i 's-sağîr* isimli eserinde *el-Câmi' u 's-sağîr*'de yer alan hadisleri incelemiş bazı yerlerde Süyûtî'ye itiraz etmiş bazı yerlerde râviler hakkında bilgi vermiş çok defa da hadisin sıhhatine dair görüşünü belirtmeden hadisleri şerh etmiş ve Süyûtî'ye ait bu eserin şerhleri arasında en çok kabul göreni olmayı başarmıştır.

İslam ilim geleneği içerisinde bir eserin kazandığı şöhret, âlimlerin birbirlerine olan tenkitlerini durdurmamış ve ilmin gereği olarak yöntem ve içerik açısından eserlerin tahlili aynı ölçüde devam etmiştir. Son dönem Mağrip bölgesi âlimlerinden Ebü'l-Feyz Ahmed el-Gumârî Münâvî'nin şerhi ve Süyûtî'nin eserini incelemiş ve pek çok kıymetli izahatın yanında her iki müellife itirazlarda bulunarak hadis ilmine katkılar sunmuştur. Kimi risale, kimi reddiye kimi kitap düzeyinde üç yüz kadar eseri bulunan Gumârî, Süyûtî'nin *el-Câmi' u 's-sağîr* adlı eserinde yer alan 10031 rivayetten

3757'si hakkında incelemelerde bulunmuştur. *el-Müdâvî li- 'ileli 'l-Câmiu's-sağîr ve şerhi 'l-Münâvî* ismini verdiği çalışmasında önce rivayetin metnine akabinde Süyûtî ve Münâvî'nin tenkite konu olacak ifadelerine yer vermiş ve söz konusu ifadeleri analiz ederek özellikle Münâvî'nin zikrettiği literatür ve râvileri tek tek tahlil etmiştir. Böylece Süyûtî ve Münâvî'ye yönelik bir tenkit kitabı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, hadis tarihinin Süyûtî sonrası dönemin tenkit anlayışını göstermesi adına Gumârî'nin *el-Müdâvî* isimli çalışmasını hem Süyûtî hem Münâvî özelinde ele almaktadır. Rivayet sayısı dikkate alındığı için sadece birinci cilt örneklem seçilmiş ve sınırlandırma sadece bu ciltteki konulara göre belirlenmiştir.¹ Gumârî, Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinde yer alan 1180 rivayetin sadece 579 tanesini birinci ciltte incelemiştir.

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Hadis usûlünün temel gayesi şüphesiz rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyetinin tespitidir. Bu doğrultuda geliştirilen isnad, cerh-tadil, ricâl ve tahrîc çalışmaları her bir rivayetin durumunu ortaya koymayı hedeflemiştir. Özellikle mevduat ve duafâ literatürünün ortaya çıkmasıyla da rivayetlere dair pratik sonuçlar elde edilmiştir. Ancak insan unsurunun bütün bu süreçlerdeki etkisi, hata ihtimalini daima gündemde tutmuş ve münekkidin tenkit edilmesinin gerekliliğini de ortaya çıkartmıştır. Son dönem metodoloji çalışmalarında önceki dönem münekkidler yöntemleri ciddi eleştirilere konu olmaktadır. Osmanlının güçlü olduğu bir zaman diliminde telif edilen ve geniş kitlelere ulaşan Süyûtî'ye ait *el-Câmiu's-sağîr* adlı çalışma hakkında da tenkitler yapılmış ve günümüze kadar bu tenkitler etrafında ilmi çalışmalara imza atılmıştır. Nitekim Münâvî'nin yapmış olduğu şerh, eserin karizmasını olumlu yönde etkilerken şârihin yöntemi ve tahrîcleri ise eleştiri konusu olmuştur. Özellikle Gumârî ve Elbânî'nin yaptığı çalışmalar, her iki eserin çehresini değiştirecek bilgileri hâvidir. Daha önce Münâvî'nin Süyûtî'ye yaptığı itirazlar da olduğu gibi aynı şekilde Münâvî'ye de itirazlarda bulunulmuştur. Nitekim Gumârî, *el-Müdâvî* ismini verdiği eserinde Süyûtî ve Münâvî'ye yönelik sened, metin ve metoda

¹ Gumârî'nin eseri *el-Müdâvî*, Mustafa Yüceer danışmanlığında bir proje kapsamında dört bölüme ayrılmış ve sonraki ciltleri farklı araştırmacılar tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılması planlanmıştır.

dair tenkitler yönelmiştir. Bu çalışmada müellif Gumârî'nin itirazları tasnif edilecek ve yapmış olduğu tenkitler tahlil edilerek Süyûtî ve Münâvî ile mukayese edilecektir. Ayrıca Gumârî, *el-Müdâvî*'yi her ne kadar tenkit odaklı hazırlamış olsa da hem Süyûtî hem de Münâvî ile ilgili sadece tenkitte mi bulunmuş yoksa tenkit yerine tespitler yaparak nihayetinde her iki âlimin görüşlerini tasdik ettiği olmuş mudur sorusu da çalışmanın ikincil problematiği arasında yer alacaktır. Süyûtî'nin eseriyle ilgili çalışmaları olan Elbânî'nin de görüşleri dikkate alınarak Gumârî'ye dair yapılan incelemeler ve elde edilen bulgular, tenkit başta olmak üzere tespit ve tasdikler doğrultusunda *el-Müdâvî*'nin diğer eserlerle mukayese edilmesine imkân sağlayacaktır. Yanı sıra dört müellifin aynı rivayete dair ortaya koydukları benzer ve farklı yaklaşımların tespit ve tahlili, hadis tenkit metotlarının analizi, araştırmanın bir diğer amacıdır.

B. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

Başlangıçta Münâvî'nin kendi şerhine yaptığı ihtisar olan *et-Teyisîr*'i de kullanan Gumârî, *Feyzü'l-kadîr*'de gördüğü yanlışların diğer eserden daha yoğun olmasını öne sürerek çoğunlukla *Feyzü'l-kadîr*'i esas almış ve 3757 rivayet özelinde Süyûtî ve Münâvî'yi eleştirmiştir. Her ne kadar iki âlime yönelik tenkitler olsa da yaptığımız incelemeler neticesinde bu tenkitlerin büyük çoğunluğunun Münâvî'ye olduğu tespit edilmiştir. Gumârî eserinde toplam 3757 rivayet ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş olsa da üzerinde çalıştığımız birinci ciltte toplam 579 hadis bulunmaktadır. Bu 579 hadis de Süyûtî'nin eserinde yer alan sıralamaya göre 1180 hadise tekabül etmektedir. Nihayetinde Gumârî, Süyûtî'deki 1180 hadisi *Müdâvî*'nin birinci cildinde ele almış ancak bunların sadece 579 tanesini incelemiştir. Dolayısıyla geri kalan 601 hadis ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. *Müdâvî*'de her ne kadar son hadis itibarıyla 580 hadis varmış gibi gözüксе de 505. hadis sehven atlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu 579 hadis özelinde Gumârî'nin Süyûtî ve Münâvî'ye yönelik tenkit, tespit ve tasdik odaklı değerlendirmeleri Hadis Bilim Dalı'nın yöntemleriyle incelenip bahse konu rivayetlerin analizlerine yer verilecektir.

Öncelikle söz konusu rivayetler Gumârî'nin eserinde kaynak gösterdiği çalışmalardan teyit edilecek, ayrıca ihtiyaç halinde kendi tahrîclerimiz de rivayet

etrafında değerlendirmeye katkı sunmak üzere kullanılacaktır. Daha sonra Gumârî'nin *Müddâvî*'de değerlendirmeye aldığı rivayetlerin verileri analiz edilmek suretiyle hangi rivayette Süyûtî hangi rivayette Münâvî'ye veya hangisinde her ikisi hakkında tasarrufta bulunduğu araştırılacak ve Gumârî'nin tenkit yöntemi tespit edilecektir. Daha sonra Gumârî'nin tenkit üslubu merkeze alınıp Süyûtî veya Münâvî'ye ya da her ikisine yönelik kullandığı tenkit lafızlarına yer verilecektir. Her ne kadar sayı bakımından rivayetlerin azını oluştursa da sadece tespit ve tasdik içeren değerlendirmelerine de işaret edilecektir. Kronolojik süreci de göstermek adına Süyûtî ile ilgili değerlendirmeler, tespit ve tenkitten oluşan iki başlık altında incelenecek, sıhhat, tahrîc, kaynak ve bilgi kullanımına dair eleştirileri ortaya konacaktır. Tespit başlığı altında Gumârî'nin rivayetlerin farklı tariklerini tespiti ve cerh-ta'dîl ile ilgili bulgularına yer verilecektir. Münâvî ile ilgili bölümde ise tahrîc, sıhhat, râvî odaklı sened analizi, literatür, yöntem, bilgi aktarımı ve kullanımı gibi hususların yanı sıra usûl ve ıstılaha dair konular tümevarım yöntemi ile değerlendirilecektir. Bu doğrultuda Gumârî'nin hadis ıstılahlarını kullanımı, râvî kimliği tespiti ve tahrîc usûlüne dair metotlarına yer verilecektir. Aynı zamanda rivayetlerin sıhhatlerine dair varsa söz konusu çalışmaya mesned teşkil eden âlimlerin sıhhat görüşlerine de işaret edilecektir. Sıhhate dair herhangi bir bilginin tespit edilemediği rivayetlerde, Süyûtî'nin görüşleri için ilgili şerhlere müracaat edilecek, Gumârî ve Münâvî gibi âlimlerin görüşleri ise söz konusu incelemenin siyak ve sibakından tespit edilmeye çalışılacaktır. Şayet Gumârî ve Münâvî'nin görüşü tespit edilirse üst bir kavram olarak makbul veya merdud terimleriyle ifade edilecektir. Çalışmanın sonunda istatistiksel bir tespit yapılarak Gumârî'nin Süyûtî ve Münâvî'ye yönelttiği tenkitlerin tamamının yer aldığı bir tablo hazırlanacak aynı tabloda Süyûtî, Münâvî ve Gumârî'nin hadislerin sıhhati hakkındaki değerlendirmelere de yer verilecektir. Bahse konu tabloda mukayese imkânı verdiği için Elbânî'nin görüşleri de yer alacaktır.

C. Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmanın temel kaynaklarını Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr*, Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr* ve Gumârî'nin *el-Müddâvî* isimli eserler oluşturmaktadır. Ek olarak Süyûtî'nin *el-Le'âli'l-masnû'a* ve *Zeylû el-Le'âli'l-masnû'a*; Münâvî'nin *et-Teyisîr*; Gumârî'nin *el-Muğîr*; Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *et-Tenvîr şerhu Câmi'i's-*

sağır ve Nâsırüddin Elbânî'nin (1914-1999) *Sahîhü'l-Câmi'i's-sağır* ve *Daîfü'l-Câmi'i's-Sağır* isimli kitapları da en çok yararlanılan eserlerdir.

Süyûtî yetmiş bir hadis kitabını *Cem'u'l-Cevâmî'* adıyla bir araya toplamaya başlamış, fakat buna ömrü yetmemiştir. *el-Câmiu's-sağır* ise tamamlanamayan bu büyük eserin bir çeşit muhtasarıdır. Müellifin 28 Rebülevvel 907'de (11 Ekim 1501) bitirdiği ve 10031² rivayete yer verdiği eserine *el-Câmiu's-sağır min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* adını vermiştir.³ Süyûtî kitabında hadisleri derlerken kelimenin ilk iki harfine göre alfabetik bir metotla kitabını oluşturmuştur. Kısa ve özlü (veciz) hadislere tahsis edilen *el-Câmiu's-sağır*'de ahkâm hadisleri hemen hemen hiç bulunmamaktadır.⁴ Daha çok kavî rivayetler bulunmakla beraber fiilî hadislere de küçük bir bölüm ayıran müellif,⁵ (كان) ile başlayan fiilî hadisler için özel bir bâb açmış ve bu tür hadislerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiziki özellikleri (şemail) olduğunu da kaydetmiştir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) koyduğu yasakların aktarımını da “bâbu'l-menâhî” kısmında (نهى) diye başlayan rivayetleri sıralamak suretiyle vermiştir.⁶ Süyûtî takip ettiği yöntem gereği rivayetlerin senedlerine yer vermemiştir. Ayrıca hadisleri hangi kaynaklardan aldığını da hadislerin sonuna koyduğu bazı rumuzlarla ifade etmiştir. Süyûtî'nin kitabında en çok kullandığı eserler ve rumuzları şunlardır:

ت Tirmizî, Sünen; بخ Buhârî, et-Târihü'l-kebir; خ Buhârî, el-Câmiu's-sahîh; خد Buhârî el-Edebü'l-Müfred; خط Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd; حب İbn Hibbân, Sahîhu İbn Hibbân; حل Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ; حم Ahmed b. Hanbel, Müsned; د Ebû Dâvûd, Sünen; ش İbn Ebî Şeybe, Kitâbu'l-Musannef; ص Saîd b. Mansûr, Sünen; طب Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir; طس Taberânî, el-Mu'cemü'l-evsât; طص Taberânî, el-Mu'cemü'l-sağır; ع Ebû Ya'lâ, Müsned; عب Abdürrezzâk, el-Musannef; عد İbn Adî, el-Kâmil fî-Duafâi'r-ricâl; عك Ukaylî, Kitâbu'd-du'âfâi'l-kebir; عم Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Zevâid; فر Deylemî, Müsnedü'l-firdevs; ق Buhârî ve Müslim (müttefakun aleyh); قط Dârekutnî, Sünen; ك Hâkim, Müstedrek; م Müslim, el-Câmiu's-sahîh; ن

² Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağır min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Ali Beydun (Beyrut: Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 591.

³ Mücteba Uğur, “el-Câmi'u's-sağır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2024).

⁴ İsmail Lütî Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV, 2018), 167.

⁵ Uğur, “el-Câmi'u's-sağır”.

⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 169.

*Nesâî, Sünen; • İbn Mâce, Sünen; هب Beyhakî, Şuabü'l-İmân; هق Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ; ء Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî; ؤ Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce.*⁷

Her ne kadar bu rumuzlar bir müellifin belirli bir eserine işaret etse de bazı hadislerde yine bu rumuzlar kullanılmış olmasına rağmen aynı âlimin başka eserine de işaret edildiği bizzat Süyûtî tarafından ifade edilmiştir. Süyûtî az kullandığı eserlerin ise doğrudan ismini zikretmiştir. Ayrıca o, hadislerin sıhhatiyle ilgili görüşlerini de rumuzlarla belirtmiştir. Bu itibarla sahih hadis için (صح) hasen için (ح) ve zayıf hadis için (ض) rumuzunu kullanmıştır. Ne var ki bazı rivayetlerde hangi rumuzu koyduğu tespit edilememiştir. Bu durum genellikle müstensihlerin veya nâşirlerin dikkatsizliğinden kaynaklansa da *el-Câmiu's-sağîr*'in şerhlerine baktığımızda Süyûtî'nin bazı hadislere hüküm vermediği gözlemlenmiştir. Mevzû hadisler ile ilgili herhangi bir rumuza işaret etmeyen müellif, kitabının mevzû haberlerden koruduğunu iddia etmiştir. Her ne kadar Süyûtî kitabına mevzû hadisleri almadığını iddia etse de vakıa bu durumun tersini göstermektedir. Nitekim Süyûtî'nin hadis seçiminde ve hadisler hakkında verdiği hükümlerde yer yer tenakuza düştüğü de bir gerçektir. "Sahihtir" veya en azından "uydurma değildir" hükmüyle *el-Câmiu's-sağîr*'e aldığı bazı hadisleri bizzat kendisi uydurma hadislere tahsis ettiği *el-Le'âli'l-masnû'a* isimli kitabına alarak uydurma olduklarına hükmetmekte ve böylece kendisinin verdiği hükümler birbiriyle çelişkiye düşmektedir.⁸ İleride tanıtılacağı üzere Gumârî'nin *el-Muğîr 'ale'l-ehâdîsi'l-mevzû'a fi'l-Câmi'i's-sağîr* isimli çalışması, adından da anlaşılacağı üzere Süyûtî'deki mevzû haberleri tespit etmek üzere kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye⁹ baskısı kullanılan *el-Câmiu's-sağîr* ilk defa 1286'da Kahire'de basılmış, daha sonra farklı baskıları yapılmıştır.¹⁰

el-Câmiu's-sağîr'in en önemli şerhleri arasında kabul gören Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr* isimli çalışması çok fazla ilgi görmüştür. Münâvî bu eserde Süyûtî'nin izlediği alfabetik metoda bağlı kalarak hadisleri metin ve sened odaklı şerh edip incelemeye çalışmıştır. Hadis metinlerinde anlaşılmadığını düşündüğü yerleri izah etmiş ve gramer açısından bazı lafız ve isimlerin nasıl okunması gerektiğine dair

⁷ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 5-6.

⁸ Salahattin Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkid Kılavuzu* (İstanbul: İFAV, 2018), 31.

⁹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*.

¹⁰ Uğur, "el-Câmi'u's-sağîr".

bilgilere yer vermiştir. Bu izahatı zaman zaman dil âlimlerinin görüşleriyle veya şiirlerle desteklemiştir. Daha sonra Süyûtî tarafından hadislerin hangi kaynaktan alındığına işaret etmek üzere belirlenen rumuzların anlaşılmadığı gerekçesiyle bu metinleri izah etmeye çalışmış ve rivayetlere daha çok sened merkezli yaklaşarak sıhhat değerlendirmelerinde bulunmuş buna rağmen her bir rivayetle ilgili müstakil görüş zikredememiştir. Genel anlamda Münâvî, sıhhat konusunda önceki âlimlerin görüşlerinden oldukça istifade etmiştir. Hafız olarak nitelendirdiği İbn Hacer (ö. 852/1449) başta olmak üzere Zehebî (ö. 748/1348) ve Heysemî (ö. 807/1405), Münâvî'nin en çok istifade ettiği âlimlerden birkaçıdır. Çalışmamız da Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye¹¹ baskısını kullandığımız eser Alkamî'nin *el-Kevkebü'l-münîr fî şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*'i ile (Kahire 1329), ayrıca sayfaların üst tarafında *el-Câmi 'u's-sağîr*'in metniyle birlikte Kahire ve Beyrut'ta (Kahire 1356, 1357; Beyrut 1391/1972) ve Hamdî ed-Demirtaş Muhammed tarafından S. Arabistan'da on üç cilt (Mekke-Riyad 1418/1998) halinde yayımlanmıştır. Gumârî, bu kitaba *el-Müdâvî li-'ileli'l-Münâvî* adıyla dört büyük cilt hacminde bir hâşiye yazarak Münâvî'nin hadisleri değerlendirirken yaptığı hataları göstermiştir.¹² Çalışmanın ana kaynağını teşkil eden bu eser bir sonraki bölümde detaylıca incelenecektir

Münâvî *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi 'i's-sağîr*'de fazla geniş bulduğu *Feyzü'l-kadîr*'i bu çalışmasında üçte bir nispetinde ihtisar etmiş ve daha çok hadislerin sıhhat derecesini titizlikle belirtmiştir. Eser iki cilt şeklinde h. 1286 da ayrıca taş baskı olarak 1980'de Hindistan'da yayımlanmıştır.¹³

Çalışmamızda Gumârî'nin sıhhat görüşleriyle ilgili istifade ettiğimiz en önemli eser Gumârî'nin kendisinin kaleme aldığı *el-Muğîr 'ale'l-ehâdîsi'l-mevzû'a fî'l-Câmi 'i's-sağîr*'dir. Müellifin, Süyûtî'nin kitabında mevzû olduğunu söylediği 453

¹¹ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu 'l-Câmi 'i's-sağîr*, thk. Ahmed Abdü's-Selâm (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001).

¹² M.Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdür-raûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Kasım 2024).

¹³ Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdür-raûf" Çalışmamızda Riyad baskısı kullanılmıştır.

rivayeti bir araya getirdiği görülürken¹⁴ çalışmamızda bu eserin Dârü'l-Meşârî baskısı takip edilmiştir.¹⁵

Bu çalışmanın temel kaynağını oluşturan eser, *el-Müdâvî li- 'ileli'l-Câmi's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî*'dir. Münâvî'nin *el-Câmi 'i's-sağîr*'i şerh etmek için yazdığı *Feyzü'l-kadîr*'in haşiyesi olan bu çalışmada Gumârî, Süyûtî ve Münâvî ile ilgili incelemelerde bulunmuş söz konusu iki âlimi sened ve metin merkezli tenkit, tespit ve tasdik üzerinden ilmi değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁶ Bu eser daha sonra detaylı bir şekilde incelenecektir.

Süyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'ine yönelik yaptığı sıhhat odaklı çalışmaları etrafında Elbânî, hadislerin sıhhatine dair değerlendirmeler yaparken görüşlerine yer verilmesi bakımından çalışma sürecinde istifade ettiğimiz bir âlimdir. Süyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'indeki hadislerin hükümlerine dair kaleme aldığı *Sahîhü'l-Câmi 'i's-sağîr*¹⁷ ve *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*¹⁸ isimli eserleri bu doğrultuda hem mukayese hem de tenkit sürecinde veri sağlamıştır.

Süyûtî'nin sıhhat rumuzları konusunda kendisinden yararlandığımız *et-Tenvîr şerhu Câmi 'i's-sağîr* isimli eser, Emîr San'ânî tarafından kaleme alınmış *el-Câmi 'u's-sağîr*'in önemli şerhlerindendir. Çalışmamızda Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm tarafından tahkik edilen Mektebetu Dârü'l-İslâm baskısı kullanılmıştır.¹⁹

Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, son dönem hadis âlimlerinden olduğu için henüz kendisi hakkında fazla bir yekûn oluşturan literatür gelişmiş değildir. Ancak son yıllarda ülkemiz başta olmak üzere Gumârî'ye dair yapılan çalışmaların arttığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmaların bazıları şunlardır;

¹⁴ M.Yaşar Kandemir, “İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Feyz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Kasım 2024).

¹⁵ Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *el-Muğîr 'ale'l-ehâdisi'l-mevzû'a fi'l-Câmi's-sağîr*, thk. Şeyh Rabî' Şâtîlâ (Beyrut: Şirketu Dâri'l-Meşârî, 1429/2008).

¹⁶ Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *el-Müdâvî li- 'ileli'l-Câmi's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî* (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996).

¹⁷ Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi 'i's-sağîr ve ziyâdetüh* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, ts.).

¹⁸ Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988).

¹⁹ Ebü İbrâhîm Muhammed b. İsmail el-Kahlânî es-San'ânî, *et-Tenvîru Şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (Riyad: Mektebetu Dârü'l-İslâm, 1432/2011).

Fedvâ Bünkeyran tarafından hazırlanan *Menhecü'n-nakdi'l-hadîsî ve tatbikâtuhu beyne'l-eimme: Celâleddîn es-Süyûtî ve Abdurraûf el-Münâvî ve Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî* adlı eserde Gumârî'nin hadisçiliği incelenmiştir. Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere Gumârî'nin *Müdâvî* isimli eserinde Süyûtî ve Münâvî'ye getirdiği tenkitler esas alınarak Gumârî'nin hadisçiliği üzerinde durulmuştur. İki bölüme ayrılan eserin ilk bölümünde yazar, *Müdâvî*, *Feyzü'l-kadîr* ve *el-Câmi'u's-sağîr* ile ilgili kaynak, muhteva, usûl ve metodolojilerine dair bilgilere yer vermektedir. İkinci bölümde ise tashîhü'l-hadis, tahsînü'l-hadis ve tad'îfü'l-hadis başlıkları altında Gumârî'nin hadis tahrîc yöntemini tahlil etmiştir. Son olarak istidrâk başlığı altında da sened ve metin açısından Gumârî'nin bazı ıstılahlarla ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Söz konusu eser, Gumârî'nin *el-Müdâvî* isimli eseri ile sınırlandırılmış olsa da Gumârî'nin hadisçiliğine dair önemli bilgileri muhtevidir.²⁰ Yine aynı müellif tarafından *Leyse mine's-sünneti'n-nebeviyye: ahkâmu's-Seyyid Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî fî kitâbihi el-Müdâvî li ileli'l-Münâvî* isimli bir eser telif edilmiş ve Gumârî'nin *Müdâvî*'de uydurma hükmü verdiği hadisleri bir kitap altında birleştirmeye çalışılmıştır.²¹

M. Yaşar Kandemir tarafından yazılan TDV İslam Ansiklopedisi “Gumârî” maddesi,²² Abdurrahman Ece'nin “*el-Gumârî ve el-Mugîr ala'l-ehâdisi'l-mevdûa fî'l-Câmi'i's-Sağîr Adlı Eseri*”²³ isimli makalesi, Tahsin Kazan tarafından kaleme alınan “*Süyûtî'nin el-Câmi'u's-sağîr'inde Yer Alan Uydurma Rivayetler*”²⁴ adlı kitap ülkemizde yapılan çalışmalar arasında dikkat çekmektedir. Bunların dışında Mehmet Şakar tarafından yazılan ve alana önemli katkılar sunan “*Ebü'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*” isimli doktora tezinde, Gumârî'nin hadis tenkit anlayışı ekseninde tashih, zayıf ve uydurma hadisleri tespit etme metoduna dair önemli veriler analiz edilmiş

²⁰ Fedvâ Bünkeyrân, *Menhecü'n-nakdi'l-hadîsî ve tatbikâtuhu beyne'l-eimme: Celâleddîn es-Süyûtî ve Abdurraûf el-Münâvî ve Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1432/2011).

²¹ Fedvâ Bünkeyrân, *Leyse mine's-sünneti'n-nebeviyye: ahkâmu's-Seyyid Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî fî kitâbihi el-Müdâvî li ileli'l-Münâvî* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1430/2009).

²² Kandemir, “İbnü's-Sıddîk”.

²³ Abdurrahman Ece, “El-Gumârî ve El-Mugîr Ale'l-Ehadisi'l-Mavdûa Fi'l-Cami'i's-Sağîr Adlı Eseri”, *Şarkiyat* 4 (01 Kasım 2010), 104-135.

²⁴ Tahsin Kazan, *Süyûtî'nin el-Câmi'u's-sağîr'inde Yer Alan Uydurma Rivayetler* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022).

ayrıca Gumârî'nin hadisçiliği akademinin ilgisine sunulmuştur.²⁵ Yine aynı yazar tarafından neşredilen “*Bidat Ehli Ravinin Rivayetinin Kabulündeki İçtihat Farklılığının Hadis Tenkidine Yansımaları: Abdürraûf el-Münâvî ve Ebü'l-Feyz Ahmed el-Gumârî Örneği*”²⁶ isimli makalede cerh-ta'dîlin içtihadî olmasının etkisi dikkate alınarak âlimlerin râviler hakkında verdikleri hükümlerin hadislerin sıhhatine dair yansımalarına dikkat çekilmiştir. Yakın dönemlerde Mustafa Yüceer tarafından yayımlanan “*Eser Rey İhtilafında Gumârî'nin Kevserî'ye Eleştirileri*” başlıklı kitapta Gumârî'nin *Beyânü telbîsî'l müfterî: Muhammed Zâhid el-Kevserî* isimli eseri tahlil edilmiştir. Ehl-i rey ve ehl-i hadis bakış açıları dikkate alınarak Gumârî tarafından Kevserî'nin tenakuzlarına dair ortaya atılan iddialar Kevserî'nin eserlerinden tespit edilmiş ve Gumârî'nin bu yönde yaptığı tasarruflar tahlil edilmiştir.²⁷ Yine aynı yazar tarafından kaleme alınan ve çalışmamıza mesnet teşkil eden “*Modern Dönem Muhaddislerin Eleştiri Yöntemleri (Gumârî'nin Münâvî'ye Yönelttiği Tenkitler Örneğinde)*” isimli kitap bölümü, Münâvî'nin Gumârî tarafından tenkit edildiği meseleleri metodik açıdan incelemiştir. Ancak yazarın aynı eserde yer alan ve Gumârî'nin Süyûtî'ye yönelttiği tenkitlerine yer vermemesi dikkat çekmektedir.²⁸

Gumârî'ye dair literatürü incelediğimizde tespit edebildiğimiz diğer çalışmalar ise şu şekildedir:

1. Hayatına dair telif edilen biyografi eserleri
 - Muhammed Buhûbze (ö. 2020), *Sahîfetü Sevâbık ve Cerîdetü Bevâik* (Kahire 1430).
 - Abdullah et-Telîdî (ö. 2017)-Talebesi- *Hayâtu Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî*, el-Matbaatü'l-Mehdî, Tıtvân, ts.
 - Abdullah et-Telîdî, *el-Enîs ve'r-refîk fî tercümeti Ahmed b. Sıddîk*,

²⁵ Mehmet Şakar, *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2022).

²⁶ Mehmet Şakar, “Bidat Ehli Ravinin Rivayetinin Kabulündeki İçtihat Farklılığının Hadis Tenkidine Yansımaları: Abdürraûf el-Münâvî ve Ebü'l-Feyz Ahmed el-Gumârî Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (27 Aralık 2021), 331-359.

²⁷ Mustafa Yüceer, *Eser-Rey İhtilâfında Gumârî'nin Kevserî'ye Eleştirileri* (Ankara: Fecr Yayın, 2024).

²⁸ Mustafa Yüceer, “Modern Dönem Muhaddislerin Eleştiri Yöntemleri (Gumârî'nin Münâvî'ye Yönelttiği Tenkitler Örneğinde)”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* (İstanbul: Ensar, 2021).

- Mahmûd Saîd Memdûd, *Müsâmeratü's-Sıddîk bi badi ahvâli Ahmed b. Sıddîk*, ts.

- Fedvâ es-Sâdık b. Kîrân, *Ahmed b. es-Sıddîk el-Gumârî, el-Hâfızü'l-Müceddid*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2011.

- Mazhar Tunç, *Modern Mağribte Hadis (Gumârîler)*, İlahiyat Yay. Ankara 2022.

2. Gumârî'ye dair telif edilen tezler

- Muhammed Mahmud Ahmed Bekkâr, *“İmamü'l-Hâfız Ebü'l Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî ve menhecühû fî tashîhi'l-ehâdîsi ve tazîfihe min hilâli kütübihi: “el-Müdüvî li-‘ileli'l Câmii's-sağîr ve şerhu'l-Münâvî”, “el-Hidâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Bidâ ye”, “el-Mugîr ale'l-ehâdîsi'l-mevzûati fî'l-Câmii's-sağîr”*, Yüksek Lisnas, Ezher Üniv. 2004.

- Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Kettânî el-Eserî, *Fıkhu'l-Hâfız Ahmed b. es-Sıddîk el-Gumârî*, Yüksek Lisnas, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

3. Gumârî'ye dair telif edilen Kitaplar

- İbnü'l-Hâc es-Sülemî, *İs'âfü'l-İhvânî'r-râgibîn bi Terâcimi Sülletin min Ulemâi'l-Magribi'l-Muâsirîn*, Kazablanka, 1992.

- Hasan b. Ali el-Kettânî, *Fıkhu'l-Hâfız Ahmed b. Sıddîk el Gumârî*, Beyrut, 2005.

- Alyâ Muhammed Zeccel, *el-Hâfız Ahmed İbn Sıddîk el-Gumârî ve Cuhûduhu fî Hidmeti'l-Hadîs min Hilâli Eczâihi'l-hadîsiyye*, Beyrut, 2019.

- Münîr Hâmid Ferrâc el-Bukamî, *Ârâu Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî*, Cidde: Dâru'l-Evrâk, 2019.

4. Gumârî'ye dair telif reddiye ve bildiriler

- Ebü'l-Hâris Abdülhamid el-Halebî el-Eserî, *Keşfü'l-Mütevârî min telbîsâti'l-Gumârî*, Dâru İbnü'l-Cevzî, Demmâm 1990.

- Tefîk b. Ahmed el-Ğalbazûrî, *Kevserî ve Muasırı Hafız Ahmed b. es-Sıddîk el-Gumârî el-Mağribî Arasındaki İlmi Tartışmalar*, Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri (Düzce 2007), 735-751.

- Hamûd b. Abdullah et-Tüveycirî, *Beyânu'l-Mehacce fî'r-reddi alâ mütedi'Tanca*. Riyad, ts.

- Ebü'l-Hâris Abdülhamid el-Halebî el-Eserî, *et-Tenkîl bimâ fî kütübî 'l-Gumâriyyîn mine 'l-ebâtîl*.

- Elbânî, *Gâyetü 'Âmâl fî beyânî hadîsi za 'fî 'arzi 'l-âmâl ve 'rreddi ale 'l-Gumârî fî tashîhi iyyâhü bi-Sahîhi 'l-Makâl*, (Yazma)

- Abdurrahman b. Muhammed en-Netîfî el-Mağribî, *İzhâru 'l hak ve 'l-intisâr fî 'l-bahs mea sâhibi Tevcîhü 'l-anzâr li-tevhîdi 'l-müsli mîn fî 's-savmı ve 'l-iftâr*.

- Hammâd b. Muhammed el-Ensârî el-Mağribî, *Tuhfetü 'l-Kârî fî 'r-reddi ale 'l-Gumârî*, (Akaid Risaleleri içinde) Mektebetü 'l-Fur kan, Dimeşk, ts.

- Ebû İshâk el-Huveynî el-Mısırî, *ez-Zendü 'l-vârî fî 'r-reddi ale 'l Gumârî*, (Yazma),

- Ali b. Muhammed Nâsır el-Fakîhî, *el-Fethu 'l-mübîn bi 'r-reddi alâ nakdi 'l-Gumârî li-kitâbi 'l-Erbaîn*

- Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî ez-Zemzemî (Kardeşi), *Ta 'rî fü 'l-Müslim bimen yeddai 's-sünneti vehüve mücrim*,

- Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî ez-Zemzemî (Kardeşi), *Tuhfe tü 'ş-şürafâ fî 'r-reddi alâ Hideyeti 's-suğrâ*, Tanca ts.

- Mustafa el-Yusûfî es-Süfyânî es-Selvî, *Eşeddü 'l-Kasfî alâ Der 'i 'z Za 'f an hadîsi Men Aşeka fe 'aff*.

- Mustafa el-Yusûfî es-Süfyânî es-Selvî, *Tenbîhü 'l-kârî ilâ fedâihi Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî*, Marakeş, 1996

- Abdullah Ramazan Musa, *Hedmi Usul-i Ehli 'l-bida 'fî fazahi ekâzib ve cehâlâti 'l-Gumârî*,

- Abdulhay el-Kettânî, *Sevtu 'l-Akdâri 'l-Müsdil alâ Keşfi 'l-Estâr 'il Mürsel mine 'l-Kahhâr li-fazîhati Ahmed b. es-Sıddîk el-Gumârî*, Himâ ratü 'l-isti 'mâr ve zenbühü 'l-muntası el-Kettânî husâlete 'l-evsâhi ve 'l akzâr, Mektebetü 'l-Mağribiyye, Hızânetü 'l-Âmme, 8243, (Yazma)²⁹

Bu çalışmanın zeminini teşkil eden Münâvî'nin Süyûtî'ye itirazları başlıklı çalışmalar da ülkemizde tez olarak çalışılmıştır. Bu çalışmaların ilki Nasseruddin Mazhari tarafından hazırlanmış olup *Münâvî'nin Süyûtî'ye İtirazları* (Feyzü 'l-

²⁹ Yüceer, *Eser-Rey İhtilâfında Gumârî'nin Kevseri'ye Eleştirileri*, 71-72.

Kadîr'in Birinci Cildi Özelinde)³⁰ başlığını taşımaktadır. Gumârî'nin Süyûtî ve Münâvî merkezli tenkitleri dikkate alındığında bizim çalışmamız, tenkit noktasında üç müellifin konumlarını tespit ve yöntemlerini tahlil etme açısından alana katkı sunacak ayrıca cerh-ta'dîl başta olmak üzere hadis tarihinin son dönemlerini analiz etmeye imkân sağlayacaktır. Araştırmanın önemi, amacı, yöntemi ve kaynaklarına dair aktarılan bu bilgilerden sonra Gumârî'nin hayatı ve ilmî kişiliğine kısaca yer verilecektir.

³⁰ Nasseruddin Mazhari, *Münâvî'nin Süyûtî'ye İtirazları (Feyzü'l-Kadîr'in Birinci Cildi Özelinde)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

BİRİNCİ BÖLÜM

GUMÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

İlim geleneğimizde müelliflerin hayat öyküleri daha çok ilim ve eserleri etrafında değerlendirme konusu yapılmıştır. Bununla birlikte bazıları kendi otobiyografilerini kaleme alarak icazet silsilelerini, hoca-talebe ilişkilerini ilk elden ehline takdim etmişlerdir. Gumârî de kendi biyografisini kaleme alan müelliflerdendir. *Bahru'l-amîk* isimli çalışması bu doğrultuda telif edilmiştir. Yanı sıra Mehmet Şakar'ın tezinin bir bölümü kapsamlı bir Gumârî biyografisi sunarken, Mustafa Yüceer'in çalışması da eser merkezli bir biyografi içermektedir. Ayrıca Gumârî ailesi hakkında Mazhar Tunç'un çalışması da hem ailenin fertlerini hem de eserlerini tanıtmaya bakımından önemlidir. Bu üç çalışma etrafında akademik anlamda Gumârî biyografisi büyük ölçüde açık erişimde olup bizim çalışmamızda mezkûr eserlerin yanı sıra *Bahru'l-amîk* esas alınarak kısa bir tanıtım yapılacaktır.

A. GUMÂRÎ'NİN HAYATI

1. İsmi, Nesebi ve Atalarının Menşei

Müellifin eserinde verdiği bilgiye göre tam adı ve künyesi es-Seyyid Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk b. Ahmed b. Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülmümin b. Muhammed b. Abdülmümin b. Ali b. el-Hasen b. Muhammed b. Abdullâh b. Ahmed b. Abdullâh b. Îsâ b. Saîd b. Mes'ûd b. el-Fudayl b. Ali b. Ömer b. el-Arâbî b. Allâl b. Mûsâ b. Ahmed b. Dâvûd b. İdrîs el-Ezher b. İdrîs el-Ekber (Mağrib Fatihî) İbn Abdullâh el-Kâmîl b. el-Hasen el-Müsennâ b. el-Hasen es-Sıbt b. Ali ve Fâtîmeti'z-Zehra şeklindedir. Annesi de h. 1224 yılında vefat eden Ahmed b. Acîbe'nin torunudur.³¹

Gumârî'nin ataları, hicrî beşinci asrın sonlarında Endülüs'ten ayrılarak Tilimsân³² civarına yerleşmişlerdir. Ailesi, Benî Yeznâs kabilesine mensuptur ve

³¹ Gumârî, *el-Müddâvî*, 31; Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, *el-Bahru'l-amîk fî mervîyyâti İbni's-Sıddîk* (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1428/2007), 1/47.

³² Cezayir'in kuzeybatısında Fas sınırına yakın bölgede yer alır bk. Ahmet Kavas, "Tilimsân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2024).

Tilimsân'da tanınmışlardır. Daha sonra, zamanla Mağrib'in³³ çeşitli bölgelerine dağılmışlar; Gumâra, Tuckân ve Encere'ye, ardından da Fas,³⁴ Tanca, Tıtvân³⁵ ve diğer şehirlere yerleşmişlerdir.³⁶

Dedesi Seyyid Abdülmümin b. Muhammed, 11. yüzyılda Gumâra bölgesine gelmiştir. Babası, h. 14. yüzyılın başında, şeyhinin emriyle, yakın akrabası olan şerif ve seyyid olan Abdü'l-Hafız b. Acîbe'nin kızıyla evlenmek üzere Tanca'ya taşınmış ve burada yaşamaya başlamıştır. Gumârî h. 1320 (1902) yılının ramazan ayının yirmi yedisinde bir cuma günü doğmuştur.³⁷ Gumârî, doğumunun Tanca'da gerçekleşmemesini, Allah'ın ona lütuf ve yardımlarının ilk göstergelerinden biri olarak görmektedir. Doğumdan iki ay sonra, ailesi Tanca'ya geri dönmüş ve Gumârî bu şehirde büyümüştür.³⁸

2. Talebeliği

Gumârî, beş yaşına geldiğinde, babasının teşvikiyle Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemeye başlamış, dokuz yaşında hafızlığını tamamlamış daha sonra bazı dinî metinleri ezberlemeye devam etmiştir. Bunlar arasında *el-Âcurûmiyye*, *el-Mürşidü'l-Muîn*, *el-Erbaûn* (Nevevî), *es-Senûsiyye*, *Elfiyyetü İbn Mâlik*, *el-Cevhera*, *el-Manzûmetü'l-Beykûniyye*, *Elfiyyetü'l-İrâkî* ve *Muhtasarı Halîl'in* bir kısmı (Nikâh kitabına kadar) bulunmaktadır. Aynı zamanda bu eserlerin şerhlerini de okumuştur. Devam eden süreçte Kur'ân-ı Kerim'in farklı kıraatlerini öğrenmek için Abdülkerîm el-Berrâk el-Encerî'den (ö.?) ders almıştır. Gumârî ayrıca dini metinler haricinde hat sanatıyla ilgilenmiş bu doğrultuda, Harrâz'ın (ö. 718/1318) manzum eseri ve Abdülvâhid b. Âşir'in (ö. 1040/1631) şerhi *Fethü'l-mennân* üzerine çalışmalar

³³ Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır bk. İbrahim Harekât, "Mağrib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2024).

³⁴ İslâm dünyasında Mağrib ülkelerinden el-Mağribü'l-aksâ veya Cezîretü'l-Mağrib, Batı dünyasında Atlas ülkelerinden Maroc (Morocco) isimleriyle tanımlanır. Bugün resmî adı el-Memleketü'l-Mağribiyye'dir bk. Sırrı Erinç, "Fas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2024).

³⁵ Fas'ın kuzeyinde Akdeniz'e paralel uzanan Rif Dağları sırasına ait Derse dağının eteğinde, Martîl ırmağı kıyısında kurulmuştur bk. Nadir Özkuyumcu, "Tıtvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2024).

³⁶ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/31.

³⁷ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/48; Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/31.

³⁸ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/49.

yapmıştır. Gumârî'nin ilmi hayatında babasının rolü önemlidir. Nitekim ilim yolculuğunun ilk safhası babasının yönlendirmeleriyle gerçekleşmiştir. Babası onunla ilmî müzakerelerde bulunur ve sürekli onu ilme teşvik ederdi. Çeşitli ilimlerde onunla ders yapar, bu esnada dersle ilgili kıymetli kitaplardan bahsederdi.³⁹ Özellikle değerli ve nadir bulunan kitapların özelliklerinden söz eder, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, usûl, Arap diline dair kitapları arayıp bulmasını tavsiye ederdi. Gumârî bu şekilde, çok küçük yaşlardan itibaren kitaplar hakkında önemli bilgilere ulaşmıştır. Gumârî gördüğü bir rüya üzerine hadis ilmine önem vermeye başladı. Hicrî 1329 yılında babası hac ibadetini yerine getirmek üzere Mekke'ye gittiğinde ailesiyle birlikte Gumârî'yi de yanında götürdü. Gumârî, Mekke'de bulunduğu sırada babasına rüyasında Medine'de büyük bir bahçeye girdiğini ve burada meşhur hadis âlimi Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'yi (ö. 1346/1927) gördüğünü ve Kettânî'nin elini başına koyarak Müzzemmil Sûresi'ni okumaya başladığını anlattı.⁴⁰ Yanı sıra rüyasında Muhammed b. Cafer el-Kettânî'nin *Şifâü'l-eskâm ve'l-âlâm* isimli eserini okuduğunu görmüş bunun üzerine neredeyse kitabı ezberleyecek şekilde mütalaa etmiştir. Daha sonra el-Kettânî'nin kitabı üzerinde çalışarak, günahların keffâreti ile ilgili ulaşabildiği bütün hadisleri topladığı ve büyük-küçük günah ayrımı konusunu incelediği *Tenvîru'l-halbûb fî mükeffirâti'z-zünûb* isimli eserini kaleme almıştır.⁴¹

Hadis ilimleri ve usûlü, Gumârî'nin okuma ve araştırmalarında özel bir yer tutmaktadır. Hadis ilmine olan ilgisi zamanla zayıf ve uydurma hadisleri tanıma isteğiyle birlikte, bu tür hadislerin sebeplerini ve zayıf râvileri öğrenmeye yönelmesine sebep olmuştur. Bu amaçla Kettânî'nin "*Kitâbü süferâi'l-esfâri'l-muhaddîs*" adlı eserini okumuş ve buna bazı ilaveler yapmıştır. Ayrıca Süyûtî'nin *el-Le'âli'l-masnû'a*, İbn Hacer'in *el-Kavlü'l-müsedded fî'z-zebbi'an Müsnedi Ahmed*, Zehebî'nin *el-Mizân*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *el-Makâsıdu'l-hasene*, İbn Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 507/1113) *Tezkiratü'l-Mevzûât*, Ali el-Müttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) *Kenzü'l-ummâl*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*, İbn er-Rebî'nin (ö.?) *Teyisîrü'l-Vusûl*, Münâvî'nin *et-Teyisîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, Zebîdî'nin (ö. 1205/1791)

³⁹ Gumârî, *el-Müdvâvî*, 1/32.

⁴⁰ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/49.

⁴¹ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/51-52.

*Şerhu'l-İhyâ*⁴² gibi önemli eserleri okumuştur. Gumârî, *Beykûniyye* ve *Elfiyye*'nin bir kısmı hariç hiçbir hocadan ders almamıştır.⁴³

Babasının dergâhında hafız yetiştirirken Kur'ân'ın faziletleri hakkında *Riyâdu't-tenzîh fî fadli'l-Kur'ân ve fadli ehlih* isimli bir kitap yazmıştır. Kitabını tamamladıktan sonra, babasına sunmuş o da bu eserle birlikte oğlunu ilim talep etmesi için daha fazla teşvik etmiş ve ilim talebi için Kahire'ye göndermiştir.⁴⁴

3. Akidesi

Gumârî, selefin itikadına sahiptir. Buna göre sıfatların müteşâbih olanlarında tefviz⁴⁵ ve tenzih⁴⁶ anlayışını benimser ayrıca bu konularda te'vîl⁴⁷ yapmama şeklinde bir tutum sergilemiştir. Tefviz ve tenzih dışındaki görüşleri bid'at ya da sapkınlık olarak kabul eder. Bu minvalde selefin düşüncesine karşı olanları, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmetinden çeşitli sapkın fırkalara ayrılacağını belirttiği kişiler olarak görür.⁴⁸ Gumârî bu görüşü doğrultusunda Hâricîler, Kaderiyye, Mürcie ve Râfîzîlik gibi mezheplerin dalalet içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Aynı zamanda Eş'arîlik mezhebinin Allah'ın tevhid ve sıfatları gibi konulardaki tutumlarının yanlış olduğunu söylemektedir. Bu yüzden Eş'arîlerin de cehennemlik olan yetmiş iki fırkada olduğunu belirtmektedir. Nitekim Gumârî, Eş'arîlerin ehl-i sünnet olduklarını ifade etmelerinin doğru olmayan bir iddia olduğunu söylemiştir.⁴⁹

Gumârî'nin dikkat çeken görüşlerinden biri de sahâbeye yaklaşımıdır. Gumârî, Resûlullah'ın ashabına hürmet göstermekte ve onları üstün şahsiyetler olarak tanımlamaktadır. Ona göre, ashabı sevmeyenlerin ise İslam'dan bir nasibi yoktur. Çünkü Allah Teâlâ ashabı övmüştür. Ashabın bu yüce konumunu korumak, onlara

⁴² Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/32.

⁴³ Gumârî, *el-Bahru'l-amik*, 1/52.

⁴⁴ Gumârî, *el-Bahru'l-amik*, 1/52-53.

⁴⁵ Tefviz: Allah'ın zâtı ve sıfatlarının mahiyetine ilişkin bilgiyi ilâhî ilme havale etmek bk. İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Kasım 2024).

⁴⁶ Allah'ın yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğuna inanıp bunu ifade etme anlamında kelâm terimi bk. Metin Yurdagür, "Tenzih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Kasım 2024).

⁴⁷ Naslarda yer alan bir lafza taşıdığı muhtemel manalardan birini tercih edip yükleme anlamında terim bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Te'vîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Kasım 2024).

⁴⁸ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/41.

⁴⁹ Şakar, *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 106.

münafıkları ve fasıkları dahil etmemekle mümkündür. Nitekim, Muaviye (ö. 60/680), babası (Ebû Süfyan), oğlu (Yezîd) ve Hakem b. el-Âs gibi kimseler bu konuda zikredilmekte ve lanetlenmektedir. Bu kimselerin sahâbe arasına dahil edilmesi, Allah ve Resûlünün (s.a.v.) onların nifakına ve kötülüklerine dair haberlerini yalanlamak anlamına gelir. Bu, sahâbenin değerini bilmemekle eşdeğerdir. Gumârî, Muâviye'nin sahâbe olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü Muâviye hakkında araştırma yapan birisi onun kötü hayatına, Allah ve Resûlüne (s.a.v.) muhalefetine, şeriata olan alaycı tutumuna ve şeriati hafife almasına, sahâbenin kanını dökmesine ve işlediği büyük günahlara şahit olacaktır. Gumârî bu görüşünü Resûlullah'ın (s.a.v.) Muaviye'ye lanet ettiği ve onun İslam'dan başka bir din üzere öleceğini haber veren hadislerle desteklemektedir.⁵⁰

Gumârî'nin Muâviye hakkında dile getirdiği bu görüşlerin, ilmî bir üsluptan ziyade, ideolojik bir yaklaşımla şekillendiği açıkça görülmektedir. Ehl-i Beyt'e duyduğu neredeyse takıntı boyutundaki bağlılığın, onun sahâbe hakkındaki düşüncelerini büyük ölçüde etkilediği ifade edilmektedir.⁵¹

Gumârî'nin yaşadığı dönemde Mağrib, Şiîliğin etkisiyle küfür ve cehaleti barındıran düşüncelerin yaygınlaştığı, toplumsal yapının bozulmaya başladığı ve cehaletin çeşitli alanlarda hızla yayıldığı bir süreç olarak nitelendirilebilir. Şiîliğin Mağrib'de nasıl yayıldığını anlatan kitaplara bakıldığında Mısır ve Ezher Üniversitesinin etkileri görülmektedir. O dönemde Ezher Üniversitesi'nde eğitim görenlerin, Zeydîlerle yakın ilişkide oldukları, âlimlerinden fetva aldıkları ve Rafizîlerin önde gelen âlimlerinden ders gördükleri belirtilmiştir. Bunlar arasında Muhsin el-Âmilî (1865-1952), Abdülhüseyin Şerefeddin el-Âmilî (1873-1957), Muhammed el-Hüseyin Ali Kâşîfî'l-gîtâ' (1877-1954) ve Muhammed b. Akîl el-Hadramî (1863-1935) gibi âlimler yer almaktadır. Ezher'de eğitim alanların bazıları, bu yanlış düşüncelerin etkisinde kalarak Şiî kaynaklarıyla Mağrib'e döndüler ve Şiî düşünceyi yaydılar. İlk baskısını Singapur'da taş baskı olarak yapan *en-Nasâihü'l-kâfiye limen yetevellâ Muâviye* adlı kitabı yayımlar aynı zamanda fakirlerin ve müridlerin cahilliklerinden istifade ederek bazı sahâbîlere lanet okunmasının önünü

⁵⁰ Gumârî, *el-Bahrü'l-amîk*, 1/135-136.

⁵¹ Şakar, *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 108.

açmışlardır. O dönemde yaşayan insanlar bu aldatmacalara o kadar güvenmişlerdi ki onların söyledikleri hadisleri doğru kabul ediyor ve ne olduklarını anlamadan her türlü sapkın düşünceyi benimsiyorlardı. Şîî ve modernistlerin yaptıkları propagandalara inananlar, *Sahîh*'te uydurma ve yanlış rivayetlerin bulunduğunu açıkça dile getirerek Buhârî ve *Sahîh*'ine saygısızlık göstermişlerdir. Bazı şehirlerde sadece Rafizî kitapların satıldığı kütüphanelerin açılmaya başlanmasıyla Şîî ve Rafizî düşünce Mağrib'de daha hızlı yayılmıştır.⁵²

Mağrib'de yayılan bu tarz Şîî düşüncelerin Gumârî'nin de sahâbe algısını etkilediği anlaşılmaktadır. Gumârî'nin talebesi ve damadı Bûhubze'nin (1932-2020) konuyla ilgili ifade ettiği bilgiler bunu destekler niteliktedir. Buna göre Gumârî, gençlik yıllarında yolları Mısır'da kesişen bazı Zeydî ve İmâmî âlimlerden dersler almış ve bu âlimlerden icâzetler edinmiştir. Bu isimler arasında daha önce zikrettiğimiz Muhammed b. Akîl el-Hadramî, Bâalevî (ö.?), Âlü's-Sakkâf (ö.?), Muhammed el-Hüseyn Âlü Kâşîfî'l-Gitâ, Muhsin el-Emîn el-Âmilî ve Abdülhüseyn Şerefüddin el-Âmilî bulunmaktadır. Özellikle Muâviye başta olmak üzere sahâbeye yönelik sert eleştirilerinde etkili olan fikirlerin, bu âlimlerle kurduğu ilişki neticesinde şekillendiği ifade edilmektedir.⁵³

Ayrıca Gumârî, sapkın ve yanlış görüşleriyle Râfizî olarak tanınan Muhammed b. Akîl el-Hadramî'nin kaleme aldığı *en-Nasâihü'l-kâfiye limen yetevellâ Muâviye* adlı eserden de etkilenmiştir.⁵⁴ Hatta öğrencisi Ebü'l-Fütûh'a (ö.?), *en-Nasâihü'l-Kâfiye* adlı kitabı yayımlamayı ve içindeki görüşleri insanlara öğretmeyi emretmiştir. Ebü'l-Fütûh, bu görevi büyük bir titizlikle yerine getirmiştir. Böylece birçok kimse Muâviye hakkında olumsuz sözler söylemiş ve onu eleştirmiştir. Muâviye, Allah'ın vahyini yazan kişi olarak birçok selef âlimi tarafından saygıyla anılsa da Gumârî, onlardan farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Kendisi, bu sapkın görüşleri savunarak Hz.

⁵² Tefîk el-Galbezûrî - el-Hasen el-Alemî, *et-Teşeyyü' ve'l-almâniyye fi'l-Mağrib ve'l hecemetü ale's-sünneti'n-nebevîyye* (Rabat: Menşûrâtü Ma'hedi'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2002), 7-8.

⁵³ Şakar, *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 109-110; Ebû Uveys Muhammed Bûhubze, *Sahîfetü sevâbık ve cerîdetü bevâik*, ts., 2/83.

⁵⁴ Bûhubze, *Sahîfetü sevâbık ve cerîdetü bevâik*, 2/99.

Peygamber (s.a.v.) ve sahâbenin izzetini korumaya çalıştığını iddia etmekte ve bu görüşleri savunmak için aşırı bir çaba göstermektedir.⁵⁵

Bununla birlikte, Gumârî'nin söylemlerinin yalnızca Muâviye ile sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. O, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e yönelik bir düşmanlık beslediğini varsaydığı Abdullah b. Zübeyr, Ebû Süfyân, Semüre b. Cündeb, Mugîre b. Şu'be ve Amr b. el-Âs gibi isimlere karşı da sert ve eleştirel ifadeler kullanmıştır.⁵⁶

4. Vefatı

Gumârî, Mağrip bölgesinde süren sömürgeciliğe karşı mücadele etmiş ve üç yıl kadar cezaevinde mahkûm edilmiştir. Yaşadığı sıkıntıların da etkisiyle h.1377 yılında Fas'ı terk etmiş ve doğu tarafına yönelmiştir. Şam'a ulaştığında, oranın halkı tarafından büyük bir ilgi ve misafirperverlik ile karşılanmış ardından Sudan'a geçerek burada konferanslar vermiştir. Kahire'ye geldiğinde hastalığı şiddetlenmiş ve yaklaşık sekiz ay sonra hicrî 1380 (1960) yılı cemâziyelâhir ayının ilk günü vefat etmiş ve el-Hafir Mezar'lığına defnedilmiştir.⁵⁷

B. İLMİ KİŞİLİĞİ

1. Hocaları

Gumârî, farklı bölgelerde pek çok hocadan ders almıştır.⁵⁸ İslamî ilimleri öğrendiği ve eğitim hayatı boyunca derslerini araştırma ve düşüncelerini anlama için mülaki oldukları ile kendilerinden hadis kitaplarının bir kısmını dinleyerek icazet aldıkları olmak üzere iki grupta toplanan hocalarının ikinci grupta olanları ilk gruba göre daha fazladır. Gumârî'nin öne çıkan hocalarından bazıları şu şekildedir:⁵⁹

Babası Muhammed b. Sıddîk b. Ahmed b. Abdülmümin el-Hasenî, yazarın en önemli hocalarındandır. Gumârî, ondan farklı ilim dallarında eğitim almış ve babası hakkında “*Sübhâtü'l-Akîk*” adlı bir eser yazmıştır. Babasından *Muhtasaru Halîl* başta

⁵⁵ Bûhubze, *Sahîfetü sevâbık ve cerîdetü bevâik*, 2/99.

⁵⁶ Mustafa el-Yusûfî es-Süfyânî es-Selvî, *Tenbihü'l-kârî ilâ fedâihi Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî* (Marakeş, 1996), 33-58; Yüceer, *Eser-Rey İhtilâfında Gumârî'nin Kevseri'ye Eleştirileri*, 68.

⁵⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/49.

⁵⁸ Kendisi hocalarını *el-Bahru'l-amîk* ve *el-Mu'cemü'l-Vecîz* adlı kitaplarında detaylıca incelemiştir. *Müdâvî*'de hocalarıyla ilgili bilgiler aktarılmıştır bk. Gumârî, *el-Müdâvî*, 23.

⁵⁹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/33.

olmak üzere, İbn Mâlik'in *Elfiye*'si ve *Sahîh-i Buhârî* gibi eserleri okumuş ayrıca terâcim, tıp ve tarih gibi ilimleri de tahsil etmiştir.⁶⁰

Arabî b. Ahmed Bûdre el-Ğarbî'den (ö.?) Kur'an ve Kur'an ilimlerini öğrenmiştir.⁶¹

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, h. 1274 (1857) yılında doğmuş, birçok eser kaleme almış bir âlimdir. Gumârî, müselsel rivayet edilen "merhamet hadisini" kendisinden dinlemiştir. Ayrıca, *el-Evâilü'l-Aclûniyye*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden birçok bölüm, *Muselselât-ü Ukaylî* ve *eş-Şemâil* gibi eserleri de Kettânî'den okumuştur.⁶²

Şemseddîn Ebû Abdullâh Muhammed İmam b. Burhâneddîn Ebî'l-Mahâlî İbrahim es-Sekâ eş-Şâfiî h. 1283 (1866) yılında Kahire'de doğmuş, h. 1354 (1935) yılında vefat etmiştir. Gumârî, bu hocasının ahir ömründe derslerine katılmıştır. İbrahim es-Sekâ'dan okuduğu metinler arasında *Âcurrûmiyye*, İbn Akîl şerhiyle İbn Mâlik'in *Elfiye*'si, Şâfiî fihhına dair *et-Tahrîr*, mantıkta *es-Süllem*, *Cevheretü't-Tevhîd* gibi çalışmalar yer alır. Ayrıca, *Müsnedü's-Şâfiî* ve Buhârî'nin *Sülasiyât*'ını da bu hocadan dinlemiştir. İbrahim es-Sekâ vefatından bir yıl önce Gumârî'ye genel bir icazet vermiştir.⁶³

Bir başka hocası Muhammed Bahît b. Hüseyin el-Mutî el-Hanefî es-Sa'îdî, h. 1270 (1854) yılında doğmuş, h. 1354 (1935) yılında vefat etmiştir. Gumârî, ondan tefsir ve *Sahîh-i Buhârî* dersleri almıştır. İki yıl boyunca yanında bulunmuş ve Cemâlüddîn el-İsnevî'nin (ö. 772/1370) *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-usûl*'ü ve *el-Hidâye* şerhini okumuştur. Ayrıca kendisinden *Müselsel-i Âşûrâ*'yı dinlemiştir.⁶⁴

Mâlikî fihhında ve Arap dilinde uzman bir âlim kabul edilen Muhammed b. İbrahim es-Semâlûtî el-Kâhirî el-Mâlikî'den (ö.?) *Envârü't-tenzîl*, *Muvattâ* ve *et-Tehzîb*'i okumuş ve kendisinden genel bir icazet almıştır.⁶⁵

⁶⁰ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/33.

⁶¹ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/33.

⁶² Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/34.

⁶³ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/34.

⁶⁴ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/34.

⁶⁵ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/34.

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer ez-Zekkârî, İbnü'l-Hayyât el-Fâsî olarak tanınır, Şerîf el-Hasenî'dir. h. 1252 (1836) yılında doğmuş, h.1345 (1926) yılında Fas'ta vefat etmiştir. Müellif, onunla vefatından bir yıl önce görüşmüş ve kendisinden *el-Müsel sel bi'l-Musâfaha* adlı hadisi almış ve hocası ona bu hadisin isnadını yazdırmıştır. Ayrıca Gumârî'ye genel bir icazet vermiştir.⁶⁶

Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Abdülazîz b. er-Râfi' el-Hüseynî el-Kâsımî el-Hanefî et-Tahtâvî, h. 1275 (1859) yılında Tahtâ'da doğmuştur. Yazımı 15 yıl süren *İrşâdü'l-Müstefid* adlı önemli bir eser telif etmiştir. Gumârî bu hocasından Müsel sel-i Âşûrâ, Müsel sel-i bi'l-Îd (Bayram ile ilgili müsel sel hadis), *Sahîh-i Buhârî*'nin bazı bölümleri ve *Sünenü'd-Dârekutnî* gibi eserleri dinlemiş hocası da kendisine genel bir icazet vermiştir.⁶⁷

Mısır topraklarında yaşayan Şâfiîlerin müftüsü, Muhammed b. Sâlim eş-Şerkâvî en-Necdî, h. 1350 (1931) yılında vefat eden hocasıdır. Müellif, ondan *Muhtasaru Halîl* (Baştan Nikâh kitabının sonuna kadar), Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) şerhiyle (*Mirkâtü'l-mefâtiḥ*) birlikte Hafîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve Şâfiî fikhına dair Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin (ö. 500/1107'den sonra) *el-Muhtasar*'ı gibi eserleri okumuştur. Şerkâvî, Gumârî'ye genel bir icazet vermiştir.⁶⁸ (ö.?)

Bu hocaların yanında müellifin kendilerinden bir hadis veya kısmi metinler okuduğu veya genel icazet aldığı bazı hocalarına ve eserlere dair bilgi şu şekildedir:

- Bedreddin b. Yûsuf el-Mağribî eş-Şâfiî'den (ö.?) Hadîsü'r-Rahme (Rahmet Hadisi) ve *Sahîh-i Müslim*'den bazı dersler.⁶⁹

- Muhammed Saîd b. Ahmed el-Ferrâ el-Hanefî ed-Dımaşkî (ö. 1345/1926), Hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) torunudur. Kendisinden *Muselsel bi's-Seb'a Hadîsü'r-Rahme*'yi (Rahmet Hadisi) dinlemiştir.⁷⁰

⁶⁶ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/34.

⁶⁷ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/34.

⁶⁸ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁶⁹ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷⁰ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

- Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ali el-Cîzâvî el-Varrâkî el-Mâlikî (ö. 1346/1927).⁷¹
- Muhammed b. Muhammed el-Halebî el-Mısırî eş-Şâfiî, (ö. 1345/1926).⁷²
- Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Me'mûn b. Abdülmuteâlî İbn el-Velî eş-Şehîr Ahmed b. İdrîs el-Arâişî el-Yemenî (ö. 1346/1927).⁷³
- Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Halîl el-Kusaybâtî Ebü'l-Mahâsin el-Kâvukcî et-Trablusî (ö. 1345/1926).⁷⁴
- Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Âliş el-Mâlikî (ö. 1344/1925).⁷⁵
- Hıdır b. el-Hüseyin et-Tûnisî el-Mâlikî (ö.?)⁷⁶
- Ebû Abdillâh Muhammed Basyûn b. Asel el-Karnîşâvî eş-Şâfiî (ö. 1342/1923).⁷⁷
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs el-Kâdirî el-Hasenî el-Fâsî (ö. 1350/1931).⁷⁸
- Ebû el-Hüseyin Muhammed b. Mahmûd Hifâce ed-Dimyâtî (ö. 1361/1942).⁷⁹

Burada bir kısmı zikredilen bu hocalarla birlikte Gumârî'nin yüze yakın hocasının ismine *Müddâvî*'de yer verilmiştir.⁸⁰

2. İlmi Seyahatleri

Hicrî 1339 (1920) yılında Gumârî henüz 18 yaşındayken, babasının yönlendirmesiyle ilim öğrenme amacıyla seyahat etmeye başlamıştır. İlk olarak Kahire'ye giderek Ezher Üniversitesi'nin hocalarından eğitim aldı. Burada *el-Âcrûmiyye*'nin Kefrâvî şerhi, *Elfiyyetü* İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) İbn Akîl (ö.

⁷¹ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷² Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷³ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷⁴ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷⁵ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷⁶ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷⁷ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷⁸ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁷⁹ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/35.

⁸⁰ Hocaların tamamı ilgili bölümden okunabilir bk. Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/41.

769/1367) ve el-Üşmûnî (ö. 918/1513) şerhleri, es-Süllem'in Bâcûrî (ö. 1277/1860) şerhi ve *Cevheretü't-tevhîd*, *Muhtasarü Halîl*'i ed-Derdîrî'nin (ö. 1201/1786) şerhi ve ed-Desûkî'nin (ö. 1230/1815) haşiyesini okudu; *Sahîh-i Buhârî*'yi ve Beydâvî Tefsir'ini (*Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*) Şeyh Muhammed Bahî't'in (1854-1935) derslerine katılarak dinledi. Ayrıca İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı, et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Tehzîbü'l-Mantık*'ı ve el-Attâr'ın (ö.?) haşiyesini okudu. Ayrıca Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sülâsiyyât*'ını dinledi, Nahiv ilminde *Katrü'n-Nedâ*'yı okudu ve Merdâvî'nin (ö. 885/1480) *Şerhu't-tahrîr*⁸¹ isimli eserinden Şâfiî fikhî inceledi.⁸² İki yıl kadar derslere devam ettikten sonra, hadis alanında uzmanlaşma çabalarını sürdürmeye devam etti.⁸³ Bu doğrultuda Gumârî'nin, hadis dinlemek dışında hiçbir zaman başkalarından ders almadığı ve ilim meclislerine katılmadığı ifade edilmiştir. Hadis terimlerinin tanımlanması, güvenilir ve zayıf râviler, tashih ve tahsîn metotları, cerh ve ta'dîl ilmi gibi konuları hiçbir hocadan almadı. Bunun yerine, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker* şerhi, Süyûtî'nin *Tedribü'r-Râvî* gibi eserlere başvurdu ve öğrendiklerini uygulamaya koyarak ricâl kitaplarını ve İbn Hacer'in *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'îyyi'l-kebîr* gibi hadisleri sahih hasen ve illetli şeklinde tasnif eden tahrîc çalışmalarını inceledi. Ayrıca, *el-Le'âlî'l-masnû'a*'dan istifade etti. *Lisânü'l-Mîzân* gibi eserlerden bu ilmin kurallarına ve temel esaslarına vakıf oldu. Ardından, hadis kitaplarını çokça gözden geçirme, çalışma, araştırma ve inceleme yaparak bu alanda uzmanlaştı. Bununla birlikte, eğitim hayatının başında, Kudâî'nin (ö. 454/1062) *eş-Şihâb* adlı eserindeki hadisleri tahrîc etmeye başlamıştı. Bu çalışmasını büyük bir ciltte tamamlayarak *Münyetü't-tullâb* adını verdi. Bir müddet sonra kitabın yeterli olmadığını düşünen Gumârî, *eş-Şihâb*'daki hadisleri alıp, senedlerini inceledi ve râvilere dair açıklamalar ekledi. Böylece ikinci bir tahrîc çalışması daha gerçekleştirdi ve bu esere *Fethu'l-vehhâb bi-tahrîci ehâdîsi's-Şihâb* adını verdi.⁸⁴

⁸¹ Merdâvî 877'de (1472) kaleme aldığı Hanbelî mezhebinin temel usul kitaplarından biri olan *Tahrîrü'l-menkül fî tehzîbi 'ilmi'l-usûl* isimli eserini *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh* adıyla şerhetmiştir bk. Ferhat Koca, "Merdâvî, Ali b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Aralık 2024).

⁸² Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/32.

⁸³ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/55.

⁸⁴ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/56.

Kahire'ye ilk gelişinde yaptığı bu çalışmalarla birlikte *Âcurrûmiyye* ve *Elfiye* gibi eserleri okurken birkaç kitap da yazmıştır. Bunlar arasında *Neylû'z-zülfe bi tahrîci ehâdisi't-Tühfeti'l-merdiyye*, *Def'ur-rucz bi ikrâmi'l-hubz* ve *Lübbu'l-ahbâri'l-me'sûra* adlı eserleri yer almaktadır.⁸⁵

Gumârî'nin ilim aleminde şöhreti yayılırken pek çok kimse hadisler başta olmak üzere farklı konularda kendisine sorular yöneltmeye başlamıştır. Eserlerinin odağında da bu tür sorulara verdiği cevaplar önemli bir yekûn teşkil etmiştir.⁸⁶

3. İlmî Metodu

Gumârî'nin Mağrib ile Mısır arasında geçen hayatı hem ilmî hem de siyasî açıdan birçok önemli durumu içinde barındırmaktadır. Mâlikî mezhebinin yoğun olduğu Mağrib'den, Şâfiîliğin yaygın olduğu Mısır'a geçişi, onun entelektüel ve dini yolculuğunun bir parçasıdır. Bu süreçte, tasavvufa olan inancı, ehl-i hadis çizgisine olan sıkı bağlılığı, taklitten uzak bir bakış açısına sahip oluşu ve polemiklerdeki sert üslubu, Gumârî'nin şahsiyetini ve ilmî yönünü belirleyen önemli özellikler arasında yer almaktadır.⁸⁷ Gumârî, taklitten kaçınmış ve taklitçilere yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur, çünkü ona göre, körü körüne taklit ve tâbi olmayı kınayan birçok Kur'an ayeti, mezhebi taassuba kapılmış ve delile aykırı hareket eden mutaassıp fakihler tarafından te'vil edilmiştir. O, ümmetin başına gelen felaketlerin büyük bir kısmında taklidin önemli bir rol oynadığına inanmıştır. Ayrıca, *el-İklâd fî Tenzîl'i Kitâbillâh 'alâ Ehli't-Taglîd* adlı eserinde, bu görüşlerini temellendirerek Allah'ın hükümlerini doğru anlamada izlediği yöntemi açıklamıştır. Gumârî, başlangıçta Mâlikî mezhebinde yer alırken, bu mezhebin metinlerini derinlemesine incelemiş ve delillere yeterince önem verilmediğini düşündüğü için Şâfiî mezhebine geçmiştir.⁸⁸

Gumârî, başlangıçta Şâfiî mezhebine intikal etmiş olsa da mezhep kitaplarında bazı garip ifadeler, aşırılıklar ve az da olsa nasslara muhalefet gördükçe, Şâfiî mezhebini terk etmiştir. Bu dönemde Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Zeydiyye mezheplerinin kitaplarını incelemiş ve bu mezhepler arasından bir tercih yapmıştır. Daha sonra

⁸⁵ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/56-57.

⁸⁶ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/33.

⁸⁷ Yüceer, *Eser-Rey İhtilâfında Gumârî'nin Kevseri'ye Eleştirileri*, 66.

⁸⁸ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/42.

Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Me'âni'l-âsâr*'ı, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Muhallâ*'sı, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen*'i, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Şerhu'l-Mühezzebe*'i, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*'si, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr*'i ve mutekaddîm âlimlerin eserlerini okuyarak taklidi terk etmiş, delillerden çıkardığı sonuçlarla ya da imamların görüşleri arasından kendisine daha doğru gelenlerle amel etmeye karar vermiştir. İbn Hazm, Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890) gibi âlimlerin yaptığı gibi kendi içtihad anlayışını yansıtan bir kitap yazmaya karar vermiş ve bunun için Beyhakî'nin *Sünen*'ini incelemiştir. Ancak *Meddü'l-mevâid li basti mâ fi Süneni'l-Beyhakî mine'l-fevâid* adını verdiği bu eseri bitirememiştir.⁸⁹ Gumârî, ilmi konulara olan vukufiyetini arttırdıkça, ortaya koyduğu yaklaşımlar da değişiklikler göstermiştir. Kendisinin iddiasına göre, “Önemli konuların ele alındığı tartışma kitapları incelendiğinde ve mezheplerin esas aldığı gerçekler ortaya konduğunda, düşüncelerin netleşeceğini ve hiçbir insanın ne Şâfiî'yi ne de başka bir mezhebi körü körüne taklit etmeyeceğini” belirtmiştir. Gumârî, İbn Hazm'ın görüşlerini tamamen benimsediğini iddia edenleri yalanlayarak, onun sadece kıyas ilkesini benimsediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, İbn Hazm'ın metinlerin zahirine aşırı şekilde bağlı kaldığını ve şeriatın ruhundan uzaklaştığı bazı noktalarda karşıt görüşler geliştirdiğini belirtmiş, bu noktada kendi yönteminde herhangi bir taassubun bulunmadığını ve taklidi reddettiğini vurgulamıştır.⁹⁰

Gumârî, *Muhtasaru Halîl* gibi delilden yoksun fıkıh kitaplarına büyük bir nefret duymuştur. Bu tür kitaplarla meşgul olmayı kesinlikle tavsiye etmemiş, aksine ictihad kapısını açmaya ve bu konuda pratik yapmaya yardımcı olan kitapları okumayı teşvik etmiştir. Konuyla ilgili olarak önerdiği eserler arasında İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*, İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*, Nevevî'nin *Şerhü'l-Mezheb* ve İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-kadîr* isimli çalışmaları yer almaktadır. Gumârî'ye göre, bu kitaplar şeriat hükümlerinde doğruya ulaşmak için yeterlidir. Ayrıca, Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr*'ı ve Sıddîk Hasan Han'ın *er-Ravzatü'n-nediyye* adlı eserlerini de bu listeye dahil etmiş ve Şevkânî'ye özellikle büyük bir önem atfetmiştir.⁹¹ Gumârî, bu kitapların her defasında

⁸⁹ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/119; Şakar, *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 105.

⁹⁰ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/42.

⁹¹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/42-43.

tekrar tekrar okunmasını tavsiye etmiş ve ilim talipleri için çok faydalı olduklarını vurgulamıştır.⁹²

Gumârî, kendi asrında sünnete ve ilmî hayata yaptığı katkılarla, sonraki âlimler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Onun daha önce bilinmeyen kitapları tanıtması ve kapsamlı, derli toplu bir miras bırakması, bu etkinin belirleyici özellikleri arasında yer almaktadır. Telîdî bu konuda şunları söylemektedir: “Eğer fıkıhla ilgili bir risale yazmışsa, meseleye dair hiçbir görüşü, nadir içeriği, itirazı ya da meseleyle ilgili herhangi bir mezhebi atlamaz; bunları kendi esaslarından ve büyük âlimlerin belki duymadığı kitaplardan ve kaynaklardan alıntılarla açıklar. Sadece önde gelen imamların mezhepleriyle yetinmekle kalmaz, aynı zamanda sahâbe, tabiîn ve onların talebelerinin görüşlerine, ictihadlarına, fetvalarına da yer verir. Okuyucuya, sanki hepsini zamanında görüp onlardan almış ve onların ilmî kaynaklarından doğrudan faydalanmış gibi düşünür.”⁹³

Gumârî, ilmî meselelere yanlış bir yaklaşımda bulunan bir âlimi tenkit ederken veya kendisine yönelik eleştirilerle karşılaştığında bazen yazılarında sertlik gösterebilmiştir. Gumârî’nin bu tutumu İslam dini ve Peygamberinin (s.a.v.) sünnetine olan hassasiyetinin neticesidir.⁹⁴ Gumârî’nin bu polemikçi yönü, incelediğimiz *Müdâvî* isimli eserinde Münâvî’ye olan tenkitlerinde de görülmektedir.

Gumârî’nin hadis ilmi konusundaki derinliği ve titizliği, özellikle Tanca’da *Sahih-i Müslim* ve Tirmizî’nin (ö. 279/892) Camî’si üzerine dersler verdiği dönemde kendini açıkça göstermektedir. Gumârî, her gün senedleriyle birlikte seksen hadisi ezbere okur, bitirdikten sonra, ilk hadise geri dönüp tahrîcini yapar ve bu hadisi kimlerin kabul ettiğini, sağlam hadis kaynaklarında kimlerin tahrîc ettiğini belirtir, hadisi farklı lafız ve tariklerle zikreder ve her birini mükerrer şekilde, hadislerin râvilerini belirterek tanıtırdı. Sahih, hasen ve zayıf saydığı hadisleri belirtir ardından, hadis râvilerinin biyografilerini inceleyip, doğumları, yetişme dönemleri, seyahatleri,

⁹² Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/43.

⁹³ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/43.

⁹⁴ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/44.

hocaları, talebeleri, hayatları ve vefatlarına dair bilgileri sırasıyla aktarırdı.⁹⁵ Hayatının önemli bir kısmını ilimle geçiren Gumârî, nihayetinde pek çok eser kaleme almıştır.

4. Eserleri

Gumârî, eserlerinin sayısı bakımından zamanın Süyûtî'si olarak kabul edilmiştir. Yazdığı eserlerin sayısının üç yüze yakın olduğu belirtilmiştir. Biz bu eserlerden daha çok hadis ile ilgili olanlarını vermekle yetinecek⁹⁶ ardından araştırmamızın konusunu teşkil eden *Müdâvî*'i daha detaylı tanıtacağız.

*-el-Hidâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Bidâye (Hidâyetü'r-rüşd bi-tahrîci ehâdîsi Bidâyeti İbn Rüşd)*⁹⁷

*-el-Ecvibetü's-sârife li işkâli hadîsi't-tâife*⁹⁸

Bu kitap, bazı âlimlerin “Ümmetimden bir topluluk, her zaman hak üzere olacaktır”⁹⁹ hadisini sorgularken ortaya çıkan önemli bir tartışmayı ele almaktadır. Birçok âlim, bu hadisin mücahitler veya müçtehitlerden oluşan bir topluluğa işaret ettiğini öne sürmüştür. Ancak Gumârî, bu yorumun ciddi bir eksiklik taşıdığına dikkat çekmektedir; zira mücahitler ve müçtehitlerin günümüzde neredeyse tamamen ortadan kalkmış olduğu gerçeği, hadisin anlamını yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir. Oysa söz konusu hadis, bu topluluğun her zaman var olacağını, ta ki zamanın sonu gelip Allah'ın emri gerçekleşene kadar süreceğini bildirir. Yazar, aynı zamanda, bu hadisin doğruluğuna dair ümmetin ittifak ettiği bir konuda, özellikle de *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi önemli hadis kitaplarında yer alan bir rivayetin “zayıf” olarak nitelendirilmesinin yanıltıcı olduğunu vurgulamaktadır. Gumârî söz konusu eserinde,

⁹⁵ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/44-45.

⁹⁶ Eserlerin büyük bir bölümünü görmek için bk. Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/49-58.

⁹⁷ Mâlikî fakihî İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müçtehid* isimli eserindeki 1799 merfû hadisin tahrîcini yapan müellif, sekiz ciltten oluşan bu eserinde 69 başlık altında hadisleri incelemiştir. Fıkıh kitaplarının sistematigiyle oluşturduğu başlıklar tahâret bölümüyle başlayıp akit bölümüyle nihayete ermektedir. Eserde her hadisin Kütüb-i Sitte'de ve diğer kaynaklarda bulunan rivayet tarikleri kaydedilmiş, farklı lafızlar gösterilmiştir bk. Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, *el-Hidâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Bidâye*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı v.dğr. (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1987); Kandemir, “İbnü's-Sıddîk”.

⁹⁸ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/50; Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, *el-Ecvibetü's-sârife li işkâli hadîsi't-tâife (İzhâru mâ kâne hafîyyen bi nekâreti hadîsi lev kâne'l-ilmu bi's-Süreyya)*, thk. Adnan b. Abdullah Zuhâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002).

⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Heyet (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, 1311/1893), “İ'tisâm”, 10.

bu hadisin doğru anlaşılması için yapılan ilmî tartışmalara ışık tutarken, aynı zamanda yanlış anlamaların ve yorumların önüne geçmeyi amaçlamıştır.¹⁰⁰

-*el-Ehâdisü 'l-mestûra fi 'l-kirâati fi 's-salâti bi ba 'di 's-sûra*¹⁰¹

-*Fethu 'l-vehhâb bi-tahrîci ehâdisi 'ş-Şihâb*.¹⁰²

- *Miftâhu 't-tertîb li ehâdisi Târîhi 'l-Hatîb*¹⁰³

-*el-Erba 'üne 'l-mütetâliye bi 'l-esânîdi 'l-âliye*¹⁰⁴

-*Beyânü telbîsi 'l-müfterî Muhammed Zâhid el-Kevserî*¹⁰⁵

-*el-Bahru 'l-amîk fi merviyâtı ibni 's-Siddîk*¹⁰⁶

¹⁰⁰ Gumârî, *el-Ecvibetü 's-sârife*, 15.

¹⁰¹ Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *el-Ehâdisü 'l-mestûra fi 'l-kirâati fi 's-salâti bi ba 'di 's-sûra* (Beyrut: Dâru'l-Basâir el-İslâmiyye, 1420/1999); Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/50; Şakar eserin, Mâlikî ve Hanefî mezheplerinin namazda belirli sûrelerin okunmasını mekruh görme yaklaşımını eleştirme ve bu görüşün delilsiz bir temele dayandığını ortaya koyma amacıyla kaleme alındığını ifade etmiştir bk. Şakar, *Ebu 'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 92.

¹⁰² *Müdâvî*'de çokça atıfta bulunduğu bu eserinde Gumârî, Kudâî'nin *Şihâbü 'l-ahbâr*'ındaki hadisleri tahrîc etmiştir. Gumârî, hadislerin kaynaklarını göstermiş ve senedlerdeki zayıf râvileri tespit edip tenkit etmiştir. Aynı zamanda âlimlerin sıhhat görüşlerine yer veren müellifin eseri iki cilt halinde basılmıştır. Gumârî, 17 bâb'a ayırdığı kitabında 893 hadisi tahrîc etmiştir. Müellif, *Şihâbü 'l-ahbâr*'ın hadisleri üzerinde ayrıca, *Veşyü 'l-ihâb bi 'l-müstahrec 'alâ Müsnedi 'ş-Şihâb*, *Münyetü 't-tullâb bi-tahrîci ehâdisi 'ş-Şihâb* ve *el-İshâb fi 'l-istihrâc 'alâ Müsnedi 'ş-Şihâb* adlı çalışmalar da yapmıştır bk. Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *Fethu 'l-vehhâb bi-tahrîci ehâdisi 'ş-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1408/1988); Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/55; Kandemir, "İbnü's-Siddîk".

¹⁰³ Müellif bu eserde, Hatîb'in *Târîh*'indeki hadislere kısaca ve düzenli bir şekilde sunmayı ve erişilmesini kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Hadisleri iki ana başlık altında inceleyen müellif, alfabetik bir sistem benimsemiştir. İlk bölümde alfabetik olarak hadislerin başlangıç cümlelerini ele almış aynı zamanda hadislerde geçen konularا طلب العلم فريضة gibi fiil ile başlayan rivayetlere de yer vermiştir. İkinci bölümde ise sahâbî isimlerine göre hadisleri tasnif eden müellif genel olarak rivayetlerin kitapta hangi cilt ve kaçınca sayfada olduğuna işaret etmiştir. Hatîb'in hadisleri farklı bölümlerde tekrar ettiği hadisleri ve yaygın bilinen lafız dışında başka bir şekliyle rivayet ettiği hadislerle ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmayan müellif ilgili yerlerde hadisi yaygın bilinen lafızlarla tekrar işaret etmekten de geri durmamıştır bk. Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *Miftâhu 't-tertîb li ehâdisi Târîhi 'l-Hatîb* (Beyrut: Dâru'l Kur'âni'l-Kerîm, ts.).

¹⁰⁴ Şakar, müellifin bu eserde aldığı hadisleri kırk kitaptan kırk sened ile tahrîc ettiğini ifade etmiştir bk. Şakar, *Ebu 'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 93; Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/50.

¹⁰⁵ Müellifin bu eseri Kevserî'ye yönelik tenkitlerini içermektedir bk. Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *Beyânü telbîsi 'l-müfterî Muhammed Zâhid el-Kevserî*, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1417/1996); Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/51; Gumârî'nin Kevserî eleştirileri Yüceer tarafından kaleme alınan eserde detaylıca incelenmiştir bk. Yüceer, *Eser-Rey İhtilâfında Gumârî'nin Kevserî'ye Eleştirileri*.

¹⁰⁶ Çalışmanın birinci bölümünde kendisinden istifade ettiğimiz iki ciltten oluşan bu eserde müellif kendi otobiyografisini ele almıştır. İlk cildi iki bâb'a ayıran müellif ilk kısımda kendi hayatını ve kaleme aldığı eserleri bahsettikten sonra ikinci kısımda ise hocalarıyla ilgili bilgiler vermiştir. İkinci cildi ise

- el-Hanîn bi vad'i hadîsi enîn*¹⁰⁷
- ez-Zevâciru'l-muklika li münkiri't-tedâvî bi's-sadaka*¹⁰⁸
- Keşfü'l-habî bi cevâbi'l-câhili'l-gabî*¹⁰⁹
- Cühdü'l-îmân bi tevâtüri hadîsi (el-Îmân yemân)*¹¹⁰
- Def'ur-rucz bi ikrâmi'l-hubz*¹¹¹
- Mecma'u fudalâi'l-beşer min ehli'l-karni's-sâlisi aşer*¹¹²
- Miftâhu'l-Mu'cemi's-sagîr*¹¹³
- el-Müntedih bi tevâtüri hadîsi (el-Müslimü men selime'l-müslimûne min lisânih)*¹¹⁴
- el-Münâvele fî turuki hadîsi'l-mütâvele*¹¹⁵
- *el-Esrârü'l-acîbe fî şerhi Ezkârî İbn Acîbe*¹¹⁶

Bu eserlerden sonra çalışmanın temel kaynağı olan *Müdâvî*'yi müstakil olarak ele almak yerinde olacaktır.

hocalarından dinlediği hadislerin senedlerine ayırmıştır bk. Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*; Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/51.

¹⁰⁷ (Bırakın, inlesin. Çünkü inleme, Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir isimdir; hasta olan kimse bu isimle huzur bulur.) rivayetinin mevzû olduğuyla ilgili bir risaledir bk. Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, Bedr el-Umrânî, *el-Hanîn bi vad'i hadîsi enîn* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001); Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/53.

¹⁰⁸ Müellif (Hastalığınızı sadaka ile tedavi edin.) rivayetiyle ilgili kaleme aldığı bu risalede söz konusu rivayetin tahrîcini yapmıştır bk. Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, *ez-Zevâciru'l-muklika li münkiri't-tedâvî bi's-sadaka*, thk. Adnan b. Abdullah Zuhâr (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003); Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/54.

¹⁰⁹ el-İklîd adlı tefsirine getirilen bir itiraza cevap olarak yazılmıştır bk. Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/93; Şakar, *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 95.

¹¹⁰ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/96; Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/53.

¹¹¹ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/91; Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/53.

¹¹² “Ayn” harfine kadar yazılmış olup tam değildir. Ayrıca müsveddesi kaybolmuştur bk. Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/91; Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/56; Şakar, *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*, 96.

¹¹³ Taberânî'nin *el-Mu'cemi'l-sagîr*'indeki rivayetlerin alfabetik olarak tertîb etmek için kaleme alınmıştır bk. Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/94; Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/56.

¹¹⁴ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/57.

¹¹⁵ Gumârî, *el-Bahru'l-amîk*, 1/93; Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/57.

¹¹⁶ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/50.

4.1. Müdâvî

Tenkit içerikli çalışmaların ilim geleneğindeki tarihi eskidir. Nitekim bu çalışmalar hem tenkit edilen eserden istifade edilmesini artırmış hem de ilgili alana önemli katkılar sunmuştur. Gumârî tarafından telif edilen *Müdâvî de el-Câmi 'u's-sağîr* ve *Feyzü'l-kadîr* üzerine yazılmış tenkit içerikli bir çalışmadır. Bu eser ilk olarak 1996 yılında Kahire'de Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye tarafından Mustafa Sabri'nin tahkikiyle neşredilmiştir. Bu baskı yanlışlıkla kardeşi Seyyid Abdullah b. es-Siddîk'a (1910-1993) atfedilmiştir.¹¹⁷

Müdâvî altı ciltten oluşmaktadır. Eserin birinci cildi Hüseyin b. Muhsin el-Ensârî tarafından kaleme alınan şâz¹¹⁸ ve muallel¹¹⁹ kavramlarının tanımıyla başlamaktadır.¹²⁰ Daha sonra sened ve metinden şâz örnekleri verilmiştir.¹²¹ Devamında ise metâin-i aşereden sayılan fâhişü'l-galat¹²², fartü'l-gafle¹²³ ve seyyü'l-hıfz¹²⁴ kavramları arasındaki farklar tespit edilmeye çalışılmıştır.¹²⁵ Gumârî'nin ismi, nesebi, ilmî hayatı, hocaları, akidesi, ahlaki özellikleri tanıtılıp en sonunda da eserlerinden bahsedilerek müellif hakkında kısa bir biyografi metni oluşturulmuştur.¹²⁶ Eserde kullanılan kaynakların bibliyografisine¹²⁷ değinilmiş ve eserdeki tahkik metodolojisi hakkında bilgi verilerek rivayetlere geçişin zemini oluşturulmuştur.¹²⁸ Alfabetik bir sistemle hazırlanmış eserin ilk cildinin geri kalan kısmı hemze harfine tahsis edilmiştir.¹²⁹ Söz konusu cildin sonunda içerik hakkında bilgi veren bir fihrist bulunmaktadır. Geri kalan ciltlerde ise rivayetler *Câmiu's-sağîr*'deki sırasına göre

¹¹⁷ Bünkeyrân, *Menhecû'n-nakdi'l-hadisî ve tatbîkâtuhu beyne'l-eimme*, 62.

¹¹⁸ Sika râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika râvilere aykırı olarak rivayet ettiği hadis bk. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2019), 313.

¹¹⁹ Sened veya metinde ancak uzman hadis âlimlerinin fark edebileceği ve sahihliğine zarar veren gizli bir kusur bulunan hadis bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 202.

¹²⁰ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/5.

¹²¹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/8.

¹²² Cerhin üçüncü mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sığa bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 81.

¹²³ Râvide dalgalılık, dikkatsizlik (gaflet) hallerinin büyük ölçüde var oluşu bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 81.

¹²⁴ Hafızasının zayıflığından dolayı hadis rivayetinde doğruları yanlışlarına eşit veya yanlışlarından az olan râvi bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 295.

¹²⁵ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/20.

¹²⁶ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/29-58.

¹²⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/59.

¹²⁸ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/65.

¹²⁹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/75.

sıralanmıştır. Son cilt ise 3757. rivayet olan “اليد العليا خير من اليد السفلى، وابدأ بمن تعول” hadisi ile eser tamamlanmıştır. Bünkeyrân’ın ifadesine göre Gumârî’nin bir bölümünü sürgün döneminde kaleme aldığı bu eserin tamamlanması on yıl sürmüştür.¹³⁰

Gumârî’nin *el-Müdâvî li-‘ileli’l-Câmiî’s-sağîr ve şerhi’l-Münâvî* isimli eserini incelemeye ilk önce söz konusu kitabın isminden başlamanın doğru olacağı kanaatindeyiz. Nitekim Gumârî’nin eserine isim verirken izlediği yöntem, kitabın içeriğine dair ipuçları vermektedir. Kitabın muhtevası incelendiğinde Gumârî’nin Süyûtî ve Münâvî’ye yönelik tenkitleri olduğu gözlemlenmektedir. Ancak müellif eserin isminde Süyûtî’nin ismine yer vermezken Münâvî’nin ismini zikretmiştir. *Câmiu’s-sağîr*’in illetlerine -ki bununla kastedilen hadis ilminde akla gelen ilk anlamı değil bilakis hata anlamına gelen yanlışlıklar kastedilmektedir.- işaret ederken Münâvî’nin ismini doğrudan zikrederek onun yaptığı açıklamalara dikkat çekmektedir. Nitekim eserin ismi ilk okunduğunda muhtevanın önemli bir kısmının Münâvî ile ilgili olduğu izlenimini vermektedir ki bu yanlış bir çıkarım olmayacaktır. *Müdâvî*’nin birinci cildi ile sınırlandırdığımız bu çalışmada tespit ettiklerimiz de bu durumdan farklı değildir. Sonuç olarak kitabın isminde Süyûtî’nin ismine yer verilmeyip Münâvî’ye dikkat çekilmesi, eserin birçok yerinde gözlemlediğimiz Gumârî’nin Münâvî’ye olan sert ve eleştirel tutumunun söz konusu eserin ismine de sirayet ettiği izlenimini vermektedir. Gumârî’nin tenkit içerikli söylemlerinde muhatap Münâvî olunca tutunduğu tavır ve sert üslubu muhakkik tarafından da fark edilmiş olacak ki Bünkeyrân’ın iddiasına göre muhakkik tarafından bu sert ifadelerden bazıları metinden çıkarılmıştır. Nitekim metinde birçok yerde şahid olduğumuz üzere cahil, yalancı, basiretsiz, hasetçi ve hadis ilmi açısından bir müsibet olarak nitelendirilen Münâvî’nin, Gumârî tarafından adalet ve güvenilirlik sıfatlarından yoksun biri olarak değerlendirilmesi de bu iddiayı güçlendirmektedir.¹³¹

el-Müdâvî, Münâvî’nin *el-Câmiu’s-sağîr*’i şerh etmek için yazdığı *Feyzü’l-kadîr*’in haşiyesi olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada Gumârî, Süyûtî ve Münâvî ile ilgili incelemelerde bulunmuş söz konusu iki âlimi sened ve metin merkezli tenkit,

¹³⁰ Bünkeyrân, *Leyse mine’s-sünneti’n-nebeviyye: ahkâmu’s-Seyyid Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî fî kitâbihi el-Müdâvî li ileli’l-Münâvî*; Bünkeyrân, *Menhecü’n-nakdi’l-hadîsî ve tatbîkâtuhu beyne’l-eimme*, 63.

¹³¹ Bünkeyrân, *Menhecü’n-nakdi’l-hadîsî ve tatbîkâtuhu beyne’l-eimme*, 68.

tespit ve tasdik üzerinden ilmi değerlendirmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Gumârî eserinde hem Süyûtî'ye hem de Münâvî'ye tenkitler yapmıştır. Gumârî bu eserinde Süyûtî'den bahsedeceği zaman musannif, Münâvî'den bahsedeceği zaman ise şârih kavramlarını kullanmıştır.

Gumârî, izlediği yöntem gereği her bir bölümde önce rivayetin metnine ve Süyûtî'deki sırasına daha sonra Süyûtî'nin rivayeti hangi kaynaklardan aldığına işaret ederek incelemelerine başlamıştır. Devamında Münâvî'nin *Feyzû'l-kadîr* ve *Teyisîr*'de ilgili rivayet için eleştirilmesini düşündüğü açıklamalara yer vermiş nihayetinde kendi düşüncelerini ifade etmiştir. Söz konusu eser incelendiğinde Gumârî'nin eleştirilerini hangi âlime yaptığını doğrudan söylemese de kullandığı ifade kalıpları ile kimi kastettiği belli olmaktadır. Bu tenkitler kimi zaman sadece birine yönelik olsa da bazen tenkit her iki âlimi de kapsamaktadır. Çalışmamız *Müddâvî*'nin birinci cildi ile sınırlı olmasından dolayı bizim tespit ettiğimiz Gumârî'nin tenkit metodolojisi ve bu amaçla kullandığını düşündüğümüz bazı kavramlar söz konusu cilt ile sınırlıdır. Gumârî genelde Süyûtî ile ilgili bir değerlendirme de bulunacağı zaman hadisin incelemesine “قال الشارح” lafzıyla, Münâvî ile ilgili bir değerlendirme de bulunacağı zaman ise “قلت” lafzı ile başlamaktadır. Ancak bazı rivayetlerde incelemeye önce “قلت” lafzıyla başlayıp Süyûtî'ye dair değerlendirmelerde bulunup daha sonra metnin devamında “قال الشارح” diyerek Münâvî ile ilgili değerlendirmelerine de yer vermiştir. Bu durumun tam tersi şeklinde gerçekleşen örnekler de vardır.¹³² Yine her ne kadar tenkitin içeriği Süyûtî ile ilgili olsa da sıhhat bakımından Gumârî ile Münâvî aynı görüşte olmadığı durumlarda dolaylı yünden Münâvî de tenkit edilmiştir. Gumârî'nin hem Süyûtî'ye hem de Münâvî'ye yaptığı ortak tenkitlerdeki kullandığı ifade kalıplarından bazıları şu şekildedir:

¹³² فيه مؤاخذات على المصنف والشارح-133

في هذا/ فيه انتقاد على المصنف والشارح-134

¹³² Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/75.

¹³³ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/75-358.

¹³⁴ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/148-153-267.

يتعجب هنا من صنيع المصنف، ومن كلام الشارح-¹³⁵

في هذا تعقب على المصنف والشارح-¹³⁶

هذا غلط من المصنف والشارح-¹³⁷

هذا وهم من المصنف والشارح-¹³⁸

سكت عنه كل من المصنف والشارح-¹³⁹

Gumârî'nin sadece Süyûtî ve Münâvî'yi tenkit yöntemi ise ilgili bölümlerde örnekler üzerinden zikredilecektir. Bununla birlikte müellif her ne kadar sıhhat odaklı meselelere yaklaşırsa da genel olarak rivayetlerle ilgili hükümler vermiştir. Sıhhat hükmünün net olmadığı yerlerde ise Gumârî, çoğu zaman kullandığı üslûp gereği söz konusu rivayet hakkında olumlu veya olumsuz bir tavır sergileyerek hadisin sıhhati hakkındaki görüşünü ihsas etmiştir.

Gumârî bu eserini oluştururken hadis ilminin ricâl, tabakat, tarih ve biyografi gibi önemli ve meşhur kaynaklarından yararlanmışır. Örnek olarak Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *ed-Duafâ ve'l-Mecrûhîn* ve *es-Sikât*, Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-Duafâ*, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil*, Zehebî'nin *el-Mîzân* ve *Tezkiratü'l-Huffâz*, İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*, Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilye*, Dûlâbî'nin (ö. 310/923) *el-Künâ ve'l-esmâ*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât* (ö. 230/845) ve Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-süfîyye*'si *Müdâvî*'nin kaynakları arasında zikredilebilir.¹⁴⁰

Gumârî'nin hayatı ve ilmi kişiliğine değindiğimiz bu bölümden sonra ikinci bölümde Gumârî'nin Süyûtî'ye dair tespit ve tenkitlerini içeren tahlillere yer verilecektir.

¹³⁵ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/320.

¹³⁶ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/367.

¹³⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/425.

¹³⁸ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/473.

¹³⁹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/513.

¹⁴⁰ *Müdâvî*'de kullanılan diğer eserler için bk. Bünkeyrân, *Menhecü'n-nakdi'l-hadîsî ve tatbikâtuhu beyne'l-eimme*, 71.

İKİNCİ BÖLÜM

GUMÂRÎ'NİN SÜYÛTÎ'YE YÖNELİK İNCELEMELERİ

Gumârî, Süyûtî'deki 1180 hadisi *Müdâvî*'nin birinci cildinde ele almış ancak bunların sadece 579 tanesini incelemiştir. Gumârî toplam 302 rivayette Süyûtî ile ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmamıştır. Genel rivayet sayısından bu rakamı çıkardığımızda elimizde 277 rakamı kalır ki bu da Gumârî'nin toplam 277 rivayette Süyûtî ile ilgili tasarrufta bulunduğunu gösterir. Bununla birlikte 277 rivayetin 5'inde herhangi bir tenkit getirmezken¹⁴¹ 145'inde tespit, 89'unda sıhhat, 10'unda hadis lafzı, 23'ünde tahrîc usûlü, 7'sinde kaynak kullanımı, 3'ünde de yanlış bilgi aktarımıyla ilgili tenkitlere yer vermiştir. Dolayısıyla Gumârî, toplam 127 rivayette ortak tenkit unsurlarıyla birlikte 132 tenkit serdetmiştir. Yani 5 rivayette birden fazla tenkitte bulunmuştur. Bununla birlikte Gumârî'nin Süyûtî'yi tenkit ettiği rivayetlerin 54'ünde aynı zamanda Münâvî'yi de tenkit ettiği de görülmektedir.

Tenkitlere geçmeden önce hadisin farklı tarikleri ve sened tespiti başta olmak üzere cerh-ta'dîl ile ilgili Gumârî'nin sadece tespitle yetindiği hususları ortaya koymak yerinde olacaktır.

1. GUMÂRÎ'NİN TESPİTLERİ

Gumârî, çoğu zaman hadisleri incelerken Süyûtî'yi tenkit etse de bazen hadisin durumuna göre tenkit yerine sadece tespitlerde bulunduğu olmuştur. Bu başlık altında Gumârî'nin hadisin diğer tariklerini tespit edip incelediği veya söz konusu hadisin hangi senedle rivayet edildiyse onun ve hadisin metninin ifade ettiği manalar üzerindeki değerlendirmeleri ve cerh ta'dîle dair tespitlerine yer verilecektir.

1.1. Hadisin Farklı Tarikleri

Süyûtî, kitabında takip ettiği usûl gereği hadisleri alfabetik olarak derlemiştir. Kitabına aldığı hadisler başka kaynaklarda geçse de hadisin baş harfindeki uyumsuzluktan dolayı diğer kaynaklara çoğu zaman değinmemiştir. Gumârî de

¹⁴¹ *Müdâvî*'deki 35-176-254-389-481 numaralı hadisler.

meseleyi bildiği için bu minvaldeki hadisleri incelerken tenkit üslûbu yerine *el-Câmi 'u's-sağîr*'i okuyanların daha fazla istifade etmesi adına hadisin diğer tariklerini tespit etmiştir. Gumârî hadisleri incelerken çoğu zaman sıhhat odaklı bir bakış açısıyla yaklaşmayıp bazı rivayetler hakkında kesin bir hüküm vermemiş olsa da sergilediği yaklaşımla rivayetin makbul veya merdud olduğunu ihsas etmeye çalışmıştır. Bir meselede hadisin diğer tariklerini tespit ederken kimi zaman bu hadisin şâhidleri vardır diyerek, kimi zaman da tespit ettiği farklı tariklerdeki problemlere işaret ederek bir anlamda itibar çalışması yapmıştır. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu başlığa uygun düşecek şekilde seksen bir örnek bulunmaktadır. Süyûtî'nin eserine dair bahse konu tespitleri şu örnekler üzerinde görmek mümkündür.

1- "أَكَلَ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلَسَ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ". ابن سعد (ع. ح) عن عائشة

"Ben kulun yediği gibi yer, kulun oturduğu gibi otururum."

Süyûtî, İbn Sa'd,¹⁴² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919)¹⁴³ ve İbn Hibbân'ın¹⁴⁴ Hz. Âişe (r.a.) aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.¹⁴⁵ Her ne kadar Süyûtî sıhhat için bir rumuz koymasa da San'ânî, Süyûtî'nin hadise hasen¹⁴⁶ hükmü verdiğinden bahsetmiştir.¹⁴⁷

Gumârî, bu hadisin Bera b. Âzib, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, İbn Ömer, İbn Abbas, Abdullah b. Büsr gibi sahâbîlerden nakledildiğini, Yahyâ b. Kesîr, Atâ b. Ebî Rebâh, Atâ b. Yesâr gibi muhaddislerin de mürsel yolla rivayet ettiğini söylemiş ve bu tariklerin tahrîcine yer vermiştir.¹⁴⁸ Nitekim Elbânî, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹

¹⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/288.

¹⁴³ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1404/1984), 8/318.

¹⁴⁴ İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde bu rivayeti tespit edemedik.

¹⁴⁵ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 8.

¹⁴⁶ Adâlet sahibi olup da zabt sıfatı tam olmayan, bununla beraber tek başına rivayet ettiği hadisi münker de sayılmayan kimsenin rivayet ettiği, şâz ve muallal olmayan hadis bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 122.

¹⁴⁷ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/207.

¹⁴⁸ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/97-100.

¹⁴⁹ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/65.

Ayrıca Gumârî bu rivayetin her ne kadar mürsel tarikleri bulunsa da mürsel olmayan tariklerinin de mevcut olduğunu tespit etmiş ve bu hadislerin kaynaklarına işaret etmiştir. Gumârî'nin değerlendirmesinde Süyûtî'ye yönelik bir tenkit bulunmamaktadır. Sıhhat bakımından net bir değerlendirmesi bulunmasa da hadisin diğer tariklerini göstermesinden hareketle olumlu bir izlenime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gumârî aynı üslûbu farklı rivayetlerde de devam ettirmektedir. Yani sahih-hasen-zayıf-mevzû gibi kesin hüküm belirtecek ifadeler kullanmadığı için genel bir değerlendirme yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bunu ifade edebilmek adına sıhhat kategorisini makbul ve merdud kavramları etrafında şekillendirmek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla bu ve benzer rivayetler için Gumârî'nin bize ihsas etmeye çalıştığı görüş makbul olmalıdır.

2- "أبي الله أن يجعل لقاتل المؤمن توبة". (طب) والضياء في المختارة عن أنس

“Allah Teala, mümini öldürenin tövbesini kabul etmek istemez”

Süyûtî, Taberânî (ö. 360/971)¹⁵⁰ ve Ziyâüddîn el-Makdisî'nin (ö.643/1245)¹⁵¹ Enes b. Mâlik aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve sahih¹⁵² rumuzuna yer vermiştir.¹⁵³

Gumârî ise rivayeti Deylemî'nin (ö. 509/1115) Süveyd b. Nasr> İbnü'l-Mübârek> Süleymân et-Teymî> Humeyd> Enes b. Mâlik'ten سَأَلْتُ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ هَلْ لِقَاتِلِ مَوْمِنٍ مِنْ تَوْبَةٍ فَأَبَى عَلَيَّ lafzıyla farklı bir siyak ile rivayet ettiğini söylemiştir.¹⁵⁴ Ayrıca bu rivayetin uzun bir tariki de Ukbe b. Mâlik aracılığı rivayet edilmiştir. Buna göre savaşta bir kimsenin başka birini öldürdükten sonra Müslüman olması üzerine Hz. Peygamber'den (s.a.v.) “إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَبَى عَلَيَّ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا” lafızlarıyla nakledilen rivayet,

¹⁵⁰ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994), 12/9.

¹⁵¹ Ebû 'Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. 'Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddin el-Makdisî, *el-Ehadîsu'l-Muhtâra*, thk. Âbdulmelik b. 'Abdullâh b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hadr, 1420/2000), 6/163.

¹⁵² Senedin başından sonuna kadar sika râvilerin birbirinden hadis rivayet ettiği, şâz ve mualllel olmayan hadis bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 284.

¹⁵³ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 9.

¹⁵⁴ Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Hitâb*, thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/310.

kaynaklarımızda Ahmed b. Hanbel¹⁵⁵ ve Hâkim'in¹⁵⁶ eserlerinde yer almaktadır.¹⁵⁷ Gumârî, hadisin sıhhati konusunda net bir hüküm vermese de hem Süyûtî'ye sıhhat açısından bir tenkit getirmeyişi hem de rivayetin diğer tariklerini muteber kaynaklardan tahrîc etmesi sebebiyle Süyûtî ile aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır. Elbânî de hadise sahih hükmü vermiştir.¹⁵⁸

Her ne kadar Gumârî bu rivayetin incelemesine “قلت” lafzıyla başlayıp Süyûtî'yi eleştirmiş gibi gözükse de herhangi bir eleştiri getirmeden, rivayetle ilgili görüşlere yer vermiştir. Bu örnekte de görüldüğü üzere önce hadisin aynı tarik ve benzer lafızlarda hangi kaynaklarda geçtiğini belirtmiş daha sonra farklı lafız ve senedle muteber kaynaklardaki yerine işaret etmiştir. Diğer rivayetlerde de Gumârî'nin “Bu hadis şu senedlerden verilse daha iyi olurdu” şeklinde tavsiye mahiyetindeki ifadelerinden Süyûtî'ye yönelik bir tenkit getirdiği düşünülebilir. Ancak bu konu hakkında yeterli veri olmadığı için, Gumârî'nin bu rivayete tenkit yerine tespit odaklı yaklaştığı kanaatindeyiz.

3- "إِذَا أَحْبَبْتَ رَجُلًا فَلَا تَمَارِهِ وَلَا تُشَارِهِ وَلَا تَسْأَلْ عَنْهُ أَحَدًا فَعَسَى أَنْ تُوَافِيَ لَهُ عَدُوًّا فَيُخْبِرَكَ بِمَا لَيْسَ فِيهِ". (حل) عن معاذ

“Bir adamı sevdiğinde onunla münakaşa etme, ona kötülük yapma, onu başkasına sorma. Olabilir ki, ona düşman olan birisine rastlarsın da sana onda olmayan bir şey haber verir ve aranızı bozar.”

Süyûtî, Ebû Nuaym'ın¹⁵⁹ Muâz b. Cebel tarikiyle ve zayıf¹⁶⁰ rumuzuyla rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 28/220.

¹⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/66.

¹⁵⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/115.

¹⁵⁸ Elbânî, *Sahihü'l-Câmi*, 1/67.

¹⁵⁹ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ' ve tabakâtu'l-asfiyâ'* (Mısır: Matbaatu's-Suâde, 1394/1974), 5/136.

¹⁶⁰ Sahih ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımamakla beraber mevzû olduğu da söylenmeyen hadis bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 364.

¹⁶¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 28.

Gumârî ise ayrıca İbnü's-Sünnî'nin (ö. 364/975) *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*¹⁶² isimli eserinde rivayet ettiğini belirtmiştir. Nitekim Ebû Nuaym el-İsfahânî, İbnü's-Sünnî aracılığıyla rivayet etmiştir. Yanı sıra Ebû Nuaym şöyle demiştir: “Bu, Cübeyr b. Nüfeyr'den Muâz'a kadar muttasıl senedle gelen garîb bir hadistir. Ayrıca Muâviye b. Sâlih'den bu rivayeti İbn Vehb'den başka râvilerin aldığı tarikler de rivayet edilmiştir.” Yine Gumârî'nin tespitlerine göre farklı kimseler bu rivayeti Muâz'dan mevkuf olarak nakletmişlerdir. Bunların arasında Buhârî,¹⁶³ ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) ¹⁶⁴ gibi muhaddisler yer almaktadır.¹⁶⁵ Her ne kadar Gumârî, bu rivayetin bazı kimseler tarafından Muâz b. Cebel'in sözü olduğunu tespit etse hatta mevkuf tariklerini gösterse de rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyetiyle ilgili kesin bir değerlendirmede bulunmamıştır. Dolayısıyla Gumârî'nin eleştirisi veya hadisin sıhhatiyle ilgili verdiği bir hüküm tespit edilememiştir. Ancak Elbânî rivayete mevzû hükmünü vermiştir.¹⁶⁶

Bu rivayette de bir öncekinde değindiğimiz gibi Gumârî, Süyûtî'ye yönelik herhangi bir tenkit getirmeden sadece rivayetin diğer tariklerini inceleyerek tespitler yapmıştır. Rivayetin sıhhatiyle ilgili Gumârî, bu metnin Muâz b. Cebel'e ait bir söz olduğunu iddia edip sonra da rivayetin mevkuf tariklerini getirmesine rağmen kendisinin konuyla ilgili bir görüş açıklamaması anlaşılır değildir. Elbânî'nin mevzû hükmü verdiğinden hareketle bir fikir yürütmek adına Gumârî'nin de *el-Muğîr*'de bu rivayete yer vermemesi, rivayetin mevzû olmadığına inandığı sonucunu getirmektedir. Dolayısıyla Gumârî'nin ilk önceliği söz konusu rivayetin sıhhatini tespit olmasa da bu gibi rivayetlerle ilgili görüşünü açık bir şekilde belirtmemesi, eleştirilmesi gereken konular arasındadır.

¹⁶² Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm b. 'Esbât ed-Dîneverî İbnü's-Sünnî, *'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, thk. Kevser el-Berenî (Beyrut: Muessesetu 'Ulûmî'l-Kur'ân, ts.), 163.

¹⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-'Edebü'l-mufred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: el-Matbaatü'l-Selefiyye, 1379/1959), 191.

¹⁶⁴ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/19.

¹⁶⁵ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/259.

¹⁶⁶ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 43.

1.2. Sened Tespiti ve Hadisin Değerlendirilmesi

Süyûtî hadisleri kitabında derlerken hadisin hangi kaynaktan geçtiğini rumuzla göstermiş ve senediyle ilgili de sadece sahâbî râvisine yer vermiştir. Gumârî yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bazı hadislerde hadisin diğer tariklerine yer vermeden söz konusu hadis hangi kaynağa isnad edilmişse o kaynaktan geçen senede yer vererek hadisin senedini tespit etmiş ve bu sayede *el-Câmi 'u's-sağîr*'den daha fazla istifade edilmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte nadiren de olsa bazı rivayetlerde hadisin metniyle alakalı değerlendirmelerde bulunmuştur. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, yaptığımız incelemeye göre on üç örnek yer almaktadır. Süyûtî'ye yönelik yapılan bu tespitler örnekler etrafında tahlil edilecektir.

1- "أَحَبُّكُمْ إِلَى اللَّهِ أَقَلُّكُمْ طَعْمًا وَأَخَفُّكُمْ بَدَنًا". (فر) عن ابن عباس

"Sizin Allah'a en sevimsiniz yemesi az, bedeni hafif olanınızdır."

Süyûtî, rivayeti Deylemî'nin¹⁶⁷ İbn Abbas aracılığıyla naklettiğini belirterek zayıf rumuzuna yer vererek eserine almıştır.¹⁶⁸

Gumârî ise Deylemî'nin senedini İbn Halef> Hâkim> Muhammed b. Âmir> Mekkî b. Abdân> Muhammed b. Yezîd> Hafs b. Ömer> Ebû Bekir b. Ayyâş> Abbâd> İkrime> İbn Abbas şeklinde tespit etmiş ve hadisle ilgili herhangi bir sıhhat değerlendirmesinde bulunmamıştır.¹⁶⁹ Elbânî ise hadise zayıf demiştir.¹⁷⁰

Gumârî bu rivayeti incelemeye adeti üzere "قلت" lafzıyla başlamıştır. Geri kalan birçok hadiste gözlemlendiği gibi Gumârî, bir rivayetin incelemesine bu şekilde başladığında genel olarak Süyûtî'ye yönelik incelemelerde bulunmuştur. Ancak bazı durumlarda söz konusu rivayet Süyûtî tarafından hangi kaynaktan gösterilmişse o rivayetin tarikini vermekle yetinmiştir. Gumârî bu tespitiyle *el-Câmi 'u's-sağîr*'den elde edilen istifadeyi artırmayı hedeflemiştir. Gumârî'nin bu rivayetin tarikini vermesi, sıhhat anlamında Süyûtî ile aynı kanaatte olduğu sonucunu çıkabilir. Ancak bu bir

¹⁶⁷ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrû'l-Firdevs* (Dubai: Cemiyetü Dârü'l-Ber, 1439/2018), 1/502.

¹⁶⁸ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 20.

¹⁶⁹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/211.

¹⁷⁰ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 26.

zandan ileri gitmeyecektir. Çünkü hadisin sıhhatine dair herhangi bir değerlendirmesi yoktur.

2- "إِذَا تَخَفَّتْ أُمَّتِي بِالْخُفَّافِ ذَاتِ الْمَنَاقِبِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ، وَخَصَفُوا نِعَالَهُمْ، تَخَلَّى اللَّهُ عَنْهُمْ".

(طب) عن ابن عباس

“Ümmetimin erkekleri ve kadınları süslü ayakkabılar giymeye, ayakkabılarını süslemeye başlayınca Allah Teâlâ onları kendi hallerine bırakır.”

Süyûtî, Taberânî’nin¹⁷¹ İbn Abbas aracılığıyla tahrîc ettiğini belirterek zayıf rumuzuyla nakletmiştir.¹⁷²

Gumârî, bu rivayetin zayıf olduğunu belirtmekle birlikte, yaşanan gerçekliklerin rivayetin muhtevasını desteklediğini ve bu doğrultuda metnin sıhhatine delalet ettiğini dile getirir. Çünkü son tahlilde esas olan isnad değil, rivayetin muhtevasıdır ve bu hadis, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nübüvvetinin bir delilidir. Zira bu hadisin rivayet edildiği dönemde, muhtevada yer alan süslü ayakkabı giyme gibi bir durum söz konusu olmamakla birlikte hadiste anlatılanlar yaklaşık bin yıl sonra meydana gelmiştir. Bugün, içi boş topuklu ayakkabılar, yani Avrupalılara özgü ayakkabılar, erkekler ve kadınlar tarafından yaygın bir şekilde giyilerek süs unsuru haline getirilmektedir. Ayrıca, bu ayakkabılar, zaman zaman yağa sürülerek süslenmekte ve parlatılmaktadır. Dolayısıyla Allah, bu ümmetten yüz çevirmiş doğu ve batıda kâfirleri üzerlerine salmıştır. Onları çeşitli musibet ve rezil durumlarla imtihan etmiştir.¹⁷³ Bu görüşler Gumârî tarafından dile getirilmiş ve bu imtihandan kurtulmak için dualar edilmiştir. Görüldüğü üzere Gumârî muhtevaya dair bir açıklama yapmış ve önceki örnekte olduğu gibi Süyûtî’ye herhangi bir tenkitte bulunmamıştır. Hadisin sıhhatiyle ilgili değerlendirmesi ise ilginçtir. İlk önce hadisin zayıf olduğunu kabul edip -ki bu sened odaklı bir sıhhat inceleme yöntemi olduğu çok açık bir uygulamadır- daha sonra muhtevaya yönelik bir değerlendirmede bulunmuş ve rivayette anlatılanların günümüzde gerçekleşmesinin sıhhat bakımından rivayeti desteklediğine hatta bu rivayetin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nübüvvetinin delili olduğuna kanaat getirmiştir.

¹⁷¹ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 11/190.

¹⁷² Süyûtî, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, 38.

¹⁷³ Gumârî, *el-Müdvî*, 1/300.

Her ne kadar Gumârî, metin odaklı bir değerlendirme yapıp rivayetin sahih olduğuna yönelik imalarda bulunsa da konuya hadisin zayıflığını dile getirerek başlaması dikkatlerden kaçmamaktadır. Gumârî'nin söylediği diğer veriler ise hikemi birtakım düşüncelerden ibaret olup yaşadığı dönemin vakıalarının hadislerle mukayesesinden ibarettir. Elbânî ise rivayete mevzû hükmü vermiştir.¹⁷⁴

3- "إِذَا رُجِفَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَحَاتَّتْ خَطَايَاهُ كَمَا تَحَاتَّتْ عَذَى النَّخْلَةِ". (طب. حل) عن

سلمان

“Müminin kalbi Allah yolunda titrediğinde, günahları olgun hurma salkımlarının döküldüğü gibi dökülür.”

Süyûtî, Taberânî¹⁷⁵ ve Ebû Nuaym'ın¹⁷⁶ Selmân-ı Fârisî aracılığı ile naklettiklerini belirtmiş ve hasen hükmü vermiştir.¹⁷⁷

Gumârî ise Ebû Nuaym'ın bu rivayeti Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer> Muhammed b. Habbân> Amr b. el-Husayn> Abdülaziz b. Müslim> A'meş> Ebû Vâil> Selman (r.a.) tarikiyle rivayet ettiğini tespit etmiştir.¹⁷⁸ Gumârî'nin sened zincirini tespit dışında rivayetin sıhhatine yönelik bir tenkiti bulunmazken Elbânî ise mevzû hükmü vermiştir.¹⁷⁹

1.3. Cerh-Ta'dîl/Râvilere Dair

Hadisler sened ve metin gibi iki temel unsurdan oluşur. Bir hadisin sahih olabilmesi için beş şart vardır. Bu beş şart adalet, zabt, ittisal, şâz ve illet ile ilgilidir. Râvinin adalet ve zabt sahibi olup hadisin senedinin de ittisalının olması senedle ilgili meselelerdir. Hadisin sened kısmı ile ilgili meseleler hadiste cerh ve ta'dîl ilminin altında incelenir. Cerh, جرح fiilinin mastarı olan bu kelime sözlükte, maddi ve manevi olarak yaralamak anlamına gelir. İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209) cerh kelimesini şöyle tarif etmiştir: “Cerh, râvinin veya şâhidin sözüne itibarı iskat ve onunla ameli iptal eden bir sıfattır.” Hadis ıstılahında ise cerh, hıfz ve itkân sâhibi bir âlimin, fisk,

¹⁷⁴ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 61.

¹⁷⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 6/235.

¹⁷⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, 1/367.

¹⁷⁷ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 46.

¹⁷⁸ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/334.

¹⁷⁹ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 74.

tedlîs ve yalancılık gibi kendisinde veya güvenilir râvilerle muhâlefet gibi rivâyetinde bulunan bir kusurdan dolayı râviyi ve rivayetini reddetmesi şeklinde tarif edilir.¹⁸⁰ Kısaca râviyi adalet ve zabt sıfatlarının birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkit etmek. Bunun sonucunda da duruma göre râvinin rivayet ettiği hadis değer bulur, hadisi kabul veya reddedilir.¹⁸¹ Ta'dîl, عدل-يعدل fiilinin mastarı olup lügatte zulmün zıddı, ılımlılık ve gönülde doğru olduğu kanaati beliren şey anlamına gelir. Istılahta ise adalet, râvinin veya şâhidin sözünü muteber kılan bir sıfattır. Başka bir ifade ile, şehadette bulunan veya Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadis rivayet eden kimsenin, şehâdet ve rivayetinin kabulünü gerektiren ehliyettir. Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye göre, râvinin Müslüman olması, bid'at propagandası yapmaması ve adaletini ortadan kaldıracak günahlar işlememesidir. Ta'dîl ise, râviyi, rivayetinin kabulünü gerektirecek sıfatlarla nitelemektir.¹⁸² Kısaca izah etmek gerekirse bir râvinin adâlet ve zabt niteliklerini taşıdığını, sika/güvenilir biri olduğunu belirtmek ve buna hükmetmektir.¹⁸³ Cerh ve ta'dîl ilmini İbn Ebî Hâtim er-Râzi (ö. 327/939): "Sika olan veya olmayan âlimin durumunu açıklamak" şeklinde tarif etmiştir. Kâtip Çelebi ise (ö. 1067/1657) kendisinden sonrakilerce de benimsenen şu tanıımı yapmıştır: "Cerh ve ta'dîl ilmi, bir takım özel lafızlar kullanarak bu lafızların mertebelerinden ve râvilerin cerh ve ta'dîlinden bahseden bir ilimdir ki, hadis ricâli ilminin bir koludur." Bu tarifi biraz daha açarak bu ilmi şöyle tanımlamak mümkündür: Bir takım özel lafızlar kullanarak rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir ilimdir.¹⁸⁴ Aydınî ise bu ilmi râvilerin adâlet ve zabt sıfatlarını taşıyıp taşımama yönlerinden durumlarını araştırmayı konu edinen hadis bilgi kolu olarak tanımlamıştır.¹⁸⁵ İnsan za'fı ve hadis uydurmacılığı cerh ve ta'dîl ilminin doğuşuna yol açan amillerin başında gelmektedir.

Hadis ilmi açısından sünnetin yazılı ifadesi olan hadisler, sened ve metin denilen iki kısımdan oluşur. Bir hadisin anlam ifade eden metnine değer kazandıran kısım, senedidir. Hadisçiler isnadı dinin bir parçası saydıkları için haberin senedini, kişinin

¹⁸⁰ Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: İFAV, 1997), 17.

¹⁸¹ Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 50.

¹⁸² Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 18.

¹⁸³ Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 321.

¹⁸⁴ Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 18.

¹⁸⁵ Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 51.

nesebine benzetmişler ve isnadsız hadise değer vermemişlerdir. İşte cerh ve ta'dîl ilmi, aslında sağlam metne ulaşma amacının gerçekleşmesinde bir araç olan isnadın kontrolünden ibarettir. Bu nedenle İbnü'l-Medînî (ö. 234/848-49), hadis ricâlini bilmeyi ilmin yarısı olarak kabul etmiştir. Bu noktadan hareketle, cerh ve ta'dîl ilminin, hadis ilimlerinin en önemlisi olduğunu söylemek mübalağa sayılmaz.¹⁸⁶ Cerh ve ta'dîl ilmi'nin meşrûiyeti ve hükmü incelendiğinde hadis râvilerinin gerektiğinde cerhedilmesi mübah, hatta dinin korunması açısından da vâcip olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁷ Bazı hadislerin münker, metrûk ve mürsel gibi zayıf hadis çeşitlerinden olması senedindeki râvi veya râvilerin kusurlarından kaynaklanmaktadır. Ya da senedinde teferrüd¹⁸⁸ eden bir râvi varsa veya senedin ittisalinde bir problem varsa bu rivayetler de zayıf hadisler altında incelenmiştir. Gumârî de bunun gibi cerh ve ta'dîl ile ilgili meselelerde Süyûtî'nin rivayet ettiği hadislere dair açıklamalar getirmiştir. Bu başlık altında incelediğimiz bazı hadislerde Süyûtî, Gumârî tarafından tenkit edilse de bu hadislerin çok küçük bir oranını oluşturur. Gumârî bu bölümdeki hadislerde tenkitten daha çok söz konusu başlıklarda, konularla ilgili tespitlerine yer verdiği gözlemlenmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, cerh ve ta'dîl ilgili elli bir örnek bulunmaktadır. Bu konudaki örnekler birkaç başlık altında işlenecektir.

1.3.1. Teferrüd

Arapça bir kelime olan ferd (çoğulu efrâd) sözlükte “tek, yegâne, eşi olmayan” anlamına gelir.¹⁸⁹ Terim olarak ise bir hadisi rivayette tek kalmak, bir hadisi tek başına rivayet etmek demektir.¹⁹⁰ Senedin herhangi bir yerinde râvinin tek kalış şekline göre hadis ferd-i mutlak ve ferd-i nisbî olmak üzere ikiye ayrılır. Senedin herhangi bir yerinde (tabakasında) râvi sayısı bire düşen hadis yani sadece bir senedle rivayet edilmiş olan, diğer bir ifadeyle her tabakada râvi sayısı birden fazla olmayan hadise ferd-i mutlak denir. Birden fazla râvi tarafından rivayet edilmiş olsa da sika râvilerden, zayıf râvilerle beraber yalnız bir sika râvinin rivayet etmesi, yalnız bir bölge râvilerinin

¹⁸⁶ Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 61.

¹⁸⁷ Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 65.

¹⁸⁸ Bir hadisi rivayette tek kalmak bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 342.

¹⁸⁹ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 3/331; Salahattin Polat, “Ferd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2024).

¹⁹⁰ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 342.

rivayet etmesi gibi bir tek özelliği taşıyan bir yönden ferd olan hadise de ferd-i nisbî denir.¹⁹¹ Şâz ve münker hadislerin tarifinde daha güvenilir râviye muhalefet etme esasını değil teferrüdü esas alan âlimlere göre şâz ve münker terimleri ferd ile eş anlamlıdır.¹⁹² Ferd ile garîbi eş anlamlı sayanlar olduğu gibi ferd terimini ferd-i mutlak için, garîb terimini ferd-i nisbî için kullananlar da vardır. Hicretin ilk asırlarında haber-i vâhidin ferd anlamında kullanıldığı da olmuştur.¹⁹³ Gumârî’de hadisleri incelerken hadisin senedinde teferrüd eden râvileri tespit etmiştir. Gumârî’nin bu eklemelerine tenkit diyemiyoruz. Çünkü hem Süyûtî bu hadislere zaten zayıf hükmü vermiştir hem de Gumârî’nin kullandığı üslûp gereği herhangi bir tenkit tespit edilememiştir. Nitekim Gumârî’nin teferrüd içeren bazı rivayetlerde tenkit yerine tespit odaklı yaklaşımları öne çıkmaktadır. *Müdâvî*’nin birinci cildinde, teferrüdle ilgili dokuz örnek tespit edilmiş olup Gumârî’nin tespitlerinden bazıları şu şekildedir:

1- "أُحْدَ هَذَا جَبَلٍ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، عَلَى بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، وَهَذَا عَيْرٌ يُبْغِضُنَا وَنُبْغِضُهُ وَإِنَّهُ عَلَى بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ النَّارِ". (طس) عَنْ أَبِي عَبَسَ بْنِ جَبْرِ

“Uhud dağı bizi sever, biz de onu severiz, o cennet kapılarından bir kapı üzerindedir. Ayr da bize buğzeder, biz de ona buğzederiz o da cehennem kapılarından bir kapı üzerindedir.”

Süyûtî, Taberânî’nin Ebû Abbâs b. Cibr’den naklettiğini belirtmiş ve zayıf kanaatini dile getirmiştir.¹⁹⁴

Gumârî, Taberânî’nin senedini, Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî> İbrâhim b. Muhammed b. Arar tariki ve Cafer b. Ahmed b. Sinan el-Vâsitî> Ali b. Şuayb es-Semâr> İbn Ebî Fudayk> Osman b. İshâk> Abdülmecîd b. Abdillâh b. Ebî Abs> babası ve dedesi tarikini zikretmiş ve senedde yer alan İbn Ebî Fudayk’ın teferrüd ettiğini belirtmiştir.¹⁹⁵

¹⁹¹ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 84.

¹⁹² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Koç - Talat Sakallı, “Hadiste Şâz Kavramının Teşekkül Sürecinde İmam Şâfiî’nin Rolü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (30 Haziran 2024), 52-71.

¹⁹³ Polat, “Ferd”.

¹⁹⁴ Süyûtî, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, 21.

¹⁹⁵ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/221.

Gumârî rivayet zincirini ve Taberânî'nin bu konuda yaptığı değerlendirmeleri aktarmakla birlikte rivayetin güvenilirliği hakkında zayıf hükmünü teferrüd ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Elbânî de rivayete zayıf demiştir.¹⁹⁶

Ancak Süyûtî'ye doğrudan bir tenkit getirdiğinden bahsetmek zordur. Çünkü Süyûtî de söz konusu rivayete zayıf hükmü vermiştir. Süyûtî, zayıf hükmünün sebebini açıklamamıştır ki bu onun kitabında izlediği bir yöntem değildir. Gumârî de bu rivayetin zayıf olmasının sebebini, senedde teferrüd eden râvinin olmasıyla ilişkilendirmiştir. Bununla birlikte Süyûtî'nin zayıflık sebebine değinmediğine dair bir değerlendirmesi de yoktur. Sonuç olarak Gumârî'nin yine bir rivayette tenkit yerine tespit odaklı meseleye yaklaştığı gözlemlenmektedir.

2-"إِذَا سَنِلَ أَحَدُكُمْ أَمُومًا هُوَ؟، فَلَا يَشْكُ فِي إِيْمَانِهِ". (طب) عن عبد الله بن يزيد الأنصاري

"Birinize Mümin misin? diye sorulduğunda, imanından şüphe etmesin."

Süyûtî, Taberânî'nin¹⁹⁷ Abdullâh b. Yezîd el-Ensârî'den tahrîc ettiğini belirterek zayıf rumuzuna yer vermiştir.¹⁹⁸

Gumârî, bu rivayeti ayrıca Ebû Nuaym'ın Ebû Bekr Abdullâh b. Yahyâ et-Talhî> Ahmed b. Hammâd b. Süfyân el-Kâdî el-Kûfî> Ahmed b. Büdeyl> Ebû Muâviye> Mis'ar> Ziyâd b. Alâka> Abdullah b. Yezîd el-Ensârî tarikiyle rivayet ettiğini tespit etmiştir. Merfu olarak rivayet edilen bu senedde Ahmed b. Büdeyl, Ebû Muâviye'den hadisi tek başına rivayet ederek teferrüd etmiştir.¹⁹⁹ Gumârî hadisin senedinde teferrüd eden bir râvi olduğu için hadise zayıf hükmü vermiştir. Elbânî de onunla aynı görüştedir.²⁰⁰

Görüldüğü üzere Gumârî'nin tespitine göre Ebû Muâviye'den nakleden sadece bir kişi vardır o da Ahmed b. Büdeyl'dir. Gumârî bu hadiste bir öncekinde olduğu gibi Süyûtî'ye herhangi bir tenkit getirmeden senedde teferrüd eden râvi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.

¹⁹⁶ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 28.

¹⁹⁷ Taberânî'nin üç *Mu'cem*'inde de bu rivayeti tespit edemedik. Hadisin sendi için bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ'*, 7/238.

¹⁹⁸ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 47.

¹⁹⁹ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/338.

²⁰⁰ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 76.

1.3.2. Daîfû'l-hadîs

Sahih veya hasen hadisler için gerekli özelliklerden en az birini taşımayan, dolayısıyla hasen mertebesine ulaşamayan rivayetlere zayıf denir. Râviler hakkında ise bu kelime cerh ifade eden bir sıfat olarak kullanılır.²⁰¹ Hakkında, güvenilir/sika biri olduğuna dair geçerli bilgi bulunmayan, bununla beraber adâlet ve zabt nitelikleri yetkili âlimlerin tenkitine/ cerhine maruz kalan râviye zayıf denir. Irâkî'ye (ö. 806/1404) göre cerhin dördüncü, Zehebî ve Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr²⁰² için alınır.²⁰³ Gumârî de rivayetlerin senedindeki zayıf râvileri tespit ederek konuyla ilgili düşüncelerini ifade etmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili on dokuz örnek bulunmaktadır. Bu konudaki hadisler birkaç örnek özelinde bu başlık altında işlenecektir.

1- "اتَّقُوا مَحَاشَ النِّسَاءِ". (عد) عن جابر

“Kadınlarla ilişkide onlara dübürlерinden yaklaşımdan sakının.”

Süyûtî bu rivayeti İbn Adî'nin²⁰⁴ Câbir'den tahrîc ettiğini belirterek zayıf hükmü vermiştir.²⁰⁵

Gumârî'nin tespitine göre Deylemî de bu rivayeti Câbir'den nakletmiştir. Hadisin senedindeki Ali b. Ebî Ali, el-Lehebî el-Medenî'dir ve metrûk bir râvidir.²⁰⁶ Hâkim onun hakkında, İbn Münkedir'den uydurma hadisler rivayet etmektedir, demiştir. Ebû Hâtim (ö. 277/890), Nesâî (ö. 303/915) ve Ukaylî de aynı görüştedir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) ise münkerü'l-hadis

²⁰¹ Mahmut Demir - Mehmet Emin Özafşar, “Zayıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2024).

²⁰² Hadisin aynısının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmak, hadisin başka senedini araştırmak bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 153.

²⁰³ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 364.

²⁰⁴ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 6/315.

²⁰⁵ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 16.

²⁰⁶ İttiâm bi'l-kizb, fisk, kesretü'l-galat, fartu'l-gaflet gibi ağır bir kusurla tenkit edilen râvinin tek başına rivayet ettiği hadis bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 193.

olduğunu ifade etmişlerdir. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) leyse bi-şey²⁰⁷ derken Begavî, za'îfû'l-hadîs²⁰⁸ kabul edildiğine ve İbn Münkedir'den mu'dal rivayetler yaptığına atıfta bulunmuştur. Zayıf kabul edenler arasında en-Nakkâş, İbnü'l-Cârûd, es-Sâcî, Hatîb, İbnüs-Sem'ânî gibi âlimler de bulunmaktadır. Ebû Nuaym, bu râvinin İbn Münkedir'den münker hadisler rivayet ettiğini vurgulamıştır. Bu rivayeti de onun münkerleri arasında saymışlardır.²⁰⁹ Görüldüğü üzere Gumârî seneddeki bir râvinin muhaddisler tarafından nasıl cerh edildiğini aktarmış ve Ali b. Ebî Ali el-Lehebî'nin rivayetini uydurma ya da zayıf kabul edilmeye yönelik ifadelere yer vermiştir. Ancak bir tercihte bulunmamıştır. Gumârî'nin bu rivayeti, *el-Muğîr* isimli eserine almamasını dikkate alarak hadise mevzû hükmü vermediği kanaatindeyiz. Elbânî ise hadise çok zayıf hükmü vermiştir.²¹⁰

Elde edilen veriler ışığında Gumârî'nin bu hadiste Süyûtî'ye bir tenkit getirmiştir diyemiyoruz. Çünkü Süyûtî de bu hadise zayıf hükmü vermiştir. Şayet Süyûtî hadisi makbul bir şekilde değerlendirmiş olsa Gumârî'nin sıhhat odaklı bir tenkit yaptığı düşünülebilirdi.

2- "أَخَّرَ الْكَلَامُ فِي الْقَدَرِ لِشِرَارِ أُمَّتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ". (طس. ك) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

“Kader hakkında konuşmak ümmetimin kötülere için ahir zamana bırakıldı.”

Süyûtî, Taberânî²¹¹ ve Hâkim'in²¹² Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.²¹³

Gumârî'nin ifadesine göre Hâkim, hadisin Buhârî'nin şartlarına uygun olduğunu belirtmiştir. Zehebî ise *Telhîsü'l-Müstedrek*'te Anbese'nin sika olduğunu, fakat Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) ondan rivayette bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca

²⁰⁷ Yahyâ b. Maîn bu sigâyı, cerh için de kullanmakla beraber bazen, râvinin az hadis rivayet etmiş biri olduğunu ifade etmek için kullanır ki, bu durumda cerh manası taşımaz bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 176.

²⁰⁸ Böyle bir râvinin rivayeti i'tibâr için alınır bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 365.

²⁰⁹ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/194.

²¹⁰ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 20.

²¹¹ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'evsat*, thk. Târik b. 'İvadullâh b. Muhammed (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995), 6/96.

²¹² Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/514.

²¹³ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 24.

Zehebî,²¹⁴ Anbese b. Mihrân el-Basrî el-Haddâd'ın, Zührî'den hadis rivayet ettiğini ve Ebû Hâtim'in onu "münkerü'l-hadîs"²¹⁵ olarak nitelediğini söylemiştir. İbn Hacer de "Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889), Anbese için leyse bi-şey derken Buhârî'nin ise lâ yutâbâ' alâ hadîsih²¹⁶ oluşunu söylemiştir." Ukaylî, Buhârî'nin aynı hadisi merfu ve mevkuf olarak naklettiğini ve mevkuf rivayetinin daha doğru olduğunu belirtmiştir.²¹⁷ Gumârî, Buhârî, *Târihü'l-kebîr*'inde²¹⁸ Ukaylî'nin ona nispet ettiği şeyi zikretmemiştir, aksine şöyle demiştir: "Anbese el-Haddâd, Zührî'den rivayette bulunmuştur. Ondan ise ed-Dahhâk b. Mahled Abdullah b. Recâ el-Basrî rivayet etmiştir." Buhârî'nin sözleri bu şekilde olup başka bir şey eklememiştir. İbn Ebî Hâtim ise *el-Cerh ve't-Ta'dîl*²¹⁹ adlı eserinde şöyle demiştir: "Anbese el-Haddâd, Anbese b. Mihrân'dır. Bazı insanlar onları farklı kişiler olarak saymıştır ancak bu ikisi aynı kişidir. Zührî ve Mekhûl'den rivayet etmiştir. Ondan da Abdullah b. Recâ el-Mekkî, Ebu Âsım en-Nebîl ve Mekkî b. İbrahim rivayet etmişlerdir. Babamı (Ebû Hâtim'i) bunu söylerken işittim. Ayrıca es-Süddî'den de rivayet etmiştir. Ebû Hâtim'e onu sordum, şöyle dedi: 'O, münkerü'l-hadîstir.' Yakûp b. İshâk bana yazdığı bir mektupta şöyle dedi: 'Bize Osman b. Saîd ed-Dârimî anlattı: Yahyâ b. Maîn'e şöyle dedim, Anbese b. Mihrân, Zührî'den rivayet eden kişi midir? Yani Yahyâ b. el-Mütevekkil'in rivayet ettiği Anbese bu mudur? O da onu tanımıyorum, dedi.' İbn Ebî Hâtim çünkü o meçhûldür²²⁰, dedi." Bütün bu rivayetler, Zehebî'nin *Telhîsü'l-Müstedrek*'te Anbese sikadır, demesiyle çelişmektedir. Anlaşılan o ki Zehebî, Anbese isimli râvinin Anbese b. Mihrân olduğunu düşünmemiştir. Çünkü bu isim *el-Müstedrek*'te nisbesi verilmeden zikredilmiştir. Hâkim de onu Anbese b. Mihrân sanmamış olabilir. Daha sonra Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*'de rivayeti mevkuf olarak nitelemiştir. Ancak ardından Ensârî'den gelen merfû

²¹⁴ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Mârifeti Tabâ'tü, 1382/1963), 3/302.

²¹⁵ Rivayeti i'tibâr için alınan râvi bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 227.

²¹⁶ Râvinin rivayet etmiş olduğu hadisin başkaları tarafından rivayet edilmediğini belirten bu ifade, sika bir râvi hakkında cerh edici değildir bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 174.

²¹⁷ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/243.

²¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr* (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.), 7/38.

²¹⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-'Osmâniyye, 1271/1952), 6/402.

²²⁰ Hadis öğrenimiyle meşhur olmamış veya âlimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmamış ve hadisi tek bir râvi yoluyla gelen kimse bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 184.

rivayet olanını da tercih etmiş ve her iki durumda da bu daha uygun diyerek çelişkili bir ifade kullanmıştır.²²¹ Gumârî, hadisin senedindeki râvinin detaylı bir incelemesini yapmış ve râvinin zayıf olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim rivayetin sıhhatiyle ilgili doğrudan bir hüküm belirtmese de senedinde bulunan zayıf râviden dolayı rivayete zayıf hükmü verdiği kanaatindeyiz. Elbânî ise hadise hasen hükmü vermiştir.²²²

1.3.3. İrsâl

Sözlükte “göndermek, salıvermek, bırakmak” anlamındaki irsâl masdarından türemiştir.²²³ Hadis senedindeki inkıtâ çeşitlerinden biri, hadisin “mürsel” olarak rivayet edilmesidir. Hadis terminolojisinde tabînden olan bir kimsenin; “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu,” diyerek rivayetine mürsel hadis denir.²²⁴ Sonuç olarak hadisçilere göre mürsel, zayıf hadis çeşitlerindendir.²²⁵ Süyûtî’nin mürsel olan bazı rivayetler hakkında farklı ifadeler kullanması, Gumârî tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur. Gumârî bazı hadislerde de sadece hadisin mürsel olduğunu ifade edip herhangi bir tenkite yer vermeden tespit odaklı hadislerle yaklaşmıştır. *Müdâvî*’nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili altı örnek bulunmaktadır. Münâvî’ye yönelik bu konudaki tenkitler birkaç örnekle bu başlık altında işlenecektir.

1- "آفَةُ الْعِلْمِ النِّسْيَانُ وَإِضَاعَتُهُ أَنْ تَحْدِثَ بِهِ غَيْرُ أَهْلِهِ". (ش) عَنْ الْأَعْمَشِ مَرْفُوعًا مَعْضَلًا

“İlmin tehlikesi unutmak, zayi edilmesi ise onu ehil olmayana öğretmektir.”

Süyûtî, İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849)²²⁶ A’miş aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve herhangi bir rumuz kullanmadan merfû ve mu’dal kaydını koyarak rivayet etmiştir.²²⁷ Her ne kadar Süyûtî bir rumuz kullanmasa da mu’dal kaydını koymasından hadis için zayıf hükmü verdiği anlaşılabilir.

²²¹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/234-235.

²²² Elbânî, *Sahîhü’l-Câmi*, 1/105.

²²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/281; Salahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2024).

²²⁴ Halil İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi* (İstanbul: Elif Yayınları, 2015), 100.

²²⁵ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 228.

²²⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebu’-r-Ruşd, 1409/1989), 5/286.

²²⁷ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 8.

Gumârî, A'meş'in herhangi bir vasıta olmaksızın merfu olarak rivayet ettiği bu hadise mu'dal kavramını kullanmanın mana olarak doğru olduğunu vurgulasa da ıstılâhî olarak uygun olmadığını söylemiştir. Çünkü A'meş'in Enes b. Mâlik, İbn Ebî Evfâ ve Hz. Ebû Bekîr'i (r.a.) gördüğü ve tâbiînden olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur. Ancak onlardan hadis işittiği konusu ihtilaflıdır. Nitekim bir tâbiî doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bir hadis rivayet ederse, o hadis mürsel kavramıyla ifade edilir, mu'dal kavramıyla ifade edilmez. Bu yüzden Sehâvî bu rivayete *el-Makâsıdu'l-hasene*'de mu'dal ifadesinin yanında mürsel kaydını da koymuştur.²²⁸ Çünkü mana olarak mu'dal olsa da ıstılâhî olarak mürsel demek daha mu'teberdir.²²⁹ Gumârî, bu hadis özelinde Süyûtî'yi hadis için kullandığı yanlış bir ıstılahtan dolayı tenkit etmiştir. Hadisin sıhhatiyle ilgili ise senedin mürsel olduğunu tespit ederek hadise zayıf hükümü vermiştir. Elbânî de hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.²³⁰

2- "إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ هَوَانًا أَنْفَقَ مَالَهُ فِي الْبُنْيَانِ وَالْمَاءِ وَالطَّيْنِ". البغوى (هب) عن محمد بن بشير

الأنصارى وماله غيره (عد) عن أنس

"Allah Teâlâ, bir kula önem vermediği zaman ona malını bina yapımında su ve çamur harcamalarında kullandırır."

Süyûtî, Begavî²³¹ ve Beyhakî'nin²³² Muhammed b. Beşîr el-Ensârî'den; İbn Adî'nin²³³ ise Enes b. Mâlik'ten naklettiklerini belirtmiş ve sıhhate yönelik herhangi bir rumuz kullanmamıştır.²³⁴ San'ânî, *Tenvîr*'de Süyûtî'nin hadise sıhhat hükmü vermediğini ifade etmiştir.²³⁵

Gumârî, Muhammed b. Beşîr el-Ensârî'nin rivayetini birçok âlimin tahrîc ettiğini belirttikten sonra bunlar arasında İbn Şâhîn, İbn Yûnus ve İbn Mende'nin bulunduğunu dile getirmiştir. Bahse konu kimselerin hepsi bu rivayeti, Seleme b.

²²⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-hasene*, thk. Muhammed Osman el-Haşî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 39.

²²⁹ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/94.

²³⁰ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 4.

²³¹ Münâvî, Begavî ile kastedilenin Ebû'l-Kâsım el-Begâvî'nin *Mu'cem*'i olduğunu söylemiş. Ancak Ebû'l-Kâsım el-Begâvî'nin *Mu'cem*'inde bu hadisi tespit edemedik bk. Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/341.

²³² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 7/394.

²³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/174.

²³⁴ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 30.

²³⁵ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/537.

Şurayh> Yahyâ b. Muhammed b. Beşîr el-Ensârî> babasından rivayet etmişlerdir. Bendeî, *Şerhu'l-Makâmât* adlı eserinde Ferec Sa'd b. Ebi'r-Rahbî b. Mansûr es-Sayrafî> Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed es-Sekafî> Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim b. Ali el-Mukrî> Muhammed b. el-Hasen b. Kuteybe el-Askalânî> Harmele b. Yahyâ> Abdullah b. Vehb> Hâlid b. Humeyd> Seleme b. Şurayh tarihiyle bu hadisi nakletmiştir. İbn Hibbân da *es-Sikat*²³⁶ adlı eserinde rivayet etmiş ve mürsel olduğunu belirtmiştir.²³⁷ Gumârî hadisin sıhhatiyle ilgili çoğu zaman kendi görüşünü nakletmeden âlimlerin hadislerle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Bu metot Gumârî'nin hadislerin sıhhatiyle ilgili usûlünü oluşturmaktadır. Nitekim İbn Hibbân'ın hadislerle ilgili mürsel görüşünü aktararak, sıhhat görüşünün zayıf olduğunu ihsas etmektedir. Elbânî de hadise zayıf hükmü vermiştir.²³⁸

Gumârî bu hadiste mürsel kavramıyla ilgili bir tenkit değerlendirmesi yapmadan sadece senedin mürsel olduğunu tespit etmiş ve Süyûtî'ye yönelik bir tenkitte bulunmamıştır.

1.3.4. İnkıtâ

Bir hadisin senedinde hangi şekilde olursa olsun, râvi düşmesi veya râvinin atlanması ile seneddeki kopukluğu ifade eden hadis terimidir. Seneddeki kopuklukla ilgili diğer kavramlarla karıştırılmaması için kopukluğun sahâbeden sonra bir veya peş peşe olmaksızın birden fazla râvinin düşmesi şeklinde de izah edilmiştir.²³⁹ Muhaddisler, ilk dönemlerden itibaren hadisin makbul sayılabilmesi için senedde ittisâli şart koşmuşlardır. Hadisin ittisalinde bir problem olmayan senedlere de muttasıl denir. Muttasıl, terim olarak “senedinin başından sonuna kadar her râvinin hocasından semâ veya başka bir muteber öğrenme yoluyla alıp rivayet ettiği hadis.” demektir. Aynı mânada mevsûl, mûsal ve muttasıl terimleri de kullanılır.²⁴⁰ Bazen hadisin senedinde ittisâl var gibi gözükse de iki tabaka arasında bir râvi atlanmış olabilir. Bu gibi

²³⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve etbâ'i't-tâbi'in*, thk. Muhammed Abdürreşid (Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 5/366.

²³⁷ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/273.

²³⁸ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 49.

²³⁹ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 148.

²⁴⁰ Abdullah Aydın, “Muttasıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Ekim 2024).

durumlar genelde seneddeki problemlî râvî'nin sened zincirinden çıkarılması sonucu gerçekleşmektedir. Her ne kadar bu anlaşılması zor bir durum olsa da âlimler tarafından tespit edilebilmektedir. Nitekim Gumârî'de Süyûtî'nin rivayet ettiği bazı hadislerin senedlerindeki kopukluğu tespit etmiş ve birbirinden hadis almayan râvîlerin varlığını belirtmiştir. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili dört örnek bulunmaktadır.

1- "إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا صَيَّرَ حَوَائِجَ النَّاسِ إِلَيْهِ". (فر) عن أنس

"Allah Teala, bir kul hakkında hayır dilediği zaman insanları kendisine muhtaç hale getirir."

Süyûtî, Deylemî'nin²⁴¹ Enes b. Mâlik'ten naklettiği bilgisini verirken sıhate dair herhangi bir rumuz kullanmamıştır.²⁴² *Tenvîr*'de Süyûtî'nin hadise zayıf dediğinden bahsedilmiştir.²⁴³

Gumârî, Deylemî'nin senedini, Yahyâ b. Şebîb> Humeyd et-Tavîl> Enes b. Mâlik (r.a.) olarak kaydetmiştir. Hadisin sendinde yer alan Yahyâ b. Şebîb'in rivayeti, Humeyd'den naklettiği gözükmetedir. Ancak bu rivayet bâtıldır. Çünkü Yahyâ, rivayeti Humeyd'den değil, Süfyân es-Sevrî'den almıştır. Hadisin senedi, Yahyâ b. Şebîb> Süfyân es-Sevrî> Humeyd> Enes b. Mâlik şeklinde olmalıdır. Ayrıca Yahyâ b. Şebîb, metrûk ve yalancılık ile itham edilmiştir.²⁴⁴ Gumârî, rivayetin senedinde birbirinden hadis almayan râvîleri ve senedde metrûk bir râvinin bulunduğunu tespit etmiş ancak rivayetin sıhhatiyle ilgili bir hüküm vermemiştir. Bununla birlikte aktardıklarından, hadisin merdud bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Elbânî ise hadise mevzû hükmü vermiştir.²⁴⁵

Gumârî bu rivayette senedde yer alan problemlere odaklanmıştır. Nitekim metrûk râviyi tespit etmiş ve senedin ittisalindeki probleminden bahsetmiştir. Her ne

²⁴¹ Deylemî, *el-Firdevs*, 1/243; İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrû'l-Firdevs*, 1/551.

²⁴² Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 29.

²⁴³ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/524.

²⁴⁴ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/265.

²⁴⁵ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 48.

kadar Gumârî'nin tespit ettiği meseleler, tenkit gibi gözüксе de daha çok tespit yapıldığı görülmektedir.

2- "إِذَا مَرَرْتَ بِبَلَدٍ لَيْسَ فِيهَا سُلْطَانٌ فَلَا تَدْخُلْهَا، إِنَّمَا السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ وَرَمْحُهُ فِي الْأَرْضِ". (هب)

عن أنس

"Bir beldeye uğradığında eğer o beldenin sultanı yoksa oraya girme! Zira sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve mızrağıdır."

Süyûtî, Beyhakî'nin²⁴⁶ Enes b. Mâlik'ten naklettiğini belirterek zayıf rumuzuna yer vermiştir.²⁴⁷

Gumârî, Beyhakî'nin *es-Sünen*²⁴⁸ adlı eserinde yer alan Ebû Muhammed es-Sükerî> İsmâil es-Saffâr> Abbâs b. Abdullâh et-Terkafî> Saîd b. Abdullâh ed-Dımaşkî> er-Rebî' b. Subeyh> Enes tarikini tespit etmiş ve senedde yer alan er-Rebî' b. Subeyh'in zayıf bir râvi olduğunu belirtmiştir. Üstelik bu isnad kopuktur. Çünkü er-Rebî' bu hadisi Enes'ten değil, Hasan'dan işitmiştir. Nitekim Ebu Şeyh hadisin doğru tarikini er-Rebî' b. Subeyh> Hasan> Enes şeklinde vermiştir. Ayrıca rivayetin farklı tariklerini de tespit etmiş ve eserin "Sîn" harfinde bunlara yer vermiştir.²⁴⁹ Son tahlilde hadise zayıf hükmü vermiştir. Elbânî de onunla aynı görüştedir.²⁵⁰

Gumârî rivayetin senedindeki zayıf bir râvi olduğunu ve isnadında bir kopukluk olduğunu belirtmiştir. İsnadın kopuk olmayan halini tespit edip Ebu Şeyh rivayetiyle göstermiştir. Ayrıca Süyûtî'ye bir tenkitte bulunmadan sadece farklı tarikleri tespit etmiştir.

1.3.5. Metrûkü'l-hadîs

Sözlükte "bırakılmış, terkedilmiş" anlamına gelen metrûk kelimesi, terim olarak "hadis uydurmamış olsa bile günlük hayatında yalan söylediği bilinen râvinin tek başına rivayet ettiği hadis" manasında kullanılmakta ve zayıf hadis çeşitlerinden biri

²⁴⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 6/18.

²⁴⁷ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 59.

²⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/281.

²⁴⁹ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/395.

²⁵⁰ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 100.

olarak matrûh²⁵¹ ile aynı anlamı taşımaktadır. İlk dönemlerden itibaren muhaddisler, rivayetleri terkedilecek derecede zayıf râviler hakkında “terk” fiilinden türetilen çeşitli lafızlar kullanmışlardır. Müttefekun alâ terkihî, ve metrûkü’l-hadîs gibi cerh nitelikli bu lafızlar, adâletinde kusuru bulunan veya zapt bakımından yetersiz olan râvinin zayıf olduğunu belirtmek amacıyla kullanılmakta, böylece hem kendisinin hem de rivayetlerinin terkedilmesi gerektiğine işaret edilmektedir.²⁵² Genel olarak yapılan tanımlara bakıldığında, râvinin temel dini kurallara aykırı bir rivayette tek kalmasından da bahsedilmiştir.²⁵³ Aydınli ise kizble ithâm edilen râvinin, dinin zaruri kaidelerine aykırı olmayan rivayeti (aykırı olursa mevzû‘ adını alır) şeklinde tanımlamıştır.²⁵⁴ Gumârî de hadislerin senedinde metrûk kabul edilen râvileri tespit etmiştir. *Müddâvî*’nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili yedi örnek karşımıza çıkmaktadır.

1- "إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ خَيْرًا مَدَّ لَهُمْ فِي الْعُمُرِ وَأَلْهَمَهُمُ الشُّكْرَ". (فر) عن أبي هريرة

“Allah Teala, bir topluluk hakkında hayır dilerse onların ömürlerini uzatır ve onlara şükretmeyi ilham eder.”

Süyûtî, Deylemî’nin²⁵⁵ Ebû Hüreyre aracılığıyla naklettiğini belirterek zayıf rumuzuyla kanaatini belli etmiştir.²⁵⁶

Gumârî ise Beyhakî’nin *Kitâbü’z-Zühûd* adlı eserinde Ali b. Ahmed b. Abdân> Ahmed b. Ubeyd> Saîd b. Osmân> Saîd b. Ebî Rebîa> Anbese b. Saîd> Eş‘as el-Hedânî> Ebî Yezîd el-Medenî aracılığı ile Ebû Hüreyre’den merfû olarak rivayet ettiğini tespit etmiştir. Deylemî, Gumârî’nin bilgisini verdiği bu rivayeti aynı senedle Ahmed b. el-Fazl b. el-Abbâs b. Huzeyme kanalıyla nakletmiştir. Ancak hadis senedindeki Anbese b. Saîd metrûk bir râvidir.²⁵⁷ Gumârî hadisin senedinde metrûk bir

²⁵¹ Dinin esaslarına aykırı olmasa bile yalancılıkla itham edilen, dinin emir ve yasaklarına aykırı davranan veya rivayetlerinde çokça vehim ve gaflet görülen râvinin tek başına rivayet ettiği hadis manasına gelmektedir bk. Mehmet Efendioğlu, “Matrûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2024).

²⁵² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 10/405; Mehmet Efendioğlu, “Metrûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2024).

²⁵³ Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, 153.

²⁵⁴ Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 193.

²⁵⁵ Deylemî, *el-Firdevs*, 1/246; İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü’l-Firdevs*, 1/558.

²⁵⁶ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 30.

²⁵⁷ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/269.

râvi olduğunu söyleyerek hadisle ilgili sıhhat görüşünün merdud olduğunu ihsas etmiştir. Elbânî ise hadise zayıf hükmü vermiştir.²⁵⁸

Dolayısıyla Gumârî, sadece Süyûtî'nin naklettiği rivayetin senedinde yer alan metrûk râviyi tespit etmekle yetinmiştir.

2- "إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى إِنْسَانٍ فَلْيَبْدَأْ بِنَفْسِهِ، وَإِذَا كَتَبَ فَلْيَتَرَبَّ كِتَابَهُ فَهُوَ أَنْجَحٌ". (طس) عن أبي

الدرءاء

“Biriniz arkadaşına bir mektup yazdığında önce kendinden başlasın, yazdığı mektubunu toprağa değdirdirsin. Böyle yapması hedefine ulaşmada kendisine daha çok yardımcı olur.”

Süyûtî, Taberânî'nin²⁵⁹ Ebü'd-Derdâ aracılığıyla rivayet ettiğini belirterek zayıf hükmü vermiştir.²⁶⁰

Gumârî ise Taberânî'nin senedini İbrahim> Süleyman b. Seleme el-Hubâirî> İbn İshak el-Akâşî> İbrahim b. Ebî Able> Ümmü'd-Derdâ> Ebü'd-Derdâ şeklinde tespit etmiş ayrıca senedde bulunan Süleyman b. Seleme el-Hubâirî'nin metrûk olduğunu dile getirmiştir.²⁶¹ Tıpkı Süyûtî gibi Gumârî de hadise zayıf hükmü verirken Elbânî ise mevzû olduğunu belirtmektedir.²⁶²

Gumârî yaptığı açıklamada, rivayetin zayıflığını gösterecek şekilde “metrûk ” terimine yer vermiş ve râvinin güvenilir olmadığından hareketle rivayetin zayıf olduğunun gerekçesini belirtmiştir. Süyûtî de aynı hükmü verdiği için Gumârî'nin Süyûtî'ye yönelik bir tenkiti bulunmamaktadır.

1.3.6. Münkerü'l-hadîs

Sözlükte “inkâr etmek, bilmemek, hoş karşılamamak” anlamındaki nekr kökünün if'âl kalıbından türeyen münker kelimesi, değişik zamanlarda yaşamış muhaddisler tarafından farklı şekillerde tarif edilmiş olmakla birlikte daha çok “zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti sebebiyle zayıf olan hadis”

²⁵⁸ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 49.

²⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'evsat*, 3/23.

²⁶⁰ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 57.

²⁶¹ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/387.

²⁶² Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 97.

mânasında kullanılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin benimsediği ve kendisinden sonra gelen âlimlerin de kabul ettiği bu tarife göre münker, sahih hadis çeşitlerinden ma'rûfun mukabilidir.²⁶³ Münker aynı zamanda senedde veya metinde de olabilir.²⁶⁴ Bu terimin bir hadis çeşidi olarak ortaya çıkmadan önce râvileri değerlendirmeye yönelik "münkerü'l-hadîs" şeklinde geçtiği anlaşılmaktadır.²⁶⁵ Gumârî de hadislerin senedinde münkerü'l-hadîs olan râvileri tespit etmiştir. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili altı örnek vardır.

1- "إِذَا دَخَلَ الضَّيْفُ عَلَى الْقَوْمِ دَخَلَ بِرِزْقِهِ وَإِذَا خَرَجَ خَرَجَ بِمَغْفَرَةِ ذُنُوبِهِمْ". (فر) عن أنس

"Misafir, bir topluluğa geldiğinde rızıkıyla birlikte gelir, ayrıldığında da onların günahlarının bağışlanmasına vesile olarak ayrılır"

Süyûtî, Deylemî'nin²⁶⁶ Enes b. Mâlik'ten naklettiğini belirterek zayıf hükmü vermiştir.²⁶⁷

Gumârî ise sened tespiti yaparak Deylemî'nin senedini Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed el-Hâfız> Ebû Osmân es-Sâbûnî> Abdullâh b. Hâmid> İbn Bilal el-Bezzâr> Sehfûye b. Marbar> Ma'rûf b. Hassân> Ziyâd el-'A'lem> Hasan>Enes b. Mâlik (r.a.) şeklinde aktarmıştır. Senedde bulunan Ma'rûf b. Hassân münkerü'l-hadîs bir râvidir. Ancak bu hadisin şâhidleri vardır. Ebî Kursâfe, Ebû'd-Derdâ' ve Ebû Zer'den (r.a.) gelen rivayetler ile desteklendiği görülmektedir. Misafirin rızıkıyla geldiğine dair birinci bölüm, İbn Abbas ve Hz. Âişe'nin (r.a.) rivayetleri ile de desteklenmiştir.²⁶⁸ Gumârî, her ne kadar hadisin senedinde münkerü'l-hadîs bir râvi olsa da bu rivayetin şâhidlerinin sıhhat açısından rivayeti desteklediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Gumârî'nin sıhhat görüşünün makbul olduğu anlaşılmaktadır. Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.²⁶⁹

²⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/233; Mehmet Efendioğlu, "Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2024).

²⁶⁴ Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, 240.

²⁶⁵ Efendioğlu, "Münker".

²⁶⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Zehri'l-Firdevs*, 1/664.

²⁶⁷ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 42.

²⁶⁸ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/318.

²⁶⁹ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 69.

Gumârî'nin bu hadise bakışını iki farklı şekilde değerlendirmek mümkündür. Birincisi tenkit odaklı bir yaklaşım içindedir deriz ki bununla kastedilen, Süyûtî'yi hadisin şâhidlerini gözetmeksizin rivayete yer vermesinin tenkit edilmesi anlaşılır. İkincisi ise tespit odaklı hadise yaklaşmasıdır ki bu durumda da Gumârî, bu hadis her ne kadar senedinde bulunan râviden dolayı zayıf olsa da bu yalnızca söz konusu senedin zayıflığı ile ilgilidir. Ancak hadise bütüncül bakarak diğer tariklerinin tespitiyle hadisin sıhhatinin desteklenmesiyle makbul bir seviyeye çıkması söz konusudur. Bizim kanaatimiz Gumârî'nin bu hadise tespit odaklı yaklaştığı yönündedir. Çünkü Süyûtî hadisleri alfabetik olarak sıralar ve sıhhat görüşünü hadisi aldığı kaynağın senediyle sınırlandırır. Gumârî de birçok rivayette Süyûtî'nin usûlüyle ilgili bu minvalde açıklamalarda bulunmuştur. Nitekim bu bilgilere haiz olan birisinin meseleyi bu yönüyle tenkit etmesi de anlamsız olacaktır. Sonuç olarak Gumârî bu hadise tespit odaklı yaklaşıp hadisin senedindeki münker râviyi tespit etmiştir denilebilir.

2- "إِذَا دَخَلْتُمْ عَلَى الْمَرِيضِ فَتَقَسُّوا لَهُ فِي الْأَجْلِ فَإِنَّ ذَلِكَ لَا يَرُدُّ شَيْئًا وَهُوَ يُطِيبُ بِنَفْسِ الْمَرِيضِ".

(ت. هـ) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ

"Bir hastanın yanına girdiğinizde ona daha çok yaşayacağını söyleyin. Bu durum bir şey değiştirmese de hastanın gönlünü rahatlatır."

Süyûtî, Tirmizî²⁷⁰ ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887)²⁷¹ Ebû Saîd aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve herhangi bir rumuz kullanamamıştır.²⁷² *Tenvîr*'de ise Süyûtî'nin zayıf dediğinden bahsedilmektedir.²⁷³

Gumârî, bu hadisin ayrıca İbnü's-Sünnî tarafından²⁷⁴ İbrahim b. Muhammed> Ebî Saîd el-Eşec> Ukbe b. Hâlid> Mûsa b. Muhammed> babası> Ebu Saîd tarikiyle rivayet edildiğini belirtmiştir. Mûsa b. Muhammed, İbrâhim et-Teymî'nin oğludur ve

²⁷⁰ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi' u's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395), "Tıb", 35.

²⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Kahire: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1430/2009), "Cenâiz", 1.

²⁷² Süyûtî, *el-Câmi' u's-sağîr*, 42.

²⁷³ San'ânî, *et-Tenvîr*, 2/42.

²⁷⁴ İbnü's-Sünnî, *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, 486.

münkerü'l-hadîs bir râvidir.²⁷⁵ Gumârî bu râviden dolayı hadise zayıf hükmü vermiştir. Elbânî ise çok zayıf demiştir.²⁷⁶

Dolayısıyla Gumârî, önce seneddeki râvinin kimliğini tespit etmiş ve münkerü'l-hadis kabul edildiğini dile getirmiştir.

Buraya kadar verilen kısımda Gumârî'nin Süyûtî'ye dair tespitleri tahlil edilmiştir. Buna göre o, doğrudan bir tenkit yapmak yerine rivayetin varsa senedini bulmuş, farklı tariklerini tespit etmeye çalışmıştır. Ayrıca tespit ettiği senedlerle ilgili ricâl tenkitine karşılık gelecek şekilde tahliller yapmaya çalışmış her ne kadar kesin bir hüküm ortaya koymasa da yer yer sıhhat görüşünü ihsas etme yoluna gitmiştir. Bununla birlikte Süyûtî'nin bir rumuzla hükme işaret ettiği hususlarda büyük ölçüde ona muvafakat etmiştir. Görüldüğü üzere örneklem olarak verilen rivayetlerin tamamında bir zayıflık vardır. Süyûtî de buna hadisin sonuna koyduğu rumuzla işaret etmiştir. Gumârî'nin sened tespitinin dışında yaptığı ikinci tespit bu zayıflığın sebebini ortaya koyma şeklindedir. Ancak belirtilmesi gereken diğer husus Gumârî'nin bazı rivayetlerde itibar çalışması yaptığı ve farklı tarikleri de dile getirerek rivayetin makbul olduğuna dair zihinde bir fikrin oluşmasına katkı sağlamasıdır. Yani Süyûtî rivayeti zayıf olsa da Gumârî'nin tespit ettiği farklı tarikler sayesinde hasen li-gayrihi seviyesine çıkabilecekleri düşüncesi onun verdiği bilgilerin sonucu olarak düşünülebilir.

Bize göre tespit olarak kayda geçmesi uygun olan bu bilgilerden sonra meselenin daha iyi anlaşılması adına Gumârî'nin tenkitlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Şimdi sıhhat başta olmak üzere hadis lafızları, tahrîc usûlü, kaynak kullanımı ve yanlış bilgi aktarımı gibi konularda Gumârî'nin tenkitleri inceleme konusu yapılacaktır.

²⁷⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/319.

²⁷⁶ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 70.

2. GUMÂRÎ'NİN TENKİTLERİ

2.1. Sıhhat Tenkiti

Hadisler sıhhat bakımından genel olarak makbul ve merdud olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sahih ve hasen hadisler makbul kabul edilirken mevzû hadisler merdud kabul edilmiştir. Zayıf hadis ise araştırma neticesinde makbul veya merdud olarak değerlendirilebilir. Gumârî, Süyûtî ve Münâvî'ye yönelik incelemelerinde meselelere her ne kadar sıhhat odaklı yaklaşılsa da tenkitin tabiatı gereği bazı rivayetlerde sıhhat yönünden eleştiriler dile getirmiştir. Bununla birlikte sıhhate dair herhangi bir tenkit getirmediği hadislerde de Gumârî, her zaman Süyûtî ile aynı hükmü vermemişlerdir. Örneğin Süyûtî tarafından rivayet edilen sahih bir hadis Gumârî tarafından mevzû olarak değerlendirilirken bazen sahihin hasen veya zayıf; hasenin sahih, zayıf veya mevzû; zayıfın sahih veya mevzû olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili seksen dokuz örnek yer almaktadır. Süyûtî'ye yönelik sıhhat eleştirilerinden bazıları şu şekildedir:

1- "أَخْرَجَ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ رَجُلٌ يَقَالُ لَهُ جُهِينَةٌ، فيقولُ أَهْلُ الْجَنَّةِ: عندَ جُهِينَةِ الْخَبْرِ الْيَقِينُ". (خط في

رواة مالك

"Cennete en son girecek kişi kendisine Cüheyne denilen adamdır. Cennet ehli Cüheyne'de kesin haberler var dediler."

Süyûtî, bu rivayeti Hatîb el-Bağdâdî'nin²⁷⁷ (ö. 463/1071) İbn Ömer aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.²⁷⁸

Gumârî, bu rivayet özelinde hem Süyûtî'ye hem de Münâvî'ye eleştirilerde bulunmuştur. Öncelikle Süyûtî'nin rivayetin lafzını kısalttığını söylemiş ve rivayetin tam halini Dârekutnî'nin (ö. 385/995) rivayet ettiğini aktarmıştır. Gumârî'nin, Süyûtî

²⁷⁷ Söz konusu hadisi Hatîb'in kitabında bulamadık bk. Ebü'l-Hüseyn Reşîdüddîn Yahyâ b. Alî b. Abdillâh el-Kureşî el-Ümevî en-Nablusî Reşîd el-Attâr, *Mücerredü esmâ'i'r-ruvât 'ani'l-İmâm Ebî 'Abdillâh Mâlik b. Enes*, thk. Sâlim b. Ahmed b. Abdülhâdî es-Selefi (Medine: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1416/1996) Hatîb el-Bağdâdî, Mâlik b. Enes'ten rivayette bulunmuş 993 râvi hakkında bilgi veren *Esmâ'ü men ravâ 'an Mâlik b. Enes mübevven 'alâ hurûfî'l-mu'cem* isimli eseri Reşîd el-Attâr (ö. 662/1264), sonuna bazı ekler ilâve ederek *Mücerredü esmâ'i'r-ruvât 'ani'l-İmâm Ebî 'Abdillâh Mâlik b. Enes* adıyla ihtisar etmiştir.

²⁷⁸ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 7.

için bir diğer eleştirisi ise mevzû²⁷⁹ rivayetlerden koruduğunu iddia ettiği kitabına batıl olduğuna hükmetmesine rağmen bu rivayeti almasıdır. Çünkü Süyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'de (el-Câmi'u'l-kebîr)* Dârekutnî'nin, bu hadis için verdiği bâtil hükmüne yer vererek rivayet etmiştir.²⁸⁰ Ayrıca Süyûtî, bu rivayeti *Zeylû'l-Le'âli'l-masnû'a* adlı eserine de almış ve Dârekutnî'nin senedindeki Câmî b. Sevâde ve Abdülmelik b. Hakem'in zayıf bir râvi olduğunu söylemiştir.²⁸¹ Müellifin *Zeylû'l-Le'âli'l-masnû'a* adlı eseri İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) eserinde yer vermediği mevzû hadisleri ihtiva etmektedir.²⁸²

Gumârî'nin bu değerlendirmelerinden anlaşılan Süyûtî'yi hadisin lafzını ihtisar etmesi ve mevzû olduğunu bildiği halde rivayeti kitabına (*el-Câmi'u's-sağîr*) alması tenkit ettiği noktalardır.²⁸³ Hadisin sıhhatiyle ilgili Gumârî de mevzû olduğuna hükmetmiştir.²⁸⁴ Dârekutnî, senedde yer alan Câmî b. Sevâde²⁸⁵ ve Abdülmelik b. Hakem'in²⁸⁶ zayıf bir râvi olduğunu söylemiştir. Süyûtî de her ne kadar bu rivayete *el-Câmi'u's-sağîr*'de zayıf rumuzu verse de *Zeylû'l-Le'âli'l-masnû'a* adlı eserine alarak rivayetin mevzû olduğuna hükmetmiştir. Sonuç olarak Gumârî, rivayetin sıhhati ile ilgili mevzû hükmü vermiştir. Elbânî de onunla aynı görüştedir.²⁸⁷

2- "آفة الظرف الصِّلَف، وآفة الشَّجَاعَةِ البَغْي، وآفة السَّمَّاحَةِ المَن، وآفة الجمال الخِيَلَاءُ وآفة العِبَادَةِ
الْفَتْنَةُ وآفة الحديث الكَذِبُ وآفة العلم النِّسْيَانُ وآفة الجِلْمِ السَّفَهُ وآفة الحَسَبِ الْفَخْرُ وآفة الجود السَّرْفُ".
(هـ) وضعفه عن على

“Güzel konuşmanın tehlikesi insanlara karşı kibirlenmek, cehaletin tehlikesi zulmetmek, iyilikseverliğin tehlikesi başa kakmaktır. Güzelliğin tehlikesi böbürlenmek, ibadetin tehlikesi bıkip usanmak, konuşmanın tehlikesi yalan söz söylemektir. İlmin

²⁷⁹ Söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Resûlullah'a (s.a.v.) ait olduğu söylenen hadis bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 196.

²⁸⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic (Kahire: el-Ezherü's-Şerif, 1426/2005), 1/52.

²⁸¹ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ez-Ziyâdet ale'l-Mevdû'ât (Zeylû el-Le'âli'l-Masnûa)*, thk. Râmiz Hâlid Hasan (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1431/2010), 2/652.

²⁸² Halit Özkan, “Süyûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (18 Ağustos 2023).

²⁸³ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/75.

²⁸⁴ Gumârî, *el-Muğîr*, 54.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/415.

²⁸⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/260.

²⁸⁷ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 3.

tehlikesi unutmak, yumuşak huyluluğun tehlikesi kendinden bekleneni gösterememek, asaletin tehlikesi soyuyla övünmek, cömertliğin tehlikesi de israf etmektir.”

Süyûtî, Beyhakî'nin²⁸⁸ Ali b. Ebî Tâlib aracılığı ile naklettiğini belirterek zayıf hükmü vermiştir.²⁸⁹

Gumârî, Süyûtî'yi bu hadiste hem hadisin lafzında tasarrufta bulunduğu hem de verdiği sıhhat hükmü sebebiyle tenkit etmiştir.²⁹⁰ Gumârî'nin tenkitleri doğrultusunda Beyhakî'nin rivayetini incelediğimizde, Süyûtî'nin hem ihtisâr hem de takdim-te'hîr yaptığını tespit ettik.

Hadisin sıhhatine yönelik tenkitte Süyûtî, hadis hakkında zayıf hükmü vermiştir. Gumârî ise hadisin mevzû olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân'ın, el-Habdî> Şûbe> İshâk tarikiyle gelen rivayetler hadis değildir.²⁹¹ sözünü nakletmiştir. Beyhaki de Muhammed b. Abdullah el-Habdî'nin Şûbe b. el-Haccâc'dan yapmış olduğu rivayette tek kaldığını belirterek onun hakkında leyse bi'l-kaviyy²⁹² demiştir.²⁹³ Gumârî, bu hadisin başka bir tarikin de İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 329/941) tarafından *Kitâbü't-Tevhîd*'de rivayet edildiğini aktarmış ancak onun da senedinde bulunan Veheb b. Veheb'in kezzâb²⁹⁴, Muhammed b. Eşras'ında müttehem²⁹⁵ olduğunu; Ebû Abdillâh el-Kudâî'nin²⁹⁶ rivayetinde de meçhûl ve kendisiyle ihticâc edilmeyen râvilerin olduğunu tespit etmiştir.²⁹⁷ Elbânî de hadise mevzû hükmü vermiştir.²⁹⁸

Ayrıca Gumârî bu sözün Hz. Ali'ye nispeti sahih kabul edilse dahi sonuçta Hz. Ali'nin sözü olduğunu, bazı zayıf râvilerin bu sözü merfû hale getirerek Hz.

²⁸⁸ Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, 4/157.

²⁸⁹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 7.

²⁹⁰ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/96.

²⁹¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Muhammed Abdülmecid es-Selefi (Riyad: Dârü's-Sâmi'i, 1420/2000), 2/325.

²⁹² Böyle bir râvinin rivayeti i'tibâr için alınır bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 175.

²⁹³ Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, 4/158.

²⁹⁴ Cerhîn Zehebî ve Irâkî'ye göre birinci, Sehâvî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan sığa bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 160.

²⁹⁵ Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 254.

²⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1311/1893), 1/79.

²⁹⁷ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/92-93.

²⁹⁸ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 4.

Peygamber'e (s.a.v.) isnad etme çabasında olduklarını ifade etmiştir.²⁹⁹ Sonuç olarak Gumârî, bu hadisin mevzû olduğuna hükmetmiş ve Süyûtî'yi hem hadise zayıf hüküm vermesi hem de uydurma bir rivayeti kitabına almasından dolayı tenkit etmiştir.

3- "أَفَةُ الدِّينِ ثَلَاثَةٌ: فَاجِرٌ، وَإِمَامٌ جَائِرٌ، وَمُجْتَهِدٌ جَاهِلٌ". (فر) عن ابن عباس

"Dinin afet sebebi üç kişidir. Onlar günah işleyen âlim, zulmeden idareci ve içtihad eden cahildir."

Süyûtî, Deylemî'nin³⁰⁰ İbn Abbas aracılığıyla naklettiğini belirtmek için hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.³⁰¹

Gumârî ise Deylemî'nin bu rivayeti, Ebû Nuaym'ın *Târihu İsfahân*'da Nehşel b. Saîd et-Tirmîzî'nin tercemesi altında Âmir b. Âmir b. Âmir³⁰² > Dahhâk > İbn Abbas tarikiyle zikretmiştir.³⁰³ İbn Hacer, rivayeti aktardıktan sonra senedinde zayıflık ve inkıta olduğunu ayrıca hadisin vicâde yoluyla rivayet edildiğini belirtmiş ve râvilerden Dahhâk'ın İbn Abbas'tan hadis rivayet etmediğini dile getirmiştir.³⁰⁴ Gumârî, İbn Hacer'in hadis hakkında zayıflık ve inkıta ile görüşünü sınırlandırmasını tuhaf bulmuş ve bu konuda diğer âlimlerden ayrıldığına işaret etmiştir.³⁰⁵ Çünkü Dahhâk için Yahyâ b. Maîn³⁰⁶ leyse bi-sika³⁰⁷, Nehşel b. Saîd için Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ve İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) kezzâb, Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) metrûkü'l-hadîs ve za'îfü'l-hadîs; Ebû Zûr'a er-Râzî zayıf, İbn Maîn ise leyse bi-şey ifadelerini kullanmışlardır.³⁰⁸ Gumârî, İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserine Nehşel'in herhangi bir hadisini almadığını tespit etmiş, *el-Muğîr* isimli kitabında bu rivayetin senedinde çokça yalan söyleyen ve hadis uyduran Nehşel b. Saîd et-Tirmîzî'nin bulunmasından

²⁹⁹ Gumârî, *el-Muğîr*, 56.

³⁰⁰ Deylemî bu hadisi Ebû Nuaymdan almıştır. Daha eski bir kaynak olduğu için hadisi bu kaynaktan verdik. Bkz. Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Târih-i İsfahân*, thk. Seyyid Kesrevi Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 2/302.

³⁰¹ Süyûtî, *el-Câmi' u's-sağîr*, 8.

³⁰² Âmir, dedesinin kendi el yazısıyla yazdığı kitaptan hadisi nakletmiştir.

³⁰³ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/93.

³⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü'l-Firdevs*, 1/452.

³⁰⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/94.

³⁰⁶ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *Târihu İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Mekke: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1399/1979), 4/358.

³⁰⁷ Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 176.

³⁰⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/496.

dolayı rivayetin uydurma olduğuna kanaat getirmiştir.³⁰⁹ Gumârî, Süyûtî'yi bu hadisi yalancılardan koruduğunu iddia ettiği kitabına almaması gerekirdi, diyerek tenkit etmiştir. Elbânî de bu hadis için mevzû hükmü vermiştir.³¹⁰ Hadise mevzû hükmü verilmesinin gerekçesi Nehşel'in cerh tadil âlimleri tarafından kezzâb olduğunun tespit edilmesidir.

4-"أبي الله أن يجعل للبلى سلطانا على بدن عبده المؤمن". (فر) عن انس

"Allah Teâlâ, belanın mümin kulunun bedeni üzerinde hâkim olmasını istemez"

Süyûtî, Deylemî'nin³¹¹ Enes b. Mâlik'ten naklettiğini ifade ederek zayıf hükmü vermiştir.³¹²

Gumârî ise râvilerin kezzâb olarak anılmaları ve teferrüd ettiklerini tespit ederek mevzû hükmü vermiştir. Gumârî, Süyûtî'nin *Zeylû 'l-Le 'âli 'l-masnû 'a*³¹³ adlı eserinde Hatîb'in³¹⁴ "Hadisin senedindeki Kâsım b. İbrâhim b. Ahmed el-Maltî yalan hadis uyduran kezzâb bir râvidir. Ebû Ümeyye el-Mübârek de iki meçhûl râviden biridir." sözlerini naklettiğini ve rivayetin mevzû olduğuna hükmettiğini dile getirmiş ve bu doğrultuda *el-Câmi 'u's-sağîr*'de hadis olarak bu rivayeti almaması gerektiğini belirterek tenkit etmiştir.³¹⁵

Emîr es-San'ânî de bu rivayeti şerh ettikten sonra, musannifin *es-Sağîr*'de belirlediği şartlara uymayan bir rivayettir, demiştir.³¹⁶ Gumârî, rivayetin mevzû olduğuna dair görüşlerine *el-Muğîr*'de de yer vermiştir.³¹⁷ Elbânî de hadisin mevzû olduğuna hükmetmiştir.³¹⁸

³⁰⁹ Gumârî, *el-Muğîr*, 55.

³¹⁰ Elbânî, *Daîfü 'l-Câmi 'i's-sağîr*, 4.

³¹¹ Deylemî, *el-Firdevs*, 1/422; İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrû 'l-Firdevs*, 1/468.

³¹² Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 9.

³¹³ Süyûtî, *Zeylû el-Leâli 'l-Masnûa*, 2/743.

³¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir 'Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 12/441.

³¹⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/118.

³¹⁶ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/234.

³¹⁷ Gumârî, *el-Muğîr*, 57.

³¹⁸ Elbânî, *Daîfü 'l-Câmi 'i's-sağîr*, 6.

2.2. Rivayet Lafızlarına Dair Tenkitler

Süyûtî, bazı rivayetlerin tahrîcinde metinle ilgili ihtisar, taktî gibi tasarruflarda bulunmuştur. Bu gibi durumları tespit eden Gumârî, hadisin lafzının kısaltılmasının yanlış olduğunu ifade etmiş ve söz konusu metinleri asıl kaynaklarından tespit edip eksik olan yerleri göstermiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili on örnek yer almaktadır. Rivayetlerin lafızlarında dair tenkitlerden birkaç örnek şu şekildedir:

1- "آدم في السماء الدنيا تعرض عليه أعمال ذريته، ويوسف في السماء الثانية، وابنا الخالة يحيى وعيسى في السماء الثالثة، وإدريس في السماء الرابعة، وهارون في السماء الخامسة، وموسى في السماء السادسة، وإبراهيم في السماء السابعة". ابن مردويه عن أبي سعيد

"Âdem dünya semasındadır. Kendisine zürriyetinin amelleri arz olunur. Yusuf ikinci semada, teyze çocukları olan Yahyâ ve Îsâ üçüncü semada, İdrîs dördüncü semada, Hârûn beşinci semada, İbrâhim de yedinci semadadır."

Süyûtî, İbn Merdûye'nin (ö. 410/1020)³¹⁹ Ebû Saîd el-Hudrî aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve herhangi bir rumuz kullanmamıştır.³²⁰

Gumârî, bu rivayetin İsrâ hadisinden bir parça olduğunu ancak tertibinin bozulduğunu söylemiştir. Rivayetin asıl şeklinin Buhârî³²¹ ve Müslim'de³²² Enes b. Mâlik tarikiyle tahrîc edilen rivayet olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Gumârî, bu rivayeti, İbn Cerîr et Taberî'nin yanı sıra İbn Ebî Hâtim ve Beyhakî'nin de rivayet ettiğini, hepsinin senedinde ortak râvi olan Hârûn el-Abdî'nin zayıf bir râvi olduğunu tespit etmiştir. Son olarak bu rivayetin diğer tariklerinde peygamberlerin hangi tabakalarda nasıl yer aldığı başta olmak üzere, metinlerde değişiklik gösteren yerler veya benzer lafızlarla tahrîc edilenlere de işaret etmiştir.³²³ Gumârî'nin verdiği bilgileri değerlendirdiğimizde, Süyûtî'yi rivayetin metninde değişiklik yapmasından dolayı tenkit ettiğini ve hadisin metninin olması gerektiği şekliyle aslı kaynaklardan örnekler getirerek gösterdiğini görüyoruz. Gumârî her ne kadar getirdiği örnekler sahih

³¹⁹ İbn Merdûye'nin *Kitâbü'l-Tefsîr*'inde bu rivayeti tespit edemedik.

³²⁰ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 7.

³²¹ Buhârî, "Kitâbü Ehâdisi'l-Enbiyâ", 7.

³²² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi 'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Kahire: Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâihî, 1374/1955), "Kitâbü'l-İman", 163.

³²³ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/90-91.

hadislerin yer aldığı asli kaynaklarımızda yer alsa da burada işaret edilen rivayetin senedinde zayıf râvi olduğu yine kendisi tarafından tespit edilmiştir. Örnek verilen Sahîhayn hadislerinde burada geçen râvinin olmaması, Gumârî'nin verdiği sıhhat hükmünü Süyûtî'nin tahrîc ettiği senedle sınırlandırdığını göstermektedir. Elbânî de bu hadise zayıf hükmü vermiştir.³²⁴

2- "أَتَتَكُمُ الْمَنِيَّةُ رَاتِبَةً لَّازِمَةً إِمَّا بِشَقَاوَةٍ وَإِمَّا بِسَعَادَةٍ". ابن أبي الدنيا في ذكر الموت (هب) عن زيد

السلمي مرسلا

"Sizin için ölüm kesin olarak takdir edilmiştir, o ya azap ya da saadet getirir."

Süyûtî, İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894)³²⁵ ve Beyhakî'nin³²⁶ Zeyd es-Sülemî aracılığı ile rivayet ettiklerini belirtmiş ve zayıf hükmü vermiştir.³²⁷

Gumârî ise İbn Ebü'd-Dünyâ senedini Ca'fer el-Âdemî> Süfyân b. Uyeyne> Muhammed b. Ebân> Zeyd es-Sülemî şeklinde tespit ederek rivayetin "Nebî (s.a.v.) ashabında bir gaflet veya dalgınlık gördüğünde yüksek sesle onlara 'Size ölüm geldi' diye seslenirdi." şeklinde rivayet edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Ebû Nuaym'ın Süfyân b. Uyeyne'nin hal tercemesinde naklettiğini aktarmıştır.³²⁸ Bununla birlikte Gumârî, hadisin sıhhatiyle ilgili kesin bir değerlendirmede bulunmamıştır. Elbânî, hadise zayıf hükmü vermiştir.³²⁹

Gumârî'nin bu rivayeti incelediği metinler arasına almasının sebebi, Süyûtî'nin rivayetin lafzını tam anlamıyla eserinde zikretmemesidir. Görüldüğü üzere Süyûtî, rivayeti "Nebî (s.a.v.) ashabından bir gaflet veya dalgınlık gördüğünde yüksek sesle onlara şöyle seslenirdi" ifadeleri olmaksızın nakletmiştir. Bu durumu tespit eden Gumârî, rivayetin nasıl olduğunu göstererek, rivayette ihtisar yapan Süyûtî'yi tenkit etmiştir.

3- "إِذَا طَلَعَتِ الثَّرِيَّا أَمِنَ الزَّرْعُ مِنَ الْعَاهَةِ". (طص) عن أبي هريرة

³²⁴ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 3.

³²⁵ Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasru'l-Emel*, thk. Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417/1997), 92.

³²⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 7/356.

³²⁷ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 13.

³²⁸ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/148.

³²⁹ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 14.

“Süreyya yıldızı doğduğu zaman ekinler afetten emin olur.”

Süyûtî, Taberânî'nin³³⁰ Ebû Hüreyre'den tahrîc ettiğini ifade ederek zayıf rumuzuna yer vermiştir.³³¹

Gumârî'nin hem müellif Süyûtî'ye hem de Münâvî'ye yönelik bazı eleştirileri vardır. Müellif hakkında iki yönden eleştiri söz konusudur: Birincisi, Taberânî'deki hadis lafzının, burada zikredilenden farklı olmasıdır. Gumârî, incelediğimiz muhaddislerin rivayetlerinde lafızlar bu şekilde bulunmamaktadır. Sanki birisi bunu manen aktarmış ve müellif de bu lafzı ondan aynen nakletmiştir. Taberânî, bu hadisi ...Numan b. Sâbit> Atâ b. Ebî Rebâh> Ebû Hüreyre tarikiyle “Yıldız yükseldiğinde, her beldeden afet kalkar.” lafzıyla rivayet etmiştir. Taberânî, yıldızdan maksat Süreyya'dır, demiştir. İkinci bir mesele ise, bu hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde³³² “Sabahtan yıldız doğunca afet kaldırılır.” lafzıyla geçmesidir. Hatta Sehâvî,³³³ bu rivayeti aynı lafızla Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine atfetmiştir. Bu sebeple hadisin aslen Ebû Dâvûd'a nispet edilmesi daha isabetlidir.³³⁴ Gumârî'nin aktardıklarından anlaşıldığına göre rivayete makbul hükmü vermiştir. Rivayeti Elbânî'nin zayıf kabul ettiği görülmektedir.³³⁵

Dikkat edilirse Gumârî, önce rivayetin kaynaklarda hangi lafızlarla geçtiğini tespit etmiş daha sonra Taberânî'deki lafızlarının Süyûtî'nin rivayet ettiği metin ile aynı olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu rivayetin Sehâvî tarafından Ebû Dâvûd'a nispet edildiğini söyleyerek bu nispetin daha isabetli olacağına kanaat getirmiştir. Dolayısıyla Gumârî, Süyûtî'yi rivayetin lafzıyla ilgili yaptığı yanlış tasarruftan ötürü tenkit etmiştir.

³³⁰ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc 'Emrîr (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî; Dâru 'Ammâr, 1405/1985), 1/81.

³³¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 52.

³³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/192.

³³³ Sehâvî, *el-Makâsîd*, 88.

³³⁴ Gumârî, *el-Müdvî*, 1/358-360.

³³⁵ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 83.

2.3. Tahrîc Usûlünde Görülen Eksiklikler

Tahrîc, hadis ilminde üç anlamda kullanılmıştır. İlk anlama göre bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitaba alıp nakletmek kastedilir. Daha çok ilk dönem müelliflerin derledikleri hadislerden kitap oluşturma faaliyetlerini ifade eder. İkinci anlam belirli kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirmeyi karşılarken üçüncü anlam ise bir eserde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) veya sonraki iki nesle isnad edilen rivayetlerin temel kaynaklardaki yerlerini gösterme, bunların isnad ve sıhhat açısından durumuna işaret etme anlaşılr.³³⁶ Süyûtî ikinci anlamda yer verilen yöntemle önceki kaynaklarda yer alan rivayetleri derleyerek kitabını oluşturmuş ayrıca rivayetleri kitabına alırken metnin baş kısmından alfabetik olarak sıralamıştır. Rivayetleri aldığı kaynaklara işaret etmekle birlikte sıhhat değerlerini de kendi oluşturduğu rumuzlarla göstermiştir.³³⁷ Bu şekilde bir yöntem izlemesine rağmen Gumârî, Süyûtî'yi tespitlerimize göre şu konularda tenkit etmiştir:

1. Süyûtî bazı hadisleri alfabetik olarak sıralarken hadisin baş kısmındaki edatları veya lafızları kendi sistematığına uymas için hazfetmiştir.
2. Bazı rivayetler gösterdiği kaynakta yer almamaktadır.
3. Rivayetleri ilk geçtiği yerlerden ziyade daha sonraki eserlerden aktarmıştır.
4. Sahâbî râvilerinin ismini tahrif etmiştir.
5. Rivayet, Kütüb-i Sitte'de olmasına rağmen başka bir kaynaktan tahrîc etmiştir.
6. Rivayeti zayıf bir senedle isnad etmiştir.
7. Rivayeti asıl sahibinden rivayet etmemiştir.
8. Rivayetin tarikini kısaltmış ve önemli bazı tariklerini görmezden gelmiştir.

Müdâvî'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili yirmi üç örnek yer almaktadır. Konuyla ilgili tenkitlerden örneklem olarak seçilenler şu şekildedir:

³³⁶ Mehmet Görmez, "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2024).

³³⁷ Süyûtî'nin kullandığı rumuzlar için bk. Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 5-6.

1- "أَخْرُ مِنْ يُحْشَرُ رَاعِيَانِ مِنْ مَزِينَةِ يَرِيدَانِ الْمَدِينَةَ، يَنْقَعَانِ بِغَنَمِهِمَا فَيَجِدَانَهَا وَحُوشًا، حَتَّى إِذَا بَلَغَا ثَنِيَةَ الْوُدَاعِ خَرَا عَلَى وَجْهِهِمَا". (ك) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

“En son ölecek olanlar, Müzeyneli iki çobandır. Medine’ye doğru koyunlarına bağırıp giderken orayı bomboş bulacaklar; Seniyyetü’l-veda denilen yere ulaştıklarında ise yüzüstü düşüp ölecekler”

Süyûtî, Hâkim en-Nîsâbûrî’nin³³⁸ Ebû Hüreyre’den tahrîc ettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.³³⁹

Hâkim’in metni “إِنَّ أَخْرَ مَنْ يُحْشَرُ” şeklinde başlamasına rağmen Süyûtî, başındaki edatı atarak hadisi hemze bâbına alması, Gumârî’nin Süyûtî’yi tenkit etmesine sebep olmuştur.³⁴⁰ Süyûtî’nin hadisin baş kısmından kaynaklanan tasnif hatası yapması, hadisleri tahrîc ederken yanlış bir usûl izlemesi Gumârî’nin tenkitinin içeriğini oluşturur. Gumârî’nin sıhhat hükmünün sahih olduğu, hadisin Buhârî³⁴¹ ve Müslim³⁴² tarafından rivayet edildiğini belirtmesiyle anlaşılmaktadır. Gumârî, hadisin değerlendirmesini yaparken Buhârî ve Müslim’i kaynak göstermesi, Hâkim’in “Bu hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğu halde kitabına almamıştır.” ifadesinin de hatalı olduğunu göstermiştir. Elbânî de hadisin sahih olduğunu söylemiştir.³⁴³

2- "أَبْغُونِي الضَّعْفَاءَ فَإِنَّمَا تُرْزَقُونَ وَتَنْصَرُونَ بِضَعْفَائِكُمْ". (حم. حب. ك) عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ

“Bana zayıflarınızı getirin, zira siz ancak zayıflarınız sayesinde rızıklandırılır ve yardım görürsünüz”

Süyûtî bu rivayetin Ahmed b. Hanbel,³⁴⁴ İbn Hibbân³⁴⁵ ve Hâkim³⁴⁶ tarafından Ebü’d-Derdâ aracılığıyla tahrîc edildiğini belirtmiş ancak sıhate dair herhangi bir

³³⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/609.

³³⁹ Süyûtî, *el-Câmi ‘u’s-sağîr*, 7.

³⁴⁰ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/79.

³⁴¹ Buhârî, “Fedâilü’l-Medîne”, 5.

³⁴² Müslim, “Kitâbü’l-Hac”, 499.

³⁴³ Elbânî, *Sahîhü’l-Câmi*, 1/63.

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/60.

³⁴⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-sahîh ‘ale’t-tekâsîm ve’l-envâ’* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/297.

³⁴⁶ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/116.

rumuz kullanmamıştır.³⁴⁷ San‘ânî de Süyûtî’nin herhangi bir sıhhat değerlendirmesi yapmadığını doğrulamıştır.³⁴⁸

Gumârî’nin tespiti de Ebû Dâvud,³⁴⁹ Tirmizî³⁵⁰ ve Nesâî’nin³⁵¹ bu rivayeti cihat bölümlerinde Ebü’d-Derdâ tarikiyle ve mezkûr lafızla rivayet ettikleri şeklindedir. Tirmizî, hasen-sahih hükmü vermiştir. Gumârî, hadis ilmiyle uğraşanların da hemfikir olacağı üzere bir hadis Kütüb-i Sitte³⁵² eserlerinde geçiyorsa öncelikle bu kitapların kaynak gösterilerek rivayet edilmesi gerektiğine değinmiştir. Dolayısıyla Gumârî, Süyûtî’yi hadisin tahrîcini yaparken yukarıda ifade ettiğimiz kaynaklardan birinden rivayet etmediği gerekçeyle tenkit etmiştir.³⁵³ Gumârî’nin aktardıklarından hadise sahih hükmü verdiği anlaşılmaktadır. Elbânî de hadise sahih hükmü vermiştir.³⁵⁴

3- "اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا، وَمُوسَى نَجِيًّا، وَاتَّخَذَنِي حَبِيبًا ثُمَّ قَالَ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لِأَوْثَرَنَ حَبِيبِي عَلَى خَلِيلِي وَنَجِيِّي". (هب) عن أبي هريرة

“Allah Teâlâ İbrahim’i dost, Musa’yı sırdaş, beni de Habîb edindi. Sonra izzet ve celalim hakkı için seni dostum ve sırdaşıma tercih ettim buyurdu”

Süyûtî, Beyhakî’nin³⁵⁵ Ebu Hüreyre aracılığıyla naklettiğini dile getirmiş ve zayıf hükmü vermiştir.³⁵⁶

Gumârî ise İbnü’l-Cevzî’den³⁵⁷ İbrahim b. el-Cüneyd tarikiyle bu rivayetin senedini aktarmıştır. Buna göre İbnü’l-Cevzî’deki tarik, İbn Ebî Meryem> Mesleme b. Ali el-Huşenî> Zeyd b. Vâkid> Kâsım b. Muhaymire> Ebû Hüreyre şeklindedir. İbnü’l-Cevzî hadisin sahih olmadığını, hadisi tek başına nakleden Mesleme’nin

³⁴⁷ Süyûtî, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, 10.

³⁴⁸ San‘ânî, *et-Tenvîr*, 1/250.

³⁴⁹ Suleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şu‘ayb el-’Arna‘ût, Muhammed Kâmil Karabelli (Dımaşk: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430/2009), “Cihâd”, 75.

³⁵⁰ Tirmizî, “Cihâd”, 24.

³⁵¹ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasen ‘Abdilmun‘îm (Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421/2001), 4/305.

³⁵² Âlimlerin çoğuna göre, Buhârî ve Müslim’in *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce’nin *es-Sünen* isimli hadis kitapları bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 169.

³⁵³ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/167.

³⁵⁴ Elbânî, *Sahîhü’l-Câmi*, 1/69.

³⁵⁵ Beyhakî, *Şuabü’l-Îmân*, 2/185.

³⁵⁶ Süyûtî, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, 13.

³⁵⁷ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, thk. ‘Abdurrahmân Muhammed ‘Osmân (Medine: el-Mektebetu’s-Selefiyye, 1386/1966), 1/290.

metrûk³⁵⁸ bir râvi olduğundan hareketle söylemiştir. Süyûtî: “Beyhakî, bu hadisi *Şuabu'l-İman*’da rivayet etmiştir ve hadisin senedindeki Mesleme, İbn Mâce’nin râvilerindendir.”³⁵⁹ Gumârî, Süyûtî’nin bu izahını hatalı bulmuştur. Çünkü İbn Mâce’nin râvileri arasında yalancılar ve uydurmacılar da vardır. Ayrıca, Beyhakî, uydurma olduğunu bildiği hiçbir rivayete kitaplarında yer vermeyeceğine dair iddiasını yerine getirmemiştir. Zira bu beyanını kendi bilgisiyle sınırlı tutmuş ve birçok uydurma rivayeti, onun zannınca uydurma olmadığı gerekçesiyle eserlerine almıştır. Söz konusu rivayetin problemli olması, yalnızca Mesleme’nin tek başına rivayet etmesi değildir. Aynı zamanda isnadında da bir tutarsızlık olduğu da gözlemlenmiştir. Şöyle ki Mesleme, yukarıda belirtildiği gibi bir tarikte rivayeti Zeyd b. Vâkid> Kâsım b. Muhaymire> Ebû Hüreyre aracılığıyla naklederken, Deylemî’nin *Müsnedü'l-firdevs*’te³⁶⁰ rivayet ettiği üzere başka bir senedde ise Zeyd b. Vâkid> Halid b. Abdullah b. Hüseyin> Ebû Hüreyre kanalıyla rivayeti aldığını ifade etmiştir. Ancak her iki senedden de bir râvinin düşmüş olma ihtimali vardır. Her hâlükârda, Mesleme’nin tek başına rivayet etmesi, söz konusu rivayetin zayıf olduğunu ya da uydurma olabileceğini ifade eden³⁶¹ Gumârî, rivayetin sıhhatiyle ilgili zayıf ya da uydurma dese de net bir ifade kullanmadığı için genel olarak rivayete merdud hükmü verdiği kanaatindeyiz. Elbânî ise rivayete mevzû demiştir.³⁶² Gumârî bu rivayette, bir râvinin İbn Mâce râvilerinden olmasının, o râviye bir güvenilirlik katmayacağını söylemiştir. Rivayetin senedindeki metrûk bir râviyi, İbn Mâce’nin râvilerindendir diye râvideki problemi görmezden gelerek bu hadisi kitabına alan Süyûtî, Gumârî tarafından hadis tahrîcinin problemli olduğu gerekçesiyle tenkit edilmiştir.

³⁵⁸ Hadiste yalan söyleme ithamına maruz kalan yahut söz veya fiilinde fıska açığa çıkan, yahutta çok yanılmaya da gafleti fazla olan zayıf bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadise denir bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 222; Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 193.

³⁵⁹ Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ahbâri (ehâdisi) 'l-mevdû'a*, thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/250.

³⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Zehri'l-Firdevs*, 1/491.

³⁶¹ Gumârî, *el-Müdvî*, 1/151.

³⁶² Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 15.

2.4. Kaynak Kullanımındaki Kusurlar

Süyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'i derlerken herhangi bir mevzû hadis almayacağını iddia etmiştir. Kitapta yer alan rivayetlerin kaynaklarını yani söz konusu hadisi hangi kitaptan aldığını göstermek için de belli rumuzlar kullanmıştır. Gumârî ise hadisleri incelerken bazı rivayetlerin Süyûtî'nin gösterdiği kaynaklarda olmadığını tespit etmiş ve bu konuda Süyûtî'yi tenkit etmiştir. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili yedi örnek bulunmaktadır. Tahlile konu edilen bazı örnekler şu şekildedir:

1- "أَمَّنْ شِعْرُ أُمَيَّةَ بْنِ أَبِي الصَّلْتِ وَكَفَرَ قَلْبُهُ" (خط) وابن عساکر عن ابن عباس

"Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın şiiri iman etti, kalbi ise küfretti"

Süyûtî, Hatîb el-Bağdâdî³⁶³ ve İbn Asâkir'in³⁶⁴ (ö. 571/1176) İbn Abbas aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve zayıf hükmü vermiştir.³⁶⁵

Gumârî, bu hadisi Süyûtî'nin tahrîc ettiği Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdat*'ında bulamadığını söylemiştir.³⁶⁶ Gumârî'nin tenkiti, Süyûtî'nin tahrîc ettiği kaynakta rivayetin yer almamasıdır. Bu rivayetle ilgili tek bir cümle söyleyen Gumârî, rivayetin sıhhatine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bununla birlikte hem Elbânî, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Tarih*'indeki rivayetin zayıf olduğunu³⁶⁷ hem de Münâvî,³⁶⁸ Hatîb ile İbn Asâkir'in İbn Abbas'tan naklettikleri rivayetin zayıf olduğunu söylese de biz Hatîb'in *Târîh*'inde bu rivayeti tespit edemedik. Ancak Süyûtî'nin ikinci kaynak olarak gösterdiği İbn Asâkir'in *Târîh*'inde³⁶⁹ ise bu rivayet yer almaktadır.

2- "أَدُّوا الْعِزَائِمَ وَاقْبَلُوا الرِّخَصَ وَدَعُوا النَّاسَ فَقَدْ كَفَيْتُمُوهُمْ". (خط) عن ابن عمر

"Azimetleri alın, ruhsatları kabul edin. İnsanları kendi haline bırakın ki, şerlerinden emin olasınız."

³⁶³ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdat*'ında bu rivayeti tespit edemedik.

³⁶⁴ Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd el-'Umerî. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 9/272.

³⁶⁵ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 8.

³⁶⁶ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/102.

³⁶⁷ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 4.

³⁶⁸ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/79.

³⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, 9/271.

Süyûtî, Hatîb el-Bağdâdî'nin³⁷⁰ İbn Ömer aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve zayıf olduğuna hükmetmiştir.³⁷¹

Gumârî, bir önceki örnekte olduğu gibi bu rivayeti de Hatîb'in *Târîh*'inde bulamadığını, fakat Hâris b. Ebî Üsâme'nin *Müsned*'inde,³⁷² Hasan b. Kuteybe> Süfyân> el-Alâ b. Müseyyeb> Zeyd b. Eslem tarikiyle ve benzer lafızlarla rivayet ettiğini, Hasan b. Kuteybe'nin de metrûk bir râvi olduğunu söylemiştir.³⁷³ Gumârî'nin aktardıklarından hadise zayıf hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî, aynı şekilde Süyûtî'yi hadisi tahrîc ettiği kaynakta yer almamasından dolayı tenkit etmiştir. Ancak bu geçerli bir tenkit değildir. Nitekim Münâvî bu hadisin değerlendirmesini yapıp, senedinin zayıf olduğunu fakat hadisin şahidi olduğunu söylemiştir.³⁷⁴ Elbânî de hadisi bu tarikle incelemiş ve zayıf hükmü vermiştir.³⁷⁵ Bu bağlamda, yaptığımız araştırmalar sonucunda, söz konusu rivayetin Hatîb'in *Târîh* adlı eserinde yer aldığını tespit etmiş bulunmaktayız. Sonuç olarak Gumârî'nin bu tenkitinde isabet edemediğini gözlemlemiş olduk.

3- "إِذَا جَاءَكُمْ³⁷⁶ الزَّائِرُ فَأَكْرَمُوهُ". (هـ) عن أنس

“Size bir ziyaretçi geldiğinde ona ikramda bulunun”

Süyûtî, İbn Mâce'nin Enes b. Mâlik'ten tahrîc ettiğini belirtmiş ancak sıhhatine yönelik herhangi bir bilgi vermemiştir.³⁷⁷

Gumârî ise bu rivayeti Kudâî'nin Hârâitî> Bakiyye> Yahyâ b. Müslim> Ebü'l-Mikdâm> Musâ b. Enes> babası (Enes b. Mâlik) aracılığıyla naklettiğini

³⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/412.

³⁷¹ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 26.

³⁷² Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hâris b. Ebî Usâme, Nûrüddîn el-Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idü Müsnedi'l-Hâris*, thk. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezi Hidmeti's-Sunne, 1413/1992), 1/238.

³⁷³ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/249.

³⁷⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/302.

³⁷⁵ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 37.

³⁷⁶ Gumârî'nin جاءكم şeklinde aktardığı lafız Süyûtî'nin kitabında أتاكم şeklinde geçmektedir bk. Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 27.

³⁷⁷ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 27.

belirtmiştir.³⁷⁸ Ayrıca Deylemî'nin³⁷⁹ rivayetine değinmiş, İbn Ebî Hâtim'in³⁸⁰ bu rivayeti babası Ebû Hâtim er-Râzî'ye sorduğunu ve onun da “münkerdir” dediğini nakletmiştir. Bununla birlikte Gumârî, hadisin İbn Mâce'ye nispet edilmesinde de bir sorun olduğunu belirtmiştir. Çünkü incelediği nüshasında bu hadisi *Sünen-i İbn Mâce*'de bulamadığını söylemiştir.³⁸¹ Gumârî, İbn Ebî Hâtim'den nakil yaparak hadisle ilgili sıhhat görüşünü netleştirmiş ve hadise zayıf hükmü vermiştir. Elbânî ise hadis için çok zayıf hükmü vermiştir.³⁸²

Netice itibariyle Gumârî, Süyûtî'nin hadisi nisbet ettiği kaynakta bulamadığını söylemiştir. *Sünen-ü İbn Mâce*'de yaptığımız araştırmaya göre Süyûtî'nin bu hadisten önce “Bir topluluğun büyüğü size geldiğinde ona ikram edin” lafızlarıyla naklettiği rivayetin benzer şekilde *Sünen*'de yer aldığını gözlemledik.³⁸³ Ancak Süyûtî'nin kitabında yer verdiği lafızlarla rivayet edilmiş bir hadisi biz de *Sünen*'de tespit edemedik.

2.5. Yanlış Bilgi Aktarımı

Gumârî, Süyûtî'nin bazı hadisler etrafında yer verdiği bilgilerin hatalı olduğunu tespit etmiştir. Örneğin Süyûtî bir hadisi Nesâî'nin *Sünen*'inde geçmektedir şeklinde kaynak gösterirken incelemeler sonucu bu hadisin Nesâî'nin başka bir eserinde yer alması veya hadisin bir râvisinin hatta sahâbî râvisinin yanlış ifade edilmesi gibi meseleler, Gumârî tarafından tenkit edilmiştir. *Müdevvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili 3 örnek bulunmaktadır.

1- “إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعِزِّمْ الْمَسْأَلَةَ، وَلَا يَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي، فَإِنَّ اللَّهَ لَا مُسْتَكْرِهَ لَهُ.” (حم. ق.)

(ن) عن أنس

“Biriniz dua ettiğinde isteğinde kararlı olsun. ‘Allah’ım! Dilersen bana ver!’ demesin. Zira Allah’ı zorlayan hiçbir şey yoktur.”

³⁷⁸ Kudâî, *eş-Şihâb*, 1/445.

³⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü'l-Firdevs*, 1/626.

³⁸⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, thk. Sa'd b. ‘Abdullâh el-Hamîd, Hâlid b. ‘Abdurrahman el-Cerîsî (Riyad: Mü’essesetü'l-Cerîsî, 1427/2006), 6/309.

³⁸¹ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/253-254.

³⁸² Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 41.

³⁸³ İbn Mâce, “Edeb”, 19.

Süyûtî, Ahmed b. Hanbel,³⁸⁴ Buhârî,³⁸⁵ Müslim³⁸⁶ ve Nesâî'nin Enes b. Mâlik aracılığıyla tahrîc ettiği bilgisini vermiş ancak sıhhat değerlendirmesinde bulunmamıştır.³⁸⁷

Gumârî, Enes b. Mâlik'in (r.a.) hadisini sadece Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiklerini belirterek müellifin nispet ettiği Nesâî'nin ise rivayet etmediğini iddia etmiştir. Nitekim Nesâî, bahse konu hadisi *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* isimli eserinde tahrîc etmiştir.³⁸⁸ Münâvî, bu hadis hakkında Nesâî hariç bütün cemaat rivayet etti derken³⁸⁹ Gumârî, Nesâî hariç tüm Kütüb-i Tis'a müelliflerinin rivayet ettiği hadisin farklı bir sahâbî yani Ebû Hüreyre'den (r.a.) geldiğini belirtmiş ayrıca *Muvatta*³⁹⁰ ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde³⁹¹ de bulunduğuna dikkat çekmiştir. Bu hadis, bazı eserlerde (لَا) ifadesiyle başlamakta, ancak metninde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Görünen o ki Münâvî, Ebû Hüreyre'nin hadisini açıklarken, olayı Enes b. Mâlik hadisiyle ilişkilendirmiştir.³⁹² Gumârî'nin aktardıklarından hadise sahih hükmü verdiği anlaşılmaktadır ve Elbânî de aynı görüştedir.³⁹³

Gumârî, bu hadise (قال الشارح) ifadesiyle başlamasına rağmen hem Süyûtî'ye hem de Münâvî'ye tenkitlerde bulunmuştur. Süyûtî'nin hadisi isnad ettiği kaynağın yanlış olduğunu ifade ederken Münâvî'nin ise başka bir âlimin sözünü aktarırken yanlış anlaması sonucu vermiş olduğu bilgilerdeki problemlere dikkat çekmiştir. Sonuç olarak her iki âlimi de aktardıkları yanlış bilgilerden dolayı tenkit etmiş ve hadisin geçtiği kaynaklar ile Münâvî'nin sözlerindeki problemleri tahlil ederek doğru sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır.

2- "إِذَا قَصَّرَ الْعَبْدُ فِي الْعَمَلِ ابْتِلَاءَ اللَّهِ تَعَالَى بِأَلْهَمٍ". (حم) فِي الزَّهْدِ عَنِ الْحَكَمِ مَرَسَلًا

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/42.

³⁸⁵ Buhârî, "Daavât", 21.

³⁸⁶ Müslim, "Zikir", 7.

³⁸⁷ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 42.

³⁸⁸ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, thk. Fârûk Hammâde (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1406/1985), 388.

³⁸⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/440.

³⁹⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Lübnan: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1406/1985), "Kur'ân", 28.

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/265.

³⁹² Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/319.

³⁹³ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/153.

“Kul amelinde kusurlu davranırsa, Allah Teâlâ onu üzüntülere müptela eder.”

Süyûtî, Ahmed b. Hanbel’in³⁹⁴ Hakem aracılığıyla tahrîc ettiğini belirterek hasen hükmü vermiştir.³⁹⁵

Gumârî’ye göre bu hadis, Ahmed b. Hanbel’in değil, oğlu Abdullah’ın (ö. 290/903) tertip ettiği *ez-Zühd* adlı eserde yer almaktadır. Abdullah b. Ahmed, Beyân b. Hakem> Muhammed b. Hâtim Ebû Ca’fer> Bişr b. Hâris> Ebû Bekr b. Ayyâş> Leys> Hakem aracılığı ile bu hadisi tahrîc etmiştir. Hadis *Zühd*’ün baş taraflarında geçmektedir. Zehebî ise *el-Mizân*’da³⁹⁶ Beyan b. Hakem’in tercemesinde bu hadisi nakletmiş ve onun mu‘dal kabul edildiğini belirtmiştir.³⁹⁷ Netice itibariyle Gumârî, hadise zayıf hükmü vermiştir. Elbânî de Gumârî ile aynı görüştedir.³⁹⁸

Süyûtî’nin bu hadisi rivayet ettikten sonra hadisi isnad ettiği rumuz Ahmed b. Hanbel’in rumuzudur. Ancak Gumârî’nin de belirttiği gibi bu İbn Hanbel’in oğlu Abdullah’ın rivayetidir. Nitekim Gumârî, Süyûtî’yi bu rivayeti Abdullah’a nisbet etmeliydi diyerek tenkit etmiştir.

3-“اسْتَوْوَا قُلُوبَكُمْ، وَتَمَاسُّوا وَتَرَاحَمُوا”. (طس. حل) عن أبي مسعود

“Saflarınızı düzgün tutun ki, kalpleriniz de düzgün olsun. Birbirinize yapışın ki, birbirinize karşı merhametli olasınız.”

Süyûtî, Taberânî³⁹⁹ ve Ebû Nuaym’ın⁴⁰⁰ Ebû Mes’ûd aracılığı ile tahrîc ettiklerini belirtmiş ve zayıf hükmü vermiştir.⁴⁰¹

Gumârî ise müellifin sahâbî râvisini yanlış belirtmesini eleştirmektedir. Çünkü sahâbî râvi Ebû Mes’ûd olarak kaydedilmiştir. Görünüşe göre, önceki hadise referansla yazmıştır. Oysa bu rivayet, Hz. Ali’den nakledilmiştir. Taberânî’nin senedi, eş-Şa’bî>

³⁹⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühd*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn (Beyrut: Dâru’l Kütübî’l-İlmiyye, 1420/1999), 12; *Kitâbü’z-Zühd* Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah’ın rivayetlerinden meydana gelen bir eserdir bk. M.Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ekim 2024).

³⁹⁵ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 55.

³⁹⁶ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, 1/356.

³⁹⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/376.

³⁹⁸ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’i’s-sağîr*, 91.

³⁹⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-‘evsat*, 5/214.

⁴⁰⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-evliyâ*, 10/114.

⁴⁰¹ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 67.

el-Hâris> Hz. Ali şeklindedir. Ayrıca Ebû Nuaym da rivayeti Taberânî'nin senediyle aktarmıştır. Münâvî'nin Deylemî'den nakille bu konuda Enes ve Ali'den de rivayetler vardır.⁴⁰² sözleri isabetli değildir. Çünkü bu konuda pek çok tarik vardır ki bu hadis neredeyse tevatür düzeyine ulaşmaktadır. Bu kişiler arasında Berâ b. Âzib, Abdullâh b. Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Ümâme, Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbas , Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Semüre gibi sahâbîler bulunmaktadır. Tüm bu sahâbîlerin, safların düzgün tutulmasıyla ilgili rivayetleri vardır. Ayrıca, Bilâl, Ömer b. Hattâb ve Nu'mân b. Beşîr'den gelen rivayetlerde de bu konudaki uygulamalar anlatılmıştır.⁴⁰³ Gumârî hadise sahih hükmü vermiştir. Elbânî ise hadisin zayıf olduğunu düşünmektedir.⁴⁰⁴

Görüldüğü üzere Gumârî bu hadiste hem Süyûtî'yi hem de Münâvî'yi tenkit etmiştir. Gumârî'nin aktardıklarından ilk bakışta Süyûtî'yi hadisle ilgili yanlış bilgiler ifade ettiği için tenkit ettiği anlaşılabilir da tenkitin içeriğini sadece bu oluşturmamaktadır. Aynı zamanda sıhhat bakımından da tenkit etmiş onun zayıf dediği rivayete sahih hükmü vermiştir.

Gumârî'nin tespitlerinde hadisin önce senedi ile farklı tariklerinin tespit çabası ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte isnadlarda gördüğü problemleri râvi analizleri ile ortaya koymuş ayrıca Süyûtî'nin hatalarını da tespit ederek değerlendirme konusu yapmıştır. Çalışmanın tenkit boyutuna ışık tutan veriler ise sıhhatte yönelik farklı görüşlerde olmalarıdır. Bu sadece Süyûtî özelinde değil aynı rivayette Münâvî'ye de itirazları doğurmuştur. Özellikle tahrîc yöntemine dair tenkitler ile Süyûtî'nin işaret ettiği kaynaklarda rivayetlerin yer almayışı *el-Câmiu's-sağîr*'e yönelik ciddi tenkitleri oluşturmuştur. Aynı şekilde hadislerin derlendiği eserlerin özgünlüğü ve Kütüb-i Sitte'de yer alan rivayetlerin başka eserlerde bulunan tariklerinin tercihi Gumârî'nin haklı eleştirileri arasında sayılabilir. Bununla birlikte Gumârî'nin bulamadığını iddia ettiği rivayetlerde genelde isabet ederken birkaç rivayette ise hata yaptığı görülmektedir.

Bu bilgilerle birlikte Gumârî'nin sadece Münâvî'ye yönelttiği tenkitleri de dikkat çekmektedir. Eser karizması açısından en az *el-Câmiu's-sağîr* kadar şöhrete

⁴⁰² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/644.

⁴⁰³ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/448-449.

⁴⁰⁴ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 120.

ulaşan *Feyzũ 'l-kadĩr* müellifine yönelik eleştiriler her iki eseri ve müellifini hem usũl hem de muhteva açısından anlamaya katkı sağlayacak düzeydedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Gumârĩ'nin Münâvĩ'ye yönelttiği tenkitler on farklı başlık altında tahlil edilecektir

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GUMÂRÎ'NİN MÜNÂVÎ'YE YÖNELİK TENKİTLERİ

Her ne kadar önceki bölümde Gumârî'nin Süyûtî ile ilgili incelemelerini tespit ve tenkit olarak iki başlık altında inceleysek de Gumârî'nin Münâvî ile ilgili herhangi bir tespiti olmadığı için Münâvî ile ilgili konular sadece tenkit başlığı altında işlenecektir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Gumârî, Münâvî ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunacağı zaman çoğunlukla incelemelerine “قال الشارح” lafzıyla başlamaktadır. Ancak bazen “قلت” lafzıyla başladığı hadislerde Süyûtî'yi tenkit etmesi gerekirken Münâvî'yi tenkit ettiği de olmuştur.⁴⁰⁵ Her ne kadar Gumârî, Münâvî'nin incelediği hadislerle tenkit odaklı yaklaşıp da biz bazı hadislerde herhangi bir tenkit tespit edemezken⁴⁰⁶ bazı hadislerde de Gumârî'nin Münâvî'nin ifadelerini tasdik ettiğini gözlemledik.⁴⁰⁷ Süyûtî, bazı rivayetlerin kaynaklarını gösterirken sadece müellifin ismini ve sahâbî râvisini vermiş ancak müellifin hangi kitabı olduğuna dair bir bilgi vermemiştir. Münâvî de ismi verilen müellifin hangi kitabından alındığını tespit etmeye çalışmıştır. Münâvî'nin kullandığı bir başka usûl de incelediği bazı rivayetlerin farklı tariklerini göstermektir. Nitekim bu iki durumda da Münâvî'nin yanlışlarını ifade eden Gumârî, tespit edebildiğimiz kadarıyla tenkitlerinde “زاد الشارح” ifadesine yer vermektedir.⁴⁰⁸ Yine bazı hadislerde “قلت” lafzıyla incelemeye başladığı halde metnin devamında kullandığı “ذكر الشارح” ifadesiyle de tenkitin Münâvî ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁹ Gumârî bazen Münâvî'den bir alıntı yapma gereği duyduğunda “قال في الكبير” ifadesini kullanmıştır. Gumârî bununla Münâvî'nin *Feyzü'l-Kadîr* isimli eserini kastederken; “قال الشارح / قال الشارح في الصغير” ifadesiyle ise Münâvî'nin *Teysîr* isimli eserini kastetmiştir.⁴¹⁰ Gumârî, Münâvî ile ilgili yaptığı incelemelerde bazen söz konusu rivayet, ilerleyen bölümlerde değerlendirilecek

⁴⁰⁵ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/222-230.

⁴⁰⁶ Gumârî incelediği hadislerle “قال الشارح” lafzıyla başlamasına rağmen Münâvî'ye tenkit tespit edemediğimiz hadisler: 2-8-24-72-96-110-120-190-237-345-367- 508- 549

⁴⁰⁷ Gumârî, incelediği hadislerle “قال الشارح” lafzıyla başlamasına rağmen Münâvî'yi tasdik ettiğini düşündüğümüz hadisler: 37-87-173-203-204-336

⁴⁰⁸ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/249-254-259.

⁴⁰⁹ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/236-252.

⁴¹⁰ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/95-229.

şeklinde bir yönlendirme yapmış ancak ilgili bölümlerde herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.⁴¹¹ Gumârî'nin Münâvî ile ilgili kullandığı tenkit lafızlarına “Bu şârihin vehimlerinden biridir”⁴¹² ve “Bu şârihin garip olan vehimlerindendir”⁴¹³ ifadeleri de örnek gösterilebilir.

Gumârî, Süyûtî'deki 1180 hadisi *Müdâvî*'nin birinci cildinde ele almış ancak bunların sadece 579 tanesini incelemiştir. Gumârî, toplam 221 hadiste Münâvî ile ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmamıştır. Genel hadis sayısından bu rakamı çıkardığımızda elimizde 358 rakamı kalır ki bu Gumârî'nin toplam 358 hadiste Münâvî ile ilgili tasarrufta bulunduğunu göstermektedir. Gumârî bazı hadislerde hem Süyûtî hem de Münâvî'yi tenkit etmiştir. Bu sayı ise 54'tür. Gumârî toplam 304 hadiste sadece Münâvî ile ilgili tasarrufta bulunmuş ve bunların 13'ünde⁴¹⁴ herhangi bir tenkite yer vermemiş, 6'sında⁴¹⁵ ise Münâvî'yi tasdik etmiştir. Geri kalan 285 rivayette de sadece Münâvî'yi tenkit etmiştir. Gumârî'nin Münâvî'yi tenkit ettiği hadislerin genel tasnifine bakıldığında 339 hadisin bazılarında birden fazla tenkitte bulunduğu görülür. Bu bilgi de göz önünde bulundurulduğunda toplam 356 tenkit unsuru şu şekilde bir dağılım göstermektedir.⁴¹⁶

1. Tahrîc Usûlünde Yöntem, 79
2. Sıhhat, 85
3. Münâvî'nin Hataları, 18
4. Teâruz, 23
5. Yanlış Bilgi Aktarımı, 39
6. Yanlış Veri Analizi, 22
7. Literatür Kaynaklı Sıhhat Tenkiti, 3
8. Süyûtî'nin Usûlünü Bilmeme, 16
9. Cerh Tadil, 55
10. İstılahlarla İlgili Tenkit, 16

⁴¹¹ Bu konuda yalnızca bir örnek bulunmaktadır. Nitekim 24. hadis bu durumun örneğidir bk. Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/111.

⁴¹² Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/287.

⁴¹³ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/389.

⁴¹⁴ *Müdâvî*'deki 2-8-24-72-96-110-120-190-237-345-367- 508- 549 numaralı hadisler.

⁴¹⁵ *Müdâvî*'deki 37-87-173-203-204-336 numaralı hadisler.

⁴¹⁶ Gumârî 17 hadis de birden fazla tenkit unsuruna yer vermiştir.

3.1. Tahrîc Usûlünde Yöntem

Gumârî, Münâvî'ye bazı rivayetlerde birden fazla tenkit getirmiştir. Bu minvaldeki tenkitlerde Gumârî'nin üslûbu genel ifadelerle şekillenmiş ve kapsayıcı olmuştur. Ayrıca okura ilgili rivayetin tahrîcinde çok hata olduğunu ihsas etmeye çalışmıştır. Tespit edebildiğimiz bazı tenkit unsurları şu şekildedir:

1. Süyûtî, merfû bir hadis rivayet etmesine rağmen Münâvî tarafından bu konuda başka bir hadis daha vardır diyerek maktû bir rivayet nakletme.
2. İki farklı rivayeti birbirine karıştırıp diğerinin hükmünü ilkine verme.
3. Rivayetin iki farklı sahâbîden gelmesine rağmen söz konusu metnin tek senedden geldiğini ifade etme.
4. Rivayeti yanlış şerh etme.
5. Rivayeti yanlış bab başlıklarında gösterme.
6. Verilen hükümler kendi içinde bir bütünlük sağlamama.
7. Cerh-tadil âlimlerinin görüşlerini anlamlandırma da gösterilen problemler.
8. Süyûtî'ye yönelik gerekçesiz tenkitler
9. Meşhur âlimlerin tespitlerini tahlil etmeksizin sadece taklit ile aktarma.
10. Hadislerin tercih edilmesi gereken sahih tarikleri varken illetli ve problemlili senedlere yönelme.

Bahse konu rivayetler bir başlık altına toplandığında Tahrîc Usûlünde Yöntem Tenkiti ifadesi uygun düşecektir. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili yetmiş dokuz örnek bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şu şekildedir:

1- "أَكَلُ الرِّبَا وَمَوَكَلُهُ وَكَاتِبُهُ وَشَاهِدَاهُ إِذَا عُلِمُوا ذَلِكَ، وَالْوَاشِمَةُ وَالْمَوْشُومَةُ لِلْحَسَنِ وَلَاوِي الصَّدَقَةِ وَالْمُرْتَدُّ اغْرَابِيًّا بَعْدَ الْهَجْرَةِ مُلْعُونُونَ عَلَى لِسَانِ مُحَمَّدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ". (ن) عن ابن مسعود

“Faiz yiyen, yediren, onu yazan, bilerek ona şahitlikte bulunanlar, dövme yapan ve güzellik için dövme yaptıran, sadakayı geciktiren, hicretten sonra irtidat edip tekrar çöle dönenler, kıyamet günü Muhammed’in diliyle lanete uğrayacaklardır.”

Süyûtî, bu rivayeti Nesâî'nin⁴¹⁷ İbn Mes'ûd aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁴¹⁸

Münâvî, *Teysîr*'de İbn Mes'ûd tarikinde el-Hâris el-A'ver olduğu için rivayete zayıf hükmü vermiştir.⁴¹⁹ Münâvî, Nesâî'nin bu rivayeti siyer babında tahrîc ettiğini tespit edip, İbn Mes'ûd tarikinin senedindeki el-Hâris el-A'ver'den dolayı zayıflık bulunduğu söylemiş ve onun hakkındaki görüşlere yer vermiştir. Buna göre Ahmed b. Hanbel⁴²⁰ ve İbn Hibbân'ın⁴²¹ tariklerinde el-Hâris el-A'ver olduğu için zayıf, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924)⁴²² ise el-A'ver yerine Mesrûk aracılığı ile rivayet ettiği için sahih olduğunu söylemiştir.⁴²³ Aynı şekilde Heysemî de bu rivayetin el-Hâris el-A'ver olan tariklerinin zayıf olduğunu tespit etmiştir.⁴²⁴ Münâvî, Süyûtî'nin sahih olan tariki ihmal edip zayıf tariki rivayet ettiğini dolayısıyla söz konusu rivayet için koyması gereken rumuzun zayıf olması gerektiğini söylemiştir. Sonuç olarak bu rivayet biri zayıf diğeri sahih olmak üzere iki senedle rivayet edildiğini ancak ikisinin de metninin sahih olduğunu söylemiştir.⁴²⁵

Gumârî, Münâvî'yi tahrîc usûlüyle ilgili tespit ettiği hatalar doğrultusunda birçok açıdan tenkit etmiştir.⁴²⁶

1-Gumârî, Münâvî'nin "Hadis siyer babında tahrîc edilmiştir" tespitinin yanlış olduğunu belirterek hadisin zînet⁴²⁷ babında nakledildiğini aktarmıştır. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadis Nesâî'nin hem *Sünen* 'inde (*el-Müctebâ*) hem de *es-Sünenü'l-Kübrâ* 'sında zînet babı altında rivayet edilmiştir. Bu hadis aynı zamanda *es-*

⁴¹⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/71.

⁴¹⁸ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 8.

⁴¹⁹ Zeynüddîn Muhammed Abdürreâf b. Tâcil'ârifin b. Nûreddîn Alî el-Haddâdî Münâvî, *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* (Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1408/1988), 1/10.

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/425; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/168.

⁴²¹ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, 3/531.

⁴²² Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî İbn Huzeyme, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424/2003), 2/1074.

⁴²³ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi's-Şerîf*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/309-3/4.

⁴²⁴ Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, thk. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 4/118.

⁴²⁵ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/73.

⁴²⁶ Gumârî, *el-Müdvâvî*, 1/95-97.

⁴²⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/340; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Hasen Muhammed el-Mesûdî (Kahire: el-Mektebü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930), "Zîne", 25.

Sünenü'l-Kübrâ'da siyer babında da rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Gumârî'nin tenkiti isabetli bir eleştiri değildir. Çünkü Süyûtî'nin eserine aldığı hadis, sened ve metni esas alınarak Nesâî'nin kitaplarında incelendiğinde en doğru rivayetin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da siyer babındaki rivayettir. Bununla birlikte zinet babında شاهدہ lafzı yer almazken siyer babındaki hadis Süyûtî'nin metniyle aynıdır.

2- Gumârî'nin tespit ettiği diğer husus Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr*'de hadisin sahih olduğunu söylerken *et-Teysîr*'de zayıf hükmü vermesiyle ilgilidir. Münâvî'nin görevi hadisin hükmü ve senedi hakkında genel bilgiler vermektir. Ona göre rivayetler hakkında kabul-red, olumlu ve olumsuz hükümler vermek illel ve cerh-ta'dîl kitaplarının ve bu kitapları yazan ehlinin işidir. Rivayetlerin anlamlarını açıklayan şerh kitaplarının işi bu değildir, demiştir.

3- Münâvî'nin önce Süyûtî tarafından rivayete sahih hüküm vermesini eleştirip daha sonra kendisinin de Münzirî'yi taklid edip hadise sahih hükmü vermesi Gumârî tarafından tenkit edilen başka bir noktadır.

4-Münâvî'nin naklettiği Münzirî'nin hükmü tartışmaya açıktır. Münzirî'nin verdiği Mesrûk tarikini Beyhakî rivayet etmiş ve seneddeki Yahyâ b. Îsâ'nın teferrüd ettiğini, Sevrî ve diğerlerinin A'meş> Abdullah b. Merre tarikiyle rivayet ettiğini söylemiştir.⁴²⁸ Gumârî, Sevrî'nin Şube, Ebû Muâviye, Yahyâ b. Sâid ve Vekî'den aldığı rivayetlerde⁴²⁹ senedin sıhhati bakımından Yahyâ b. Îsâ'nın bulunduğu Mesrûk tarikinden daha güvenilir ve daha çok tercih edilen tarikler olduğunu tespit etmiştir. Daha sonra Gumârî âlimlerin Yahyâ b. Îsâ'yı cerh eden sözlerine yer vermiştir. Aynı zamanda İbn Huzeyme'nin rivayetin de illetli olduğunu teyit etmiştir.

Gumârî'nin sıhhate dair görüşü ise hadisin diğer varyantlarının Ahmed b. Hânel, Müslim ve Nesâî gibi muteber âlimlerin eserlerine atıf yapması ile şekillenmiştir. Elbânî de sahih demiştir.⁴³⁰

⁴²⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/33.

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/168; Nesâî, "Zîne", 25.

⁴³⁰ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/64.

2- "أَتَانِي جِبْرِيلُ فِي أَوَّلِ مَا أُوجِي إِلَيَّ فَعَلَّمَنِي الْوُضُوءَ وَالصَّلَاةَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنَ الْوُضُوءِ أَخَذَ عَرَفَةً مِنَ الْمَاءِ فَضَحَّ بِهَا فَرْجَهُ". (حم. قط. ك) عن أسامة بن زيد عن أبيه زيد بن حارثة

"Vahyin ilk geldiği zamanlarda, Cebrâil (a.s.) bana geldi ve bana abdest ile namazı öğretti. Abdest aldıktan sonra bir avuç su aldı ve onu avret yerine serpti"

Süyûtî, Ahmed b. Hanbel,⁴³¹ Dârekutnî,⁴³² ve Hâkim'in⁴³³ Üsâme b. Zeyd> Zeyd b. Hârise tarikiyle rivayet ettiğini belirtmiş ve hasen rumuzuna yer vermiştir.⁴³⁴

Münâvî *Teysîr*'de bu rivayet için zayıf ve metrûk demiştir.⁴³⁵ Ona göre her ne kadar Süyûtî, rivayetin sıhhatine işaret etse de bu yanlıştır. Çünkü İbnü'l-Cevzî, *el-İlel* adlı eserinde bu rivayeti Üsâme'nin, babasından iki tarikle rivayet ettiğini nakletmiştir. Bu tariklerden birinde İbn Lehîa, diğerinde ise Rüşdeyn bulunmaktadır. İbnü'l-Cevzî, her iki râvinin de zayıf olduğunu belirtmiş ve rivayetin batıl olduğunu söylemiştir.⁴³⁶ Rivayetin senedini inceleyen Dârekutnî ise, İbn Lehîa'nın zayıf olmakla birlikte ona Rüşdeyn'in mütâbaat ettiğini ancak onun da zayıf bir râvi olduğunu belirtmiştir. Ancak bazı muhaddisler iki râvinin birbirini desteklediğini söylemiştir. İbn Mâce de bu rivayeti benzer bir anlamla rivayet etmiştir.⁴³⁷ Aynı şekilde bu rivayetin benzeri Berâ ve İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Bütün bunlara rağmen rivayetin sahih olduğu söylenemez.⁴³⁸ Münâvî, rivayetin senedindeki İbn Lehîa ve Rüşdeyn gibi zayıf kabul edilen râvilerden dolayı rivayetin sıhhatine şüpheyile bakıldığını ortaya koymaktadır. Rivayetin iki farklı senedindeki İbn Lehîa ve Rüşdeyn'in birbirlerine mutâbi olması da zayıf olmalarından dolayı rivayetin sıhhatini kuvvetlendirememektedir. Sonuç olarak Münâvî bu sebeplerden dolayı rivayete zayıf hüküm vermiştir.

Gumârî'nin itiraz ettiği noktalar ise şu şekildedir:

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/25.

⁴³² Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1424/2004), 1/198.

⁴³³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/240.

⁴³⁴ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 12.

⁴³⁵ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/21.

⁴³⁶ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, thk. İrşâdulhak el-Eserî (Faysalabad: 'Idâretu'l-'Ulûmi'l-'Eseriyye, 1401/1981), 1/356.

⁴³⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Tahâret", 58.

⁴³⁸ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/132.

1- Bu rivayet ne müellifin atıfta bulunduğu kaynaklarda ne de başka bir yerde belirtilen lafızlarla rivayet edilmemiştir. Aksine, tüm kaynaklarda farklı bir bağlamda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmeksizin Zeyd b. Hârîse'den mevkuf olarak geçmektedir. Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî rivayetleri "Cebrâîl (a.s.), vahyin ilk geldiği zamanlarda geldi ve bana abdest ile namazı öğretti. Abdestten sonra bir avuç su aldı ve onu fercine serpti." şeklindedir. Hâkim'in rivayetinde "Cebrâîl bana geldi ve abdest ile namazı gösterdi bir de İslam'ı öğretti." lafzı dikkat çekerken İbn Mâce'de ise "Cebrâîl bana abdesti öğretti ve abdestten sonra çıkan idrarın bulaşmaması için elbisemin altına su serpmemi emretti." şeklinde rivayet etmiştir. Aynı şekilde Beyhakî, "Cebrâîl (a.s.) Peygamber'e (s.a.v.) vahyin ilk geldiği zamanlarda indi ve ona abdesti öğretti. Peygamber (s.a.v.) abdest aldı, ardından bir miktar su alıp fercine serpti." lafzıyla tahrîc etmiştir. Gumârî farklı lafızlarına işaret ettikten sonra hadisin Süyûtî tarafından İbn Mâce'ye nispet edilmesinin daha uygun olacağını da belirtmiştir.

Gumârî bu rivayetin Zeyd b. Hârîse'den mevkuf olarak geldiğini ifade etse de rivayetin tahrîc edildiği kaynaklarda merfu olarak geldiği görülmüştür. Ayrıca metin lafız itibarıyla değerlendirildiğinde söz konusu rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğu izlenimini vermektedir.

2- İbn Ebî Hâtîm, *el-İlel* adlı eserinde, babasına bu hadisin İbn Lehîa tarikini sorduğunu babasının da "Bu hadis yalan ve batıldır." dediğini nakleder.⁴³⁹ İbnü'l-Cevzî'nin, bu hadisi *el-İlel* adlı eserinde zikrederek batıl hükmünü vermesinde selefidir. Ancak bu sorumluluk gerektiren bir cerhtir. Zira İbn Lehîa hadiste imam ve hâfızdır. Onun hadislerine batıl hükmü ancak münkerliği apaçık belli olan rivayetlerde ve sonradan ekleme ya da karıştırma olduğu bilinen hadislere verilir. Ancak bu hadis böyle değildir. Çünkü hocası tarafından aynı lafızla desteklenmiş olup ayrıca pek çok şahidi mevcuttur. Yanı sıra İbn Ebî Hâtîm'in hadisler üzerindeki hükümleri de tartışmaya açıktır. Çünkü o, bazen delilsiz bir şekilde aşırıya gitmiş ve hatalar yapmıştır.

3- Münâvî'nin, İbn Lehîa hakkında Dârekutnî'den naklettiği bilgiler de doğru değildir. Dârekutnî böyle bir şey söylememiştir. Belki de Dârekutnî'nin

⁴³⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-İlel*, 1/560.

zikredilmesinden sonra birinin bu konuda yaptığı bir yorumu görmüş ve yanlışlıkla onun sözü zannetmiştir.

4- Rüşdeyn b. Sa'd rivayetinin mütâbiîni Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî tahrîc etmişlerdir. Ancak Rüşdeyn, hadisi sadece Üsâme'den aktarırken babası (Zeyd b. Hârise) aracılığıyla nakletmemiştir. Ahmed b. Hanbel şöyle demektedir: “Peygamber’e (s.a.v.) Cibrîl (a.s.) geldiğinde ona abdest almayı öğretti. Abdestini tamamladığında bir avuç su aldı ve suyu ferici üzerine serpti.”⁴⁴⁰ Dârekutnî de “Peygamber (s.a.v.) abdestten sonra su serperdi” ifadesi olmaksızın rivayet etmiştir.⁴⁴¹

5- *el-Câmi ‘u’s-sağîr*’in farklı nüshalarında hadisin sahih olduğuna dair verilen bilgiler de farklıdır. Bazı nüshalarda hasen olduğu ifade edilmiştir ki kabul edilmesi gereken hüküm bu şekilde olmalıdır. Çünkü İbn Lehîa tarikine sahih hükmü verilmez. Ancak Rüşdeyn b. Sa'd senedinin mütâbaat etmesiyle hasen hükmü verilebilir. Zira İbn Lehîa rivayeti, yalancı veya müttehem olmayan biri tarafından desteklenir ve rivayete de bir muhalefet yoksa hasen hükmü verilmesinde engel bir durum yoktur. Bazı muhaddisler İbn Lehîa’nın tek başına rivayet ettiği hadisleri hasen kabul ederken, bazıları da rivayetini destekleyen sened varsa o hadisin sahih olarak da değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir. Özellikle söz konusu rivayetlerde geçen anlam birçok farklı tarikle desteklenmişse, bu onun sahih olduğuna dair kanaati güçlendirir. Bu hadisin, el-Hakem b. Süfyan es-Sekafî, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, İbn Abbas ve Ebû Saîd tarafından rivayet edilen birçok şâhidi bulunmaktadır. Bu rivayetlerin tümü birlikte düşünüldüğünde hadis, sahih li-gayrihi olur. Dolayısıyla Gumârî, şayet Süyûtî bu hadis için sahih hükmü vermişse, bu da doğrudur, demiştir.

6- Hz. Peygamber’in (s.a.v.) abdest aldıktan sonra avret yerine su serpme meselesine gelince bu vârid olan bütün hadislerde mevcuttur.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/106.

⁴⁴¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/198.

⁴⁴² Gumârî, *el-Müdvî*, 1/142-145.

Yapılan araştırmaya göre Gumârî hadisin bütün varyantlarını incelemiş ve hadise sahih li-gayrihî hükmü vermiştir. Elbânî de aynı şekilde sahih demiştir.⁴⁴³

3- "اتَّخِذُوا هَذِهِ الْحَمَامَ الْمَقَاصِصَ [فِي بَيْوتِكُمْ] فَإِنَّهَا تُلْهَى الْجَنُّ عَنْ صَبْيَانِكُمْ". (خط. فر) عن ابن عباس، (عد) عن أنس

“Evlerinizde kanatları kesilmiş güvercinler bulundurun, onlar çocuklara karşı cinleri oyalar”

Süyûtî, Hatîb el-Bağdâdî⁴⁴⁴ ve Deylemî'nin⁴⁴⁵ İbn Abbas'tan; İbn Adî'nin⁴⁴⁶ de Enes b. Mâlik tarikiyle naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁴⁴⁷

Münâvî, Hatîb'in *Târih*'de Yeşkürî'nin biyografisinde, Deylemî'nin ise İbn Abbas'tan tahrîc ettiğini aktarmıştır. Rivayeti Hatîb başta olmak üzere farklı âlimler zayıf kabul etmiştir. İbn Adî'nin Enes b. Mâlik tarikine Münâvî, bu rivayet Osmân b. Matar'dan gelmiştir. Osman hakkında Zehebî, O, mevzû (uydurma) hadisler rivayet eder demiştir.⁴⁴⁸

Gumârî, bu rivayette müellif ve şârihe yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Süyûtî'nin hatası, İbnü'l-Cevzî'nin İbn Abbas'tan gelen rivayeti mevzû olarak nitelemesine katılmış⁴⁴⁹ olmasına rağmen, bu rivayete *es-Sağîr*'de yer vermesidir. Münâvî'yi ise üç meseleden dolayı tenkit etmiştir.⁴⁵⁰

1-Münâvî tarafından Hatîb'in bu hadisi Yeşkürî'nin tercemesinde rivayet ettiğini söylemesi faydasız ve gereksizdir. Zira bundan maksat, ilgili tercemeye geri dönüp rivayet üzerinde inceleme yapmaktır. Ancak bu râvinin adını zikretmeden sadece nisbesini zikretmek, Hatîb'in *Tarih*'indeki sekiz bin tercemenin tek tek taranmasını gerektirir. Ayrıca, bu kişinin “Yeşkürî” lakabıyla değil, “Meymûnî” olarak bilindiğini şerhte belirtmemek de bir hatadır. Ayrıca Hatîb, bu kişiyi Muhammed b. Ziyâd Yeşkürî

⁴⁴³ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/77.

⁴⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2/351.

⁴⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü'l-Firdevs*, 1/359.

⁴⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/300.

⁴⁴⁷ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 13.

⁴⁴⁸ Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/23.

⁴⁴⁹ Süyûtî, *el-Le'âlî*, 2/195; Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 1/113.

⁴⁵⁰ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/153-155.

et-Tahhân el-Meymunî olarak tanıtmıştır.⁴⁵¹ Şayet Münâvî, Meymûnî'nin tercemesine de atıf yapsaydı bu ismi zikretmediği için faydasız olurdu. Kaldı ki, kişinin bilinmediği bir nispeyi kullanmak daha da anlamsızdır.

2-İkinci hatası “Hatîb ve diğerleri bu kişiyi zayıf kabul etmiştir” ifadesidir. Zira Hatîb bu kişiyi zayıf olarak nitelendirmemiş, hadisi rivayet eden kişi hakkında konuşmuş ve cerh-tadil âlimlerinin görüşlerini nakletmiştir.

3- Münâvî, *Feyzû'l-kadîr*⁴⁵² adlı eserinde *Teysîr*'de söylediklerinin tersini dile getirmiştir. *Feyzû'l-kadîr*'de Hatîb'in bu rivayeti tahrîc ettiğinde sessiz kaldığını iddia etmiş, oysa Hatîb, bu metni rivayet ettikten sonra Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn ve diğer âlimlerin, Muhammed b. Ziyâd'ın yalancı ve hadis uydurucusu olduğunu söylediklerini aktarmıştır. İbn Hacer de şöyle der: “Muhammed b. Ziyâd Yeşkürî'yi cerh âlimleri yalancı kabul etmişlerdir.” Zehebî, *el-Mîzân* adlı eserinde onu yalancı ve hadis uydurucusu olarak nitelemiş ve örnek olarak bu rivayete yer vermiştir. Ayrıca, İbn Adî'nin Enes'ten tahrîc ettiği rivayetin isnadında Osman b. Matar'ın yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca Zehebî, İbn Hibbân'dan “Osman güvenilir râvilerden mevzû hadisler rivayet eder.” şeklinde bir bilgi de paylaşmaktadır. Dolayısıyla Münâvî, bu rivayetin uydurma olduğunu kesin olarak ifade ettikten sonra nasıl olur da *Teysîr*'de hadisin zayıf olduğunu Hatîb'e nispet ederek söyler? Halbuki Hatîb bu sözlerden berîdir. Münâvî'nin, “Hadisi rivayet eden Hatîb, rivayet ettikten sonra susmuştur.” ifadesi de iki açıdan batıldır: Birincisi, bu ifadenin hiçbir anlamı yoktur. Daha önce de belirtildiği gibi bir rivayeti nakledip ardından susan ya da konuşan kişi rivayetle ilgili eser yazan kimsedir. Ancak, ricâl ilminde eser yazan kimseler, râvilerin adaletini veya zayıflığını ortaya koymak amacıyla onların biyografilerini ele alır. Bu rivayetler, râvinin durumu hakkında bilgi vermek için zikredilir; yoksa hadis ile ilgili bir hüküm vermek için değil. Münâvî'nin bu konudaki ifadeleri, hadis ilminden uzak olduğuna ve bu ilmin kaidelerini bilmediğine delalet eder. İkinci mesele şudur: Söz gelimi Hatîb, rivayete dair konuşmuş olsa da ne zayıf ne de başka bir şekilde rivayeti değerlendirmiştir. Aksine Hatîb, rivayetin sened ve metnine yer verdikten sonra Cevherî'nin, Muhammed b. Ziyâd et-Tahhân (el-Meymunî) için leyse bi-şey, kezzâb

⁴⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/350.

⁴⁵² Münâvî, *Feyzû'l-kadîr*, 1/146.

ve Meymun b. Mihrân'dan rivayet ettiğini iddia ettiği hadisleri uydurur; Ahmed b. Hanbel'in Muhammed b. Ziyâd'ın Meymun b. Mihrân'dan rivayet ettiği hadisler sorulmuş, İbn Hanbel de O, yalancı ve habîs (kötü) biridir, tek gözlü ve hadis uydurandır; Ali b. el-Medîni'nin Meymun b. Mihrân'dan rivayet eden Muhammed b. Ziyâd hakkında: "Ondan bir kitap yazdım ama çöpe attım; onu çok zayıf buldum." dediğini aktarmıştır. Bu noktada Hatîb, râvinin eleştirildiği birçok alıntıyı uzunca aktarmış, fakat rivayete dair herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.

Gumârî'nin rivayete kesin bir şekilde mevzû hükmü verdiği anlaşılmaktadır.⁴⁵³ Elbânî de onunla aynı görüştedir.⁴⁵⁴ Bununla birlikte Gumârî'nin Münâvî'ye yönelik tenkitlerinde haklı olduğu noktalar olsa da sıhhat açısından yönelttiği eleştirinin yersiz olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bir sözüne takılıp nasıl zayıf hükmü verir diyerek tenkit ettiği Münâvî'nin Zehebî'den aktardığı verilerden hareketle rivayete mevzû hükmünü verdiğini söyleyebiliriz.

3.2. Sıhhat Tenkiti

Hadis terimi olarak sıhhat denilince ilk akla gelen bir hadisin sahihliği⁴⁵⁵ kastedilse de hadis literatüründe hadislerin sahih olup olmama yönünden tasnif edilmesi yönüyle de kullanılmıştır. Nitekim hadisler bir tasnife tabi tutulduğunda genel olarak makbul ve merdud şeklinde kategorize edilse de daha detaylı bir incelemede sahih, hasen, zayıf ve mevzû gibi kavramlarla ifade edilir. Gumârî de bazı hadislerde Münâvî'ye sıhhat açısından tenkitler getirmiştir. Bazen Gumârî'nin Süyûtî'yi sıhhat ile ilgili tenkit ettiği bir rivayette, Münâvî, Gumârî ile aynı görüşte olmamaktadır. Bütünlüğü sağlamak adına bu rivayetler de sıhhat tenkiti başlığı altında değerlendirmek gerekmektedir. Gumârî kimi zaman Münâvî'nin rivayete verdiği zayıf hükmünün yeterli olmayacağını ve mevzû demesi gerektiğine işaret ederken kimi zaman da mevzûnun zayıf; zayıfın sahih veya hasen; hasenin sahih veya zayıf; sahihin hasen, zayıf veya mevzû olması gerektiği şeklinde itirazlarda bulunmuştur. Sıhhat odaklı tenkitlerin altında tespit ettiğimiz bu unsurlar bize sıhhat tenkiti dışındaki diğer hadislerde Gumârî ve Münâvî'nin sıhhat açısından ittifak ettikleri sonucunu da

⁴⁵³ Gumârî, *el-Muğîr*, 62.

⁴⁵⁴ Elbânî, *Daîfü 'l-Câmi 'i's-sağîr*, 16.

⁴⁵⁵ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 296.

vermemektedir. Çünkü Gumârî, diğer rivayetlerde farklı bir tenkit unsuru etrafında metinleri incelediği için o rivayetler, bu çalışmanın ilgili tenkit unsurları içinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte ortak tenkit unsurlarını da göstermek ve sıhhat ayrımlarını netleştirmek adına çalışmanın sonunda bir tablo hazırlanmıştır. Bu başlık altında incelenen rivayetler, Gumârî'nin rivayetlere sıhhat odaklı yaklaştığı örneklerdir. Gumârî bazı rivayetlerde birden fazla tenkit getirmiştir. Sıhhat'in birinci veya ikinci tenkiti olarak geldiği yerler de tabloda görüleceği üzere karşımıza çıkmaktadır. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, sıhhat ile ilgili seksen beş örnek bulunmaktadır. Bu konuda örneklem olarak seçilen rivayetler şunlardır.

1- " آخِرُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ جُهِينَةٌ، فَيَقُولُ أَهْلُ الْجَنَّةِ: عِنْدَ جُهِينَةَ الْخَبَرِ الْيَقِينُ". (خط) في

رواة مالك

"Cennete en son girecek kişi kendisine Cüheyne denilen adamdır. Cennet ehli Cüheynede kesin haberler var dediler."

Süyûtî, Hatîb el-Bağdâdî'nin⁴⁵⁶ İbn Ömer aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁴⁵⁷

Munâvî de Hatîb el-Bağdâdî bu rivayeti İbn Ömer'den iki vecihle tahrîc ettiğini ve iki tarikin zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Hacer Hacer'in "وروى له الدارقطني في غرائب" ⁴⁵⁸"مالك حديثاً من وجهين عنه" demesini de delil göstererek iki vecih olduğuna kanaat getirmiştir.⁴⁵⁹

Gumârî ise İbn Hacer'in bu sözlerinin Münâvî'nin vehme kapılmasına yol açtığını dile getirerek İbn Ömer'den bu rivayetin iki vecihle geldiğini zannettiğini iddia etmiştir. Nitekim Gumârî, rivayetin İbn Ömer'den yalnızca bir tarikile geldiğini tespit etmiş ve Hatîb el-Bağdâdî'nin Abdülmelik> Mâlik> Nâfi'> İbn Ömer diğeri de Câmî b. Sevâde> Zübeyr b. Abbâd> Ahmed b. El-Hüseyn el-Lehebî> Abdülmelik b. Hakem... şeklinde rivayet edildiğini söylemiştir. Oysa ilk sened, ikinci senedin aynısıdır ve iki sened arasındaki fark, birincisinin muhtasar halidir. Dolayısıyla bu

⁴⁵⁶ Söz konusu hadisi Hatîb'in kitabında bulamadık bk. Reşîd el-Attâr, *er-Ruvât 'an Mâlik*.

⁴⁵⁷ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 7.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/415.

⁴⁵⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/7.

rivayet, İbn Ömer'den iki tarikle gelmemiştir. Bu konuyla ilgili uzun bir hadisi Ukaylî, Velîd b. Mûsâ'nın biyografisinde Enes b. Mâlik tarihiyle rivayet etmiştir.⁴⁶⁰ Ancak bu ayrı bir hadis olup İbn Ömer rivayetine dahil edilemeyecek niteliktedir.⁴⁶¹

Munâvî'nin hadisin iki tariki olduğunu iddia etmesi ve rivayete verdiği zayıf hükmü Gumârî'nin tenkit gerekçelerini oluşturmaktadır. Nitekim Gumârî rivayetin mevzû olduğunu düşünmektedir.⁴⁶² Elbânî de rivayete mevzû hükmü vermiştir.⁴⁶³

2- "آيَةُ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ أَنَّهُمْ لَا يَتَضَلَّوْنَ مِنْ زَمَرٍ". (تخ. هـ. ك) عن ابن عباس

"Bizimle münafıklar arasındaki fark, onların zemzemden kana kana içememeleridir"

Süyûtî bu hadisi Buhârî,⁴⁶⁴ İbn Mâce⁴⁶⁵ ve Hâkim en-Nîsâbûrî'nin⁴⁶⁶ İbn Abbas aracılığı ile naklettiklerini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁴⁶⁷

Münâvî ise Hâkim en-Nîsâbûrî'nin rivayeti naklettikten sonra "Bu hadis şeyhayn'nın şartlarına göre sahihtir ancak onlar Osman b. el-Esved'in İbn Abbas'tan hadis işitmediği için bu rivayeti tahrîc etmemişlerdir." sözünü ve Zehebî'nin de İbn Abbas ile Osman b. el-Esved'in arasında lika yoktur tespitini nakletmiştir.⁴⁶⁸ Münâvî Feyzü'l-kadîr'de özet olarak bu hadisin bazı senedlerindeki râvilerin sika olduğunu bazı senedlerinde de inkıtâ olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁹ Münâvî'nin aktardıklarından sıhhat ile ilgili net bir hüküm tespit edilememiştir. Elbânî ise rivayete zayıf hükmü vermiştir.⁴⁷⁰

Gumârî'nin eleştirisi ise şayet Münâvî, İbn Mâce'nin *Sünen*'i veya Buhârî'nin *et-Târihü'l-kebîr*'ine baksaydı bu hadisin senedinin muttasıl olup munkatı olmadığını göreceğine yöneliktir. Çünkü İbn Mâce senedi, hadiste bir kopukluk olmadığını ortaya

⁴⁶⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-duâfâi'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 4/321.

⁴⁶¹ Gumârî, *el-Müdvî*, 1/76.

⁴⁶² Gumârî, *el-Muğîr*, 54.

⁴⁶³ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 3.

⁴⁶⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 1/158.

⁴⁶⁵ İbn Mâce, "Menâsik", 78.

⁴⁶⁶ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/645.

⁴⁶⁷ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 8.

⁴⁶⁸ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/11.

⁴⁶⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/81.

⁴⁷⁰ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 5.

çıkarmıştır. Ayrıca el-Bûsîrî, İbn Mâce'nin *Zevâid*'inde senedin sahih, ricâlin de mevsuk olduğunu söylemiştir.⁴⁷¹ Gumârî her ne kadar hadisin illetli tariklerinin bulunduğunu söylese de sıhhati konusunda İbn Hacer'e katılmış ve hadise hasen hükmü vermiştir.⁴⁷² Gumârî'nin dediği gibi Buhârî ve İbn Mâce rivayetleri incelendiğinde senedin Osman b. el-Esved> Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir> İbn Abbas şeklinde olduğu; Hâkim'in senedi incelendiğinde ise İsmâil b. Zekeriyâ> Osman b. el-Esved> İbn Abbas senediyle rivayet edildiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak her ne kadar Hâkim'in senedinde bir kopukluk olsa da bu hadisin sağlam senedleri Gumârî tarafından gösterilmiş ve Münâvî'nin yanlış bir sıhhat değerlendirmesi yaptığı tespit edilip tenkit edilmiştir.

Gumârî'nin tespitlerinin isabetli olduğunu kabul etmekle birlikte, tenkitlerinin dayandığı zeminin yeterince güçlü olmadığı kanaatindeyiz. Münâvî, Hâkim'in senedindeki kopukluktan bahsetse de hem İbn Hacer'in hasen görüşünü nakletmiş hem de *Feyzü'l-kadîr*'de bu hadis için "Hadisin bazı senedlerindeki râviler sika bazı senedlerinde de inkıta vardır." ifadelerine yer vermesi, hadise zayıf hükmü verdiğini ihsas etmemektedir. Nitekim hadise hangi hükmü verdiği de belirsizdir.

3-"أتانى جبريل فقال: يا محمدُ عَشْرَ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَأَحِبُّ مَنْ شِئْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مُجْزِيٌّ بِهِ وَاعْلَمْ أَنَّ شَرَفَ الْمُؤْمِنِ قِيَامُهُ بِاللَّيْلِ وَعَزُّهُ اسْتِغَاوُهُ عَنِ النَّاسِ". (ك. هب) عن سهل بن سعد (هب) عن جابر (حل) عن علي

"Cibril bana gelerek şöyle dedi: Ey Muhammed istediğin kadar yaşa sonunda öleceksin, istediğin kimseyi sev sonunda ondan ayrılacaksın, istediğin şeyi yap sonunda karşılığını göreceksin. Şunu bil ki, müminin şerefi, gece ibadetine kalkmasında, izzeti ise insanlardan bir şey beklememesindendir."

⁴⁷¹ Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. 'Osmân el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfi'î el-Bûsîrî, *Misbâhu'z-zucâce fî Zevâidi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Muntekâ el-Kişnâvî (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403/1982), 3/208.

⁴⁷² Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/106.

Süyûtî, Hâkim⁴⁷³ ve Ebû Nuaym'ın⁴⁷⁴ Hz. Ali (r.a.) senediyle; Beyhakî'nin⁴⁷⁵ ise Sehl b. Sa'd ve Câbir aracılığıyla naklettiklerini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁴⁷⁶

Münâvî ise senedinde bulunan Zâfir'in zayıf bir râvi kabul edilmesinden dolayı rivayete zayıf hükmü vermiştir.⁴⁷⁷

Gumârî, Münâvî'nin sözlerini oldukça özet bilgiler içerdiğini hatta ifadelerinin yanlış olduğunu söylemiştir. Çünkü bu, sanki müellifin zikrettiği tüm rivayetlerde Zâfir b. Süleymân'ın olduğunu ima etmektir ki durum böyle değildir. Zâfir b. Süleymân sadece Sehl b. Sa'd rivayetinde yer almaktadır, Câbir ve Ali (r.a.) tarikinde ise böyle bir râvi yer almamaktadır. Gumârî, rivayetin İbnü'l-Cevzî tarafından *el-Mevzûât*⁴⁷⁸ adlı eserinde zikredildiğini belirterek Süyûtî'nin bu konuda İbnü'l-Cevzî'ye, -Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr*⁴⁷⁹ adlı eserinde de özetlediği üzere- itiraz etmiştir.⁴⁸⁰ Gerçek şu ki bu rivayet birçok muhaddisin de dediği gibi hasen bir hadistir. Ayrıca Gumârî, müellifin İbnü'l-Cevzî'ye yaptığı itirazlarda zikretmediği başka tarik ve isnadların olduğunu da aktarmış, bahse konu senedleri, *el-İshâb fi'l-müstahrec alâ Müsnedi's-Şihâb* isimli kitabında zikrettiğini dile getirmiştir.⁴⁸¹ Gumârî'nin hadise hasen hükmü verdiği açık bir şekilde görülmektedir. Elbânî de aynı kanaattedir.⁴⁸²

Gumârî'nin tenkitleri incelendiğinde, Münâvî'nin hadisin diğer tariklerini incelemiden sıhhat açısından zayıf hükmü vermesinin hatalı olduğunun tespit edildiği görülmüştür.

3.3. Münâvî'nin Hatalarına Dair

Gumârî, Münâvî'nin yaptığı bazı hataları vehm veya evham lafızlarıyla ifade etmiştir. Sözlükte “kuruntu, zan, tahmin; içe doğan şey” anlamındaki vehm (çoğulu evhâm) bilgi değeri açısından “iki önermeden tercihe uzak

⁴⁷³ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/360.

⁴⁷⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, 3/202.

⁴⁷⁵ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 7/349 (No. 10540-10541).

⁴⁷⁶ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 12.

⁴⁷⁷ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/21.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/108.

⁴⁷⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/135.

⁴⁸⁰ Süyûtî, *el-Le'âlî*, 2/27-28.

⁴⁸¹ Gumârî, *el-Müdvâvî*, 1/136.

⁴⁸² Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/76.

ve iki kanaatin daha zayıf olanı, gelecekle ilgili zan, tahmin ve hayal” manasında kullanılmıştır. Bazan iki önermeden doğruya yakın olanı için zan, uzak olanı için vehim denilmiştir. Aynı kökten türeyen tevehhüm ise “bir şeyin varlığı hakkında tereddüt etme” anlamına gelmektedir.⁴⁸³ Gumârî’nin vehm kavramı ile ifade ettiği bu hatalar, *Müddâvî*’nin birinci cildinde on sekiz rivayette karşımıza çıkmaktadır. Konuya dair örnek rivayetler şu şekildedir:

1- "آخِرُ مَنْ يُحْشَرُ رَاعِيَانِ مِنْ مَزِينَةِ الْمَدِينَةِ، يَنْقَعَانِ بَغْنَمَهُمَا فَيَجِدَانَهَا وَحُوشًا، حَتَّى إِذَا بَلَغَا ثَنِيَّةَ الْوُدَاعِ خَرَا عَلَى وَجْهِهِمَا". (ك) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

“En son ölecek olanlar, Müzeyneli iki çobandır. Medine’ye doğru koyunlarına bağırıp giderken orayı bomboş bulacaklar; Seniyyetü’l-veda denilen yere ulaştıklarında ise yüzüstü düşüp ölecekler”

Süyûtî, Hâkim en-Nisâbûrî’nin⁴⁸⁴ Ebû Hüreyre aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁴⁸⁵

Münâvî, Hâkim’in bu hadisi *Kitâbü’l-fiten ve’l-melâhim* başlığı altında rivayet ettiğini aktarmıştır.⁴⁸⁶ Gumârî ise bunun hatalı olduğunu Münâvî’nin vehme kapıldığını söyler ve bu hadisin *Kitâbü’l-ahvâl* babı altında zikredildiğini söylemiştir. Ayrıca Gumârî, bu hadisin Buhârî ve Müslim tarafından da rivayet edildiğini ifade etmiştir. Gumârî’nin yapmış olduğu açıklamalardan hadise sahih hükmü verdiği anlaşılmaktadır.⁴⁸⁷ Elbânî de sahih hükmü vermiştir.⁴⁸⁸

2- "آخِرُ أَرْبَعَاءَ فِي الشَّهْرِ يَوْمُ نَحْسٍ مُسْتَمَرٍّ". (خط) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ

“Aydın son çarşambası bereketi az olan bir gündür”

Süyûtî, Hatîb el-Bağdâdî’nin⁴⁸⁹ İbn Abbas aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve zayıf hükmü vermiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸³ Ali Durusoy, “Vehim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2024).

⁴⁸⁴ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/609.

⁴⁸⁵ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 7.

⁴⁸⁶ Münâvî, *et-Teyisr*, 1/7.

⁴⁸⁷ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/77.

⁴⁸⁸ Elbânî, *Sahîhü’l-Câmi*, 1/63.

⁴⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/406.

⁴⁹⁰ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 7.

Süyûtî bu rivayeti tahrîc ederken kaynak gösterdiği bölümde “وكيع في الغرر” ibaresini ekleyerek Hatîb el-Bağdâdî’den başka bir kaynak göstermiştir. *Feyzû’l-kadîr*’de bu kaynağın izahını yapan Münâvî, kastedilen kitabın *Kitabü’l ġarâr mine’l-ahbâr* olduğunu müellifinin de el-Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. el-Halef (ö. 306/918) olduğunu tespit etmiştir.⁴⁹¹ Münâvî, *et-Teyssîr* adlı eserinde ise kitabın müellifinin Vekî’ b. el-Cerrâh Ebû Süfyân er-Ruâsî (ö. 197/812) olduğunu aktarmıştır.⁴⁹² Bu açıklamayı gören Gumârî ise burada kastedilen Vekî’nin Muhammed b. Halef el-Kâdî el-Hânefî olması gerektiğini dile getirmiştir. Münâvî’nin *Feyzû’l-kadîr*’de doğru kişiyi tespit etmesinden dolayı bu hatayı *vehim* olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Gumârî, Hatîb el-Bağdâdî’nin bu rivayeti *Dîvânü’l-Mehdî*’nin sahibi Ebû’l Vezîr’in tercemesi altında Müslime b. es-Salt tarikiyle rivayet ettiğini de tespit etmiştir. Bu doğrultuda, rivayetin sıhhat değerlendirmesini yaparken râvilerden Müslime b. es-Salt ile ilgili Ebû Hâtim er-Râzî⁴⁹³ ve İbnü’l-Cevzî’nin⁴⁹⁴ metrûku’l-hadis şeklinde Ezdî’nin (ö. 334/945-46) de za’îfü’l-hadis, leyse bi-hücce⁴⁹⁵ dediğini nakletmiştir. Ayrıca Gumârî, cerh tadil âlimlerinin görüşlerine de yer vererek rivayetin zayıf olduğuna kanaat getirmiştir.⁴⁹⁶ Elbânî ise rivayetin mevzû olduğunu düşünmektedir.⁴⁹⁷

3- "أَثْبُتُوا أَخَاكُمْ ادْعُوا لَهُ بِالْبِرَّةِ، فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا أَكَلَ طَعَامَهُ وَشَرِبَ شَرَابَهُ ثُمَّ دَعَى لَهُ بِالْبِرَّةِ فَذَكَ

ثَوَابُهُ مِنْهُمْ". (د. هب) عن جابر

“Din kardeşinizi mükafatlandırın, ona bereketle dua edin. Çünkü onun yemeği yenilir, suyu içilir de kendisine bereketle dua edilirse, bu ona mükafat olur.”

Süyûtî, Ebû Dâvud⁴⁹⁸ ve Beyhakî’nin⁴⁹⁹ Câbir b. Abdullah aracılığıyla naklettiklerini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁵⁰⁰ Şerhlerde ise Süyûtî’nin hasen dediğinden bahsedilmektedir.⁵⁰¹

⁴⁹¹ Münâvî, *Feyzû’l-kadîr*, 1/64.

⁴⁹² Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/8.

⁴⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/269.

⁴⁹⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 2/74.

⁴⁹⁵ Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis i’tibâr için alınır bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 175.

⁴⁹⁶ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/86.

⁴⁹⁷ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’i’s-sağîr*, 3.

⁴⁹⁸ Ebû Dâvud, “Et’ime”, 54.

⁴⁹⁹ Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, 4/146.

⁵⁰⁰ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 17.

⁵⁰¹ San’ânî, *et-Tenvîr*, 1/361.

Münâvî'ye göre de Süyûtî bu rivayete hasen demiştir. Ancak, senedde Fûlyeh b. Süleymân vardır ki Zehebî onu *ed-Duafâ ve 'l-metrûkîn*'ine almıştır. İbn Maîn ve Nesâî ise onun için leyse bil-kavi değildir demişlerdir. Münâvî, son olarak umulur ki bu rivayetin itibar bakımından şahitleri vardır diyerek eleştirisini tamamlamıştır.⁵⁰² Münâvî her ne kadar umulur ki şahitleri vardır dese de rivayetin râvisi ile ilgili aktardıklarından hadise zayıf hükmü verdiği kanaatindeyiz.

Gumârî'ye göre Münâvî de bu hadiste birçok açıdan vehmetmiştir. Öncelikle senedde Fûleyh b. Süleymân diye bir râvi kesinlikle yoktur. Nitekim Ebû Dâvud'un senedi, Muhammed b. Beşşâr> Ebû Ahmed> Sufyân> Yezîd b. Ebî Hâlid ed-Dâlânî> Racûl> Câbir b. Abdullâh şeklindedir. Ayrıca Fûlyeh b. Süleymân hadisin senedinde mevcut olsa bile bu kimse Buhârî ve Müslim'in kabul ettiği râvilerdendir. Buhârî, onun birçok hadisini rivayet etmiştir. Dolayısıyla, müellifin hadisi sahih olarak değerlendirmesi ya da hasen addetmesi eleştirilemez. Hadisi zayıf kılacak olan asıl mesele ise bu râvinin dışında seneddeki tâbiînün bilinmemesidir. Ondan hadisi rivayet eden Yezîd b. Ebî Hâlid ed-Dâlânîdir. O, kesîru'l-vehm⁵⁰³ ve fâhişü'l-hata⁵⁰⁴ yani çokça hata yapan birisidir. Ancak İbn Hibbân'ın da dediği gibi bazıları ona sika derken bazı kimseler sıdkının eksikliğinden dolayı zayıf kabul etmişlerdir. Ayrıca bu hadisin, İbn Ömer'den gelen başka bir tariki vardır. Ebû Nuaym, *Târîh-i İsfahân*'da Atâ' b. Ebî Rebâh> İbn Ömer tarikiyle rivayet etmiştir.⁵⁰⁵ Bu tespitler eşliğinde Gumârî, hadisin sıhhatiyle ilgili Fûlyeh b. Süleymân'dan kaynaklanabilecek herhangi bir problem olmadığını ifade etmiştir. Hadisin sıhhatine engel olacak meselenin, senedde ismi olmayan meçhûl bir râvinin varlığıdır. Nitekim hadisin senedindeki cehaleti de gidermek için Ebû Nuaym'ın *Târîh-i İsfahân*'ından hadisin başka bir tarikini getirerek onu kuvvetlendirmiştir. Gumârî'nin aktarımlarından, ilgili hadise sahih hükmü verdiği sonucuna ulaşılacağı düşünülebilir. Ancak bu hükmün açık bir şekilde ifade

⁵⁰² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/197.

⁵⁰³ Hadisin öğrenim ve öğretiminde çok yanlışlık yapılmasını ifade eden kesretü'l-galat anlamında bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 160.

⁵⁰⁴ Fâhişü'l-galat manasında.

⁵⁰⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/197-198.

edilmemiş olması, hadisi daha ziyade makbul olarak değerlendirdiği izlenimini uyandırmaktadır. Elbânî ise hadise zayıf demiştir.⁵⁰⁶

Gumârî, Münâvî'yi senedde olmayan bir râvi ile ilgili değerlendirmelerinden dolayı vehmetmiştir diyerek tenkit etmiştir. Aynı zamanda söz konusu râvi olsa bile onun durumunun da hadisin sıhhatine mâni olmayacağını ifade ederek, Münâvî'nin cerh ve ta'dîl ilmiyle ilgili de sorunları olduğuna dikkat çekmiştir.

3.4. Münâvî'nin Çelişkiye Düştüğü İddiaları

Hadis ilimlerinde bir ıstılah olarak kullanılan teâruz, sözlükte “karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki” gibi anlamlara gelir.⁵⁰⁷ Bizim teâruzla ifade ettiğimiz mesele ise Münâvî'nin rivayetler hakkında yaptığı açıklamalarda kendisiyle çelişmesi yani tenakuza düşmesidir. Şöyle ki Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*'de incelediği rivayeti aynı zamanda *Teysîr* isimli eserinde de incelemiş ve *Teysîr*'de daha çok hadislerin sıhhatine odaklanmıştır. Münâvî'nin bu iki eserinde incelediği hadislerde verdiği hükümler bazen birbiriyle çelişmektedir. Gumârî de bunları tespit ederek Münâvî'ye yönelik tenkitlerde bulunmuştur. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, konuyla ilgili yirmi üç örnek bulunmaktadır. Birkaç örnek özelinde tearuz iddiaları şu şekilde gösterilebilir.

1- "آيَتَانِ هُمَا قُرْآنٌ، وَهُمَا يَشْفِيَانِ، وَهُمَا مِمَّا يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْآيَتَانِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ". (فر) بن

أبي هريرة

“İki ayet vardır ki, onlar Kur'an'dandır ve aynı zamanda şifadırlar. Onlar Allah'ın sevdiği ayetlerdendir. O iki ayet Bakara'nın sonundadır.”

Süyûtî, Deylemî'nin⁵⁰⁸ Ebû Hüreyre aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁵⁰⁹

Münâvî, *Teysîr* isimli eserinde senddeki İbrahim b. Ebî Yahyâ'nın zayıf olmasından dolayı rivayete zayıf hükmü vermiştir.⁵¹⁰ *Feyzü'l-kadîr*'de ise senedde

⁵⁰⁶ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 22.

⁵⁰⁷ Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Kasım 2024).

⁵⁰⁸ Hadisin senedini görebilmek için İbn Hacer'den kaynak gösterdik bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü'l-Firdevs*, 1/457.

⁵⁰⁹ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 8.

⁵¹⁰ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/12.

Muhammed b. İbrâhim b. Câfer el-Cürcânî olduğunu şayet el-Cürcânî değil de el-Yezîdî olsaydı sadûk olacağını ancak *Mizan*'da söylendiği gibi onun vazzâ⁵¹¹/hadis uyduran olduğunu ifade etmiştir.⁵¹² Sonuç olarak Münâvî, *Teysîr*'de hadisin zayıflığının sebebi İbrahim b. Ebî Yahyâ derken, *Feyzü'l-kadîr*'de Muhammed b. İbrâhim b. Câfer el-Cürcânî'nin yalancı bir râvi olduğunu söylemiştir. *Teysîr*'in daha sonra kaleme alınması hasebiyle, Münâvî'nin rivayetin sıhhati hakkındaki hükmünü *Teysîr*'e göre değerlendirmek daha isabetli olacaktır.⁵¹³

Gumârî, Münâvî'yi aynı konuda farklı hükümler vermesinden dolayı tenkit ederek kendi içinde çelişkiye düştüğünü tespit etmiştir. İbn Hacer'in İbrahim b. Yahyâ için zayıf dediğini aktarır. Gumârî de İbn Hacer'in görüşüne katılıp Münâvî'nin *Teysîr*'deki tespitinin doğru *Feyzü'l-kadîr*'deki değerlendirmesinin ise yanlış olduğunu söylemiştir.⁵¹⁴ Elbânî de rivayete çok zayıf hükmü vermiştir.⁵¹⁵

-2- "أَبُو بَكْرِ خَيْرُ النَّاسِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ نَبِيًّا". (طب. عد) عن سلمة بن الأكوع

"Ebû Bekir peygamberler dışında insanların en hayırlısıdır"

Süyûtî, Taberânî⁵¹⁶ ve İbn Adî'nin⁵¹⁷ Seleme b. el-Ekvâ aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁵¹⁸

Münâvî, bu rivayeti aynı şekilde Deylemî ve Hatîb'de İkrime b. Ammâr> İyâs b. Seleme> Seleme b. el-Ekvâ tarihiyle rivayet ettiğini söylemiştir. İbn Adî: "Bu rivayeti naklederken şöyle dedi: Bu rivayet, İkrime'nin inkâr edilen rivayetlerindedir." Heysemî ise bu rivayeti Taberânî'ye isnad ettikten sonra şöyle demiştir: "Rivayetin senedindeki İsmail b. Ziyad el-Îlî zayıftır."⁵¹⁹ Münâvî, Zehebî'nin *el-Mizân*'da⁵²⁰ İsmâil'in teferrüd ettiğini, eğer rivayeti o uydurmadıysa, o zaman ondan aşağıdaki

⁵¹¹ Cerhin Zehebî ve Irâkî'ye göre bir, Sehâvî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir şîga bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 356.

⁵¹² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/86.

⁵¹³ Buradaki düşünce çalışmanın sonundaki tabloya da yansıtılmış olup Münâvî'nin *Teysîr*'deki görüşü dikkate alınmıştır.

⁵¹⁴ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/107.

⁵¹⁵ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 5.

⁵¹⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde bu rivayeti tespit edemedik.

⁵¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/484.

⁵¹⁸ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 11.

⁵¹⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 9/44.

⁵²⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/231.

râvilerden birinin uydurmuştur dediğini aktarmıştır.⁵²¹ Münâvî, *Teyssîr*'de ise İsmâil el-İlî'nin zayıf olmasından dolayı hadise zayıf hükmü vermiştir.⁵²²

Gumârî, bu rivayette Süyûtî ve Münâvî'ye yönelik eleştiriler getirmiştir. Süyûtî, Zehebî'nin *el-Mîzân*'da İsmail b. Ebî Ziyâd'ın tercemesinde söylediği gibi batıl ve uydurma olan bir rivayeti kitabında tahrîc ederek kendi koyduğu, kitabına mevzû hadis almama şartına uymamıştır. Zehebî, bu rivayeti Ebû Sa'd Abdülmelik b. Ebî Osman el-Vâiz kanalıyla naklederken Deylemî ise bu rivayeti *Müsnedü'l-firdevs*'de Ömer b. Ahmed b. Ebân kanalıyla rivayet etmiştir.⁵²³ Gumârî, İsmail b. Ziyâd yalancı ve itham edilen bir râvi olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn ve diğer âlimlerin ifade ettiği gibi bu rivayeti İsmail b. Ziyâd'dan bazı yalancılar çalmış, başka bir isnad uydurmuş ve senede Hz. Ömer'in adını eklemişler ya da bu rivayeti çalmışlar ve Hz. Ömer'i çıkarmışlardır. Nitekim bu rivayet Hatîb'te Muhammed b. Dâvud el-Kantarî'nin tercemesinde Cebrûn b. Vâkîd> Mühlid b. Hüseyin> Hişâm> Muhammed> Ebû Hüreyre'den merfû olarak şöyle rivayet etmiştir: “*Ebû Bekir ve Ömer gök ehlinin ve yer ehlinin en hayırlılarıdır; öncekilerin ve sonrakilerin de en hayırlılarıdır. Ancak peygamberler ve resuller müstesnadır.*”⁵²⁴ Gumârî, Cebrûn b. Vâkîd'in yalancı ve itham edilen bir râvi olduğunu söylemiştir. Bu iddasını, Zehebî'nin, *el-Mîzân*'da Cebrûn b. Vâkîd'in tercemesinde Sufyân> Ebû'z-Zübeyr> Câbir tarikiyle ve merfû olarak “*Allah'ın kelamı benim kelimimi nesheder.*” şeklinde büyük bir yalan rivayet ettiğini ifade ederek delillendirmiştir. Yine Muhammed b. Dâvud el-Kantarî> Mühlid b. Hüseyin> Hişâm b. Hassân> Muhammed> Ebû Hüreyre'den merfû olarak: “*Ebû Bekir ve Ömer, öncekilerin en hayırlılarıdır.*” rivayetini ve bir önceki rivayeti yalnızca el-Kantarî rivayet ederek teferrüd etmiştir. Zehebî, her iki rivayetin de uydurma olduğunu söylemiştir.⁵²⁵ Süyûtî'yi sıhhat anlamında tenkit edip rivayetin mevzû olduğunu delilleriyle ifade Gumârî, Münâvî'yi ise iki yönden tenkit etmiştir: Birincisi, Münâvî'nin: “Hatîb, bu hadisi İkrime b. Ammâr> İyâs b. Seleme> Seleme b. el-Ekvâ tarikiyle rivayet etmiştir.” ifadesinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Çünkü Hatîb'in bu

⁵²¹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/119.

⁵²² Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/18.

⁵²³ İbn Hacer el-Askalânî, *Zehri'l-Firdevs*, 1/458.

⁵²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/233.

⁵²⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 1/388.

rivayeti Ebû Hüreyre'den tahrîc ettiğini söylemiştir. İkincisi, Münâvî, *Feyzû'l-kadîr*'de Zehebî'nin: "Bu rivayet uydurmadır, yalancı bir râvî tarafından rivayet edilmiştir." sözünü aktararak rivayetin uydurma olduğu ifade etmiş. Ancak *Teyssîr*'de ise bu konuyu dile getirmeden sadece rivayetin zayıf olduğunu ifade etmekle yetinmiştir. Gumârî, Münâvî'nin bu tutumunun bir tutarsızlık içerdiğini ifade etmiştir.⁵²⁶ Gumârî'nin yaptığı açıklamalar, İsmail b. Ziyâd ve Cebrûn b. Vâkıd gibi râvilerin yalancı ve rivayetin uydurma olduğuna dair eleştirileri içermektedir. Ayrıca, bu uydurma rivayetlerin çeşitli senedlerle başka sened zincirlerine eklenerek nasıl manipüle edildiği anlatılmaktadır. Gumârî'nin aktardıklarından yola çıkarak, söz konusu rivayetin senedindeki râvilerden kaynaklı rivayete mevzû hükmünü verdiği anlaşılmaktadır.⁵²⁷ Elbânî ise rivayete zayıf hükmü vermiştir.⁵²⁸

Zehebî'nin *el-Mîzân* adlı eserinde bahsettiği üzere, uydurma bir rivayetin *el-Câmi 'u's-sağîr*'e alınması Süyûtî'ye yöneltilen bir tenkittir. Münâvî için ise rivayetin uydurma olduğuna hükmetmişken başka bir eserinde zayıf hükmü vermesi gibi bazı tutarsızlıklar ve yanlış aktarımlar yaptığına yönelik eleştiriler de Münâvî'ye yönelik itirazları içermektedir. Bu itirazlarda özellikle, rivayetin isnadı hakkında yapılan hatalar ve Münâvî'nin rivayetle ilgili verdiği hükümler arasındaki farklar üzerinde durulmuştur.

3- "أبو بكر منى وأنا منه وأبو بكر أخى في الدنيا والآخرة". (فر) عن عائشة

"Ebu Bekir benden, ben ondanım. Ebu Bekir benim dünyada ve ahirette kardeşimdir."

Süyûtî, Deylemî'nin⁵²⁹ Hz. Âişe (r.a.) aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁵³⁰

Münâvî, Süyûtî rivayete zayıf rumuzu koymuştur, fakat bu yeterli değildir diyerek aslında kitabından tamamen çıkartması gerektiğine işaret etmiştir. Çünkü bu rivayetin râvileri arasında Abdurrahman b. Amr b. Cebele vardır. Nitekim Zehebî,

⁵²⁶ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/135-136.

⁵²⁷ Gumârî, *el-Muğîr*, 59.

⁵²⁸ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 10.

⁵²⁹ Deylemî, *el-Firdevs*, 1/437; İbn Hacer el-Askalânî, *Zehru'l-Firdevs*, 1/461.

⁵³⁰ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 11

onun hakkında kezzâb dediğini belirtmiştir.⁵³¹ Ayrıca *Mizânu'l-İtidâl*'de Ebû Hâtim aracılığı ile yalan söylediğini Dârekutnî'nin de hadis uydururdu dediğini nakletmiştir.⁵³² Bununla birlikte Münâvî, Süyûtî'nin "Bu hadiste Abdurrahman b. Cebele vardır; ona yalancı dediler."⁵³³ sözlerini naklederek Süyûtî'nin de bu hadisi tenkit ettiğini tespit etmiştir.⁵³⁴ Ancak Münâvî'nin bu tespitleri bir yana Abdurrahman b. Amr b. Cebele'nin zayıflığından dolayı bu rivayete *Teysîr*'de zayıf hükmü vermiştir.⁵³⁵ Halbuki Münâvî, râvilerden Abdurrahman b. Amr b. Cebele'nin yalancılıkla itham edildiğini ve hadis uydurduğunun bilindiğini vurgulamış ve Süyûtî'yi de tenkit etmiştir. Yanı sıra müellifin rivayeti zayıf şeklinde belirtmesinin de yeterli olmadığına dikkat çekmiş böyle bir râvinin bulunduğu rivayetin eserde yer almaması gerektiğini de belirtmiştir.

Gumârî'nin tenkit noktasını tabîî olarak Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr*'de rivayetle ilgili zikrettiği bilgileri, *Teysîr*'de de anması ve hadisin uydurma olduğunu açıkça belirtmesi gerektiği şeklindedir. Çünkü hem Süyûtî'yi bu konuda eleştirip hem de aynı hatayı tekrarlayanın bir anlamı yoktur. Gumârî'ye göre rivayet kesinlikle uydurmadır. Yalancı bir râvi, bu rivayeti kıyamet gününde Hz. Ali için mütevâtir olarak sabit olan bir manaya karşı çıkmak amacıyla uydurmuştur. Bu mana, sahih senedle sabit olan "Ali bendendir, ben de Ali'denim"⁵³⁶ hadisiyle desteklenmiştir. Gumârî, bahse konu râvinin bu anlamda hadisler uydurmaya düşkün biri olduğunu söylemiş ve hakkında münker hadisler rivayet eder⁵³⁷ tenkiti başta olmak üzere Zehebî'nin Bişr b. Harb el-Bezzâr'ın tercemesinden şu örneği aktarır: "Ona Beşîr de denir. Ebû Recâ kanalıyla Zübeyr b. Avvâm'dan merfû olarak rivayet ettiği 'Benden sonra halife Ebû Bekir ve Ömer'dir, sonra ihtilaf baş gösterecektir.' bu rivayet Zehebî'ye göre batıldır. Hata Abdurrahman'dan kaynaklanmaktadır, çünkü o yalancıdır."⁵³⁸ Bu sebeple müellifin, Abdurrahman b. Amr b. Cebele'nin tek başına rivayet ettiği bu hadisi kitabından

⁵³¹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Du'afâi*, thk. Dr. Nüreddîn 'Attar, ts., 2/384.

⁵³² Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 2/580.

⁵³³ Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 1/85.

⁵³⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/121-122.

⁵³⁵ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/19.

⁵³⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 68.

⁵³⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/219.

⁵³⁸ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 1/315.

çıkarması gerekirdi tenkiti yerindedir.⁵³⁹ Bu bilgiler ışığında Gumârî rivayetin uydurma olduğuna dair kesin bir hüküm vermiş ve bu tür hadislerin, Hz. Ali ile ilgili sahih rivayetlere karşıt bir amaçla uydurulduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁰ Elbânî de rivayete mevzû hükmünü vermiştir.⁵⁴¹

Netice itibariyle Gumârî'ye göre Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr*'de rivayetin senesinde yer alan Abdurrahman b. Amr b. Cebele isimli râvinin kezzâb olduğuna ve hadisin mevzû olduğuna hükmetmesine rağmen *Teyzîr*'de bu bilgilerden bahsetmeksizin ilgili râvinin zayıf olduğunu söylemesi ve zayıf hükmü vermesi hem hatalı hem de çelişkili bir tutumdur.

3.5. Yanlış Bilgi Aktarımı

Münâvî rivayetleri incelerken çoğu zaman başka âlimlerden ve eserlerden bilgiler vererek hadislerin anlaşılmasını arzu etmiştir. Fakat bazen ifade ettiği bilgilerde doğruyu isabet ettirememiş ve yanlış bilgiler aktarmıştır. Gumârî'de yanlış bilgi aktarması gerekçesiyle Münâvî'ye tenkitler getirmiştir. Her ne kadar genelinde haklı olsa da bazı hadislerde Gumârî'nin itirazlarının da haklı olmadığını tespit ettik. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili otuz dokuz örnek bulunmaktadır. Bu konudaki hadisler birkaç örnek özelinde bu başlık altında işlenecektir.

1- "انذنوا للنساء بالليل إلى المساجد". (حم. م. د. ت) عن ابن عمر

“Kadınların geceleyin mescide gitmelerine izin verin”

Süyûtî, Ahmed b. Hanbel,⁵⁴² Müslim,⁵⁴³ Ebû Dâvud⁵⁴⁴ ve Tirmizî'nin⁵⁴⁵ İbn Ömer aracılığıyla naklettiklerini belirtmiş ve sahih hükmüne yer vermiştir.⁵⁴⁶

⁵³⁹ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/136-137.

⁵⁴⁰ Gumârî, *el-Muğîr*, 59.

⁵⁴¹ Elbânî, *Daifü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 10.

⁵⁴² Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde iki farklı tarik vardır bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/116-10/19.

⁵⁴³ Müslim, “Salât”, 442.

⁵⁴⁴ Ebû Dâvud, “Salât”, 35.

⁵⁴⁵ Tirmizî, “Sefer”, 10.

⁵⁴⁶ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 9.

Münâvî, Süyûtî'yi naklettiği hadisin Buhârî'nin rivayetiyle örtüşmediği gerekçesiyle hata yaptığını söyleyerek tenkit etmiştir.⁵⁴⁷

Gumârî ise Buhârî'nin bu hadisi *Sahih*'inin "Kitâbü'l-Cum'a" babında Amr b. Dînâr> Mücâhid> İbn Ömer tarikiyle ائذنوا للنساء بالليل إلى المساجد lafızlarıyla rivayet ettiğini söylemiştir.⁵⁴⁸ Gumârî, Buhârî'nin rivayetine sened ve metin itibarıyla yer vererek Münâvî'nin dediği gibi Buhârî rivayetiyle Süyûtî'nin kaynak gösterdiği rivayetler arasında herhangi bir ihtilafın olmadığını göstermiş ve Münâvî'nin aktardığı bilginin yanlış olduğunu tespit etmiştir.⁵⁴⁹ Gumârî, kesin bir sıhhat hükmü belirtmese de hadisin birçok muteber kaynakla tahrîc edilmesi ve Buhârî rivayetine de yer vermesi sebebiyle sahih kabul ettiği anlaşılmaktadır. Elbânî de sahih hükmü vermiştir.⁵⁵⁰

Ayrıca bahsi geçen kaynaklar incelendiğinde metin anlamında bir bütünlük sağlandığı tespit edilmiştir. Hadisin senedlerine baktığımızda Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin; A'meş> Mücâhid> İbn Ömer tarikiyle; Buhârî ve Müslim'in ise Amr b. Dînâr> Mücâhid> İbn Ömer tarikiyle rivayet ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla senedlerin birinci ve ikinci tabakalarında birlik sağlandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Münâvî'nin Süyûtî'yi eleştirmesinin anlamsız olduğu ve Gumârî'nin Münâvî'ye yaptığı tenkitin doğru olduğunu ifade edebiliriz.

2- "أَبْلِغُوا حَاجَةً مَنْ لَا يَسْتَطِيعُ إِبْلَاحَ حَاجَتِهِ، فَمَنْ أَبْلَغَ سُلْطَانًا حَاجَةً مَنْ لَا يَسْتَطِيعُ إِبْلَاحَهُ ثَبَّتَ اللَّهُ تَعَالَى قَدَمَيْهِ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ". (طب) أَبِي الدَّرْدَاءِ

"İhtiyacını başkalarına söyleyemeyen kişinin ihtiyacını başkalarına ulaştırın. İhtiyacını başkalarına söyleyemeyen kişinin ihtiyacını yetkili kişilere ulaştırmanın ayaklarını Allah kıyamet günü sırat üzerinde sabit kılar."

Süyûtî, Taberânî'nin⁵⁵¹ Ebü'd-Derdâ aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve hasen rumuzuna yer vermiştir.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Münâvî, *et-Teyisr*, 1/14.

⁵⁴⁸ Buhârî, "Cumua", 13.

⁵⁴⁹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/115.

⁵⁵⁰ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/67.

⁵⁵¹ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde bu rivayeti tespit edemedik.

⁵⁵² Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 10.

Münâvî, rivayetin senedindeki İdrîs b. Yûnûs el-Hirânî için *Zeylû 'l-mîzân*'da “lâ yu'rafu hâluhû”⁵⁵³ denildiğini söylemiştir. Münâvî'ye göre Süyûtî bu rivayeti Taberânî ve Deylemî'ye nisbet etmiştir. Ancak Sehâvî, Süyûtî'nin hata yaptığını ve rivayetin metninde *رفعه الله في الدرجات العلا في الجنة* lafzı olduğunu, bu rivayeti de Beyhakî'nin *Delâ'ilü'n-nübüvve* adlı eserinde Hz. Ali tarikiyle tahrîc ettiğini söylemiştir. Dolayısıyla Münâvî, Süyûtî'nin bu rivayeti Beyhakî'nin Hz. Ali senediyle naklettiği şekilde kaynak göstermesi gerekirdi diyerek tenkit etmiştir.⁵⁵⁴ Münâvî'nin aktardıklarından rivayete zayıf hüküm verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî öncelikle Münâvî'nin Sehâvî'ye ait sözleri ihtisar ettiğini tespit etmiş ve Sehâvî'nin aktardıklarını, Ebü'd-Derdâ aracılığı ile nakledilen rivayete muhalefet ediyor gibi anladığını söylemiştir. Halbuki Sehâvî, Taberânî'nin bu rivayeti, Ebü'd-Derdâ tarikiyle ve mezkûr lafızlarla rivayet etmediğini söylemiş ve Beyhakî'nin de *Delâ'ilü'n-nübüvve*'sinde bu rivayetin başka bir tarikini rivayet ettiğini aktarmıştır.⁵⁵⁵ Gumârî'nin aktardıklarından kesin bir sıhhat görüşü tespit edilememiştir. Elbânî ise rivayete zayıf hükmü vermiştir.⁵⁵⁶

Verilen bilgiler etrafında yaptığımız incelemeye göre Gumârî'nin haklı olduğu görülmektedir. Çünkü Sehâvî, Münâvî'nin söylediği gibi bu hadis Beyhakî'nin *Delâ'ilü'n-nübüvve*'sinde “رفعه الله في الدرجات العلا في الجنة” lafzıyla rivayet edilmesi gerekir diye bir şey dememiştir. Sehâvî'nin ifadesi “Deylemî, hadisi bu lafızlarla ve Ebü'd-Derdâ tariki ile Taberânî'ye nisbet ederek vehmetmiştir. Taberânî⁵⁵⁷ ise bu hadisi *الدَّرَجَاتِ الْعُلَى مِنَ الْجَنَّةِ*” lafzıyla rivayet etmiştir.”⁵⁵⁸ şeklindedir. Sehâvî'nin aktardıklarıyla mesele nihayete ermiş ve Münâvî'nin yanlış bir bilgi aktardığı anlaşılmıştır.

3- “أَتَانِي مَلَكٌ فَسَلَّمَ عَلَيَّ، نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ لَمْ يَنْزَلْ قَبْلَهَا فَبَشَّرَنِي أَنَّ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَأَنَّ فَاطِمَةَ سَيِّدَةَ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ”. ابن عساكر عن حذيفة

⁵⁵³ Bir hadis hakkında ehliyetli bir hadis âliminin böyle bir ifade kullandıktan sonra bu ifade tenkit ve muhalefet görmezse o rivayetin mevzû olduğu anlaşılan lâ a'rifuh manasında bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 172.

⁵⁵⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/111.

⁵⁵⁵ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/127.

⁵⁵⁶ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 9.

⁵⁵⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 23/316.

⁵⁵⁸ Sehâvî, *el-Makâsîd*, 50.

“Gökten daha önce hiç inmemiş olan bir melek gelip bana selam verdi ve Hasan ve Hüseyin’in cennet gençlerinin, Fâtıma’nın da cennet kadınlarının efendisi olduğunu müjdeledi.”

Süyûtî, İbn Asâkir’in⁵⁵⁹ Huzeyfe aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁵⁶⁰

Münâvî, hadisi Nesâî’nin de aynı şekilde rivayet ettiğini belirterek müellifin sanki Kütüb-i Sitte ashabından hiçbirinin bu hadisi rivayet etmediği izlenimini vermesini eleştirmiştir. Ayrıca bu hadisle aynı manaya gelecek bir hadisi Hâkim’in de rivayet ettiğine ve Zehebî’nin sahih hükmünde kendisine muvafakat ettiğine işaret ederken⁵⁶¹ *Teyssîr*’de Nesâî’nin dışında başka muhaddislerin de aynı lafızlarla rivayet ettiğini dile getirmiştir.⁵⁶² Hadis usûlü açısından burada kullanılan terimler önemlidir. Nesâî, Kütüb-i Sitte ashabıdır. Hâkim’in hadisi sahih olarak değerlendirmesini ve Zehebî’nin de onaylamasını aktarmasından hareketle Münâvî’nin de hadise sahih hükmü verdiği anlaşılmakta ve Süyûtî’yi bu hadisi Nesâî’ye nisbet etmemekle tenkit ettiği düşünülmektedir.

Gumârî’nin bakış açısına göre Münâvî’nin yaptığı bu tashih veya tenkit iki açıdan eleştiri konusudur. Birincisi Münâvî’nin yaptığı düzeltme geçersizdir. Çünkü Nesâî bu hadisi rivayet etmemiştir ve bu onun kitabının konusu da değildir. Ancak Münâvî’nin nispeten doğru söylediği şey ise hadisin Kütüb-i sitte içinde, Tirmizî’nin *Sünen*’inde⁵⁶³ yer almasıdır. Gumârî, ayrıca bu hadisin Hâkim’in *el-Müstedrek*’ine nispet edilmesi, İbn Asâkir’in *Târîh*’ine nispet edilmesinden daha uygundur. Gerçi her ikisinde de müellifin verdiği lafızla bulunmamakta, ancak hadisin takviye edilmesi açısından İbn Asâkir’le birlikte Hâkim’e de nispet edilmesinin faydalı olacağını belirtmiştir. Gumârî, müellifin de birçok hadisinde bu yöntemi uyguladığını aktarmış daha sonra hadisin diğer tariklerine de yer vermiştir.⁵⁶⁴ Ayrıca hadisin sıhhatiyle ilgili olumsuz bir söylem içerisinde olmamış aksine hadisin Kütüb-i Sitte’de yer aldığını

⁵⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, 12/269.

⁵⁶⁰ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 12.

⁵⁶¹ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 1/138.

⁵⁶² Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/22.

⁵⁶³ Tirmizî, “Menâkıb”, 100.

⁵⁶⁴ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/146.

söyleyip Hâkim'in tarikiyle desteklenmesi gerektiğini söylemiştir. Bütün bunlar Gumârî'nin hadise sahih hükmü verdiği delalet etmektedir. Elbânî de sahih hükmü vermiştir.⁵⁶⁵

Münâvî bu hadisin Nesâî tarafından rivayet edildiğini iddia ederek Süyûtî'yi bu hadis Kütüb-i Sitte ricâlinden biri tarafından rivayet edilmemiş izlenimini verdiği için tenkit etmiştir. Ancak bu hadis Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ'sında*⁵⁶⁶ rivayet edilmiştir. Gumârî ise hadis usûlünde önemli yeri olan Kütüb-i Sitte kavramına dikkat çekmiştir. Çünkü her ne kadar Nesâî, Kütüb-i Sitte ricâlinden olsa da onun Kütüb-i Sitte'ye dahil olan eseri *es-Sünen*'idir. Yani *es-Sünenü'l-Kübrâ'sı* Kütüb-i Sitte'ye dahil değildir. Münâvî, hadisin Kütüb-i Sitte de olduğunu söyleyip Nesâî'nin rivayet ettiğini ifade etmesi yukarıda anlattıklarımızdan dolayı Gumârî'nin tenkit sebeplerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Gumârî'nin dilinde Nesâî bu hadisi rivayet etmemiştir ifadesinden kasıt, *el-Müctebâ* olarak bilinen eserdir ve ona göre tenkit geliştirilmiştir.

3.6. Veri Analiz Yöntemini Tenkit

Bir önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi Münâvî, rivayetlerin anlaşılması için önceki dönemde yaşayan âlimlerin eserlerinden iktibaslarda bulunmuş ve ulaştığı neticeleri paylaşmıştır. Ancak yaptığı incelemeler etrafında ulaştığı bilgiler doğru olsa da bu bilgilerin delalet ettiği anlamlara dair yanlış değerlendirmeler yapmış ve paylaştığı sonuçlarda isabet edemediği yerler de olmuştur. Örneğin âlimlerin bir mesele hakkındaki görüşlerine yer vermiş ancak kastedilen mananın aksine değerlendirmelerde bulunmuştur. Ya da birbirine benzeyen misallerde ayırım yapmayıp bazı hatalara düşmüştür. Münâvî'nin doğru olmayan bu tespitleri de Gumârî tarafından tenkit edilmiş ve gerekli tashihler yapılmaya çalışılmıştır. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili yirmi iki örnek bulunmaktadır. Bu konudaki hadisler birkaç örnek özelinde bu başlık altında işlenecektir.

1- "أَمِينَ خَاتَمُ رَبِّ الْعَالَمِينَ عَلَى لِسَانِ عِبَادِهِ". (عد. طب) فِي الدَّعَاءِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

"Âmin, mümin kullarının dili üzerinde alemlerin rabbinin mührüdür."

⁵⁶⁵ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/77.

⁵⁶⁶ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/368.

Süyûtî, İbn Adî⁵⁶⁷ ve Taberânî'nin⁵⁶⁸ Ebû Hüreyre aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁵⁶⁹

Münâvî, *Feyzü 'l-kadîr*'de Süyûtî'nin *Hâşiyetü 'ş-Şifâ* isimli eserinde bu rivayete zayıf hükmü verdiğini söylemiştir.⁵⁷⁰ *Teysîr*'de ise Süyûtî'nin *Hâşiyetü 'l-Kâdî* isimli eserinde Müevvel es-Sekâfî'nin zayıf bir râvi olduğundan dolayı bu hadise zayıf dediğini nakleder.⁵⁷¹

Müevvel es-Sekâfî'nin isminin kısaltılmış olması Gumârî'nin Münâvî'ye yönelttiği ilk eleştiridir. Râvinin tam ismi, Müevvel b. Abdurrahman es-Sekâfî'dir. Münâvî'nin *Hâşiyetü 'ş-Şifâ* ifadesi ikinci tenkit konusudur. Gumârî, Süyûtî'nin bu hadis hakkındaki görüşlerini, Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü 't-tenzîl* adlı tefsiri üzerine yazdığı haşiye olan *Nevâhidü 'l-ebkâr ve şevâridü 'l-efkâr*⁵⁷² isimli eserinde dile getirdiğini tespit etmiştir. Gumârî, umulur ki bu hata nâsihler tarafından yapılmış olsun. Çünkü Kâdî İyâz ve Kâdî Beyzâvî'nin lakabı aynıdır. *Hâşiyetü 'l-Kâdî* denilince bazı nâsihlerin aklına Süyûtî tarafından Kâdî İyâz'ın eseri üzerine yazılan "*Menâhilü 's-safâ' fî tahrîci ehâdîsi 'ş-Şifâ*" isimli eseri gelmiş olabilir. Münâvî ve Süyûtî rivayet için zayıf demişlerdir. Elbânî de bu hadis için zayıf hükmü vermiştir.⁵⁷³ Gumârî ise bu hadisin şahidi bulunduğunu dile getirmiş ve Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-Kebîr*⁵⁷⁴ adlı eserindeki rivayet başta olmak üzere farklı tariklerine yer vermiştir.⁵⁷⁵ Gumârî her ne kadar hadisin şâhidi olduğunu söylese de kesin bir ifade ile hadisin sıhhatine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamış ancak sıhhatine dair olumlu bir tavır ihsas ettiği görülmüştür.

⁵⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/192.

⁵⁶⁸ Ebû 'l-Kâsım Müsnidü 'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Kitâbü 'd-Du 'â*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru 'l Kütübi 'l-İlmiyye, 1413/1992), 89.

⁵⁶⁹ Süyûtî, *el-Câmi 'u 's-sağîr*, 8.

⁵⁷⁰ Münâvî, *Feyzü 'l-kadîr*, 1/80.

⁵⁷¹ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/11.

⁵⁷² Ebû 'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Nevâhidü 'l-Ebkâr ve Şevâridü 'l-Efkâr: Hâşiyetü 'alâ Tefsîri 'l-Beydâvî* (Mekke: Câmî 'atu Ummi 'l-Kurâ, 1424/2005), 1/250.

⁵⁷³ Elbânî, *Daîfü 'l-Câmi 'i 's-sağîr*, 5.

⁵⁷⁴ Buhârî, *et-Târîhu 'l-Kebîr*, 9/32.

⁵⁷⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/102-103.

2- "أَجْمَلُوا فِي طَلَبِ الدُّنْيَا فَإِنَّ كُلَّ مُيسَّرٍ لِمَا كُتِبَ لَهُ مِنْهَا". (هـ. ك. طب. هـق) عن أبي حميد

الساعدي

“Dünyalık ararken güzel davranın. Çünkü herkese takdir edilen şeyler müyesser olur”

Süyûtî, İbn Mâce,⁵⁷⁶ Hâkim,⁵⁷⁷ Taberânî⁵⁷⁸ ve Beyhakî'nin⁵⁷⁹ Ebî Humeyd es-Saîdî aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁵⁸⁰ *Tenvîr*'de Süyûtî'nin hadise sahih hükmü verdiğiinden bahsedilmektedir.⁵⁸¹

Münâvî'nin belirttiğine göre Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur diyerek nakletmiş, Zehebî de bunu kabul etmiştir. Ancak hadisin senedinde bulunan Hişâm b. Ammâr'a, *Zeylu'd-duafâ* adlı eserinde Zehebî yer vermiştir. Ebû Hâtim, Hişâm b. Ammâr'ın sadûk olduğunu ancak son dönemlerinde kendisine söylenen her şeyi kabul ettiğini (yani telkinlere açık olduğunu) ifade etmiştir. Ebû Dâvûd da Hişâm b. Ammâr'ın dört yüzü aşkın uydurma hadis rivayet ettiğini söylemiştir. İsnadda yer alan bir diğer râvi İsmâil b. Ayyâş da *Duafâ*'da zikredilmiştir. Hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel kanaat onun leyse bi'l-kaviyy⁵⁸² olmadığı yönündedir. Umâre b. Ğaziyye ise yine Zehebî'nin *Zeyl*'inde yer almakla birlikte, sika bir râvi olarak nitelendirilmiştir. Ancak İbn Hazm, zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁸³ Münâvî'nin bu açıklamalarına göre, hadisin isnadında yer alan râviler hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Bazıları güvenilir sayılırken, bazılarının zayıf veya telkine açık olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında hadisin sıhhatine dair Münâvî'nin hangi hükmü verdiği anlaşılamasa da *Teyşîr*'de isnadına sahih demiştir.⁵⁸⁴

⁵⁷⁶ İbn Mâce, “Ticâret”, 2.

⁵⁷⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/101.

⁵⁷⁸ Taberânî'nin üç *Mu'cem*'inde de bu rivayeti tespit edemedik.

⁵⁷⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/434.

⁵⁸⁰ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 18.

⁵⁸¹ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/380.

⁵⁸² Irâkî ve Sehâvî'ye göre leyse bi-hucce mânâsıdır. Leyse bi-hucce bir râvi için kullanılıyorsa onun rivayeti i'tibâr için alınır bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 175.

⁵⁸³ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/211.

⁵⁸⁴ Münâvî, *et-Teyşîr*, 1/37.

Gumârî, öncelikle Hişâm b. Ammâr'ın sika bir râvi olduğunu vurgulayarak eleştirisini temellendirmiştir. Çünkü İbn Maîn ve cumhûr onu sika kabul etmiştir. Dolayısıyla Hişâm b. Ammâr'a yönelik eleştiriler (telkine açık olduğu gibi) abartılı iddialardır. İsmâil b. Ayyaş'ın zayıf kabul edilmesi, onun sadece kendi memleketi dışındaki râvilerden rivayet ettiği hadisler için geçerlidir. Kendi memleketinden rivayet ettiği hadislerde ise güvenilir kabul edilmiştir. Hişâm b. Ammâr ve İsmâil b. Ayyaş, hadisin isnadında sadece İbn Mâce'nin rivayetinde geçmektedirler. Ancak Hâkim'in rivayet ettiği isnad, bu iki râviyi içermemektedir. O, hadisi Ebû'l-Abbâs el-Esam kanalıyla rivayet etmektedir. Beyhakî de aynı tarikle rivayet etmiştir. Bu silsilede Hişâm b. Ammâr ve İsmâil b. Ayyaş bulunmamaktadır. Yani, eleştiriler sadece İbn Mâce'nin rivayetine yönelik olup, diğer isnadlar bu eleştirilerin dışındadır. Gumârî, hadisin farklı tariklerden de rivayet edildiğinden hareketle Münâvî'nin abartılı eleştirilerinin geçersiz olduğu sonucuna varmıştır. Özellikle Ebû Nuaym'ın da hadisi sika râvilerin olduğu bir tarikle rivayet ettiğini, dolayısıyla hadisin sağlam bir isnada sahip olduğunu belirterek Münâvî tarafından yapılan eleştirileri geçersiz saymıştır. Bu hadis yalnızca bir isnad zinciriyle sınırlı değildir, birçok sahâbeden gelen farklı rivayet tariklerine sahiptir. Gumârî bu rivayetlerin tamamını kendi çalışması *Müsnedü's-Şihab* üzerine yaptığı müstahrecinde topladığını ve isnad zincirleriyle birlikte sunduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁵ Gumârî'nin hadise olan bu yaklaşımı, hadisin kuvvetini ve geçerliliğini göstermek için hadis ilmi açısından önemli bir yöntemdir. Bir hadisin birçok sahâbeden farklı yollardan gelmesi, o hadisin daha güvenilir kabul edilmesine yardımcı olacağından hareketle Gumârî, hem problemli olduğu iddia edilen râvilerin bütün tariklerde varlığını tespit etmiş hem de eleştirilen hadisin başka sahih tariklerle de rivayet edildiğini ve bu tariklerin de güvenilir olduğunu vurgulayarak hadise sahih hükmü vermiştir. Elbânî de sahih demiştir.⁵⁸⁶

Gumârî, Münâvî'nin eleştirilerinin sağlam bir temele dayanmadığını ifade ederken ileri sürdüğü iddiaların hadis ilmi açısından ciddi bir karşılığı bulunmadığını ve tespitlerinde hatalı olduğunu vurgulamaktadır.

⁵⁸⁵ Gumârî, *el-Müdvâfî*, 1/200-201.

⁵⁸⁶ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/94.

3- "أَجِيبُوا الدَّاعِيَ وَلَا تَرُدُّوا الْهَدِيَّةَ وَلَا تَضْرِبُوا الْمُسْلِمِينَ". (حم. خد. طب. هب) عن ابن مسعود

“Çağırana icabet edin, hediye reddetmeyin ve Müslümanları dövmeyin”

Süyûtî, Ahmed b. Hanbel,⁵⁸⁷ Buhârî,⁵⁸⁸ Taberânî⁵⁸⁹ ve Beyhakî'nin⁵⁹⁰ İbn Mes'ûd aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁵⁹¹ *Tenvîr*'de Süyûtî'nin hasen hükmü verdiğiinden bahsedilmiştir.⁵⁹²

Münâvî, Heysemî'nin⁵⁹³ Ahmed b. Hanbel senedine sahih hükmü verdiğini belirtmiş ve Süyûtî'nin hadise hasen hükmü vermesinin yanlış olduğunu dile getirerek⁵⁹⁴ sahih hükmünde karar kılmıştır.⁵⁹⁵

Gumârî'ye göre Münâvî'nin bu sözleri, Buhârî'nin *el-Edeb*'de naklettiği rivayetin sahih olmadığı sonucunu doğurur. Ancak mesele Münâvî'nin dediğinin aksinedir. Çünkü Münâvî, Heysemî'nin *Mecmau 'z-zevâid*'deki ifadelerini aynen almış ve şerhine koymuştur. Bununla birlikte hadisin metnini Ahmed b. Hanbel'e isnad etmiştir. Halbuki Heysemî: “Taberânî'nin senedine göre Ahmed b. Hanbel'in senedi sahihtir.” demektedir. Buhârî ve Beyhakî'nin senedlerini kastetmemektedir. Ayrıca bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Buhârî, Muhammed b. Sâbık yoluyla, İsrâîl> A'meş> Şakîk Ebî Vâil> Abdullah tarikiyle rivayet etmişlerdir. Hadisi aynı zamanda Hâris b. Ebû Üsâme de *Müsned*'inde Muhammed b. Sâbık yoluyla rivayet etmiştir. Ancak Heysemî'nin *Zevâid*'inde kendi hattıyla A'meş> İbrahim> Ebî Vâil tariki olduğunu belirtmiştir ki bu isnadda İbrahim adı yanlışlıkla geçmiştir; bu bir kalem sürçmesi olabilir.⁵⁹⁶ Hâris, hadisi Ebî Ğassân'dan rivayet etmiş o da İsrâîl'den, A'meş isnadıyla nakletmiştir. Ancak metne “İnsanları dövmeyin” ifadesini eklemiştir. Bu tarikle hadisi Tahâvî, *Şerhu Müşkilü 'l-âsâr*'da Fehd> Ebû Ğassân tarikiyle rivayet etmiştir. Fakat

⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/389.

⁵⁸⁸ Buhârî, *el-'Edebü 'l-mufred*, 67.

⁵⁸⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-kebîr*, 10/197.

⁵⁹⁰ Beyhakî, *Şuabü 'l-İmân*, 4/349.

⁵⁹¹ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 18.

⁵⁹² San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/381.

⁵⁹³ Heysemî, *Mecmau 'z-zevâ'id*, 4/52.

⁵⁹⁴ Münâvî, *Feyzü 'l-kadîr*, 1/213.

⁵⁹⁵ Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/37.

⁵⁹⁶ Bizim incelediğimiz nüshada böyle bir hata tespit edilememiştir bk. Heysemî, *Mecmau 'z-zevâ'id*, 4/52.

eserin matbu nüshasında A'meş'in Abdullah'tan rivayet ettiğinin belirtilmesi bir nâsih hatası gibi görünmektedir.⁵⁹⁷ Gumârî, hadisin sıhhatiyle ilgili kesin bir ifade kullanmasa da sıhhat yönünden bir itirazda bulunmadığı hatta aksine sahih kabul edilen Ahmed b. Hanbel râvileriyle Buhârî'nin râvilerinin aynı olduğuna işaret ederek sıhhat vurgusu yapmıştır. Elbânî, sahih hükmü vermiştir.⁵⁹⁸

Gumârî, Münâvî'nin herhangi bir inceleme yapmadan ve ne kastedildiğini anlamadan, Heysemî'nin ifadelerini kendi kitabına almasından kaynaklı hadislerle ilgili incelemelerinde doğru tespitler yapamadığını belirtmiştir. Söz konusu İbn Hanbel senediyle Buhârî senedinin aynı râvilerden oluşmasını, Münâvî'nin tespit edemeyip bu hadisi Buhârî olmadan sadece İbn Hanbel'e isnad edip sahih hükmü vermesi, Gumârî tarafından meselelerin yanlış tespit edilmesi ile ilgili tenkit edilen hadisler kısmında değerlendirilmesine sebep olmuştur.

3.7. Literatür Kaynaklı Tenkitler

Hadis metinlerinin veya daha kapsamlı bir ifade ile sünnete ait verilerin doğru olarak tespit ve nakli ile ilgili çalışmalar, bir taraftan hadis edebiyatının menşesine dair ilmi faaliyetleri oluştururken bir taraftan da hadis edebiyatının teşekkülünde gözlemlenen safhaların tetkikini zorunlu kılmaktadır.

Hadis edebiyatının oluşum safhalarına bakıldığında şu dört unsur dikkat çekmektedir; hıfz (ezber), kitâbet (hadisleri yazıya geçirme), tedvîn (hadisleri yazılı metinler halinde bir araya toplama) ve tasnif (belli usûllere göre kitaplaştırma).⁵⁹⁹ Sahâbe, tabiîn ve tebe-i tâbiîn olmak üzere ilk üç neslin belirleyici olduğu hicrî birinci asır, hadis tarihi açısından doğuş dönemi özelliği taşımaktadır. Şifahî rivayetin hâkim olduğu, sistematik rivayetlerin bulunmadığı bir devredir.⁶⁰⁰ Sahâbîlerin hadisleri müşâfehe, müşâhede ve sema' yoluyla öğrendikleri bu aşama hıfz dönemi olarak adlandırılmaktadır. Hicrî ikinci asırda ise yazılı rivayete geçilmiş ve kitâbet dönemi ön plana çıkmıştır. Ancak Arap yazısının henüz yeterli seviyede bulunmaması birtakım problemlere sebep olmuştur. Bu asırda bir taraftan yazılı rivayete geçilirken diğer

⁵⁹⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/202.

⁵⁹⁸ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/94.

⁵⁹⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 26.

⁶⁰⁰ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2011), 65.

tarafından yazıdan kaynaklanan problemleri çözmek üzere hadis eğitim ve öğretim metotları ile rivayet lafızları geliştirilmiştir.⁶⁰¹ Her ne kadar iki dönem birbirinden ayrılmış gibi gözükse de hıfz ve kitâbet aşamaları hicrî birinci ve ikinci asırda iç içe gelişim göstermiştir.⁶⁰² Üçüncü safha ise tedvîn dönemidir. Tedvîn sözlükte dağınık malzemelerin bir araya toplanması demektir. Hadis tarihindeki ıstılâhî anlamı ise, hafıza ve değişik yazı malzemeleri üzerinde dağınık halde bulunan hadis metinlerinin herhangi bir sınıflandırmaya tâbi tutulmaksızın bir araya getirilmesidir. Bu tarifile şu iki şey anlaşılmaktadır; birincisi henüz yazıya geçirilmemiş rivayetleri yazıya geçirmek, eskiden yazılmış veya yeni yazıya geçirilmiş olan hadis metinlerini ayırma tabi tutmadan bir araya toplamak.⁶⁰³ Hadis edebiyatında sistemli tedvîn faaliyetinin hicrî birinci asrın sonları ve ikinci asrın başlarında Ömer b. Abdilaziz'in (ö. 101/738) emriyle başladığı kabul edilmektedir. Tedvîn, hicrî ikinci asrın başlarında bitmiş, tasnif dönemi onu takip etmiştir.⁶⁰⁴ Tasnîf ise müdevven hadis malzemesi içinde yer alan hadisleri konularına göre ayırıp belli bâb veya bölümlerde toplamak demektir. Tasnîf merhalesi tedvînden hemen sonra ortaya çıkmış ve fakat tedvîn ile yürütülmüş bir çalışma dönemi olarak da ifade edilmiştir.⁶⁰⁵ Hadisin intikal safhaları arasında süre olarak en uzununu tasnîf dönemine aittir. Hicrî ikinci asrın büyük bir bölümü, hadis edebiyatının altın çağı üçüncü asır ve orijinal hadis edebiyatı mahsullerinin son örneklerinin verildiği dördüncü asrın ilk yarısı bu zaman dilimine aittir.⁶⁰⁶

Hicrî üçüncü asır İslam düşünce tarihi açısından en yoğun fikrî tartışmaların yaşandığı dönemdir. Hadis tarihi açısından hicrî üçüncü asır gelişme dönemi olarak nitelendirilebilir. Zira söz konusu asırda ehl-i hadise yöneltile eleştirilere cevaplar verilmiş, daha önce belirlenen hadis usûlü kural ve ıstılahlarının bir kısmı yazılı hale getirilmiş, hadis ilimleriyle ilgili temel eserler kalem alınmış ve ehl-i hadisin İslâm anlayışı temel hadis kaynaklarında ortaya konmuştur.⁶⁰⁷ Nitekim hicrî üçüncü asır “Kütüb-i sitte” veya “Sünen-i Erbaa” diye isimlendirilen temel hadis kitaplarının

⁶⁰¹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 66.

⁶⁰² Kitâbetü'l-hadis dönemi ve dönemde yazılan sahifeler için bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 36.

⁶⁰³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 39.

⁶⁰⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 41.

⁶⁰⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 42-42.

⁶⁰⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 44.

⁶⁰⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, 66.

yazıldığı dönemdir.⁶⁰⁸ Devam eden dönem hicrî dördüncü ve beşinci asırda siyasî olaylar vuku bulmuş ve fikrî cereyanlar döneme damga vurmaya devam etmiştir. Hadis ilmi açısından ilk hadis usûlü eserleri yazılmış, temel hadis kaynaklarıyla ilgili eserler verilmeye devam edilmiş, ricâl ve şerh çalışmaları hız kazanmış ve nihayetinde temel hadis kaynakları üzerine yapılan inceleme ve eleştiri odaklı çalışmalar varlığını sürdürmeye devam etmiştir.⁶⁰⁹ Yukarıda ifade ettiğimiz gibi hadis ilminin teşekkülünde hicrî üçüncü asırda tasnif döneminde oluşturulan temel hadis kaynakları önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserler sahâbî râvilere göre (ale'r-ricâl) ve konularına göre (ale'l-ebvab) şeklinde genel olarak iki kısımda tasnif edilmiştir. Ale'r-ricâl tasnife göre yazılan eserle müsned ve mu'cemler, ale'l-ebvab tasnife göre yazılan eserlere ise musannef, câmi ve sünenler örnek gösterilebilir.⁶¹⁰ Her ne kadar hadisleri kitabında rivayet ederken sadece sahih hadisleri alacağını ifade eden müellifler olsa da bu kitapların hepsinde yer alan hadisler, hadis usûlü açısından sahih kabul edilmiş değillerdir. Nitekim sahih hadisin tanımı açıktır.

Münâvî bazı hadisleri incelerken *Sahihayn*'dan sonra en sahih hadis kitabı *Muvatta*'dır gibi söylemlerde bulunarak, hadisleri geçtiği kitaplara atfederek sahih olduğuna dair hükümler vermiştir. Ya da bunun tam tersi bir bakış açısıyla rivayetin zayıf râvilerin toplandığı kitapta yer alması o hadis için doğrudan herhangi bir araştırma yapmadan zayıf ya da mevzû hükmü vermesine neden olmuştur. Gumârî ise bir hadis kitabının müellifi tarafından, rivayetin senedindeki râvilerin sika olduğunun ifade edilmesi ile o rivayetin sıhhati hakkında hüküm vermek için yeterli gerekçe olmadığı kanaatindedir. Ayrıca müelliflerin rivayetleri kitabına alırken koydukları şartların da birbirinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Tahrîc edilen hadisin güvenilir bir hadis kitabında geçmesi ile sıhhate yönelik kesin hükümler verilmemesi gerektiğine de dikkat çekmiştir. Bu gibi meselelerden kaynaklı Gumârî, Münâvî'yi bazı noktalarda tenkit etmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili üç örnek bulunmaktadır.

1-"أَبْنُ الْقَدَاحِ عَنْ فَيْكٍ ثُمَّ تَنَفَّسَ". (هب) عن أبي سعيد

⁶⁰⁸ Yücel, *Hadis Tarihi*, 79.

⁶⁰⁹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 117.

⁶¹⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 45.

“Bardağı ağzından uzaklaştır sonra nefes al!”

Süyûtî, Beyhakî'nin⁶¹¹ Ebû Saîd el-Hudrî aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁶¹² San'ânî de Süyûtî'nin sıhhat hükmü vermediğinden bahsetmiştir.⁶¹³ Yaptığımız incelemelerde Süyûtî'nin verdiği bir sıhhat hükmüne rastlamasak da Münâvî tarafından ortaya atılan Süyûtî'nin bu rivayete hasen hükmü verdiği iddiası Münâvî'ye göre iki meseleyi ortaya çıkarmıştır. Birincisi, Süyûtî bu rivayeti Kütüb-i Sitte'den tahrîc etmemiştir. Halbuki bu hadis İmam Mâlik (ö. 179/795)⁶¹⁴ ve Tirmizî⁶¹⁵ tarafından “نهى عن النفخ في الشراب” lafzıyla Ebû Saîd tarikiyle rivayet edilmiştir. İkinci mesele Süyûtî'nin bu rivayete hasen demesi doğru değildir. Çünkü bu rivayet *Sahihayn*'dan sonra en sahih hadislerin olduğu *Muvatta* rivayetlerinden biridir. Ayrıca Tirmizî bu rivayet için hasen-sahih hükmü vermiştir.⁶¹⁶

Gumârî, bu bilgiler etrafında Münâvî'ye pek çok tenkitler yöneltmiştir. Birincisi, bu rivayet Süyûtî'nin hadisleri alfabetik olarak kitabına alma usûlüne göre hemze harfinde rivayet edilmiştir. Oysa Münâvî'nin aktardığı Mâlik ve Tirmizî rivayetleri hemze harfine dahil olmaz. Çünkü o rivayetlerin metni farklı lafızlarla tahrîc edildiğini tespit etmiştir. Gumârî, Süyûtî bu hadisi görmüş olsaydı *Muvatta* ve Tirmizî'deki lafızlara uygun bablarda onlara isnad ederek rivayet ederdi, demiştir. Gumârî, bu rivayetin farklı tariklerde ve pek çok farklı lafızla hadis kitaplarda mevcut olduğunu da söylemiştir. İkinci tenkitinde Gumârî, Münâvî bu rivayeti iki kitaba isnad ederken söz konusu rivayeti başında “فا” harfî olmaksızın tahrîc etmiştir. Halbuki bu rivayet söz konusu kaynaklarda “فَأَبْنِ” şeklinde tahrîc edilmiştir. Gumârî, üçüncü tenkitte Münâvî'nin: “*Sahihayn*'dan sonra en sahih hadisler, *Muvatta* rivayetleridir.” sözü batıldır. Çünkü bir rivayetin *Muvatta*'da bulunması o rivayete sahih hükmü vermek için yeterli olmadığını ifade etmiştir. Bunun bilenen bir şey olduğunu ve izahının da uzun olduğunu aktarmıştır.⁶¹⁷ Gumârî'nin *Muvatta*'da bulunan bir rivayet, sahih

⁶¹¹ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 5/114.

⁶¹² Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 10.

⁶¹³ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/253.

⁶¹⁴ İmam Mâlik, 'Sıfatü'n-Nebî', 12 (2/925).

⁶¹⁵ Tirmizî, *el-Câmi*, “Eşribe”, 15.

⁶¹⁶ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/113.

⁶¹⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/131.

hadistir demenin problemli bir görüş olduğunu aktarmış olsa da bu, hadise verdiği sıhhat hükmünün olumsuz olduğunu göstermez. Ancak hadisile ilgili makbul olduğu yönünde sıhhat ifadesi de kullanmamıştır. Elbânî ise sahih hükmü vermiştir.⁶¹⁸

Gumârî'nin Münâvî'ye yaptığı tenkitleri incelediğimizde ikinci tenkit hariç isabet ettiği görülmektedir. İkinci tenkitin sadece Münâvî'ye yapılmış olması ise eksiktir. Çünkü Süyûtî de bu hadisi metnin başında “فا” harfi olmadan rivayet etmiştir. Gumârî, Süyûtî'nin usûlü bu şekilde deyip onu tenkit etmemiş olabilir. Ancak Süyûtî'ye tenkit getirmediği mesele de Münâvî'ye itirazda bulunması, Gumârî'nin kendi içinde tutarlı olmadığını göstermektedir.

2- "ابن آدم عندك ما يكفيك وأنت تطلب ما يطغيك، ابن آدم لا بقليل تقنع ولا بكثير تشبع، ابن آدم إذا أصبحت معافى في جسدك آمناً في سربك عندك قوت يومك فعلى الدنيا عفاء". (عد. هب) عن ابن عمر

“Ey Âdemoğlu! Yanında yeterli miktar imkân varken seni azdıracak şeyleri istersin. Ey Âdemoğlu! Ne aza kanaat edersin ne de çoğa doyarsın. Ey Âdemoğlu! Vücudun afiyette, canın emniyette ve günlük yiyeceğin de yanında sabahladığında artık dünyayı kendi haline bırakıver”

Süyûtî, İbn Adî⁶¹⁹ ve Beyhakî'nin⁶²⁰ İbn Ömer aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁶²¹ San'ânî de Süyûtî'nin, hadisin aleyhine bir sıhhat hükmü vermediğini söylemiştir.⁶²²

Münâvî, Süyûtî'nin bu hadisi İbn Adî'den naklettiğini ve hadisin aleyhinde herhangi bir sıhhat hükmü vermediğini tespit etmiştir. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü İbn Adî, Ebû Bekir ed-Dâhîrî için kezzâb ve metrûk demiştir.⁶²³ Zehebî ise ed-Dâhîrî için müttehem bi'l-vaz'⁶²⁴ ifadesini kullanmıştır.⁶²⁵ İbn Hacer de benzer ifadeler

⁶¹⁸ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/70.

⁶¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/231.

⁶²⁰ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 7/294.

⁶²¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 10.

⁶²² San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/256.

⁶²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/227.

⁶²⁴ Cerhin, Zehebî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan müttehem bi'l-kizb manasında bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 254.

⁶²⁵ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâi*, 1/335.

kullanmıştır.⁶²⁶ Münâvî, Ebû Bekir ed-Dâhirî'nin Beyhakî'nin senedinde de olduğunu söylemiş ve Süyûtî'nin bu hadisi hazfetmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶²⁷

Gumârî'ye göre Münâvî'nin bu tenkitleri şaşılacak bilgiler içermektedir. Hadis ilmini, usûlünü ve râvileri inceleyen eserleri asgari düzeyde bilen birisi bile bilir ki İbn Adî hadisleri kitabında tahrîc ettikten sonra o hadisler için sahih veya zayıf hükmü veren birisi değildir. Öyle ki İbn Adî'den bu hadisi alan Süyûtî'nin hadisin aleyhine bir hüküm vermemesi, Münâvî tarafından bir tenkit konusu olmamalıdır. Bilakis İbn Adî kitabında zayıf râvilerin tercemeleri altında onların rivayet ettikleri hadislerle örnekler vermiştir. Fakat bu o hadislerin zayıflığına, nekâretine, garipliğine ya da senedinin ihtilâflı olduğuna veya bunlar gibi konulara delalet etmez. Nitekim rivayetlerin mevzû veya zayıf gibi tenkit edildiği mevzûat kitapları vardır. Ayrıca bu rivayeti Taberânî,⁶²⁸ Ebû Nuaym *el-Erbaûn*⁶²⁹ ve *Hilye*'sinde⁶³⁰ ve Kudâî⁶³¹ Ebû Bekir ed-Dâhirî tarikiyle nakletmişlerdir. Hadis “من أصبح منكم آمناً” lafzıyla daha sonra da tekrar gelecektir. Bu ikinci hadisi Ebû Dâvud ve Tirmizî de nakletmiştir.⁶³² Bu bilgilerle birlikte Gumârî'nin hadisle ilgili sıhhat görüşü incelendiğinde söz konusu senedle ilgili kesin bir hüküm vermediği anlaşılmaktadır. Ancak hadise bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşp, hadisin diğer varyantlarını göz önüne alıp hasen hükmü verildiği kaydını düşmesi önemli bir yaklaşımdır. Elbânî ise hadise mevzû hükmü vermiştir.⁶³³

Bir rivayetin zayıf râvilerin toplandığı kitapta yer alması o hadis için doğrudan herhangi bir araştırma yapmadan zayıf ya da mevzû hükmü vermenin doğru olmadığı sonucu, Gumârî'nin tenkitini oluşturmaktadır. Gumârî bu hadisin diğer tariklerine yer vererek, bir hadis değerlendirilirken bütüncül yaklaşarak bütün tariklerinin incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Münâvî, bu hadis İbn Adî'de olduğu için hadise olumsuz bir bakış sergilemiş ve rivayetin bulunduğu eser üzerinden hadise bir sıhhat

⁶²⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 9/24.

⁶²⁷ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/115-116.

⁶²⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'evsat*, 8/361.

⁶²⁹ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *el-Erbaûn alâ mezhebi'l-mütehaqqikîn mine's-süfîyyeti*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1414/1993), 77.

⁶³⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ'*, 6/98.

⁶³¹ Kudâî, *eş-Şihâb*, 1/361.

⁶³² Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/132-133.

⁶³³ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 9.

hükmü atfetmiştir. Gumârî de literatür üzerinden hadislere sıhhat hükmü verilemez diyerek haklı bir tenkitte bulunmuştur.

3-"ابن السَّبِيلِ أَوَّلُ شَارِبٍ - يَغْنَى مِنْ زَمْزَمَ -". (طس) عن أَبِي هُرَيْرَةَ

"Yolcu zezemi ilk içen"

Süyûtî, Taberânî'nin ⁶³⁴ Ebû Hüreyre aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve hasen rumuzuna yer vermiştir. ⁶³⁵

Münâvî, Heysemî'nin hadisin râvileri sika ⁶³⁶ olduğuna dair kanaatini aktarmış ve Süyûtî'nin hasen rumuzunu yetersiz saymıştır. Ona göre hadis sahih olmalıdır. ⁶³⁷ Münâvî, *Teyzîr*'de ise ricâlin sika râvilerden oluştuğunu belirtirken rivayette bir nekâretin bulunduğunu söylemiştir. ⁶³⁸

Gumârî'ye göre Münâvî'nin naklettiği bilgiler birçok yönden hatalı olup öncelikle Heysemî'nin ricâle yönelik değerlendirmesinin rivayetin sıhhatine ve hasen olmasına delil teşkil etmeyeceğini vurgulamıştır. Çünkü bir hadisin senedine sadece ricâli sika diyerek hüküm verilmez bilakis hadisin şaz, illet, metinde garabet ve nekâretin olmaması gibi başka hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Oysa Heysemî, bahsi geçen bu hususları araştırmamıştır. Diğer bir tenkit noktasını ise Süyûtî'nin Zehebî'den aldığı bilgileri gözeterek hadise hasen hükmü vermesi oluşturur. Anacak doğrusu bu değildir. Çünkü hadiste münker râviler vardır. Münâvî, râvileri ta'n ederken mutavassıt bir yol izleyen Heysemî'nin hadisin senedinde sika râviler vardır görüşünü alması, Tirmizî'nin bir rivayete hasen-sahih demesi gibi birbiriyle çelişmektedir. Nitekim Münâvî, Süyûtî'ye göre daha tuhaf izahlar getirmiştir. Süyûtî araştırma ve incelemeleri sonucunda hadise bir hüküm vermiştir. Ancak Münâvî, seneddeki râviler hakkında söyledikleri birbiriyle çelişen bir taklitçidir, Ne yaptığını bilmez bir vaziyettedir. Çünkü o *Feyzü'l-kadîr*'de rivayetin sahih olduğunu, *Teyzîr*'de ise hadiste nekâret bulunduğunu söylemiştir. Halbuki

⁶³⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 1/162.

⁶³⁵ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 11.

⁶³⁶ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 3/286.

⁶³⁷ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/117.

⁶³⁸ Münâvî, *et-Teyzîr*, 1/18.

münker ve sahih arasında çok fazla merhaleler vardır. Zehebî⁶³⁹ rivayetin senedindeki Ahmed b. Sâid el-Cemâl'in sadûk olduğunu, bu rivayette onun teferrüd ettiğini ve rivayetin de münker olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁰ Gumârî'nin senedde münker bir râvi olduğunu kabul etmesiyle rivayete zayıf hükmü verdiği anlaşılmaktadır. Elbânî ise sahih hükmü vermiştir.⁶⁴¹

Gumârî, bir hadis kitabının müellifi tarafından, rivayetin senedindeki râvilerin sika oluşlarının aktarımı ile o rivayete sahih hükmü verilmesinin yeterli olmadığını söylemiştir. Ayrıca müelliflerin rivayetleri kitabına alırken belirlemiş oldukları şartların da birbirinden farklı olduğu bilinmektedir. Tahrîc edilen hadisin güvenilir bir hadis kitabında geçmesi sıhhat bakımından kesin sonuca ulaşma imkânı vermez. Bununla birlikte konuyla ilgili literatüre ve müellifinin hadis kabul şartlarına iyi hâkim olmak gerekmektedir.

3.8. el-Câmiu's-sağîr'in Yöntemi ve Münâvî

Daha önce de ifade edildiği gibi Süyûtî kitabına aldığı rivayetleri belli bir metot ve sistem üzerinde tasnif etmiştir. Metottan kasıt, veciz rivayetlere daha çok yer verip bunları aldığı kaynakları rumuzlarla göstermesidir. Sistem ile kastedilen de rivayetleri tasnif ederken alfabetik bir yöntem kullanmasıdır. Süyûtî rivayetleri alfabetik olarak sıraladığı için bir konuda aldığı rivayet, aynı zamanda başka tarik ve kaynaklarda bulunsa da şayet hadisin metni aynı harf veya edat ile başlamıyorsa bu hadise yer vermemiş ya da ilgili babın altında nakletmiştir. Münâvî sanki bu usûlden habersizmiş gibi Süyûtî'nin naklettiği bazı rivayetlere "Bu rivayetin daha sahih senedleri vardır ya da bu rivayet şu kaynakta da geçmektedir." gibi eleştiri veya izahlar getirmiştir. Gumârî ise yukarıda ifade ettiğimiz usûlden bahsederek Münâvî'yi Süyûtî'nin usûlünü bilmemesi gerekçesiyle tenkit etmiştir. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili on altı örnek bulunmaktadır. Bu konudaki hadisler birkaç örnek özelinde şu şekilde incelenmiştir:

1- "اتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّمَا يَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَنْ يَمْنَعَ ذَا حَقٍّ حَقَّهُ". (خط) عن علي

⁶³⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/100.

⁶⁴⁰ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/134.

⁶⁴¹ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/70.

“Mazlumun bedduasından sakın! Çünkü o Allah Teâlâ’dan hakkını almasını ister, Allah ise hiçbir hak sahibinin hakkını geri çevirmez”

Süyûtî, Hatîb el-Bağdâdî’nin⁶⁴² Hz. Ali aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁶⁴³

Münâvî’ye göre bu rivayeti, Ebû Nuaym⁶⁴⁴ tahrîc etmiş, Hatîb de Ebû Nuaym tarikiyle rivayet ettiğini ikrar etmiştir. Hal böyle iken Süyûtî’nin aslı kaynağı atlayarak tali bir çalışmaya atıf yapması doğru değildir. Hatîb bu hadisi Salih b. Hassan’ın tercemesinde zikretmiş ve İbn Maîn’in onun hakkında leysa bi-şey dediğini belirtmiştir. Ayrıca, Buhârî münkerü’l hadis, Nesaî ise metrûk demiştir. Ebû Hâtim de onu zayıf olarak nitelendirmiştir. Ayrıca hadiste Mansûr b. Ebî Esved de bulunmaktadır ki bu kişi, Zehebî’nin ifadesine göre: “Şiîlerin önemli şahsiyetlerinden biri olup sadûktur.” şeklinde tenkit edilmiştir. Münâvî bu aktardıklarıyla, Süyûtî’nin zayıf rumuzunun anlaşıldığını ifade etmiştir.⁶⁴⁵ Münâvî’nin sıhhate dair bir hüküm tespit edilmese de Süyûtî’nin neden zayıf hükmü verdiğini açıklaması, Süyûtî ile aynı düşüncede olduğu izlenimini vermektedir.

Gumârî ise Münâvî’nin aktardıklarını saçma, kötü ve boş ifadeler şeklinde nitelemiştir. Çünkü Süyûtî rivayetleri kısaltarak ve kapsamını daraltarak, sebeb-i vürûdu olmadan kitabında tasnif etmiştir. Bu yüzden aldığı kaynakların isimlerini rumuzlarla ifade etmiştir. Süyûtî’nin, bir rivayetin râvisinin cerh ve ta’dîl bilgilerini satırlarla belirtmemesini eleştirmek ne kadar mantıklıdır? Üstelik, bu durum kitabın başından sonuna kadar tek bir hadis için bile gerçekleşmemiştir. Şayet bu durum bazı rivayetlerde olsaydı, diğerleri de eleştirilebilir durumda olurdu. Dolayısıyla bu eleştiriler iki açıdan geçersizdir. Birincisi, Hatîb, rivayeti zayıf olarak değerlendirmek amacıyla “İbn Maîn’in, râvi hakkında leysa bi-şey” ifadesini zikretmemiştir. Buradaki amaç yalnızca o kişinin konumunu tanımak içindir. Dolayısıyla söz konusu rivayet sadece bu biyografi bağlamında zikredilmiştir. İkincisi, Süyûtî, rivayetin genel durumu belirtmiş ve zayıf olduğunu söylemiştir; bu nedenle Hatîb’in görüşünü aktarmanın

⁶⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/302.

⁶⁴³ Süyûtî, *el-Câmi ‘u’s-sağîr*, 14.

⁶⁴⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-evliyâ*, 3/202.

⁶⁴⁵ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 1/163.

hiçbir anlamı kalmamıştır. Diğer mesele ise Süyûtî'nin, Ebû Nuaym'a atıfta bulunmaması eleştirilemez. Çünkü Ebû Nuaym'ın kitabı asli kitaplardan değildir. Bu yüzden kendisine hadis isnad etmek, hadis ilminin usûlünden ya da şartlarından biri değildir. Münâvî'nin yaptığı şey, Ebû Nuaym ile Kütüb-i Sitte eserlerini denk tutmak ve kıyaslamaktır ki bu hatadır. Ayrıca Süyûtî'nin Hatîb'ten rivayet ettiği rivayetin metni ve konumu Ebû Nuaym'dan farklıdır. Hadis, Ebû Nuaym'ın eserinde “Ya Ali, zulmedilenin bedduasında sakın” şeklinde geçmektedir. Bu, *el-Câmi 'u's-sağîr*'in düzeni ve kriterlerine göre “Yâ” harfî altında zikredilmelidir, “Hemze” harfî altında zikredilmesi yanlıştır. Gumârî konuyla ilgili bu tenkitlere yer verdikten sonra Münâvî'yi “Şayet eleştirisi bir anlam ifade edecekse bu sadece onun Süyûtî hakkında kişisel bir rahatsızlığı olduğunu gösterir. Bu yüzden, eleştiriyi haklı ya da haksız bir şekilde yapmaya kararlı gibi gözükmektedir. Münâvî'nin eleştirilerinin çoğu kendisine zarar vermiş ve eksikliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Münâvî, eğer müellifin kitapları olmasaydı bu alanda ne ilerleyebilir ne de bir yere varabilirdi. Müellifin eserlerinden yararlanmış, onun ilmiyle kendini geliştirilmiştir. Nihayetinde Münâvî'nin bilgisi *Mecmau'z-zevâid* ve Hafız el-İrâkî'nin kitapları kadardır. Ama müellifin *el-Câmiu'l-kebir* eserinin kapsamına kıyasla bu eserler nerededir? Müellifin bu kitabı olmasaydı, Münâvî, o metinlere nasıl ulaşacaktı ve kitapların hangi kısımlarında olduklarını nasıl bulacaktı?” şeklinde sert bir üslupla eleştirmiştir.

Ayrıca Gumârî'ye göre bu rivayet, Ebû Nuaym tarafından Ca'fer es-Sâdık'ın tercemesinde rivayet edilmiştir. Ebu Nuaym, rivayeti üç tarikle tahrîc etmiştir. Bu üç tarihin ortak noktasında, Saîd b. Süleyman'dan gelen isnad bulunur. Bu isnadda şu isimler geçmektedir: Saîd b. Süleyman, Mansûr b. Ebî Süleymân el-Esved, Sâlih b. Hassân, Ca'fer b. Muhammed (Ca'fer es-Sâdık), Muhammed b. Ali (İmam Muhammed Bâkır), Ali b. Ebî Tâlib (r.a.). Rivayetin metni ise şu şekildedir: Peygamber Efendimiz (s.a.v), Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur: “Ey Ali, mazlumun bedduasından sakın.” Ebu Nuaym, bu hadisin isnadında Mansûr b. Ebî Süleymân el-Esved'in, Sâlih b. Hassân'dan gelen rivayette teferrüd ettiğini (tek kaldığını) belirtmiştir.⁶⁴⁶ Gumârî son olarak Ebû Nuaym'daki senedin kritiğini yapıp, senedde

⁶⁴⁶ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/174-176.

teferrüd eden bir râvinin olduğunu aktarması, rivayete verdiği sıhhat hükmünün zayıf olduğunu göstermektedir. Elbânî de aynı şekilde rivayete zayıf hükmü vermiştir.⁶⁴⁷

Gumârî, Süyûtî'nin eserini hazırlama yöntemine vakıf olmayan Münâvî'nin eleştirilerini sorgulamaktadır. Süyûtî'nin sadece rivayetleri kısa bir biçimde aktardığı ve derinlemesine analizler yapmadığı için Münâvî tarafından eleştirilmesinin adaletsiz olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Süyûtî'nin rivayetleri kitabına alma yönteminden Münâvî'nin habersiz olduğunu ifade etmiştir. Gumârî, Münâvî'nin eleştirilerine kişisel bir bağlamda yaklaşmasının doğru olmadığını belirtmektedir. Tenkitlerinin Süyûtî'nin eserinin genel kalitesi veya önemi üzerinde olumsuz bir etki yapmadığını ifade eden Gumârî, Münâvî'nin eleştirilerinin bazı durumlarda gereksiz yere yapıldığını, bunun hadis ilmindeki ilkelerle çeliştiğini ve eleştirinin temellerinin geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak, Gumârî Süyûtî'nin eserinin değerini koruyarak Münâvî'nin gereksiz eleştirilerini tespit etmiş ve hadis ilmindeki eleştirilerin mantıksal temelleri olması gerektiğini izah etmiştir.

2- "احفظوه كُلَّهُ أو اتركوه كُلَّهُ". (د. ن) عن ابن عمر

“Saçların ya tamamını tıraş edin ya da tamamını bırakın.”

Süyûtî, Ebû Dâvud⁶⁴⁸ ve Nesâî'nin⁶⁴⁹ İbn Ömer aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁶⁵⁰

Münâvî'ye göre Süyûtî'nin ifadelerinden bu hadisin *Sahihayn*'da geçmediği anlaşılmaktadır. Halbuki Müslim, saçların kesimi ile ilgili bir rivayeti, belirtilen isnat ile tahrîc etmiştir. Süyûtî bunu fark edememiştir. Ayrıca Humejdî, Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî gibi, bu hadisi Müslim'e izafe etmiştir. Mizzî (ö. 742/1341) de *Etrâf* isimli eserinde aynı şekilde zikretmiştir.⁶⁵¹ Münâvî'nin aktardıklarından hadise sahih hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁴⁷ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 18.

⁶⁴⁸ Ebû Dâvud, “Teraccül”, 14.

⁶⁴⁹ Nesâî, “Zînet”, 3.

⁶⁵⁰ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 23

⁶⁵¹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/260.

Gumârî'ye göre sorunlu olan Münâvî'nin ifadesidir. Çünkü Müslim'in *Sahih*'inde olmayan bir hadisi rivayet etmediği için Süyûtî'yi suçlamaktadır. Müslim, Yaya b. Saîd> Ubeydullah> Ömer b. Nâfi> Babası> İbn Ömer tarikiyle şöyle rivayet etmiştir: “Resûlullah (s.a.v.) (القرع)⁶⁵² konusunda yasak getirmiştir. Ben de Nâfi'ye القرع nedir?’ dedim. O da: “Çocuğun başının bir kısmını tıraş edip bir kısmını bırakmaktır” dedi. Sonra bu hadisi, Ebû Üsâme ve İbn Nümejr aracılığıyla Ubeydullah'tan benzeri şekilde rivayet etmiştir.⁶⁵³ Gumârî bu hadisin sıhhatiyle ilgili herhangi bir değerlendirme de bulunmamıştır. Ancak hadisin sıhhatine dair olumsuz bir söylem içerisinde bulunmamasından ve hadisin muteber kaynaklardan rivayet edilmesi sebebiyle bu hadise makbul nazarıyla baktığı söylenebilir. Elbânî ise hadise sahih hükmü vermiştir.⁶⁵⁴

Gumârî bu hadiste Münâvî'yi Süyûtî'nin usûlüne vakıf olmaması yönünden tenkit etmiştir. Şöyle ki Süyûtî hadisleri tasnif ederken alfabetik bir metot izlemiştir. Dolayısıyla hadisin metni hangi harfle başlıyorsa o hadisi ilgili bölümde zikretmiştir. Nitekim incelediğimiz hadisin metni hemze harfiyle başlamaktadır. Ancak Münâvî'nin belirttiği Müslim'in rivayet ettiği hadis “ن” harfiyle başlamaktadır. Şayet Süyûtî bu hadisi Müslim'den rivayet etse bile bu hadisin metninin başlangıcına göre “ن” harfi ile başlayan hadisler kısmında zikretmesi gerekirdi. İfade ettiğimiz meseleler Münâvî'nin Gumârî tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur.

3- "أَخَوْفُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي كُلِّ مُنَافِقٍ عَلِيمِ اللِّسَانِ". (عد) عن عمر

“Ümmetim hakkın da en çok korktuğum şey, ağzı laf yapan münafıklardır.”

⁶⁵² Parçalanmış ya da dağılmış şeyleri tanımlayan bir kelimedir bk. Kahire Arap Dil Kurumu, *el-Mu'cemü'l-Vasît* (Kahire: Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, 1392/1972), 2/733; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/271; Kâsım b. Sellâm hadiste geçen bu kelimeyi bir çocuğun başının tıraş edilip bazı bölümlerinde saç bırakılmasına verilen isim şeklinde açıklamıştır. Yani, saç tıraşı yapılırken bazı bölgeler tamamen tıraş edilirken, bazı bölgelerde saç bırakılır. Bu durum, başın bazı yerlerinde saç kalacak şekilde yapılan düzensiz tıraşı ifade eder bk. Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. 'Abdullâh el-Herevî el-Bağdâdî Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân (Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1384/1964), 1/185.

⁶⁵³ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/231.

⁶⁵⁴ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/102.

Süyûtî, İbn Adî'nin⁶⁵⁵ İbn Ömer aracılığı ile naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁶⁵⁶

Münâvî'ye göre bu rivayetin isnadı zayıftır. Halbuki bu rivayetin başka bir tarihini Ahmed b. Hanbel⁶⁵⁷ ve Taberânî⁶⁵⁸ tahrîc etmişlerdir. Münâvî İbn Hanbel ve Taberânî rivayeti ile ilgili es-Semhûdî'nin (ö. 911/1506): “Bu hadisin râvileri sahih eserlerde kendileriyle ihticâc⁶⁵⁹ edilen kimselerdir.” sözünü naklederek Süyûtî'nin sahih bir hadis varken zayıf bir rivayeti tercih etmesini tenkit etmiştir.⁶⁶⁰ Münâvî'nin aktardıklarından sahih hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî ise Süyûtî'nin yalnızca bu hadise yer vermesini diğer bir ifade ile zayıf bir rivayete yönelmesini *el-Câmi 'u's-sağîr*'in usûlü ile açıklamaktadır. Çünkü Ahmed b. Hanbel'deki rivayet, “إِنِّ” edatıyla başlamaktadır ve müellif de “إِنِّ” edatıyla başlayan rivayetler bölümünde bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'e isnad ederek zikretmiştir. Ancak Münâvî'nin bunu anlamamış olduğu görülmektedir. Ahmed b. Hanbel, bu rivayeti Ebû Saîd> Deylem b. Gazvân el-Abdî> Meymûn el-Kürdî> ve Ebû Osmân> Hz. Ömer (r.a.) tarihiyle rivayet etmiştir. Ancak Deylem b. Gazvân ve Meymûn el-Kürdî sahih hadis eserlerinin râvilerinden değildir. Her ne kadar güvenilir oldukları ifade edilse de bazı kusurları bulunmaktadır. Bu nedenle, Münâvî'nin, es-Semhûdî'den aktardığı “Bu hadisin râvileri sahih eserlerde kendileriyle ihticâc edilen râvilerdir.” ifadesi batıldır. Ancak bu rivayet başka tariklerden hem merfû hem de mevkuf olarak Hz. Ömer'den (r.a.) gelmiştir. Buhârî, *Kitâbü'l-Künâ*'da Süleymân b. Harb> Hammâd b. Zeyd> Ebû Süveyd b. Muğîre> Hasan> el-Ahnef tarihiyle rivayet etmiştir.⁶⁶¹ Gumârî her ne kadar hadisin senedindeki râvilerin kusurlu olduğunu söylese de başka tariklerle de desteklendiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla hadis sıhhat bakımından desteklenmektedir. Gumârî'nin aktardıklarından hadise makbul hükmü verdiği tespit edilmiştir. Elbânî de hadise sahih demiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/581.

⁶⁵⁶ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 25.

⁶⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/289.

⁶⁵⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 18/237.

⁶⁵⁹ Hadisi delil olarak kullanmak bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 139.

⁶⁶⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/287.

⁶⁶¹ Gumârî, *el-Müdvî*, 1/238-239.

⁶⁶² Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/107.

Gumârî bu hadiste de diğer iki örnekte olduğu gibi Münâvî'yi, Süyûtî'nin hadisleri kitabına hangi metot ve yöntemle aldığını bilmediği gerekçesiyle tenkit etmiştir. Nitekim Gumârî, Münâvî'nin örnek getirdiği hadisi, Süyûtî'nin başka bir başlık altında rivayet ettiğini göstererek, Münâvî'yi hem Süyûtî'nin usûlüne hem de kitabına vakıf olamadığı gerekçesiyle tenkit etmiştir.

3.9. Cerh-Ta'dîl ile İlgili Tenkitler

Daha önceki bölümde cerh ve ta'dîl ile ilgili bilgilere yer vermiştik. Tekrar hatırlatmak gerekirse Kısaca râviyi adalet ve zabt sıfatlarının birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkit etmektir. Bunun sonucunda râvinin rivayet ettiği hadis değer bulur ve hadisin kabul veya reddine cerh ta'dîl ile imkân bulunmuş olur.⁶⁶³ Münâvî de hadislerin senedindeki râvilerle ilgili bazı tasarruf ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak hadisleri incelerken senedde tespit ettiği râvilerle ilgili değerlendirmelerinde bazı hatalar yaptığı Gumârî tarafından dile getirilmiştir. Bunlardan öne çıkanlar şu şekildedir:

1. Seneddeki râvinin başka bir râvi ile karıştırılıp yanlış râvinin tespiti
2. Seneddeki râvi'nin varlığına dair herhangi bir bilgi bulamayıp râvinin bizatihi kendisinin tespit edilememesi
3. Söz konusu râvi'nin güvenilirliği hakkında yanlış hüküm verme
4. Münâvî'nin bir hadisi incelerken bu hadisin şâhidi veya mütâbîi vardır deyip söz konusu tariklere yer vermeme ya da hadisin diğer tariklerini incelemeyen hadise hüküm verme.

3.9.1. Râvinin Tespiti

Râvi kavramı terim olarak “hadisi ilk defa söyleyene nisbet ederek rivayet eden kimse”, bazen de “hadis hakkında bilgisi olsun veya olmasın onu senediyle rivayet eden kimse” şeklinde müsnidin karşılığı olarak tarif edilmektedir.⁶⁶⁴ Söz konusu hadisler olunca rivayeti nakleden râviler de âlimler tarafından incelenmiş ve durumları rivayetlerin sıhhatini belirlemiştir. Münâvî'de râvilerle ilgili bazı tasarruflarda

⁶⁶³ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 50.

⁶⁶⁴ Mehmet Efendioğlu, “Râvi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Kasım 2024).

bulunmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Münâvî'nin râvilerle ilgili tasarrufları Gumârî tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur. Meseleyi detaylı izah etmek gerekirse Münâvî'nin râvilerle ilgili tasarruflarından kastedilenin, hadisin senedindeki râvinin isminin yanlış telaffuz edilmesi, senedde olmayan bir râvinin incelenmesi ve hadisin senedinde yer alan bir râvinin kimliğinin tespit edilememesidir. Gumârî bu gibi gerekçelerle Münâvî'yi tenkit etmiş ve doğrulanması gereken bilgilere işaret etmiştir. *Müdevvî*'nin birinci cildinde konuyla ilgili yirmi dokuz örnek bulunmaktadır. Münâvî'ye yönelik bu tenkitler birkaç örnek özelinde tahlil edilecektir.

1- "انتموا ولو بالماء". (طس) عن ابن عمر

“Su ile de olsa katık yapın”

Süyûtî, Taberânî'nin⁶⁶⁵ Abdullah b. Amr aracılığıyla naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁶⁶⁶ Taberânî, Süfyân es-Sevrî'den bu hadisi Afif b. Sâlim'den başkası rivayet etmediğini söylerken Afif b. Sâlim'den hadisi alan Ğuzeyk b. Sînân'ın da teferrüd ettiğini tespit etmiştir.

Münâvî *Feyzü'l-kadîr*'de Taberânî'nin hadisi Abdullah b. Amr tarikiyle tahrîc ettiğini, aynı zamanda bu hadisi Taberânî'nin dışında Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin⁶⁶⁷ de rivayet ettiğine işaret etmiştir. Ayrıca Ğuzeyk b. Sinan ile ilgili Heysemî'nin⁶⁶⁸ lem a'rifhu⁶⁶⁹ derken geri kalan râviler için sika hükmü verdiğini belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, senedde meçhûl bir râviye atıfta bulunurken geri kalan râvilerin zayıf olduğuna değinmiş ve hadise sahih değildir hükmü vermiştir.⁶⁷⁰ Ancak Münâvî *Teysîr*'de, Süyûtî'nin kaynak gösterdiği Taberânî senedinin Ömer b. Hattâb tarikiyle rivayet edildiğini söylemiştir.⁶⁷¹ Hadisin sıhhatiyle ilgili kesin bir ifade kullanmasa da Münâvî'nin aktardıklarından hadis hakkında zayıf hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁶⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'evsat*, 2/159.

⁶⁶⁶ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 9.

⁶⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/443.

⁶⁶⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/35.

⁶⁶⁹ Bir hadis hakkında ehliyetli bir hadis âliminin böyle bir ifade kullandıktan sonra bu ifade tenkit ve muhalefet görmezse o rivayetin mevzû olduğu kabul edilir bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 175.

⁶⁷⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/91.

⁶⁷¹ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/13.

Gumârî'nin ilk eleştirisi Taberânî senediyle ilgilidir. O, “umulur ki Taberânî de iki sened vardır.” şeklinde bir giriş yapmıştır. Çünkü Hatîb, bu hadisi Heysemî'nin dediği sened ile değil Süleymân b. Ahmed et-Taberânî> Ahmed b. Hamedûn el-Mevsîlî> Afif b. Sâlim> Süfyân es-Sevrî> Leys> Tâvus> Abdullah b. Amr tarikiyle rivayet etmiştir. Buradan anlaşıldığına göre Münâvî'nin *Feyzû'l-kadîr*'de söyledikleri doğrudur. Ancak *Teysîr*'de söylediği Ömer b. Hattâb tarikiyle rivayet edildi ifadesi ise hatalıdır. Çünkü bu hadis, Abdullah b. Amr tarikiyle rivayet dilmıştır. Gumârî, İbnü'l-Cevzî'nin hadisin senedinde meçhûl bir râvî vardır demesini de tenkit etmiştir. Hadisin senedindeki Leys b. Ebî Süleym'in ma'rûf⁶⁷² olduğunu ve birçok hadisin senedinde bulunduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Heysemî'nin geri kalan râviler şikadır sözünü de hatırlatmıştır. Gumârî, bu hadisi Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*⁶⁷³ isimli eserinde bulamadığını, onun *Tıbbü'n-nebî* veya diğer kitaplarında olmasını ümit ettiğini belirtmiş son olarak tahrîc yapılırken hadisin hangi eserde yer aldığının söylenmesi gerektiğinin vacip olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁴

Gumârî, Hatîb el-Bağdâdî'deki senede yer vererek Hatîb'in bu hadisi Taberânî tariki ile rivayet ettiğini göstermiştir. Aynı zamanda iki bilginin hatalı olduğunu tespit etmiştir. Birincisi Heysemî'nin hadisin senedinde olmayan bir râvî hakkındaki değerlendirmesi, ikincisi ise Münâvî'nin, Taberânî dışında Ebû Nuaym ve Hatîb el-Bağdâdî de rivayet etmişti bilgisidir. Çünkü Münâvî hem Taberânî senedine alternatif bir sened sunmamış hem de senedde olmayan bir râvî hakkında Heysemî'nin sözünü nakletmiştir. Dolayısıyla meseleyi tam anlamıyla incelemeyi gerektirdiği gerekçeyle Gumârî'nin tenkitlerine konu olmuştur.

Gumârî'nin hadisin sıhhatiyle ilgili görüşü değerlendirildiğinde, hadisin sıhhatine zarar verecek iddiaların hatalı olduğunu ortaya koyma çabası dikkat çekmektedir. Nitekim Heysemî'nin, Ğuzeyk b. Sînân için lem a'rifhu demesini hatalı bulmuş ve Hatîb'in senedinde böyle bir râvî yoktur demiştir. Taberânî'nin: “Afif b. Sâlim'den hadisi alan Ğuzeyk b. Sînân da teferrüd etmiştir” demesi de yine

⁶⁷² Cerh ve ta'dîl yönünden durumu bilinen ve kendisinden birden fazla râvinin rivayette bulunmuş olduğu kimse bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 183.

⁶⁷³ Söz konusu hadis tespit edilememiştir bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*.

⁶⁷⁴ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/112.

Gumârî'nin sıhhat görüşünü etkilememiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin hadisin senedinde meçhûl bir râvî vardır sözünü de eleştirmiş ve hadisin senedindeki Leys b. Ebî Süleyym'in ma'rûf olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak Gumârî'nin aktardıklarına bakıldığında kesin bir hüküm olmasa da sıhhate dair kanaatinin makbul olduğu anlaşılmaktadır. Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.⁶⁷⁵

Bütün bu bilgiler doğrultusunda bizim yaptığımız incelemeye göre Gumârî'nin de Heysemî tarafından ortaya konulan bilgiler ile ilgili tespit ve tenkitlerinde hatalı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Heysemî, Hatîb tarikinden değil, Taberânî tarikinden bahsetmektedir. Taberânî tarikinde ise Afîf b. Sâlim'den hadisi alan Ğuzeyk b. Sînân'dır. Dolayısıyla Heysemî senedde olmayan bir râvî hakkında görüş bildirmemiştir. Gumârî'nin Münâvî'yi, Heysemî'nin verilerini tahlil etmeden aktarmış gibi göstermesi de doğal olarak bir diğer hatalı tenkitidir. Sonuç olarak Gumârî'nin hadisin sıhhatiyle ilgili görüşleri değerlendirirken hata yaptığını tespit etsek de Münâvî hakkında yaptığı, söz konusu hadisi olmayan eserlerden tahrîc etmesi, tahrîc için verdiği örneklerin belirsizliği ve yanlış râvî tespiti tenkitlerinin doğru olduğunu ifade edebiliriz.

2- "انذروا للنساء أن يصلين بالليل في المسجد". الطيالسى عن ابن عمر

"Kadınların geceleyin mescitlerde namaz kılmasına izin verin"

Süyûtî, Tayâlisî'nin⁶⁷⁶ İbn Ömer aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁶⁷⁷ Her ne kadar bizim kullandığımız nüshada sahih rumuzu kullanılmış olsa da Münâvî, Süyûtî'nin hadise hasen hükmü verdiğini söylemiştir. San'ânî de Süyûtî'nin hadise hasen dediğinden bahsetmiştir.⁶⁷⁸ *el-Câmi 'u'l-kebîr*'de hadisin dipnotunda muhakkik de Süyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'de hadise hasen rumuzu koyduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁵ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 6.

⁶⁷⁶ Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd el-Basrî et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 3/408.

⁶⁷⁷ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 9.

⁶⁷⁸ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/229.

⁶⁷⁹ Süyûtî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, 1/61.

Münâvî, Süyûtî'nin hasen hükmü vermesine sebep olarak senedde İbrâhim b. Muhâcir'in bulunmasını göstermiştir. Münâvî, seneddeki râvi şayet İbrahim b. Muhâcir el-Becelî el-Kûfî ise, Zehebî onu *el-Muğnî fi'd-du'afâ*'da zikretmiştir⁶⁸⁰ derken İbrâhim b. Muhâcir el-Medenî ise Nesâî onun için zayıf demiştir⁶⁸¹ şeklinde yine zayıflığına işaret etmiştir. Eğer bunların dışında İbrâhim b. Muhâcir el-Ezdî el-Kûfî ise Dârekutnî'nin bu râviden gelen rivayetleri terk ettiğini ifade etmiştir.⁶⁸² Münâvî'nin aktardığı görüşlerden hadise zayıf hüküm verdiği kanaat getirilmiştir.

Gumârî ise böyle bir tereddüt yaşamamanın lüzumsuz olduğunu ifade etmiştir. Senedde zikredilen İbrâhim b. Muhâcir b. Câbir b. el- Becelî'dir. Çünkü hadisin senedindeki Mücâhid isimli râviden hadis nakletmiştir. İbrâhim b. Muhâcir'den de Ebû'l-Ahves hadis nakletmiştir. Tayâlisî'nin senedindeki hadisi İbrâhim b. Muhâcir'den hadisi nakleden Sellâm isimli râvi de Ebû'l-Ahves'dir. Şu noktada hadisin senedindeki râvinin kim olduğuyla ilgili herhangi bir şüphe kalmamıştır. Ayrıca İbrâhim b. Muhâcir'den Müslim'in *Sahîh*'i ve dört sünen kitabında hadis nakledilmiştir. Cumhûr onun sika olduğunu söyler. Bazı kimseler ise onu vehim ve hata noktasında eleştirmişlerdir ancak sıdk (güvenilirlik) noktasında herhangi bir tenkide uğramamıştır. Çünkü onun sadûk bir râvi olduğu tespit edilmiştir. Gumârî, bu hadisin yakın lafızlara, aynı şekilde İbn Ömer tarikiyle Sahîhayn'da rivayet edildiğini ve o hadisin hükmünün hasen olmayıp sahih olduğunu söylemiştir. Gumârî, Zehebî'nin İbrâhim b. Muhâcir'i *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*'sinde zikretmesinin de onun güvenilir olmadığına ya da zayıf bir râvi olduğuna delil olmaz. Çünkü İbrâhim b. Muhâcir hakkında zayıf bir râvidir denilebilmesi için cumhurun onun için zayıf olduğuna dair kanaatinin hasıl olması gerekir.⁶⁸³

Dikkat edilirse Gumârî, *Sahîhayn*'a atıf yaparak hadisin hükmünün hasenden ziyade sahih olduğunu söylemiştir. Onun bu ifadesinden iki farklı senedin olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî'deki senedi incelediğimizde de senedin Tayâlisî rivayeti ile aynı olmadığını tespit ettik Elde edilen bilgiler ışığında Gumârî'nin hadisin sıhhatine dair görüşünün hasen olduğuna kanaat getirdik. Elbânî ise hadise sahih hükmü

⁶⁸⁰ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, 1/77.

⁶⁸¹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, 1/27.

⁶⁸² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/93.

⁶⁸³ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/114.

vermiştir.⁶⁸⁴ Münâvî'nin bu hadis için verdiği hükmün zayıf olması da Gumârî'nin Münâvî'yi sıhhat açısından da tenkit ettiğini göstermektedir.

3- "اتَّقِ اللَّهَ فِيمَا تَعْلَمُ". (تخ. ت) عن زيد بن سلمة الجعفي

"Bildiğin şeylerde Allah'tan kork."

Süyûtî, Buhârî⁶⁸⁵ ve Tirmizî'nin⁶⁸⁶ Zeyd b. Seleme el-Cu'fî aracılığı ile naklettiklerini belirterek herhangi bir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁶⁸⁷

Münâvî, bu rivayeti Taberânî'nin de Enes b. Eşva' > Zeyd b. Seleme tarikiyle rivayet ettiğini belirtmiştir.⁶⁸⁸ Tirmizî, *el-İlel* adlı eserinde şöyle demiştir: "Bu hadisi Buhârî'ye sordum. O şöyle dedi: Saîd b. Eşva', Yezîd'den işitmemiştir. Dolayısıyla bu rivayet benim nazarımda mürseldir."⁶⁸⁹ Süyûtî ise *el-Câmi 'u'l-kebîr*'de⁶⁹⁰ hadisin münkatı olduğunu söylemiştir.⁶⁹¹

Gumârî, bu meselede birkaç hususun problemlili olduğunu tespit etmiştir. Öncelikle *el-Câmi 'u's-sağîr* ve *Feyzü'l-kadîr*'de geçen aksine rivayetin sahâbîsi, Yezîd b. Seleme'dir. Ayrıca rivayeti ondan nakledenin ismi, sonunda belirttiği gibi Saîd b. Eşva'dır, ilk başta zikredildiği gibi Enes b. Eşvâ değildir. Yanı sıra Tirmizî'nin *el-İlel* adlı eserinde nakledilen bilgiye benzer bir açıklama, hadisin rivayetinden hemen sonra ona ait *el-Câmi*'de (*es-Sünen*) de yer almaktadır. Dolayısıyla ona atıfta bulunmak daha uygun olur. Tirmizî, *Sünen*'inin "İlim" bölümünde şöyle demiştir: Bu hadisin isnadı muttasıl değildir; benim nazarımda mürseldir. İbn Eşva, Yezîd b. Seleme'yi görmemiştir. İbn Eşva'nın adı, Saîd b. Eşva'dır. Ayrıca bu hadisi Beyhakî, *ez-Zühd*⁶⁹² adlı eserinde Hasan b. Atıyye yoluyla, Ebû'l-Ahvâs'tan benzer bir şekilde rivayet

⁶⁸⁴ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/67.

⁶⁸⁵ Buhârî'nin *et-Târihu'l-Kebîr*'inde bu rivayeti tespit edemedik.

⁶⁸⁶ Tirmizî, "İlim", 19.

⁶⁸⁷ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 14.

⁶⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22/242.

⁶⁸⁹ Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *İlelu't-Tirmizî'l-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâi vd. (Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-'Arabiyye; 'Âlemü'l-Kütüb, 1409), 341.

⁶⁹⁰ Süyûtî, *Cem 'u'l-cevâmi'*, 1/249.

⁶⁹¹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/155.

⁶⁹² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhdi'l-Kebîr*, thk. 'Âmir Ahmed Hadar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiye, 1417/1996), 333.

etmiştir.⁶⁹³ Bu veriler ışığında Gumârî'nin sıhhat görüşü tespit edilemezken Elbânî ise zayıf demiştir.⁶⁹⁴

Gumârî, Yezîd b. Seleme ve seneddeki râvi Saîd b. Eşva'nın isminin yanlış ifade edildiğini tespit etmiştir. Tirmizî'nin *el-İlel*'ine yapılan atfın da *es-Sünen*'e yapılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.

3.9.2. Râvinin Değerlendirilmesinde Görülen Hatalar

Münâvî'nin tasarrufta bulunduğu bazı râvilerin güvenilirlikleri hakkında verdiği hükümler, Gumârî tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur. Bu minvalde Gumârî, râvilerin güvenilirlikleri hakkında kendisine göre olması gereken hükümlere yer vermiştir. *Müddâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili on sekiz örnek bulunmaktadır. Bu konudaki hadisler birkaç örnek özelinde bu başlık altında işlenecektir.

1- "إِذَا أَرَادَ اللَّهُ إِنْفَاقَ قَضَائِهِ وَقَدَرَهُ سَلَبَ ذَوَى الْعُقُولِ عُقُولَهُمْ حَتَّى يَنْقُذَ فِيهِمْ قَضَاؤُهُ وَقَدَرَهُ فَإِذَا مَضَى أَمْرُهُ رَدَّ إِلَيْهِمْ عُقُولَهُمْ وَوَقَعَتِ النَّدَامَةُ". (فر) عن أنس بن مالك وعلي

“Allah Teala, kaza ve kaderini gerçekleştirmek istediği zaman akıl sahiplerininim akıllarını alır, kaza ve kaderini gerçekleştirir. Hükümünü gerçekleştirdince akıllarını geri iade eder, onlar da pişmanlık duyarlar”

Süyûtî, Deylemî'nin⁶⁹⁵ Enes b. Malik ve Hz. Ali aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve herhangi bir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁶⁹⁶

Münâvî, hadisin senedinde Saîd b. Semmâk b. Harb isimli râvinin metrûk ve kezzâb olduğuna değinmiştir. Dolayısıyla bu rivayeti kitaptan kaldırmak daha uygundur. Ayrıca Zehebî rivayetin münker olduğu söylemiştir.⁶⁹⁷ Deylemî'nin bu hadisi Enes ve Ali'den aktardığını *Firdevs*'in nüshalarında gördüğünü söylemiştir. Müellifin kendisi de *ed-Dürer*⁶⁹⁸ adlı eserinde, Beyhakî ve Hatîb'in bu hadisi İbn

⁶⁹³ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/169.

⁶⁹⁴ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 17.

⁶⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Zehrü'l-Firdevs*, 1/586.

⁶⁹⁶ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 31.

⁶⁹⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 4/30.

⁶⁹⁸ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ*, thk. Dr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Riyad: İmâdetü Şuûnü'l-Mektubât, ts.), 46.

Abbas'tan rivayet ettiğini belirtmiş ve isnadı zayıf demiştir.⁶⁹⁹ Münâvî'nin aktardıklarından hadise mevzû hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî, Süyûtî bu rivayeti Deylemî'ye Enes b. Mâlik tarikiyle isnad etmiştir. Ancak bu rivayet Enes'ten değil İbn Abbas tarikiyle tahrîc edilmiştir. Nitekim Süyûtî'nin kendisi de *ed-Dürer*'de bu durumu ifade etmiştir. Bir başka mesele ise Deylemî bu rivayetin "*Hükmünü gerçekleştiren akıllarını geri iade eder, onlar da pişmanlık duyarlar*" kısmını Hz. Ali'den muallak olarak aktarmıştır. Münâvî ile ilgili ise Gumârî, Münâvî'nin: "Senedde bulunan Saîd b. Semmâk b. Harb'ın metrûk ve yalancıdır." İfadesinin yanlış olduğunu ve onun metrûk kabul edilmesine rağmen yalancı olmadığına işaret etmiştir. Bu rivayetin başka tariklerinde âlimler tarafından tenkit edilen kezzâb râvi Lâhik b. el-Hüseyn'dir, Saîd b. Semmâk değildir. Münâvî'nin: "Hadisi kitaptan çıkarmak daha uygun olur." sözleri, Süyûtî'nin kezzâb râvilerin tek başına rivayet ettikleri rivayetleri kitabıma almayacağım şartına dayanmaktadır. Ancak bu hadis, Hz. Ali ve İbn Ömer aracılığıyla iki farklı tarikten merfû olarak gelmektedir. Hz. Ali tarikin Deylemî tarafından nakledildiğini ifade etmiştik. İbn Ömer rivayetini ise Kudâî *Müsnedü's-Şihâb*'ında Muhammed b. Muhammed b. Saîd el-Mueddib tarikiyle rivayet etmiştir.⁷⁰⁰ Ancak Zehebî Saîd el-Mueddib hakkında lâ a'rifu⁷⁰¹ ve münker hadis rivayet eder demiştir. Gumârî, Zehebî herhangi bir delil veya geçerli bir sebep olmadan bir eleştiri yaptığını ifade etmiştir. Münâvî, "Zehebî rivayetin münker olduğu söylemiştir." ifadesini İbn Abbas'tan gelen hadis hakkında söylediğini ifade etmiştir. Ancak Zehebî Saîd b. Semmâk'ın tercemesinde bu ifadeyi İbn Ömer tariki için kullanmıştır. Dolayısıyla, Zehebî'nin İbn Ömer tariki için münker demesi, İbn Abbas rivayetinin de aynı durumda olduğu anlamına gelmez. Münâvî, "Deylemî'nin bu rivayeti Enes ve Ali'den aktardığını *Firdevs*'in nüshalarında gördüm." demesi de bir hatadır. Çünkü Deylemî, *Firdevs* 'te bu rivayeti Abdullah b. Ömer'den aktarmış ve oğlu da bunu, İbn Abbas'tan gelen bir isnadla vermiştir.⁷⁰² Dolayısıyla ne *Firdevs* 'te ne de *Müsned* 'de Enes'e dair herhangi

⁶⁹⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/345.

⁷⁰⁰ Kudâî, *eş-Şihâb*, 2/301.

⁷⁰¹ Bir hadis hakkında ehliyetli bir hadis âliminin böyle bir ifade kullandıktan sonra bu ifade tenkit ve muhalefet görmezse o rivayetin mevzû olduğu anlaşılır bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 171.

⁷⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *Zehru'l-Firdevs*, 1/587.

bir atıf bulunmamaktadır.⁷⁰³ Gumârî kesin bir sıhhat hükmünden bahsetmese de aktardıklarından hareketle rivayetin diğer tariklerini de aktarmasıyla makbul hükmü verdiği kanaat edilmiştir. Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.⁷⁰⁴

Görüldüğü gibi Gumârî, Münâvî'yi seneddeki bir râvi hakkında yanlış bir hüküm verdiğini ifade ederek tenkit etmiştir.

2- "إِذَا دَبَجَ أَحَدُكُمْ فَلْيُجْهْزْ". (هـ. عد. هب) عن ابن عمر

"Biriniz bir hayvan keserse, kesmede acele etsin."

Süyûtî bu hadisi İbn Mâce,⁷⁰⁵ İbn Adî⁷⁰⁶ ve Beyhakî'nin⁷⁰⁷ Hz. Ömer aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve hasen rumuzuna yer vermiştir.⁷⁰⁸

Münâvî, senedde yer alan İbn Lehîa ve Kurre el-Muâfirî hakkında Ahmed b. Hanbel'in münkerü'l-hadîs dediğini belirtmiş⁷⁰⁹ ve buna rağmen Süyûtî'nin niçin hasen hükmü verdiğini anlamadığını ifade etmiştir.⁷¹⁰ Nitekim Münâvî, Süyûtî ile aynı görüşte olmadığını ifade etmiştir.⁷¹¹ Münâvî'nin aktardıklarından rivayete zayıf hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî, Müslim b. Haccâc'ın Kurre'den *Sahih*'inde hadis rivayet ettiğini belirtmiş ve birçok âlim tarafından sika olarak değerlendirildiğini dile getirmiştir. İbn Lehîa'nın da bu hadiste iki tariki vardır: Birincisi, Kurre b. Hayvîle> Zührî> Sâlim> Babasından gelen rivayettir. İkincisi ise, Yezîd b. Ebî Habîb> Sâlim> ve onun babasından gelen rivayettir. Her iki tarikte İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunmaktadır. Dolayısıyla hadiste tek sorunlu râvi İbn Lehîa kalmaktadır. Çoğu hadis âlimi, özellikle de müellifin kendisi, onun hasenü'l-hadîs olduğunu düşünmektedir. Gumârî hadisin şâhidleri olduğunu söyleyerek sıhhat yönünden desteklendiğini belirtmiştir.⁷¹²

⁷⁰³ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/275-278.

⁷⁰⁴ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 47.

⁷⁰⁵ İbn Mâce, "Zebâih", 3.

⁷⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/244.

⁷⁰⁷ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 7/483.

⁷⁰⁸ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 43.

⁷⁰⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-İmâm Ahmed- er-Ricâl*, thk. Hâlid er-Ribât, Seyyid 'İzzet 'İyd (Mısır: Dâru'l-Felâh, 1430/2009), 18/490.

⁷¹⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/446.

⁷¹¹ Münâvî, *et-Teyisr*, 1/96.

⁷¹² Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/323.

Gumârî'nin aktardıklarından hadise makbul hükmü verdiği kanaatindeyiz. Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.⁷¹³

Görüldüğü üzere Münâvî, hadisin senedinde bulunan iki râvi için bir değerlendirme de bulunmuş ve âlimlerin görüşlerine yer vererek Kurre el-Muâfirî'nin münkerü'l-hadîs olduğunu söylemiştir. Gumârî ise hadisin senedindeki Kurre'nin⁷¹⁴ Müslim'in râvisi olmakla birlikte sika kabul edildiğini, İbn Lehîa'nın ise hasenü'l-hadîs olduğunu belirterek, Münâvî'nin söz konusu râviler hakkında yanlış hüküm verdiğini ifade etmiş ve bu konu üzerinden kendisini tenkit etmiştir.

3- "إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْرُكْ كَمَا يَبْرُكُ الْبَعِيرُ وَلْيَضَعْ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكُوبَتِهِ". (د. ن) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

"Biriniz secde ettiği zaman devenin çöktüğü gibi yere çökmesin, ellerini dizlerinden önce yere koysun."

Süyûtî, Ebû Dâvûd⁷¹⁵ ve Nesâî'nin⁷¹⁶ Ebû Hüreyre aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁷¹⁷

Münâvî'ye göre her ne kadar Süyûtî hadise sahih hükmü vermiş olsa da durum onun dediği gibi değildir.⁷¹⁸ Çünkü Süyûtî, bazı kimselerin "سندہ جيد" sözünden etkilenerek hadisin sahih olduğuna işaret etmiştir ancak İbn Kayyim'ın (ö. 751/1350): "Bu hadiste bazı râvilerden kaynaklanan bir vehim vardır ve hadisin başı, sonuyla çelişmektedir. Şayet kişi, dizlerinden önce ellerini yere koyarsa devenin çöküşü gibi çökmüş olur; zira deve ilk önce dizlerini (ön bacaklarını) yere koyar. Devenin dizlerinin ön bacaklarında değil, arka bacaklarında olduğunu iddia etmek dilde ve örfte anlaşılır bir şey değildir. Ayrıca hadis Yahyâ b. Seleme b. Küheyl sebebiyle illetlidir ve onun rivayetiyle delil getirilmez." sözünden haberdar olmamış gibidir. Nesaî, Yahyâ isimli râviyi metrûk , İbn Hibbân ise münker olarak değerlendirmiştir. Buhârî, Tirmizî ve Dârekutnî de hadisi Muhammed b. Abdullah b. Hasan ve başka râviler sebebiyle

⁷¹³ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 70.

⁷¹⁴ Müslim, "Müsâkât", 1591.

⁷¹⁵ Ebû Dâvûd, "Salât", 140.

⁷¹⁶ Nesâî, "Tatbîk", 38.

⁷¹⁷ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, 47.

⁷¹⁸ Münâvî, *et-Teyisîr*, 1/104.

illetli saymışlardır.⁷¹⁹ Münâvî'nin aktardıklarından hadise zayıf hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî'ye göre ise hadis Süyûtî'nin dediği gibi sahihtir. Gumârî, bir râvide vehm olması, hadisin zayıf olduğu anlamına gelmeyeceğini zira sahih hadis kitaplarında birçok rivayette, bazı râvilerin vehm içerisinde olduğunu ancak kimsenin o hatalı rivayetlerden herhangi birini zayıf olarak değerlendirmedeğini ifade etmiştir. Bu hadislerin genellikle kendisinde bulunan vehmden dolayı sahih ama şâz olarak nitelendirildiğini belirten Gumârî, bu minvaldeki hatalardan beri olanların da en sahih hadisler olduğunu belirtmiştir. Gumârî, ayrıca Münâvî'nin aktardığı rivayetin senesinde vehm sahibi râvilerin olduğu iddiası, kesin bir durum değildir. Çünkü çoğu zaman galibi zanla vehmin maklûb⁷²⁰ türünde olduğu düşünülmektedir; bu tür örnekler de sahih kitaplarda mevcuttur. “Sağ eli, sol elinin harcamalarını bilmeyecek kadar” ifadesini, bazı râvilerin hatalı bir şekilde aktarması gibi örnekler mevcuttur. Münâvî, Yahyâ b. Seleme b. Küheyl isimli bir râvi hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Ancak Gumârî, bu değerlendirmenin batıl olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Yahyâ b. Seleme ne Ebû Dâvûd ve Nesâî’de ne de diğer tariklerde bulunmaktadır. Ebû Dâvûd bu hadisi Saîd b. Mansûr> Abdülazîz b. Muhammed> Muhammed b. Abdullâh b. Hasan> Ebi’z-Zinâd> el-A’reç> Ebû Hüreyre tarikiyle aktarırken, Nesâî ise Hârûn b. Muhammed b. Bekâr b. Bilâl> Mervân b. Muhammed> Abdülazîz b. Muhammed> Muhammed b. Abdullâh b. Hasan> Ebi’z-Zinâd> el-A’reç> Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet etmiştir.

Münâvî, Buhârî, Tirmizî ve Dârekutnî’nin Muhammed b. Abdullâh b. Hasan ve diğer râviler hakkındaki görüşlerini aktarmıştır. Gumârî, Buhârî’nin sözü şu şekildedir: “Muhammed b. Abdullâh b. Hasan’ın Ebi’z-Zinâd’dan hadis dinleyip dinlemediğimi bilmiyorum.”⁷²¹ Tirmizî ve Dârekutnî ise bu konuda Buhârî’yi takip etmişlerdir. Dârekutnî ise, Abdülazîz ed-Derâverdî teferrüd ettiğini iddia etmiştir. Gumârî bu değerlendirmelerin yanlış olduğunu belirtmiştir. Çünkü diğer tariklerde geçen Abdullâh b. Nâfi’, Abdülazîz’in mutabîi’dir ayrıca Muhammed b. Abdullâh b.

⁷¹⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/478.

⁷²⁰ Birçok manası olmakla birlikte burada kastedilen. Send ve/veya metindeki kelime veya cümlelerde yer değiştirmeler, takdîm-te’hîrler yapılmış olan hadis bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 180.

⁷²¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/139.

Hasan'ın teferrüd etmediğini ifade etmiştir. Gumârî, Tirmizî'nin bu hadisi Abdullâh b. Sâid el-Makburî ile rivayet ettiğini aktarmış,⁷²² Buhârî'nin *Sahih*'inde ise teferrüd eden râvilerin rivayet ettiği pek çok hadis olduğunu ifade etmiştir. Hadisin başıyla sonundaki çelişkili ifadeyle ilgili Gumârî, akıl ve mantık süzgecinden geçirildiğinde, ed-Derâverdi'nin metne yaptığı eklemelerin çarpıtıldığına dikkat çekmiştir. Nitekim Abdullâh b. Nâfi'nin rivayeti incelendiğinde söz konusu eklemelerin ortaya çıktığını belirterek bu yanlışın ed-Derâverdi'ye ait olduğu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'in, eğer hafızasından hadis anlatırsa hata yapabileceğini; Ebû Hâtim onun için lâ yuhteccu bih⁷²³, Ebû Zür'a'nın ise onun hakkında seyyiü'l-hıfz dediklerini aktaran Gumârî ed-Derâverdi'nin ricâlû's-sahîh⁷²⁴ olmasına rağmen, hafızasının zayıf olduğunu dikkat çekmiştir.⁷²⁵ Gumârî hadisin sıhhatiyle ilgili düşüncesini, tenkitlerine başlamadan önce sahih olarak ifade etmiştir. Elbânî de onunla aynı görüşte olup hadise sahih hükmü vermiştir.⁷²⁶

Gumârî bu hadisin tarikini detaylı bir şekilde incelemiş ve hadisin râvisinin vehm sahibi olmasının hadisin sıhhatine herhangi bir problem teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Hem vehm konusunda hem de hadisin senedinde olmayan bir râvinin değerlendirilmesi üzerine Münâvî'ye tenkitlerde bulunmuştur.

3.9.3. Hadislerin Farklı Tariklerine Dair

Hadisler sıhhat bakımından bir incelemeye tabi tutulduğunda izlenilmesi gereken yöntem, rivayetlere bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmayı gerektirmektedir. Çünkü “Bütünü parçalara indirgemek yanlıştır, ama parçaların bilgisi edinilmeden de bütünün niteliği anlaşılmaz.” Hadis ilminde ise bütünlük son zamanlarda gündeme gelmekle beraber, buna delâlet eden kavramların varlığı, onun en azından zihniyet olarak, klasik eserlerde de var olduğunu göstermektedir.⁷²⁷ Ancak hadisle bağlantılı olarak kullanılan “bütünlük” kavramı genelde belli bir konudaki hadislerin topluca değerlendirilmesi olarak algılanmıştır. Nitekim hadis değerlendirmelerindeki bütüncül

⁷²² Tirmizî, “Salât”, 85.

⁷²³ İtibâr için alınır bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 173.

⁷²⁴ Buhârî'nin veya Buhârî ile Müslim'in sahîh isimli kitaplarında rivayeti bulunan râviler bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 270.

⁷²⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/341-344.

⁷²⁶ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/164.

⁷²⁷ Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış* (İstanbul: İFAV, 2019), 29-31.

bakış, sadece doğru anlamın ortaya konulması için değil, hadislerin sıhhatini tespit etmek için de gereklidir.⁷²⁸ Sonuç olarak bütüncül bakış ile belli bir tasnifi yapılmak istenirse sened ve metinde bütünlük, anlam ve anlamada bütünlük olarak iki başlık altında toplanabilir.⁷²⁹

Bütüncül bir bakışla bir hadise sıhhat bakımından bir hüküm verileceği zaman söz konusu hadisin bütün varyantları incelenir ve konuyla ilgili ortak bir metin oluşturulur. Böylece metnin anlaşılması sağlanır sonra da sağlam ve problemlili senedler tespit edilir ve duruma göre hadise sıhhat bakımından bir hüküm verilir. Münâvî ise hadisleri incelerken hadisin diğer tariklerine yer vermeden, bütüncül bir bakış açısıyla hadisleri incelemeyen hüküm verme ve bazı noktalarda da hadisi incelerken bu hadisin şahidi veya mütâbiî' vardır deyip söz konusu edilen tarıklara yer vermeme gibi hususlarda Gumârî tarafından tenkit edilmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili sekiz örnek vardır. Münâvî'ye yönelik tenkitler birkaç örnekle bu başlık altında işlenecektir.

1- "أَحَبُّ بِيُوتِكُمْ إِلَى اللَّهِ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ مُكْرَمٌ". (هَب) عَنْ عَمْرٍ

"Evlerinizin Allah'a en sevimli olanları, yetimlerin ikram gördüğü evlerdir"

Süyûtî, Beyhakî'nin⁷³⁰ Hz. Ömer (r.a.) aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁷³¹ *Tenvîr*'de Süyûtî'nin zayıf dediğinden bahsedilmiştir.⁷³²

Münâvî'ye göre Beyhakî bu hadisi rivayet ettikten sonra senedde bulunan İbrahim b. İshak Mâlik'in teferrüdünden bahsetmiştir. İbrâhim'in zayıf olduğunu Münzirî de söylerken Zehebî, onu *ed-Duafâ*'da zikretmiştir.⁷³³ Ukaylî'ye göre bu hadisin aslı yoktur. Heysemî ise İshak b. İbrahim'in hata yapan râvilerden olduğunu belirtmiştir. Ancak bu rivayete, İbn Mâce'nin⁷³⁴ rivayet ettiği "Müslümanların en hayırlı evi, içinde yetime iyi davranılan evdir; Müslümanların en kötü evi, içinde

⁷²⁸ Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, 39-40.

⁷²⁹ Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, 42.

⁷³⁰ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 7/472.

⁷³¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 20.

⁷³² San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/397.

⁷³³ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâi*, 1/68.

⁷³⁴ İbn Mâce, "Edeb", 6.

yetime kötü davranılan evdir.” hadisi şahitlik etmektedir.⁷³⁵ Münâvî *Teysîr*’de isnadının çok zayıf olduğunu dile getirmiş,⁷³⁶ *Feyzü’l-kadîr*’de hadisin senedindeki râvinin problemli olduğunu aktarmış son olarak da Heysemî’nin bu hadisin şâhidi vardır sözlerini nakletmiştir. Ancak her ne kadar şâhidi vardır diyerek İbn Mâce’deki rivayete yer verse de *Teysîr*’de Beyhakî tarikinın şiddetli zayıf olduğunu söyleyip hadise zayıf hükmü vermiştir.

Gumârî’nin tespitine göre isnadın çok zayıf olmasının sebebi, senedde İshak b. İbrâhim’in yer almasıdır. Fakat bu hadisin bir başka tariki eserin (خ) harfinde değinileceği üzere Ebû Hüreyre’den rivayet edilmiştir. Hz. Ömer tarikini Ebû Nuaym⁷³⁷ *Hilye*’sinde rivayet etmiş ve İshak b. İbrâhim’in, Mâlik’ten rivayetinde teferrüd ettiğini söylemiştir.⁷³⁸ Gumârî, Beyhakî senedindeki râviden dolayı hadisin zayıf olduğunu söylese de bu hadisin başka bir sahâbîden geldiğini ve mezkûr tarikte İshak b. İbrâhim olmadığı için bu hadisin sıhhatini desteklediğini ifade etmiştir. Gumârî’nin aktardıklarından hadisin sıhhatinin makbul bir seviyede kabul ettiği anlaşılmaktadır. Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.⁷³⁹

Gumârî bu hadisi incelemeye başlarken Münâvî’nin sadece *Teysîr*’de aktardıklarına yer vermiştir. Gumârî’nin Münâvî’yi tenkit etme sebebi ise hadisin diğer tarikine yer vermemesidir. Ancak Münâvî her ne kadar *Teysîr*’de hadisin sıhhatine zayıf hükmü verse de *Feyzü’l-kadîr*’de hadisin Ebû Hüreyre’den gelen diğer tarikine yer vermiştir. Dolayısıyla Gumârî’nin Münâvî’yi hadisin diğer tarikine yer vermemesi yönüyle yaptığı bu tenkitler hatalıdır.

2- "أَحْسِنُوا جَوَارَ نِعَمِ اللَّهِ، لَا تُنْفَرُوا، فَقَلَّمَا زَالَتْ عَنْ قَوْمٍ فَعَادَتْ إِلَيْهِمْ". (ع. عد) عن أنس (هب)

عن عائشة

“Allah’ın nimetlerinin kıymetini bilin, onu elinizden kaçırmayın. Zira bir topluluğun elinden kaçan nimet nadiren geri gelir.”

⁷³⁵ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 1/226.

⁷³⁶ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/40.

⁷³⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-evliyâ*, 6/337.

⁷³⁸ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/211.

⁷³⁹ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’i’s-sağîr*, 26.

Süyûtî, Ebû Ya'lâ⁷⁴⁰ ve İbn Adî'nin⁷⁴¹ Enes b. Malik; Beyhakî'nin⁷⁴² ise Hz. Âişe (r.a.) aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁷⁴³

Münâvî, Enes b. Mâlik tarikini de Beyhaki'nin Osman b. Matar> Sâbit> Enes aracılığı ile naklettiğini belirtmiştir. Beyhaki'ye göre Osman b. Matar zayıf bir râvidir. Zehebî ve Heysemî de aynı kanaattedir. Yanı sıra Beyhaki tarafından Velîd b. Muhammed el-Mûgirî> Zührî> Urve> senediyle Hz. Âişe (r.a.) tariki de rivayet edilmiştir. Bu senedde yer alan el-Mûgirî için Beyhakî zayıf olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, Halid b. İsmâil el-Mahzûmî> Hişâm> babası> Hz. Âişe (r.a.) tarikiyle de rivayet etmiştir ki bu da zayıf bir hadistir.⁷⁴⁴ Münâvî'nin aktardıklarından hadise zayıf hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî ise Hz. Âişe (r.a.) hadisinin İbn Ebû'd-Dünyâ'ya ait *eş-Şükûr* isimli kitapta yer aldığını belirtmiş ve Sâhib b. el-Velîd> Velîd b. Muhammed el-Mûgirî> Zührî> Urve> Hz. Âişe (r.a.) senediyle “Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına girdiğimde yerde bir parça ekmek buldum ve onu sildim. Sonra: Ey Âişe , Allah'ın nimetlerine iyi davran...” lafızlarıyla rivayet edildiğini tespit etmiştir. Hâkim et-Tirmizî ise *Nevâdirü'l-Usûl*'de bu hadisi Ali b. Hucr> el-Mûgirî tarikiyle rivayet etmiştir. Bu olay, İbn Mübarek (ö. 181/797) tarafından *ez-Zühhd* kitabında da aktarılmıştır. Onun sened ve metni şu şekildedir: Bakiye b. Velîd> Ebu Seleme el-Humsî> Yahyâ b. Câbir tarikiyle Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini haber verdi: “İsrailoğullarından bir kadın, çocuğunu bir parça ekmekle kurtardı ve onu bir delik içine koydu. Sonra Allah, açlık üzerine onu yönlendirdi, o da ekmeği yedi.” Daha sonra İbn Mübarek, bu hadisi Ebu Derdâ'dan “Allah'ın nimetlerine iyi davranın, onlara kötü davranmayın ve onları kaçırmayın...” lafzıyla mevkuf olarak rivayet etmiştir.⁷⁴⁵ Gumârî her ne kadar hadisin zayıf olmayan râvilerden de rivayet edildiğini göstermiş olsa da sıhhat olarak kesin bir ifadesi yoktur. Ancak hadisin diğer tariklerine yer vermesi, sıhhatle ilgili kanaatinin makbul olduğu anlaşılmaktadır. Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 6/131.

⁷⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/278.

⁷⁴² Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/228.

⁷⁴³ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 22

⁷⁴⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/249.

⁷⁴⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/228.

⁷⁴⁶ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 30.

Münâvî'nin hadisin senedindeki zayıf bir râviden dolayı hadise zayıf hükmü vermesi, Gumârî tarafından tenkit konusu edilmiştir. Çünkü Gumârî, rivayetin diğer tariklerini göstermiş ve söz konusu olan zayıf râvinin o senedlerde olmadığını tespit etmiştir. Böylece Gumârî, Münâvî'yi hadisin diğer tariklerine yer vermemesi üzerinden tenkit etmiştir.

3- "إِذَا خَافَ اللَّهُ الْعَبْدُ أَخَافَ اللَّهُ مِنْهُ كُلَّ شَيْءٍ، وَإِذَا لَمْ يَخَفِ الْعَبْدُ اللَّهَ خَوَّفَهُ اللَّهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ". (عق)

عن أبي هريرة

“Kul Allah’tan korkarsa, Allah her şeyi ondan korkutur, Kul Allah’tan korkmazsa Allah da onu her şeyden korkutur.”

Süyûtî, Ukaylî'nin⁷⁴⁷ Ebû Hüreyre aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁷⁴⁸

Münâvî'nin tespitlerine göre İbnü'l-Cevzî, “Bu hadis sahih değildir. Senedinde bulunan Ebû Zur’â Amr b. Ziyad yalancıdır ve hadisleri uydurmadır” İbn Adî, Ebû Zür’a, hadisleri çalarak, uydurma hadisler anlatır ve Dârekutnî ise o hadis uydurur”⁷⁴⁹ şeklinde görüş nakletmişlerdir.⁷⁵⁰ Münâvî'nin aktardıklarından hadise mevzû hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî'ye göre bu rivayet, Vâsile b. el-Eska', Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'den “Kim Allah’tan korkarsa” ifadeleriyle meşhur bir lafızla nakledilmiştir. Ancak, müellif bunu kendi bölümünde zikretmemiştir; bunun yerine “Kim Allah’tan sakınırsa” şeklinde başka bir rivayeti belirtmiştir. Ben, onun senedlerini *Müstahrec* isimli kitabım da zikrettim. Ayrıca, bu hadisin şahitleriyle birlikte kaynaklarını, *Sehâvî el-Makâsıdü'l-hasene*'de⁷⁵¹ belirttiği halde, o, benim bahsettiğim tarikleri zikretmemiştir.⁷⁵² Gumârî'nin aktardıklarından ilk bakışta hadisin şâhidi olduğunu ve Münâvî'nin bu hadisin şâhidlerini tespit etmediği için de hadise mevzû hükmü verdiğini dolayısıyla Gumârî tarafından hadisin diğer tariklerini getirmediği

⁷⁴⁷ Ukaylî, *ed-Duâfâ*, 3/274.

⁷⁴⁸ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 41.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, 2/334.

⁷⁵⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/428.

⁷⁵¹ Sehâvî, *el-Makâsıd*, 645.

⁷⁵² Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/309.

gerekçesiyle tenkit edildiği izlenimi gözlemlenmektedir. İlk okuma sonucu Gumârî'nin sıhhat bakımından bu hadis için olumlu ifadeler yer verdiği görülse de detaylı bir inceleme yapıldığında Gumârî'nin *el-Muğîr* isimli eserinde bu rivayet hakkında “cumhurun dediği gibi bu hadis batıldır.”⁷⁵³ şeklinde olumsuz görüş serdettiği tespit edilmiştir. Gumârî'nin sıhhat ve tenkit bakımından bu hadiste hata yaptığı bir gerçektir. Çünkü hadisin şâhidleri vardır demesine rağmen kendisi de hadise batıl hükmü vermiştir. Ayrıca Süyûtî'ye yaptığı itiraz da doğru değildir. Çünkü Süyûtî bu hadisi “Allah'tan sakınma” lafzıyla değil “Allah'tan korkarsa” lafzıyla rivayet etmiştir. Süyûtî sadece hadisin başında “من” edatı yerine “إِذَا” edatını kullanmıştır. Nitekim bu durum hadisin mana itibarıyla aynı olmadığına dair bir delil de değildir. Sonuç olarak Gumârî'nin bu konuda Süyûtî'yi tenkit etmesi de anlaşılabilecek bir durum değildir. Çünkü aynı sebepten dolayı Münâvî, Gumârî tarafından “Süyûtî'nin usûlünü bilmiyor, Süyûtî'nin usûlü hadisleri alfabetik olarak sıralamak ve ona göre kaynak göstermektir.” şeklinde ithamlara maruz kalıp tenkit edilmiştir. Gumârî'nin bu noktada kendisiyle çeliştiği düştüğü söylenebilir. Tenkit konusu Gumârî'nin tutumundan dolayı net olmadığı gibi aynı durum sıhhat bakımından da geçerlidir. Nitekim Gumârî'nin hadisin sıhhatiyle ilgili görüşü kendi içinde yaşadığı çelişkilerden dolayı tespit edilememiştir. Bu noktada şu soru akla gelebilir. Gumârî *Müdâvî* isimli eserini *el-Muğîr*'den sonra yazmıştır. Dolayısıyla hadisin şâhidi olduğunu sonradan tespit etmiştir denilebilir. Ancak bu aşamada da Gumârî'nin daha önceki hükmüne yer verip “Hadisle ilgili yeni tarikler tespit edilmesiyle hadisin hükmü değişmiştir.” gibi bir açıklama yapması gerekirdi. Sonuç olarak Gumârî'nin fikrî takip yapmadığı gerekçesiyle tenkit edilmesi gerekir. Buna karşılık Elbânî ise rivayete mevzû hükmü vermiştir.⁷⁵⁴

3.10. İstılahlarla İlgili Tenkitler

Hadis ilmi uzun zaman içerisinde kendi içinde hadislerin tespit edilmesinde birçok usûl ve metot geliştirmiştir. Muhaddislerin rivayetin keyfiyetini incelemesi neticesinde ortaya hadis öğrenim ve öğretim metotları ve rivayet lafızları çıkmıştır. Söz konusu rivayet olunca onu ifade eden râviye yöneltte cerh ta'dîl ilminin altında

⁷⁵³ Gumârî, *el-Muğîr*, 79 (No.41).

⁷⁵⁴ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 67.

râvinin kimliği, tabakaları, adalet ve zabt gibi vasıfları ve nihayetinde güvenilen veya güvenilmeyen râviler gibi genel bir taksim yapılmıştır. Yine hadisler kaynağı yani söyleyeni açısından incelenmiş ve kudsî, merfû, mevkûf veya maktû mu olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Rivayet edilen hadisler, râvi sayısı açısından mütevâtir ya da ahâd gibi genel bir ayrıma tabi tutulmuş netice olarak da hadisin sıhhat bakımından sahih, hasen, zayıf veya mevzû mu olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Uzun bir dönemi kapsayan hadis usûlü ilminin teşekkül sürecinde âlimlerin meselelere bakış açıları değişmiştir. Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı ile başlayan mütekaddimîn dönemi Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'siyle son bulmuş, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlmâ*'sıyla başlayan müteahhirîn dönemi İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime*'si ile zirveye çıkmıştır. Bu iki dönem etrafında gelişim gösteren hadis ıstılahları, farklı tanımlar yapılsa da büyük ölçüde İbn Hacer ile günümüzdeki şeklini almıştır. Gumârî de bazı hadislerde ıstılahlar üzerinden Münâvî'ye tenkitler yöneltmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili dördü sahih, üçü şâhid, iki mürsel, mütevâtir ve münkâtı' ve bir tane de ricâlün sahîh, müttefekun aleyh ve mu'dal kavramları olmak üzere toplam on altı örnek bulunmaktadır. Konu hakkında Münâvî'ye yönelik tenkitler bu başlık altında işlenecektir.

3.10.1. Şâhid

Hadisler bir bütün olarak incelendiğinde ilk olarak tarikleri tespit edilir. Elde edilen tarikler sıhhat bakımından hadisin hangi konumda olduğunu ortaya koyar. Hadisin senedleri tespit edildikten sonra bütün varyantlar incelenir ve meselenin tam anlaşılması için ortak bir metin oluşturulur. Bazen bir hadisin senedi incelendiğinde hadisin sıhhatini etkileyecek bir problemle karşılaşılabilir. Bu gibi durumlarda yukarıda ifade ettiğimiz gibi hadisin diğer tarikleri incelenir ve söz konusu problem giderilmemeye çalışılır. Yapılan bu araştırma faaliyetine i'tibar⁷⁵⁵ elde edilen tarıklara mütâbi⁷⁵⁶ veya şâhid⁷⁵⁷ denir. İki ayrı hadis aynı sahâbîden rivayet edilmişse ikinci rivayet, destekleyici rivayet (mütâbi') olarak adlandırılmaktadır. Hadis başka sahâbî

⁷⁵⁵ Hadisin aynısının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmak, hadisin başka senedini araştırmak. Bu araştırma işi daha ziyade, zaîf bir hadisi, benzerini bularak kuvvetlendirmek maksadıyla yapılır bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 153.

⁷⁵⁶ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 245.

⁷⁵⁷ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 313.

tarafından aynı lafız ve mânâ ile ya da aynı mânâ ile rivayet edilmişse bu ikinci rivayete de şâhid denilmektedir.⁷⁵⁸ Ancak bu iki kavramın kullanımında âlimler arasında ittifak sağlanabilmiş değildir.⁷⁵⁹ Nitekim bu iki terim hakkında muhaddisler arasında farklı tanımlar yapılmıştır.⁷⁶⁰

İstilahlarla ilgili tenkitler başlığı altında inceleyeceğimiz ilk kavram ise şâhiddir. Literatürde de görüldüğü gibi şâhid kavramı üzerinde tam anlamıyla bir ittifak sağlanabilmiş değildir. Münâvî'nin bazı hadisleri incelerken getirdiği şâhid örnekleri, Gumârî'nin istilahlarla ilgili itiraz ettiği noktalardan biridir. Hangi hadisin mütâbî hangisinin şâhid olduğu konusunda bir ittifak sağlanamadığı için, Gumârî'nin yönelttiği tenkitler de bu karışıklıktan nasibini almıştır. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili üç örnek bulunmaktadır.

1- "انتوا المساجد حسرا ومعصبين فإن العمائم تيجان المسلمين". (عد) عن علي

"Mescitlere başı açık olarak da sarıklı olarak da gelin, ama sarıklı olmak müminlerin alametlerindendir."

Süyûtî, İbn Adî'nin⁷⁶¹ Hz. Ali aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁷⁶²

Münâvî'ye göre İbn Adî'nin senedi Meysere b. Ubeyd> el-Hakem b. Uteybe> İbn Ebî Leylâ> Ali şeklindedir. Râvilerden Meysere b. Ubeyd hakkında Irâkî, metrûk demiştir. Süyûtî'nin de zayıf rumuz vermesinin sebebi budur. Münâvî, her ne kadar senedde zayıf râvi olsa da İbn Asâkir'in⁷⁶³ "انتوا المساجد حسرا ومقنعين فإن ذلك من سيماء المسلمين"

⁷⁵⁸ Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, 255-259.

⁷⁵⁹ İ'tibar sonucu bulunan hadis lafız bakımından mütâbâ ile aynı ise buna mütâbaat, mâna bakımından ona benziyorsa şâhid deneceği görüşünde olanlar bulunduğu gibi bunun tam aksi görüşü savunanlar da vardır. İbn Hacer el-Askalânî ise hadis aynı sahâbîden rivayet ediliyorsa bunun mütâbaat, farklı sahâbîden geliyorsa şâhid olduğunu belirtir bk. Salahattin Polat, "Mütâbaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Ekim 2024).

⁷⁶⁰ 1. İ'tibar neticesinde bulunan rivayetin lafzı ferd veya garîb hadisin aynı ise ona mütâbî, lafızları farklı olmakla birlikte anlam bakımından benzer ise şâhid adı verilir. 2. Şâhid ve mütâbî eş anlamlıdır ve birbirlerinin yerine kullanılabilir. 3. Her iki rivayet aynı sahâbîden geliyorsa buna mütâbî, farklı sahâbîlerden geliyorsa şâhid denir. 4. İ'tibar sonucu bulunan hadis, teferrüd eden râvinin akranı bir râvi tarafından aynı hocadan naklediliyorsa mütâbî, senedin kaynağına daha yakın bir hocadan naklediliyorsa şâhid adını alır bk. Salahattin Polat, "Şâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Ekim 2024).

⁷⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/164.

⁷⁶² Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 9.

⁷⁶³ İbn Asâkir, *Târîh*, 36/265.

lafzıyla naklettiği rivayetin i'tibar bakımından bu rivayete şâhid olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁴ Ayrıca *et-Teysîr* isimli eserinde rivayetin isnadı zayıf demiştir.⁷⁶⁵

Gumârî'ye göre İbn Asâkir'in rivayetinin bu hadise şâhid olabilmesi için farlı bir tarikle rivayet edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Meysere b. Ubeyd hakkında yapılan metrûk ifadesini de eleştiren Gumârî, senedde Meysere b. Ubeyd diye bir râvinin olmadığını tespit etmiştir.⁷⁶⁶ Biz bu hadiste Gumârî'nin kesin bir sıhhat görüşünü tespit edemedik. Elbânî ise mevzû demiştir.⁷⁶⁷

İbn Adî'de yer alan tariki incelediğimizde senedde Meysere b. Ubeyd denilen râvinin Mübeşşir b. Ubeyd olduğunu tespit ettik. İbn Adî tariki ise el-Hasen b. Süfyan> Hümejd b. Kuteybe> Ebû Eyyûb ed-Dımaşkî> Bakiyye> Mübeşşir b. Ubeyd> el-Hakem b. Uteybe> Abdurrahman b. Ebî Leylâ> Ali b. Ebî Tâlib şeklindedir. İbn Asâkir'in senedi ise Abdülaziz b. İshak el-Askalânî>Süleyman b. Abdurrahmân> Ali b. İbrâhim b. el-Heysem el-Beldî> Abdülaziz b. İshak el-Askalânî> Süleyman b. Abdurrahmân> Muhammed b. Şuayb> Mübeşşir b. Ubeyd> el-Hakem> Yahyâ b. el-Cezzâr>Ali b. Ebî Tâlib şeklindedir.

Şâhid kavramının kullanımının ihtilaflı olduğundan bahsetmiştik. Şâhid kavramını yukarıda ifade ettiğimiz birinci görüşü savunanlar gibi anlarsak Münâvî'nin bu rivayetin şahidi vardır deyip İbn Asâkir'in senedini işaret etmesi hatalı değildir. Çünkü iki rivayetin de metinlerinde lafız farklılıkları olsa da mana itibariyle birbirine yakındır. Aynı zamanda İbn Adî'deki tarikte Hz. Ali'den rivayeti nakleden Abdurrahman b. Ebî Leylâ iken İbn Asâkir'de ise Yahyâ b. el-Cezzâr'dır. "Her iki rivayet aynı sahâbîden geliyorsa buna mütâbî", farklı sahâbîlerden geliyorsa şâhid denir" diyenlerin görüşünü esas alırsak da Gumârî'nin Münâvî'ye yaptığı tenkit doğrudur. Çünkü her iki tarikte Hz. Ali'den gelmiştir. Gumârî'nin esas aldığı görüş, cumhurun görüşü kabul edilirse Münâvî'nin kullandığı şâhid kavramının tenkit edilmesi doğru olacaktır.

2- "ابتغوا الرفعة عند الله، تحلم عن جهل عليك وتعطى من حرمك". (عد) عن ابن عمر

⁷⁶⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/89.

⁷⁶⁵ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/13.

⁷⁶⁶ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/111.

⁷⁶⁷ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 6.

“Cahillik edene öfkelenmemek, mahrum edene vermek suretiyle Allah katında yüksek dereceler isteyin.”

Süyûtî, bu rivayeti İbn Adî'nin⁷⁶⁸ İbn Ömer aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁷⁶⁹ Her ne kadar kullandığımız kaynakta rumuz olmasa da San'ânî, Süyûtî'nin zayıf hükmü verdiğiinden bahsetmektedir.⁷⁷⁰

Münâvî, el-Vâzi b. Nâfi'nin metrûk bir râvi olduğundan bu hadisin sıhhatine zayıf hükmü vermiştir.⁷⁷¹ Gumârî ise İbn Adî bu hadisi, el-Vâzi b. Salim> İbn Ömer tarikiyle rivayet ettiğini söylemiştir. Ayrıca Ebû Nuaym'ın ise el-Vâzi> Ebî Seleme> Ebî Eyyûb tarikiyle ve “ابْتَعُوا الرِّفْعَةَ عِنْدَ اللَّهِ، قُلْنَا: وَمَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: تَحْلُمُ عَنْ جَهْلٍ عَلَيْكَ، وَتَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ” lafızlarıyla rivayet ettiğini tespit etmiştir.⁷⁷² Dolayısıyla hadisin birçok şahidi olduğunu, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın⁷⁷³ Abdülmelik b. el-Hasen> Abdullâh b. Ebî Süfyân> Ebîhi> Ebû Hüreyre tarikiyle ve “ابْتَعُوا الرِّفْعَةَ عِنْدَ اللَّهِ قَالُوا: وَمَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: “تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ وَتَحْلُمُ عَنْ جَهْلٍ عَلَيْكَ” lafızlarıyla naklettiği rivayetin de hadisin şahidi olduğunu dile getirmiştir.⁷⁷⁴

Gumârî'nin tenkitini incelediğimizde kendi içinde tutarlı olduğunu tespit ettik. Çünkü hadisin şahidi olarak zikrettiği İbn Ebü'd-Dünyâ rivayeti hem metin bütünlüğü olması hem de hadisin sahâbî râvisinin farklı olması açısından Gumârî'nin şâhid hadis kullanımının kendi içinde bütünlük sağladığını göstermektedir. Münâvî'nin söz konusu ettiği metrûk râvi olan el-Vâzi b. Nâfi'nin de şâhid hadisin tarikinde olmaması Gumârî'nin tenkitinin haklı olduğunu göstermektedir. Yaptığımız incelemelerde her ne kadar Gumârî dile getirmese de Münâvî'nin bir diğer hatasının da hadisin senedindeki el-Vâzi b. Sâlim'i, el-Vâzi b. Nâfi olarak yanlış değerlendirdiğini gördük. Bununla birlikte Gumârî'nin sıhhat görüşü kesin olarak dile getirilmese de zayıf bir hadisin şahidi olduğunu söylemesi ve tespit ettiği örneklerle de hadise verdiği hükmün zayıfın üstünde

⁷⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/388.

⁷⁶⁹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 9.

⁷⁷⁰ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/253.

⁷⁷¹ Münâvî, *et-Teyisr*, 1/15; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/98.

⁷⁷² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Târih-i İsfahân*, 1/195.

⁷⁷³ Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Hilm*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiye, 1413/1992), 1/20.

⁷⁷⁴ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/118-119.

en azından hasen olması gerektiğini ihsas etmiştir. Ancak kesin bir sıhhat kavramı kullanılmadığı için hadise her iki kavramı da içeren makbul hükmü vermiştir demenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Gumârî aynı zamanda ortak bir tenkit unsuru olarak Münâvî'yi hadise verdiği zayıf hükmünden dolayı sıhhat bakımından da tenkit etmiştir. Elbânî ise hadisin zayıf olduğunu düşünmektedir.⁷⁷⁵

3.10.2. Mürsel Hadis

Genelde hadisler sıhhat bakımından sahih, hasen, zayıf ve mevzû gibi dört başlık altında incelenir. Hadisin senedindeki kopukluk veya râvideki kusur sebebiyle bir hadisin zayıf olma durumu söz konusudur. Her bir kavramın kendi içinde çeşitleri olduğu gibi zayıf hadisinde senedle ilgili muallak, münkatı, mu'dal, mürsel, müdelles; râvi ile ilgili muallel, muzdarip, münker, şâz, maktûb, müdrec, musahhaf ve muharref gibi çeşitleri vardır. Mürsel hadisin ilk anlamı ise tâbiîn neslinden birinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği hadis şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁷⁶ Ancak ilk üç asırda mürsel, isnadında kopukluk bulunan hadis anlamında kullanılmıştır.⁷⁷⁷ Sahâbenin doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) değil başka bir sahâbîden duyduğu, ancak Resûlullah'tan işitmiş gibi naklettiği hadise sahâbe mürseli, bir râvinin, çağdaşı olmakla beraber görüştüğü bilinmeyen bir kişiden yaptığı rivayete ise el-mürselü'l-hafî denilmiştir.⁷⁷⁸ Bazı tariflerde görülen “isnadında sahâbî râvisi düşen hadis” şeklinde yapılan tanımlar ise tam anlamıyla kapsayıcı değildir. Çünkü tâbiîn neslinden bir râvi, yine kendi döneminden bir başka tâbiîn'i atlayarak da hadisi rivayet etmiş olabilir. Gumârî'nin Münâvî'yi eleştirdiği ıstılahlarla ilgili noktalardan biri de mürsel hadis meselesidir. Münâvî bazı hadislerin senedleri muttasıl olmasına rağmen sahâbî râvisi yoktur diyerek hadisin senedine mürsel deyip zayıf hükmü vermiştir. Gumârî ise bu hadislerin senedlerini göstermiş ve hadislerin muttasıl olup mürsel olmadığını tespit etmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili iki örnek bulunmaktadır.

⁷⁷⁵ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 7.

⁷⁷⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 228.

⁷⁷⁷ Hadis âlimleri arasında mürsel'in kopukluk olarak tanımlanması Hâkim en-Nisâbü'rî'den sonra yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bugünkü kullanım ise daha çok İbnü's-Salâh sonrasına aittir ve bu anlayış mürseli zayıf hadis çeşitleri arasında saymaktadır bk. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2017), 190.

⁷⁷⁸ Polat, “Mürsel”.

1- "أبغض الحلال إلى الله الطلاق". (د. هـ. ك) عن ابن عمر

"Helallerin Allah Teâlâ'ya en sevimsizi boşanmadır"

Süyûtî bu hadisi Ebû Dâvûd,⁷⁷⁹ Beyhakî⁷⁸⁰ ve Hâkim'in⁷⁸¹ İbn Ömer aracılığıyla naklettiklerini belirtmiş ve sahih hükmü vermiştir.⁷⁸²

Münâvî'ye göre Beyhakî, sahâbi râvi, İbn Ömer olmaksızın mürsel bir tarikla rivayet etmiş, Dârekutnî ve Ebû Hâtim de hadis hakkında mürsel hükmü vermiştir.⁷⁸³ Münâvî, İbnü'l-Cevzî'nin Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin senedlerindeki Ubeydullah el-Vassâfi'nin zayıf olduğuna işaret ettiğini, Yahyâ b. Maîn'in leyse bi-şey, Nesâî'nin ise metrûkü'l-hadîs dediğini aktarmıştır.⁷⁸⁴ Elde edilen bilgiler ışığında Münâvî, Süyûtî'nin vermiş olduğu sıhhat hükmünün yanlış olduğuna temas etmiştir.⁷⁸⁵ Münâvî'nin aktardığı bilgilerden hadise zayıf hükmü verdiği de anlaşılmaktadır.

Gumârî ise herhangi bir karine olmaksızın mevsûl bir rivayete mürsel demenin adil olmayacağı görüşündedir. Nitekim, Münâvî'nin itirazlarının doğru olmadığını söylemiş ve Hâkim'in verdiği sıhhat hükmüne Zehebî'nin muvafakat etmediğini dile getirmiştir. Gumârî, bazı hafızlar bu hadisin ittisalının problemlili olduğunu söylemiştir ki onların hadis kavaidini ve usûlünü bilmesi gerekir demiştir. Gumârî, mürsel bir rivayetin kabul edilmeyeceğini ancak Ebû Hâtim ve Dârekutnî'nin usûl kaidelerine muhalefet ederek herhangi bir delille dayanmadan zannı galiple bu hadise mürsel hükmü verdiğini belirtmiştir. Gumârî, bir hadisin makbul olabilmesi için hem râvilerinin sika hem de senedinin muttasıl olması gerektiğini tespit etmiştir. Bilindiği gibi râvi kendisine ulaştırılan bir başkasına iletendir. Tercih edilen de bu silsilenin mevsûl (ittisal) ve sahih olması gerektiğidir. Esasında Gumârî, bu hadisin senedinde birkaç problem olmakla birlikte bahse konu problemlerin hadise zarar verecek düzeyde olmadığını aktarmıştır. Münâvî'nin iddialarında tenkit edilmesi gereken pek çok nokta olduğunu söyleyen

⁷⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Talâk", 4.

⁷⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/527.

⁷⁸¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/214.

⁷⁸² Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 10.

⁷⁸³ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelu'l-Vâride fi'l-'Ehâdîsi'n-Nubuvve*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefi, Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî (Dâru Taybe, 1405/1985), 13/225.

⁷⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, 2/149.

⁷⁸⁵ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/105.

Gumârî öncelikle Beyhakî'nin bu hadisi mürsel olarak rivayet ettiği iddiasına karşı çıkmış ve Beyhakî'nin bu hadisi Ebû Dâvud senediyle rivayet ettiğini belirtmiştir Buna göre Beyhakî senedi, Muhammed b. Hâlid> Ma'rûf b. Vâsıl> Muhârib b. Disâr> İbn Ömer şeklindedir ve sened muttasıldır. İkinci tenkit ise Beyhakî'nin "الوصل غير محفوظ" sözleridir ki Gumârî'ye göre Beyhakî'nin böyle bir ifadesi yoktur. Bilakis bu sözü İbn Ebî Şeybe'nin Abdullâh b. Ömer'den mevsûl olarak naklettiği rivayette "ولا أراه حفظه" şeklinde kullandığı görülmektedir. Gumârî'nin bir başka tenkiti ise Münâvî'nin İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlel*'de Ebû Dâvud ve İbn Mâce senedlerini zikretti." iddiasıdır. Halbuki İbnü'l-Cevzî, sadece İbn Mâce'nin senedini zikretmiş, Ebû Dâvud'un senedini ise zikretmemiştir. Çünkü Ubeydullah b. el-Velîd el-Vessâfî İbn Mâce'nin⁷⁸⁶ senedinde yer alırken Ebu Dâvud'un senedinde böyle bir râvi yoktur.⁷⁸⁷ Bu bilgilerle birlikte Gumârî, hadisin sıhhatiyle ilgili kesin bir hüküm söylemese de Münâvî'ye bu hadisin mürsel olmadığını göstermesi ve âlimlerden yaptığı nakillerin farklı rivayetlere ait olduğunu tespit etmesi, hadis hakkında verdiği sıhhat hükmünde Süyûtî ile aynı kanaatte olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca hadisin mürsel olmadığını tespit etmesiyle Münâvî'nin hadise verdiği zayıf hükmü de Gumârî'nin sıhhat konusunda da Münâvî'yi tenkit ettiğini göstermektedir. Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.⁷⁸⁸

Bu hadiste Gumârî mürsel kavramı özelinde Münâvî'yi tenkit etmiştir. Gumârî'nin tenkitlerini değerlendirdiğimizde haklı olduğu görülmektedir. Çünkü Beyhakî'nin senedi mürsel değil muttasıldır. Yine Münâvî'nin, Beyhakî'nin söylemediği bir şeyi söylemiş gibi aktarması da başka bir tenkit konusudur. Konuyu incelediğimizde Münâvî'nin aktardıklarının metinde olmadığını biz de müşahade ettik. Tenkit edilen başka bir konu da Ebu Dâvud'un senedinde olmayan bir râvi üzerinden senede zayıf hükmü verilmesidir ki ilgili senedi incelediğimizde, Gumârî'nin de ifade ettiği üzere söz konusu zayıf râvi Ubeydullah b. el-Velîd el-Vessâfî senedde yer almamaktadır.

2-"أبو سفيان بن الحارث سيد فتيان أهل الجنة". ابن سعد (ك) عن عروة مرسلاً

⁷⁸⁶ İbn Mâce, "Talâk", 1.

⁷⁸⁷ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/123-126.

⁷⁸⁸ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 8.

“Ebu Süfyan b. el-Hâris cennet ehlinin gençlerinin efendisidir.”

Süyûtî, İbn Sa’d⁷⁸⁹ ve Hâkim’in⁷⁹⁰ Hişâm b. Urve aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁷⁹¹ Ancak rumuz olmasa da Süyûtî’nin mürsel ifadesi vardır.

Münâvî, *Teyisr*’de Hâkim’in “Ebû Süfyân b. el-Hâris, cennet ehlinin en hayırlısıdır.”⁷⁹² lafzıyla mevsûl olarak tahrîc ettiğini söylemiştir.⁷⁹³ Ancak *Feyzü’l-kadîr*’de İbn Sa’d’ın, Hâkim’in rivayetine ek olarak “Cennet ehlinin gençlerinin efendisidir.” ifadesiyle rivayet ettiğini aktarmıştır. Münâvî, belki de Urve, bu hadisi iki farklı şekilde dinlemiştir şeklinde bir tahlil yapmaktadır. Ayrıca, Hâkim ve Taberânî, “Ebû Süfyân b. el-Hâris, cennet ehlinin en hayırlısıdır.” şeklinde mevsûl olarak bu hadisi rivayet etmişlerdir. Hâkim, hadisin Müslim’in şartlarına uygun olduğunu söylerken Zehebî de bunu tasdik etmiştir.⁷⁹⁴ Münâvî’nin aktardıklarından hadise sahih hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî ise Münâvî’yi, “Hâkim, bunu mevsul olarak rivayet etti” derken, rivayetin sahâbî râvisini söylemediği veya bu rivayetin Urve yoluyla nakledilen mi yoksa başka bir tarik mi olduğunu belirtmediği için tenkit etmiştir. Çünkü Hâkim’in *Müstedrek*’inde, bu rivayet, Hammâd b. Seleme> Ammar b. Ebî Ammar> İbn Habbe el-Bedri tarikiyle mevsul bir şekilde Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelmektedir. Oysa mürsel olan ise yine Hammâd b. Seleme> Hişâm b. Urve> Babasından gelen rivayettir. Gumârî, Münâvî “İbn Sa’d bunu mezkûr lafızla ve ‘Cennet ehlinin gençlerinin efendisidir.’ lafızla rivayet etti.” şeklindeki ifadesinde de hata yapmıştır. Çünkü İbn Sa’d, bunu iki lafızla değil, yalnızca bir lafızla rivayet etmiştir. Aslında basılı eserde herhangi bir lafız farkı olmadan yer almıştır. İbn Sa’d’ın rivayeti “Ebû Süfyân b. el-Hâris, cennet ehlinin gençlerinin efendisidir” şeklindedir.⁷⁹⁵ Böylece Gumârî, yanlış rivayeti değerlendirdiği için Münâvî’yi tenkit etmiştir. Süyûtî’nin rivayet ettiği hadisin lafızlarından anlaşılan da rivayetin mürsel olduğudur. Çünkü Süyûtî’nin İbn Sa’d ve Hâkim’i kaynak gösterdiği

⁷⁸⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/39.

⁷⁹⁰ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/285.

⁷⁹¹ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 11.

⁷⁹² Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/285.

⁷⁹³ Münâvî, *et-Teyisr*, 1/19.

⁷⁹⁴ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 1/122.

⁷⁹⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/137.

hadis, “*Ebu Süfyan b. el-Hâris cennet ehlinin gençlerinin efendisidir.*” şeklinde ve Hişâm b. Urve kanalıyla mürsel bir tarikla rivayet edilmiştir. Münâvî ise mürsel tariki değerlendirmeyip yanlış rivayeti değerlendirmiştir. Gumârî’nin hadisin senedinin mürsel olduğunu aktarmasıyla hadise verdiği sıhhat hükmünün zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Elbânî de zayıf hükmü vermiştir.⁷⁹⁶

3.10.3. “Ricâlün Sahîhun” Kavramı

Hadis usulü incelendiğinde, bir hadisin sıhhat açısından en genel ifadeyle makbul veya merdud olarak nitelendirildiği görülmektedir. Zaman içerisinde hadis ıstılahlarının gelişmesiyle hadisler sıhhat bakımından mevzû, zayıf, hasen li-gayrihî/li-zâtihî, sahîh li-gayrihî/li-zâtihî gibi daha detaylı kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Rivayetin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispetinin kesinliğini ifade eden sahîh kavramı ise âlimler tarafından detaylı bir şekilde tanımlı yapılmıştır. Farklı dönemlerde yaşayan âlimler sahîh hadiste beş şartın bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bir cümle ile ifade etmek gerekirse adâlet ve zabt sahibi râvilerin kendileri gibi râvilerden muttasıl bir sened’le, şâz ve mualllel olmayan rivayetlerine sahîh hadis denir.⁷⁹⁷ Sahîh hadisin şartlarına bakıldığında sened ve metin odaklı iki temel şart gözlemlenmektedir. Seneddeki râviler hadisin sıhhatini doğrudan etkilemektedir. Nitekim râviler de genel olarak kezzâb, zayıf, sadûk ve sika olarak nitelendirilmektedir. Hadisin senedindeki râvilerle ilgili bir başka kavram da senedde yer alan râvilerin güvenilir olduğunu ifade eden ricâlün sahîhun⁷⁹⁸ kavramıdır. Ancak bir sened için ricâlün sahîhun demek hadisin sahîh olup olmadığına dair kesin bir yargı vermez. Çünkü seneddeki râviler sahîh olsa bile, senedin ittisalinde bir problem veya metninde illet ve şâzlık bulunabilir. Gumârî de ricâlün sahîhun kavramını doğru bir şekilde kullanmadığı gerekçesiyle Münâvî’ye eleştiriler getirmiştir. *Müdâvî*’nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili bir örnek bulunmaktadır.

⁷⁹⁶ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’i’s-sağîr*, 10.

⁷⁹⁷ Mahmûd et-Tahhân, *Teyisîru mustalahi’l-hadis* (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1432/2011), 44; Mehmet Efendioğlu, “Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Ekim 2024).

⁷⁹⁸ Buhârî’nin veya Buhârî ile Müslim’in Sahîh isimli kitaplarında rivayeti bulunan râviler bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 270.

1- "أَتَحِبُّ أَنْ يَلِينَ قَلْبُكَ وَتُذَرِكَ حَاجَتُكَ، أَرْحَمَ الْيَتِيمَ وَامْسَحْ رَأْسَهُ وَأَطْعِمْهُ مِنْ طَعَامِكَ يَلِينْ قَلْبُكَ وَتُذَرِكَ

حَاجَتُكَ". (طب) عن أبي الدرداء

"Kalbinin yumuşamasını ister misin? Yetime merhamet et, başını okşa, yiyeceğinden ona yedir ki, kalbin yumuşasın ve ihtiyacın giderilsin"

Süyûtî, Taberânî'nin Ebü'd-Derdâ aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁷⁹⁹ *Tenvîr*'de Süyûtî'nin zayıf dediğinden bahsedilmiştir.⁸⁰⁰ Süyûtî her ne kadar Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'ini kaynak gösterse de biz bu rivayeti Taberânî'nin *Mu'cem*'inde bulamadık. Bu rivayeti Taberânî'nin başka bir eseri olan *Mekârimü'l-Ahlâk*'da tahrîc ettiğini tespit ettik.⁸⁰¹

Münâvî, Münzirî'den "Taberânî bu hadisi Bakiyye'nin rivayetiyle nakletmiştir. Ancak senedde ismi belirtilmeyen bir râvi vardır ve Bakiyye müdellis (tedlîs yapan) biridir."⁸⁰² sözlerini nakletmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel⁸⁰³ de bu rivayeti bir senedle rivayet etmiştir ki, bu sened hakkında Heysemî,⁸⁰⁴ hocası Irâkî'ye tabi olarak, sahihtir demiştir. İbn Hanbel'in rivayeti şöyledir: "Bir adam, Resûlullah'a (s.a.v.) kalbinin katılığından şikâyet etti. O da şöyle dedi: Yetimin başını okşa ve miskini doyur."⁸⁰⁵

Gumârî'nin tespitlerine göre Ebü'd-Derdâ rivayeti uzun bir metindir ve Taberânî'de bu rivayetin iki tariki bulunmaktadır: İlkinde Bakiyye ve ismi belirtilmeyen (mübhem) bir râvi vardır; diğerinde ise Bakiyye bulunmamaktadır. Gumârî'ye göre Münzirî, bu hadisi iki yerde zikretmiştir. *Terğîb*'in "Kefâletü'l-Yetîm" kısmında bir kısmını Münâvî'nin naklettiği şekilde aktarmış ayrıca "Lüzûmu'l-Mesâcid" kısmında da bir bölümünü zikretmiştir. Münzirî'ye göre "Bu hadisi Taberânî *el-Kebîr* ve *el-Evsat*'ta tahrîc etmiş. Ayrıca Bezzâr da rivayet etmiş ve isnadı hasen demiştir."⁸⁰⁶ Aynı şekilde Heysemî de bu rivayeti yetimlerle ilgili hadisler bölümünde zikretmiş ve şöyle demiştir: "Taberânî bu hadisi rivayet etmiştir ve senedde ismi belirtilmeyen bir râvi'nin

⁷⁹⁹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 13.

⁸⁰⁰ San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/294.

⁸⁰¹ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989), 350.

⁸⁰² Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 3/237.

⁸⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/22.

⁸⁰⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 8/160.

⁸⁰⁵ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/142.

⁸⁰⁶ Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 1/138.

ve müdellis olan Bakıyye'nin olduğunu ifade etmiş ve Bezzâr'ın senedinin ricâli sahihtir.” şeklinde kanaat belirtmiştir.⁸⁰⁷

Gumârî'ye göre Münâvî'nin “Ahmed rivayet etti” ifadesi iki açıdan eleştirilebilir. Öncelikle Münâvî, hadisin sahâbî râvisini zikretmemiştir ve bu kabul edilebilir bir durum değildir. Nitekim Ahmed b. Hanbel bu hadisi Behz> Hammad b. Seleme> Ebû İmrân> Ebû Hüreyre tarikiyle “Bir adam, Nebî'ye (s.a.v.) kalbinin katılığından şikâyet etti. Nebî de ona şöyle dedi: Yetimin başını okşa ve miskini doyur.” şeklinde rivayet etmiştir. Dolayısıyla sahâbî râvisi Ebû Hüreyre'nin (r.a.) zikredilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Münâvî'nin, “Sened hakkında Heysemî, hocası Irâkî'ye tâbî olarak sahihtir dedi.” ifadesi de yanlıştır. Çünkü Heysemî, sahihtir dememiş, “Ricâlühû Ricâlün Sahîhun” demiştir. Bu iki ifade arasında fark vardır. Bir hadisin sahih olduğunu söylemek, onun herhangi bir illetinin bulunmadığını ifade eder. Ancak, “Ricâlühû Ricâlün Sahîhun” demek, senedde yer alan râvilerin güvenilir olduğunu belirtmekle beraber, hadisin sahih olup olmadığına dair kesin bir yargı vermez. Çünkü seneddeki râviler sahih olsa bile, içinde bir illet veya şâzlık bulunabilir. Bu rivayet de böyledir. Her ne kadar râvileri sahih hadis râvilerinden olsa da Münâvî'nin dediği gibi sahih değildir. Rivayetin sahih olmadığına dair bir illet vardır. Bu illet, Ebû İmrân'ın hadisi doğrudan Ebû Hüreyre'den işitmemiş olmasıdır. O, hadisi bir adamdan (mübhem) rivayet etmiştir ve bu adamın kimliği bilinmemektedir. Dolayısıyla, sened sahih değildir. Taberânî bu durumu rivayetinde açıklamıştır. Zira o, rivayeti *Mekârimü'l-Ahlâk* eserinde şu şekilde rivayet etmiştir: “Bize Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî>Süleyman b. Harb> Hammâd b. Seleme>Ebû İmrân el-Cevnî'den, o da bir adamdan, o da Ebû Hüreyre'den rivayet etti ki: Bir adam, Resûlullah'a (s.a.v.) kalbinin katılığından şikâyet etti. Nebî de ona şöyle dedi: Eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan, miskini doyur ve yetimin başını okşa.” Gumârî, Süyûtî, bu rivayeti aynı lafızla, daha sonra gelecek olan bir bölümde zikretmiş ve onu Taberânî'nin *Mekârimü'l-Ahlâk*'ına ve Beyhakî'nin *Şuabu'l-İmân*'ına nispet etmiştir. Münâvî ise bu hadis için “Senedde meçhûl bir râvi var.” demiştir. Ancak doğru ifade “İsmi belirtilmeyen bir râvi var.” olmalıdır. Çünkü hadis terimlerinde meçhûl⁸⁰⁸ râvi, ismi ve nesebi bilinen, ancak hakkında cerh ya da ta'dîl (güvenilirlik) kaydı

⁸⁰⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 2/22.

⁸⁰⁸ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 184.

bulunmayan kişiyi ifade eder. Mübhem⁸⁰⁹ râvi ise ismi zikredilmeyen kişidir ve başka bir rivayet onun adını açıklayarak cerh ya da ta'dîl durumunu ortaya koyabilir.⁸¹⁰ Gumârî rivayetin senedinde mübhem bir râvi olduğunu tespit etmiştir. Senedin diğer tarikleri incelenerek mübhem râvi tespit edilebilmektedir. Ancak Münâvî böyle bir izahatta bulunmamıştır. Her ne kadar bu rivayet diğer tarikleriyle tespit edildiğinde sıhhati desteklenecek olsa da elde edilen veriler ışığında Gumârî'nin bu senede içinde bulunan mübhem râviden dolayı zayıf hükmü verdiğine kanaat getirilmiştir. Elbânî ise rivayete sahih hükmü vermiştir.⁸¹¹

Gumârî bu rivayette ricâlün sahîhun, meçhûl ve mübhem gibi hadis usûlû kavramları üzerinden Münâvî'ye itirazlar getirmiştir. Gumârî bir hadise “Sahih” demekle “Ricâlün Sahîhun” demenin farklı olduğunu söylemiştir. Bir hadise sahih demek, onun herhangi bir illetinin bulunmadığını ifade eder. Ancak, “Ricâlühû Ricâlün Sahîhun” demek, senedde yer alan râvilerin güvenilir olduğunu belirtmekle beraber, hadisin sahih olup olmadığına dair kesin bir yargı içermez. Çünkü seneddeki râviler sahih olsa bile, içinde bir illet veya şâzlık olabilir. Münâvî'nin bu kavramı yanlış anlayıp rivayete sahih hüküm vermesi Gumârî'nin tenkit noktasını oluşturmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi mübhem ve meçhûl kavramlarını da Münâvî'nin ıstıhlara uygun bir şekilde kullanmaması Gumârî tarafından eleştirildiği başka bir meseledir. Sonuç olarak Gumârî bu rivayette Münâvî'ye hem sıhhat yönünden hem de ıstılah yönünden tenkitler yöneltmiştir.

3.10.4. Müttefekun Aleyh

Sözlükte “üzerinde ittifak edilen şey” anlamına gelen müttefekun aleyh tabiri, genellikle bir hadisin Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi 'u s-sahîh*'lerinde ittifakla rivayet edildiğini belirtir. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri, İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahih kitap olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan her ikisinde birden yer alan hadisler sahihin en yüksek derecesini oluştur.⁸¹² İttefekâ aleyh tabirine baktığımızda aslında âlimlerin kastettikleri şeyin daha kapsamlı

⁸⁰⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 204.

⁸¹⁰ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/148-151.

⁸¹¹ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/78.

⁸¹² Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 296.

olduğu gözlemlenmiştir. Şöyle ki söz konusu hadisi aynı sahâbîye varan bir senedle hem Buhârî hem de Müslim *el-Câmi 'u's-sahîh* isimli kitaplarına almış demektir. Dolayısıyla âlimlerin cumhuru müttefekun aleyh kavramıyla sahâbî râvisi ve metni aynı olan hadisi kastederler.⁸¹³ Münâvî de incelemiş olduğu hadiste bu kavrama yer vermiş ve hadisin Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmesi onun için yeterli bir kriter olmuş dolayısıyla hadis hakkında müttefekun aleyh tabirini kullanmıştır. Hadis ilminde bu kavramın daha kapsamlı olduğunu ifade eden Gumârî, Münâvî'yi kavramın ne anlama geldiğini bilmeden kullanması bakımından tenkit etmiştir. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili bir örnek bulunmaktadır.

1- "أُحَدِّثُ جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ". (خ) عن سهل بن سعد، (ت) عن أنس، (حم. طب) عن أبي هريرة

"Uhud dağı bizi sever biz de onu severiz"

Süyûtî, Buhârî'nin⁸¹⁴ Sehl b. Sa'd; Tirmizî'nin⁸¹⁵ Enes b. Mâlik; Ahmed b. Hanbel⁸¹⁶ ve Taberânî'nin de⁸¹⁷ Ebû Hüreyre aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve sahih rumuzuna yer vermiştir.⁸¹⁸

Münâvî'ye göre Süyûtî'in bu hadisi sadece Buhârî'nin rivayet ettiği izlenimini verdiği görülmektedir. Ancak durum böyle değildir. Bu hadisi Müslim, hac bölümünde Enes b. Mâlik'ten aynı şekilde rivayet etmiştir.⁸¹⁹ Münâvî, Süyûtî'nin Müslimin rivayetini görmemesi hakkında hadisi nakleden tüm kaynakları incelemediği izlenimini verdiğini ifade etmiştir. Münâvî, Süyûtî'nin aktardığı bir rivayette, diğer tariklerin tamamını aktarmanın müellifin usûlü olmadığını belirtmiştir. Ancak bu hadiste bunu yapmasının sebebini hadisi güçlendirmek istemesine buna bağlı olarak da hadisi mütevâtir kapsamına almaya çalıştığına dikkat çekmiştir. Ancak bu çaba zayıf bir hadisin kuvvetlendirilmesi istendiğinde gereklidir. Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadisler ise en üst mertebede sağlam ve sahih kabul edilir.⁸²⁰

⁸¹³ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 154/252.

⁸¹⁴ Buhârî, "Megâzî", 83.

⁸¹⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 137.

⁸¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/164.

⁸¹⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6/124.

⁸¹⁸ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sagîr*, 21.

⁸¹⁹ Müslim, "Hac", 1393.

⁸²⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/239.

Gumârî, Münâvî'nin aktardıklarının safsatadan ibaret olan anlamsız sözler olarak değerlendirmiştir. Gumârî, Münâvî'nin Müslim'deki hadisi ifade etmesini iki açıdan geçersiz bulmuştur. Birincisi, Müslim'de geçen lafızların farklı olduğunu ifade etmiş ve Süyûtî, Müslimdeki lafızlarla gelen rivayeti *el-Câmi 'u 's-sağîr*'in başka bir bölümünde tahrîc ederek Buhârî ve Müslim'e atfetmiştir. İkincisi, Münâvî, hadisin "Müttefekun Aleyh" olduğunu iddia etmiştir. Ancak böyle bir ittifakın aslı yoktur. Çünkü Süyûtî, bu hadisi Buhârî'den Sehl b. Sa'd tarikiyle, Münâvî ise Müslim'in Enes b. Mâlik tarikiyle rivayet ettiğini belirten Gumârî, Buhârî ve Müslim bir rivayette ittifak etmiştir diyebilmemiz için her iki âliminde rivayeti aynı sahâbî ile tahrîc etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁸²¹ Gumârî, sıhhatle ilgili herhangi bir değerlendirme de bulunmamıştır. Ancak hadisin muteber kaynaklardan tahrîc edilmesini göz önüne aldığımızda hadise sahih hükmü verdiği kanaatindeyiz. Elbânî de sahih hükmü vermiştir.⁸²²

Âlimlerin cumhûrunun da takdir ettiği gibi Gumârî de müttefekun aleyh kavramıyla hadis ilminde "Sahâbî râvisi aynı olan hadis." kastedildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Buhârî ve Müslim'in hadisi aynı sahâbîden rivayet etmemelerine rağmen Münâvî'nin, bu müttefekun aleyh bir hadistir demesi, Gumârî tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur.

3.10.5. Sahih Hadis

Hadisler sıhhat bakımından genel olarak makbul ve merdud olarak iki tasnif içerisinde incelenir. Sahih ve hasen hadisler makbul olarak değerlendirirken mevzû hadis ise merdud olarak nitelendirilir. Zayıf hadis ise incelemeler sonucunda makbul veya merdud olabilir. Sahih hadisin tespitinde Ehl-i Hadis isnad merkezli yaklaşırken, Ehl-i Rey ise hadislerin sıhhat tespitinde başta rivayetlerin Kur'an'a arz edilmesi, râvinin rivayet ettiği habere muhalefet etmesi veya umûmü'l belvâ bir konu ise reddedilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁸²³ Sahih hadisin tespitinde farklı yaklaşımlar olmakla birlikte hadis âlimlerinin üzerinde genel olarak ittifak sağladığı sahih hadiste beş temel şart vardır. Bu beş şart gözetilerek veciz bir tanım yapıldığında sahih hadis şöyle tanımlanmıştır: Şaz ve muallel olmayan, isnadı muttasıl ve zabtı tam, adil kimseler

⁸²¹ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/219-220.

⁸²² Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/99.

⁸²³ Mu'tezile, Şia, Ehl-i Zühed ve Oryantalistlerin tespit metodları için bk. Yücel, *Hadis Usûlü*, 171.

tarafından rivayet edilen ahad haberlerdir ki bu sahih li-zâtihîdir. Bu makbul olan hadislerin dört çeşidinin ilk kısmıdır.⁸²⁴ Diğer şartları taşımakla birlikte râvilerden biri veya birkaçı zabt açısından en üst derecede olmayan bazı kusurları bulunan hadis sahih olma özelliğini kaybeder ve hasen olarak nitelendirilir. Şayet bu hadis başka bir sahih isnadla desteklenmesi durumunda sahih li-gayrihî seviyesine yükselmiş olur. Zira bu ikinci isnadla birinci isnaddaki râvinin zabtındaki kusur telafi edilmiş olur.⁸²⁵ Görüldüğü gibi hadis yalnızca sened ya da metinden ibaret değildir. Bir hadisin sahih olabilmesi için her iki mefhumun da taşınması gereken bazı nitelikleri vardır. Nitekim incelediğimiz eserde Gumârî de bu şartlara dikkat çekmiştir. Münâvî'nin vermiş olduğu sıhhat hükümlerinde yukarıda ifade ettiğimiz şartlarının tamamına riayet etmemesi, Gumârî tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili dört örnek bulunmaktadır.

1- "إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِأَهْلِ بَيْتٍ خَيْرًا أَدْخَلَ عَلَيْهِمُ الرِّقَّةَ". (حم. تخ. هب) عن عائشة، والبخار عن جابر

“Allah Teala, bir aileye hayır dilerse, onları yumuşak huylu kılar”

Süyûtî, Ahmed b. Hanbel,⁸²⁶ Buhârî⁸²⁷ ve Beyhakî'nin⁸²⁸ Hz. Âişe ; Bezzâr'ın da Câbir aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve hasen rumuzuna yer vermiştir.⁸²⁹

Münâvî'ye göre Süyûtî bu hadisi hasen olarak nitelendirmiştir; ancak bu doğru değildir, bilakis sahihtir. Çünkü Münzirî ve diğerleri, bu hadisin râvilerinin sahih kitapların râvileri olduğunu ifade etmişlerdir.⁸³⁰

Gumârî'nin iddiasına göre râvilerin sahih kitapların râvileri olması, hadisin sahih olduğu sonucunu doğurmaz. Çünkü bir hadisin râvilerinin sahih olmasıyla beraber münkatı veya bir illet ve ızdıraptan dolayı muallal olabilir. Nitekim Buhârî, bu hadisin senedindeki çelişkileri *et-Târîh*'de: “Muhammed b. Ubeydullâh> İbn Vehb> Eyyûb b. Sa'd> Hişâm b. Urve> babası> Hz. Âişe (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivayet etti:

⁸²⁴ Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nûruddîn 'İtr (Dimaşk: Matbaatu'l-Sibâh, 1421/2000), 58.

⁸²⁵ Yücel, *Hadis Usûlü*, 181 diğer iki makbul hadis olan hasen li-zatîhi ve li-gayrihi için bk. s.183.

⁸²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/488.

⁸²⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/416.

⁸²⁸ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 5/253.

⁸²⁹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 30.

⁸³⁰ Münâvî, *et-Teyisîr*, 1/66.

“Allah, bir aileye hayır dilerse onları yumuşak huylu kılar.” Ayrıca, Süleyman ve Haccâc> Hammâd> Hişâm b. Urve> babasında da Resûlullah (s.a.v.)’den bu hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir.” şeklinde göstermiştir. Bununla birlikte Hafs b. Meysere aracılığıyla Ahmed b. Hanbel, *Müsned*’de bu hadisi rivayet etmiştir. Söz konusu tarikler incelendiğinde Hişâm b. Urve’den kaynaklanan problemler ortaya çıkmaktadır. Ancak, Taberânî, *Mekârimü’l-Ahlâk*’ta Muhammed b. Ali es-Sâîğ> Muhammed b. İbrahim eş-Şâfi’> Muhammed b. Abdurrahmân et-Teymî> Kâsım b. Muhammed> Âişe (r.a.) tarikiyle bu hadisi rivayet etmiştir.⁸³¹ Fakat, Muhammed b. Abdurrahmân et-Teymî, metrûk ve münkerü’l-hadîs bir râvidir.⁸³² Gumârî hadisin senedindeki Hişâm b. Urve’nin problemlili olduğunu söylemiştir. Hadisin başka bir kaynaktan geldiğini belirtmiş ancak onun da senedindeki metrûk râviden bahsederek, senedin güvenilir olmadığını vurgulamıştır. Gumârî bu hadise kesin bir sıhhat hükmü vermese de hadisin makbul olmadığını ihsas etmeye çalışmıştır. Elbânî ise sahih hükmü vermiştir.⁸³³

Gumârî aktardıklarıyla bir hadisin sahih kabul edilmesinin sadece râvilerin sahih kaynaklarda olmasıyla sınırlı olmayacağını, hadis metninin sağlamlığı başta olmak üzere senedinin durumu ve diğer unsurlarının da önem taşıdığını ifade etmiştir. Dolayısıyla sahih râvilerin olması, hadisin her zaman sahih olacağı anlamına gelmez diyerek Münâvî’yi tenkit etmiştir. Taberânî’nin rivayetine yer vererek, hadislerin çeşitliliği ve farklı kaynaklardan nasıl aktarıldığını göstermiştir. Ancak, Muhammed b. et-Teymî’yi zayıf bir râvi olarak değerlendirmesi, bu rivayetin sıhhatiyle ilgili görüşünün olumsuz olduğunu gösterir niteliktedir.

2- "إِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ تَعَالَى فَاسْأَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ فَإِنَّهُ سِرُّ الْجَنَّةِ". (طب) عن العرياض بن سارية

“Allah’a dua ettiğinizde Firdevs’i isteyin, çünkü o cennetin en güzel yeridir.”

⁸³¹ Taberânî, *Mekârimu’l-Ahlâk*, 321.

⁸³² Gumârî, *el-Müdvî*, 1/271.

⁸³³ Elbânî, *Sahîhü’l-Câmi*, 1/117.

Süyûtî, Taberânî'nin⁸³⁴ İrbâz b. Sâriye aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁸³⁵ *Tenvîr*'de ise Süyûtî'nin hasen dediğinden bahsedilmiştir.⁸³⁶

Heysemî'nin bu rivayetin senedini sika kabul ettiler⁸³⁷ sözünü nakleden Münâvî, Süyûtî'nin hasen nitelendirmesini eksiklik kabul etmiştir. Müellifin rivayetiyle, sanki bu hadisin tamamını içerdiği anlaşılmaktadır. Fakat durum böyle değildir. Taberânî'de yer aldığı üzere hadisin devamında “عَلَيْكَ بِسِرِّ الْوَادِي، فَإِنَّهُ أَمْرٌ عُهُ وَأَعْشَبُهُ” lafızları yer almaktadır. Buhârî⁸³⁸ de bu hadisi, “Allah'tan istediğinizde Firdevs'i isteyin; çünkü orası cennetin ortası ve en yüksek yeridir, üstünde Rahman'ın Arşı vardır.” şeklinde rivayet etmiştir.⁸³⁹ Münâvî'nin aktardıklarından hadise sahih hükmü verdiği anlaşılmaktadır.

Gumârî ise Heysemî'nin sözlerini hadisin sahih derecesine ulaşması için ancak bazı şartlar ve karinelerle yeterli olabilir ama bu söze binaen bir hadisin sahih olduğunu söylemek uygun değildir. Çünkü “رجاله وثقوا” ifadesi, râvîlerin zayıf olduğuna ancak bazı cerh ve ta'dîl âlimlerinin bu râvîleri güvenilir bulduğuna delalet eder. Hadisin sahih olması için ricâlühü sikât⁸⁴⁰ ifadesi gerekir ki bu da şâz ve illet gibi kusurlardan uzak olması şartıyla mümkündür. Münâvî'nin tüm bu hususları anlamaktan uzak olduğunu söyleyen Gumârî'ye göre onun düşüncesi, sadece tenkit etme ve müellifi her hadiste kusurlu göstermektir. Münâvî'nin, Buhârî'de bu hadisi “إِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ” lafızla rivayet edilmiştir demesi de hadisleri anlama ve metinlerini zikretmedeki zayıflığını göstermektedir. Buhârî bu hadisi İrbâz b. Sâriye'den değil Ebu Hüreyre'den rivayet etmiştir. Münâvî'nin ifadesi, Buhârî'nin hadisi İrbâz b. Sâriye'den rivayet ettiği izlenimini vermektedir. Ayrıca bu hadis, uzun bir hadisin bir parçasıdır. Buhârî bu hadisi Ebû Hüreyre'den uzun bir paragraf olarak rivayet etmiştir. Bu konuda başka sahâbîlerin de rivayetleri vardır. Bunlardan biri İrbâz hadisine yakın ve onu açıklayıcı bir lafızla

⁸³⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 18/254.

⁸³⁵ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 46.

⁸³⁶ San'ânî, *et-Tenvîr*, 2/81.

⁸³⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 10/171.

⁸³⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 22.

⁸³⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/473.

⁸⁴⁰ Seneddeki râvîlerin sika olduğunu belirten bu tabir, hadisin ancak diğer sahihlik şartlarını taşıması durumunda sahih olacağını ifade eder bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 271.

üzerinde kasten veya tesadüfen birleşmeleri tasavvur olunamayacak bir sayıda olması kastedilir. İkincisi şart istinad ile de haberi nakledenlerin haberin içeriğini duyulara dayalı olarak bilmeleri şart olduğudur. Çünkü zanna dayalı olarak veya akıl yürütme yoluyla ulaşılan bilginin haber verilmesiyle ilim oluşmaz. Üçüncüsü de yukarıda zikredilen iki şartın bütün tabakalarda mevcut olmasını kasteden istivâdır.⁸⁴⁶ Bazı âlimler tevatürün gerçekleşmesi için belli bir sayı tayin etmişlerdir. Kimisi bu sayının dört olduğunu söylerken, kimisi de beş, yedi, on, on iki ve bu sayılardan dışında bir sayı olabileceğini söyleyenler de vardır. İbn Hacer, sahih olan görüşe göre tevatürün gerçekleşmesi için belli bir sayı tayin etmenin anlamı yoktur demiştir. Ona göre mütevâtir haber, zaruri ilim ifade eder ve bundan dolayı kişi bunu kabul etmek zorunda kalır ve reddedemez.⁸⁴⁷

Münâvî hadisleri incelerken çoğu zaman sıhhat hükmü vermekten çekinmemiştir. Hatta *Teyssîr* isimli eserinde bizzat sıhhat odaklı hadislerle yaklaştığı görülmektedir. Ancak verdiği sıhhat hükümleri her zaman Gumârî tarafından kabul görmemiştir. Nitekim Münâvî bir hadisi incelerken hadisin mütevâtir olduğuna dair açıklamalarda bulunmuş bunun üzerine Gumârî, mütevâtir hadis nedir, hangi şartları taşıması gerekir gibi meseleleri bilmediği gerekçesiyle Münâvî'yi tenkit etmiştir. *Müdevvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili iki örnek bulunmaktadır.

1- "اجعلوا من صلاتكم في بيوتكم لا تتخذوها قبوراً" (حم. ق. د) عن ابن عمر (ع) عن عائشة

“Namazlarınızın bir kısmını evlerinizde kılın, oraları kabirlere çevirmeyin”

Süyûtî, Ahmed b. Hanbel,⁸⁴⁸ Buhârî,⁸⁴⁹ Müslim,⁸⁵⁰ Ebû Dâvud'un⁸⁵¹ İbn Ömer; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin⁸⁵² ise Zeyd b. Hâlid aracılığıyla naklettiğini belirterek hiçbir rumuz kullanmadan eserinde yer vermiştir.⁸⁵³

⁸⁴⁶ H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Kasım 2024).

⁸⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-Nazar*, 42-44.

⁸⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/105.

⁸⁴⁹ Buhârî, “Salât”, 52.

⁸⁵⁰ Müslim, “Salâtü'l-Misâfirîn”, 777.

⁸⁵¹ Ebû Dâvud, “Salât”, 344.

⁸⁵² Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 8/281.

⁸⁵³ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 18.

Münâvî'ye göre Süyûtî'nin bu hadisi, Buhârî ve Müslim dışındaki kaynaklara isnad etmesi gereksizdir. Ancak maksadı hadisin mütevâtir olduğunu ispat etmekse bu olabilir demiştir.⁸⁵⁴ Münâvî, sıhhat ile ilgili bir değerlendirmede bulunmasa da hadisin mütevâtir olduğunu düşünmesi nedeniyle sahih hükmü verdiğini anlamına gelir.

Gumârî, Münâvî'nin bu sözleri, yalnızca kâğıdı karalamaktan başka bir anlamı olmayan gereksiz bir ifade şeklinde kabul etmiştir. Çünkü Süyûtî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr* isimli eseri hadis metodolojisine göre yazılmıştır. Müellif eserinde hadislerin isnadlarını ve çeşitli tariklerini ve bu tariklerin hadis ilmi açısından sağladığı faydaları ortaya koymak amacıyla eserini telif etmiştir. Nitekim bu faydalar arasında hadisin kuvvetlendirilmesi, şöhretinin ortaya konulması gibi unsurlar vardır ve kitabın başından sonuna kadar tüm hadislerde bu amaç gözetilmiştir. Ayrıca, "Maksadı, hadisin mütevâtir olduğunu ispat etmekse" şeklindeki sözü de çeşitli açılardan yanlıştır. Birincisi, müellifin amacı bu değildir. Onun amacı, hadisi rivayet eden tüm kaynaklara işaret etmek ve hadisin bilinen tüm tariklerini ortaya koymaktır. Hafızası ve bilgisi çerçevesinde bu isnadları zikretmektedir. Eğer maksadı hadisin mütevâtir olduğunu göstermek olsaydı, kitabın dörtte üçü mütevâtir hadislerden oluşurdu ki kitapta yer alan hadislerin çoğu da bu şekildedir. Yani rivayetlerin tarikleri birden fazla olan birçok hadis bulunmaktadır. İkinci husus, bu hadis mütevâtir değildir. Üçüncü mesele mütevâtir hadis üç tarikte sabit olmaz. Müellife göre en az on yol olması gerekir ki bu da bizim ve hak ehlinin gözünde zayıf bir görüştür. Asıl ölçü, ilmî ve kesin bir bilgi elde edilmesidir ki bu da usûlüne uygun olarak ispatlanmıştır. Ayrıca, müellifin işaret etmediği Ebû Nuaym'ın, *Târîh-i İsfahân*'da naklettiği bir başka tarik daha vardır.⁸⁵⁵ Gumârî hadisin mütevâtir olmadığını düşünse de hadisin muteber kaynaklardan gösterilmesi, hadise verdiği sıhhat hükmünün sahihe yakın olmasını gerektirmektedir. Ancak bu durum kesin bir şekilde ifade edilmediği için hadise makbul hükmü vermiştir denilebilir. Elbânî ise hadise sahih demiştir.⁸⁵⁶

Gumârî, mütevâtir hadisin birkaç tarikte oluşamayacağını ifade ederek Münâvî'nin bu hadise mütevâtir hükmü vermesini tenkit etmiştir.

⁸⁵⁴ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/208.

⁸⁵⁵ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/199.

⁸⁵⁶ Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi*, 1/94.

3.10.7. Mu'dal

Hadis terimi olarak mu'dal,⁸⁵⁷ senesinde peş peşe iki veya daha fazla râvi atlanmış/eksik olan hadistir.⁸⁵⁸ İbn Salâh (ö. 643/1245) mu'dali, münkatının bir çeşidi olarak görür. Her mu'dal hadis münkatı olmakla birlikte, her münkatı hadis mu'dal değildir, demiştir. Bazı kimseler onu mürsel olarak isimlendirmektedir. Ancak mu'dal, senesinde iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadis için kullanılan bir ifadedir.⁸⁵⁹ Gumârî, Münâvî'yi birçok yerde hadis ilmini ve usûlünü bilmediğine dair eleştiriler getirmiştir. Mu'dal kavramı da o konulardan biridir. Süyûtî, tabînin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği rivayeti mu'dal karinesiyle kitabında tahrîc etmiştir. Münâvî'nin bu hadise mürsel olduğunu ifade etmeyip Süyûtî'nin mu'dal ziyadesini geçerli sayması, Münâvî'nin Gumârî tarafından hadis usûlündeki kavramları bilmeme gerekçesiyle tenkit edilmesine neden olmuştur. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili bir örnek bulunmaktadır.

1- "أَعْرَبُوا الْكَلَامَ كَيْ تَعْرِبُوا الْقُرْآنَ". ابن الأَثير في الوقف والابتداء عن أبي جعفر معضلاً

“Kur'an'ı doğru okuyabilmeniz için konuşma kurallarını öğrenin.”

Süyûtî, İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940)⁸⁶⁰ Ebû Ca'fer aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzu ile mu'dal kavramına yer vermiştir.⁸⁶¹

Münâvî, *Teyssîr*'de Ebû Ca'fer'in tabîinden olduğunu ifade etmiş⁸⁶² daha sonra *Feyzü'l-kadîr*'de Ebû Ca'fer'in “Ebû Bekîr'in başı ve sakalını adeta الغضا el-ğîdâ ağacının közleri gibi gördüm.” diyen Ebû Ca'fer el-Ensarî olduğunu belirtmiştir.⁸⁶³ Münâvî'nin bu rivayet için kesin bir sıhhat görüşü yoktur.

Münâvî'nin aktardığı “el-ğîdâ” kelimesini incelediğimizde Münzirî'nin bu ifadeyi “وَاللَّهُ لَأَنْ أَضْطَجَعَ عَلَى جَمْرِ الْغُضَا أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَضْطَجَعَ عَلَيْهَا”

⁸⁵⁷ Mehmet Efendioğlu, “Mu'dal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Kasım 2024).

⁸⁵⁸ Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 209; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 246.

⁸⁵⁹ Ebû 'Amr Takıyyüddîn 'Ossmân b. 'Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadis*, thk. Nûreddîn İtr (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 59.

⁸⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*, thk. Muhyîddîn Abdurrahman Ramadân (Dımaşk: Matbû'atu Mecma'î'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1390/1971), 1/22.

⁸⁶¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 74.

⁸⁶² Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/169.

⁸⁶³ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/713.

gördük.⁸⁶⁴ Münzirî'nin eserine şerh yazan Feyyûmî: “Burada (الغضا) bir ağaçtır, (الغضاة) lafzı ise dikenli her ağaç için kullanılan bir terimdir.”⁸⁶⁵ demiştir. Ebû Nasr el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) de aynı şekilde bu kelimenin ağaç anlamına geldiğini tespit etmiştir.⁸⁶⁶ Münâvî metinde “جمر الغضا” tabirini kullanmıştır. “جمر” Arapçada köz/kor manasına gelmektedir.⁸⁶⁷ Sonuç olarak “جمر الغضا” ifadesi ile kastedilen, bir ağacın yanması sonucu oluşan köz renginin kızılığını tasvir eden bir lafız olduğu anlaşılmaktadır.

Gumârî'ye göre verilen bilgiler gerçekten hata ve çirkin bir yanlıştan ibarettir. Çünkü Ebû Ca'fer, Muhammed el-Bâkır b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib'tir ki bu isimle anıldığında başka biri bilinmez. Münâvî bu kişiye nasıl olur da Ebû Ca'fer el-Ensârî'dir diyebilir. İlginç olan bir başka husus, Süyûtî'nin Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet etmesine rağmen sened için mu'dal lafzını kullanmasıdır. Münâvî'nin naklettiği Ebû Ca'fer'in: “Ebû Bekîr'in başı ve sakalını adeta el-ğidâ ağacının közleri gibi gördüm.” ifadesi onun Hz. Ebu Bekir'i gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla o tabiîndendir. Ancak tabiî'nin hadisi için “mürsel” denir, “mu'dal” denmez. Süyûtî'nin “عن أبي جعفر” kaydını düşerek bu hadisi tahrîc etmesi Münâvî'nin Ebû Ca'fer ile ilgili değerlendirmelerinde hataya düşmesine sebep olmuştur. Münâvî'nin tâbiî'nden olan Ebû Ca'fer'i gördüğünde Süyûtî'nin koyduğu mu'dal kaydını düzeltmesi gerekirken bilakis o Ebû Ca'fer ile ilgili tasarrufta bulunmuştur. Bu da Münâvî'nin yanlışlarının ve gafletinin çok olduğunu göstermektedir.⁸⁶⁸ Gumârî hadisin mevzû olduğunu düşünmektedir.⁸⁶⁹ Elbânî ise hadise ciddi zayıf hükmü vermiştir.⁸⁷⁰

Gumârî, Ebû Ca'fer denildiğinde akla gelen ismin Muhammed el-Bâkır olması gerektiğini belirtmiştir. Münâvî'nin *Teysîr*'de Ebû Ca'fer tabiîndendir dedikten sonra Feyzû'l-kadîr'de Ebû Ca'fer'in Hz. Ebubekir'i gördüğünü ifade edip sonra da Ebû

⁸⁶⁴ Münzirî, *et-Terğîb ve 't-Terhîb*, 3/72.

⁸⁶⁵ Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Süleymân el-Bedr el-Feyyûmî, *Fethû'l-Garîbü'l-Mucîb 'alâ et-Terğîb ve 't-Terhîb* (Riyad: Dâru'l-Muhakkik, 1439/2018), 9/181.

⁸⁶⁶ İsmail b. Hammâd el-Fârâbî Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sîhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 6/2447.

⁸⁶⁷ Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Dâru'l-Hidâye, 1422/2001), 10/457.

⁸⁶⁸ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/502.

⁸⁶⁹ Gumârî, *el-Muğîr*, 100.

⁸⁷⁰ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi 'i's-sağîr*, 133.

Ca'fer ile kastedilen kişi el-Ensâri'dir demesi, Münâvî'nin kendi içinde çelişkileri olduğunu ortaya koymaktadır ve bu noktada Gumârî tarafından tenkit edilmiştir. Ayrıca Süyûtî'nin bu hadisi senedi mu'dal'dır diyerek rivayet etmesi Gumârî tarafından tenkit edilmiş ve Münâvî'nin de bu Ebû Ca'fer'in tabiînden olduğunu söylemesine rağmen Süyûtî'nin bu lafzına bir açıklama veya tenkit getirmemesi üzerine, Münâvî'nin mürsel ve mu'dal gibi kavramların ne anlama geldiğini bilmediğini düşünmesine sebep olmuştur. Nitekim Gumârî, Münâvî'yi hadis ilmindeki bazı kavramlara aşına olmaması ve kendi içindeki tutarsızlıkları yönünden tenkit etmiştir.

3.10.8. Münkatı

Sözlükte kesmek, kat etmek manasına gelen “kata'a” kök fiilinin infi'al babından ismi fail olup kesilmiş, koparılmış ve kesik anlamına gelen münkatı, hadis terimi olarak senedinde peş peşe olmayacak şekilde iki veya sahâbeden sonra bir râvisi atlanmış eksik olan yahut mübhem olarak zikredilmiş bulunan hadis olarak tanımlanmıştır.⁸⁷¹ Her ne kadar son dönem tanımı bu olsa da kavram üzerinde ihtilâf edilmiş ve birbirinden farklı tarifleri yapılmıştır. Terminolojinin henüz yerleşmediği mütekaddimîn döneminin ilk üç asrında bu terim “senedi muttasıl olmayan rivayet” anlamında kullanılmıştır. İmam Şâfiî'nin, senedinde râvisi düşmüş rivayetlerle mürsel rivayetlere münkatı' demesi bunu göstermektedir. Daha sonraki muhaddislerden Tirmizî ve Ali b. Medîni gibi âlimlerin de sahâbî râvisi düşen rivayeti münkatı' olarak nitelendirmesi mütekaddimîn'in bu terimi “senedinde kopukluk bulunan her çeşit rivayet” mânasında kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim V. (XI.) yüzyıl muhaddislerinden İbn Abdülber de ister Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ister başka birine nisbet edilsin muttasıl olmayan her rivayeti münkatı' kabul etmiştir.⁸⁷²

⁸⁷¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmi'l-Hadis*, 57; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 270; Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 224.

⁸⁷² Bu kullanım ve tariflerden, mütekaddimîn dönemi muhaddislerinin seneddeki inkıtâdan kaynaklanan mürsel, mu'dal ve muallak gibi rivayet türlerini münkatı' kelimesiyle ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Hadis terimlerinin yerleştiği müteahhirîn devrinde ise önce mürsel, ardından mu'dal ve muallakın tarifleri yapılmış ve bunlar münkatı'dan ayrılmıştır. Nitekim münkatı, “isnadında sahâbiye varmadan önceki bir râvinin kendisinden hadis duymadığı bir kişiden rivayette bulunması” şeklinde tanımlayan Hâkim en-Nisâbüri mürseli münkatı'dan ayırmış, bunların farklı birer tür olduğunu ve bunu bilen hadisçilerin az bulunduğunu söylemiştir. İbnü's-Salâh da Hâkim'in tarifini benimsemiştir. Münkatı', “isnadında sahâbiye varmadan önce bir râvisi veya peş peşe olmamak şartıyla birden fazla râvisi düşen yahut senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvisi atlanan yahut senedi hiç zikredilmeyen hadis”

Görüldüğü gibi literatürde birçok münkatî' tanımını yapılmıştır. Gumârî de bazı hadislerde gerçekleşen kopukluk üzerinden Münâvî'ye sıhhat ve ıstılah temelli bazı tenkitlerde bulunmuştur. *Müdâvî*'nin birinci cildinde, bu konuyla ilgili iki örnek bulunmaktadır.

1- "إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ عَقْرَبًا وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَقْتُلْهَا بِنَعْلِهِ الْيُسْرَى". (د) في مراسيله عن رجل من الصحابة

“Biriniz namaz kılarken akreb görürse, onu sol ayakkabısıyla öldürsün.”

Süyûtî, Ebû Dâvûd'un⁸⁷³ rivayetin sahâbî râvisi olmadan tahrîc ettiğini belirtmiş ve hasen rumuzuna yer vermiştir.⁸⁷⁴ Bizim kullandığımız nüshada her ne kadar hasen rumuzu varsa da *Tenvîr*'de Süyûtî'nin zayıf hükmü verdiğinden bahsedilmiştir.⁸⁷⁵

Münâvî'nin eleştirisine göre müellif, rivayetin zayıf olduğunu belirtmiştir ki bu durum İbn Hacer'in “Râvileri sika ama isnadı münkatîdir.” sözlerini göz ardı ettiği anlamına gelmektedir.⁸⁷⁶ Bu rivayet, Beni Adî b. Kâ'b oğullarından nakledilmiştir ve rivayetin râvileri sikadır. Dolayısıyla müellifin zayıf olduğunu belirtmesi yerinde değildir.⁸⁷⁷ Ancak Münâvî, Süyûtî'yi hadise zayıf hükmü vermesinden dolayı tenkit etmesine rağmen kendisi hadisle ilgili bir hüküm vermemiştir. Ancak hadisin makbul olduğunu ihsas etmiştir.

Gumârî'ye göre Münâvî'nin yaptığı hata daha önemli ve büyük bir gaflettir. Çünkü İbn Hacer'in “Râvileri sika ama isnadı münkatîdir.” dediğini alıntılarken, Süyûtî'nin zayıflık hükmünü eleştirmektedir. Bu durum Münâvî'yi kopukluğun bir rivayeti zayıf kılacak nedenlerden biri olduğunu bilmediği anlamına gelir. Halbuki isnadı kopuk olan rivayet zayıftır. Çünkü isnaddan düşürülen râvi, zayıf olabilir, hatta yalancı bile olabilir, bu da hadisi güvenilir râvilerle gelse bile uydurma kılabilir.⁸⁷⁸

olarak tanımlayan müteahhirîn devri hadis usûlcüleri bu tarifle seneddeki inkıtâ'dan kaynaklanan mürsel, mu'dal ve muallak hadisi istisna etmişlerdir. Bu dönem muhaddislerinden bir kısmı münkatî', “tebeu't-tâbiînden bir râvinin tâbiîyi atlayarak doğrudan sahâbîden naklettiği hadis” mânasında kullanmışsa da bu kullanım pek itibar görmemiştir bk. Mehmet Efendioğlu, “Münkatî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Kasım 2024).

⁸⁷³ Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1987), 97.

⁸⁷⁴ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 60.

⁸⁷⁵ San'ânî, *et-Tenvîr*, 2/230.

⁸⁷⁶ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/577.

⁸⁷⁷ Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/133.

⁸⁷⁸ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/402.

Gumârî hadisin münkatı olduğunu söyleyerek hadise zayıf hükmü vermiştir. Elbânî de Gumârî ile aynı fikirdedir.⁸⁷⁹

Bir hadisin senedinde bir veya birden çok râvinin düşürülmesiyle hadisin senedinde kopukluk meydana gelir. Şayet bir hadisin senedi kopuksa bu hadis zayıf hadis olarak değerlendirilir. Münâvî'nin hadisin senedi ile ilgili münkatı olduğunu söyledikten sonra hadisin sıhhat hükmünün zayıf olmaması gerekir demesi tuhaf bir durumdur. Nitekim Gumârî, Münâvî'yi bu ilimden habersiz olarak nitelendirip bu konudan dolayı tenkit etmiştir.

2- "أَخْلَصُوا عِبَادَةَ اللَّهِ تَعَالَى وَأَقِيمُوا خَمْسَكُمْ وَأَدُوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ طَيِّبَةً بِهَا أَنْفُسُكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَحُجُّوا بَيْتَكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ". (طب) عن أبي الدرداء

"Allah'a ibadette ihlaslı olun, beş vakit namazınızı kılın, gönül hoşluğuyla malınızın zekatını verin, ramazan orucunuzu tutun, haccınızı yapın ki, rabbinizin cennetine giresiniz"

Süyûtî, Taberânî'nin⁸⁸⁰ Ebü'd-Derdâ aracılığı ile naklettiğini belirtmiş ve zayıf rumuzuna yer vermiştir.⁸⁸¹

Münâvî, Heysemî'nin: "Bu rivayetin senedinde yer alan Yezîd b. Firkad Ebü'd-Derdâ'dan hadis işitmemiştir."⁸⁸² sözünü nakletmiş.⁸⁸³ *Teyssîr*'de de hadiste zayıflık var demiştir.⁸⁸⁴

Gumârî'ye göre de Münâvî, bu rivayette zayıflık olduğunu belirtmiştir. Ancak "Zayıflık vardır" ifadesi yerine, bu rivayette bir inkıtâ vardır demesinin daha doğru olacağını dile getirmiştir.⁸⁸⁵ Gumârî, senedin kopuk olmasından dolayı zayıf hükmü verirken Elbânî de aynı görüşü dile getirmiştir.⁸⁸⁶

⁸⁷⁹ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 102.

⁸⁸⁰ Muhakkik Hüseyin Selim Esed: "Bu hadis Mu'cem'in kayıp cildindedir. Ancak bu hadisi Ebü Nuaym Taberânî tarihiyle rivayet etmiştir." bk. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dârü'l-Me'mûn, ts.), 1/306; Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, 5/166.

⁸⁸¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 24.

⁸⁸² Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/45.

⁸⁸³ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/282.

⁸⁸⁴ Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/51.

⁸⁸⁵ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/237.

⁸⁸⁶ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'i's-sağîr*, 35.

Gumârî, bir rivayetin isnadındaki râviler arasında doğrudan bağlantı olmamasının “inkitâ” terimiyle ifade edilmesinin daha doğru olacağını vurgulamaktadır. Zira “zayıflık” genel bir değerlendirmedir. Ancak burada râvinin doğrudan işitmemiş olmasını, rivayetin senedinin kopuk olarak nitelendirilmesine daha uygun düşmektedir. Münâvî, senedi yanlış ifade etmesinden dolayı Gumârî tarafından tenkit edilmiştir.

Sonuç

Tasnif devri sonrası hadis edebiyatı olarak bilenen dönemde şerh niteliği taşımayan istidrâk, istihrac, zevâid, kırık hadis ve alfabetik tasnif usûllerine göre hazırlanmış eserler hadis edebiyatına önemli katkılar sunmuştur. Nitekim alfabetik usûlle yazılmış derleme türü eserlerden Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'i bu alanda çok fazla itibar görmüş, geniş kitlelerce okunmuş ve pek çok kimse yaptıkları çalışmalarında bu eseri kaynakları arasına almışlardır. Süyûtî, belli başlı kaynaklardan seçtiği ve genel olarak veciz olan 10031 rivayeti alfabetik bir şekilde derlemiştir. Söz konusu eserin çok fazla ilgi görmesi ve kitleler tarafından kabulü, üzerinde şerhler başta olmak üzere farklı çalışmaların yapılmasının önünü açmıştır. Nitekim *el-Câmiu's-sağîr*'in en meşhur şerhlerinden Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr*'i, sahasında tıpkı Süyûtî gibi ilgi görmüştür. Münâvî, bu eserde Süyûtî'nin izlediği alfabetik metoda bağlı kalarak hadisleri metin ve sened açısından incelemeye çalışmıştır. Hadis metinlerindeki anlaşılmadığını düşündüğü yerleri izah etmiş ve dil açısından bazı lafız ve isimlerin nasıl okunması gerektiğine dair bilgilere yer vermiştir. Yine hadisin senedi üzerine incelemeler yaparak hadis ile ilgili sıhhat değerlendirmelerinde bulunmuş ve eserden daha fazla istifade edilmesine zemin hazırlamıştır. Her ne kadar şerh nitelikli bir kitap olsa da bazı hadisler özelinde Süyûtî'ye itirazlarda da bulunmuştur.

Gumârî, kendi zamanının da çok fazla şöhret bulan bu iki eserle ilgili önemli incelemeler ve detaylı analizler yapmıştır. Söz konusu değerlendirmelerini *el-Müdâvî li- 'ileli'l-Câmii's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî* ismini verdiği kitabında geniş bir şekilde izah etmiştir. Altı ciltten oluşan bu eserde çalışmanın sınırlılıkları gereği 579 rivayetin yer aldığı birinci cilt inceleme konusu yapılmıştır. Kitapta mevcut olan bu 579 hadis, esasında Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'indeki 1180 hadisin içinde yer alanlardan seçilmiştir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere Gumârî bu eserde hem Süyûtî'ye hem de Münâvî'ye tenkitler getirmiştir. Her ne kadar tenkit odaklı bir kitap olsa da çalışmamızda da belirttiğimiz üzere sayısı azımsanamayacak kadar hadiste Gumârî Süyûtî'nin rivayet ettiği bazı hadislerle ilgili sadece tespitte bulunmakla yetinmiştir. Süyûtî'ye yönelik tespitler kadar olmasa da Gumârî'nin Münâvî ile ilgili

değerlendirmelerinde kimi zaman herhangi bir tenkite yer vermediği kimi zaman da Münâvî'nin görüşlerini kabul ettiği görülmektedir.

Müdâvî isimli eserin birinci cildinde yer alan 579 hadisın 277'sinde Süyûtî ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Tespitlerimize göre bu rivayetlerden 89'unda sıhhat, 10'unda hadis lafzı, 23'ünde tahrîc usûlü, 7'sinde kaynak kullanımı, 3'ünde yanlış bilgi aktarımıyla ilgili tenkitlere yer verilirken, 145'inde ise farklı tarik, sened tespiti ve hadisın değerlendirilmesi veya cerh-tadile dair önemli tespitlerde bulunulmuştur.

Süyûtî ile ilgili tasarruflarında daha ılımlı olduğunu gördüğümüz Gumârî, Münâvî ile ilgili değerlendirmelerinde ise kimi zaman kullandığı ifadelerle kimi zamanda tenkit üslubuyla müteşeddîd bir kimlik ile karşımıza çıkmıştır. Nitekim çok az sayıda hadiste Münâvî'ye herhangi bir tenkitte bulunmayan Gumârî, *Müdâvî*'deki toplam 579 hadisın 399'unda, bazı hadislerde birden fazla tenkitte bulunarak, 79'u tahrîc usûlünde yöntem, 85'i sıhhat, 18'i Münâvî'nin hataları, 23'ü teâruz, 39'u yanlış bilgi aktarımı, 22'si yanlış veri analizi, 3'ü literatür kaynaklı sıhhat tenkiti, 16'sı Süyûtî'nin usûlünü bilmeme, 55'i cerh-ta'dîl ve 16'sı da ıstılahlarla ilgili olmak üzere toplam 356 tenkite yer vermiştir.

Gumârî bu rivayetleri incelerken her ne kadar sıhhat odaklı bir metot izlemese de zaman zaman hadislerle ilgili sıhhat hükümleri verdiği de olmuştur. Nitekim bazı hadislerde doğrudan bir hüküm vermese de kullandığı üslup gereği hadise dair zihnindeki sıhhat hükmü, siyak ve sibaktan tespit edilmiş ve söz konusu sıhhat hükmü bu çalışmada makbul veya merdud kavramıyla ifade edilmiştir. Elde ettiğimiz sıhhat hükümleri; 2 mütevâtir, 62 sahih, 3 sahih li-gayrihî, 22 hasen, 123 zayıf, 84 mevzû, 126 makbul ve 27 merdud şeklindedir. Geri kalan 130 rivayette ise Gumârî'nin sıhhatte dair görüşü tespit edilememiştir.

Buna karşılık Süyûtî ve Münâvî'nin sıhhat hükümleri incelendiğinde Süyûtî'nin 150 sahih, 87 hasen, 245 zayıf hükmü verdiği görülmektedir. Geri kalan 97 hadiste ise Süyûtî'nin sıhhat görüşü tespit edilememiştir. Aynı şekilde Münâvî'nin hükümleri de 3 mütevâtir, 97 sahih, 1 sahih li-gayrihî, 52 hasen, 2 hasen li-gayrihî, 279 zayıf, 45

mevzû, 32 makbul ve 14 merdud şeklindedir. Geri kalan 54 rivayette ise Münâvî tarafından verilmiş herhangi bir hüküm tespit edilememiştir.

Gumârî'nin tenkit metoduna odaklanan çalışmamızda tespit ettiğimiz meselelerin yanında Gumârî'nin usûlüne dair gözlemlediğimiz ve eleştirilmesini düşündüğümüz noktalar da mevcuttur. Gumârî'nin tenkit usûlünü benimsediği *Müdâvî* isimli kitabı kendi içinde sistematigi olan bir eser değildir. Söz konusu eser kendinden önceki eserlerin sistematigine göre tasarlandığı ve Gumârî'nin tenkit üslubu da eklendiği için kitaptan istifade etmek zor bir hale gelmiştir. Her ne kadar yazarın kullandığı lafızlarda tenkitin içeriğinin kime ait olduğu anlaşılabilir da bu durumun istisnaları da mevcuttur. Teknik olarak eleştirdiğimiz Gumârî'nin eserinin problemi sadece bununla sınırlı değildir. Çünkü muhteva gereği de eleştirilmesi gereken kısımlar vardır. Nitekim Gumârî'nin kendi içinde düştüğü tearuzlar, yaptığı yanlış değerlendirmeler, tenkit üslubu ve en önemlisi de hadislerin sıhhatine dair izlediği yöntemde yaşanan kapalılıklar, muhteva yönünden kitabın eksiklikleri arasındadır.

Son olarak ülkemizde Gumârî ile ilgili çalışmaların arttığı gözlemlenmiş olsa da 300'e yakın eseri bulunan bir âlim için bu çalışmalar henüz yeterli seviyede değildir. Dolayısıyla Gumârî ve sunduğu eserler yeni araştırmalara konu edilmeyi beklemektedir. Bizim çalışmamızda esas aldığımız birinci cildin dışında *Müdâvî*'nin diğer ciltleri de lisansüstü çalışmalara kaynaklık edecek muhtevaya sahiptir. İlgililerinin bu alandaki çalışmalarıyla söz konusu eser tamamlanmış ve Gumârî'nin bu meyandaki görüşleri bütüncül bir manada incelenmiş olacaktır. Aynı zamanda İslâm düşüncesinde eleştiri ve polemik ahlâkının modern dönem muhaddislerinin eserleri doğrultusunda anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-Îmâm Ahmed- er-Ricâl*. thk. Hâlid er-Ribât, Seyyid 'İzzet 'İyd. 22 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh, 1430/2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü'z-Zühd*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Apaydın, H. Yunus. "Mütevâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutevatir>
- Âşıkkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 1997.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 10. Basım, 2019.
- Aydınlı, Abdullah. "Muttasıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muttasil>
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Kitâbu'z-Zuhdi'l-Kebîr*. thk. 'Âmir Ahmed Hadar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiye, 3. Basım, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabü'l-Îmân*. thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-'Edebü'l-mufred*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: el-Matbaatü'l-Selefiyye, 2. Basım, 1379/1959.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-Kebîr*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Heyet. 9 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, 1311/1893.

- Bûhubze, Ebû Uveys Muhammed. *Sahîfetü sevâbık ve cerîdetü bevâik*. 2 Cilt, ts.
- Bûsîrî, Ebu'l- 'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. 'Osmân el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfi'î. *Misbâhu 'z-zucâce fî Zevâidi İbn Mâce*. thk. Muhammed el-Muntekâ el-Kişnâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye, 1403/1982.
- Bünkeyrân, Fedvâ. *Leyse mine's-sünneti'n-nebeviyye: ahkâmu's-Seyyid Ahmed b. Siddîk el-Gumârî fî kitâbihi el-Müdâvî li ileli'l-Münâvî*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1430/2009.
- Bünkeyrân, Fedvâ. *Menhecü'n-nakdi'l-hadîsî ve tatbîkâtuhu beyne'l-eimme: Celâleddîn es-Süyûtî ve Abdurraûf el-Münâvî ve Ahmed b. Siddîk el-Gumârî*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1432/2011.
- Coşkun, Selçuk. *Hadîse Bütüncül Bakış*. İstanbul: İFAV, 4. Basım, 2019.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV, 22. Basım, 2018.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sifat>
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 5 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelu'l-Vâride fî'l-'Ehâdisi'n-Nubuvve*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefî, Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. 15 Cilt. Dâru Taybe, Riyad., 1405/1985.
- Demir, Mahmut - Özafşar, Mehmet Emin. "Zayıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zayif>
- Deylemî, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. *el-Firdevs bi'me'sûri'l-hitâb*. thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1406/1986.
- Durusoy, Ali. "Vehim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vehim--felsefe>
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'ass es-Sicistânî. *el-Merâsîl*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1987.

- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘ass es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu‘ayb el-Arnâvut, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Nasr el-Cevherî, İsmail b. Hammâd el-Fârâbî. *Tâcu’l-Luğa ve Sıhâhu’l-‘Arabiyye*. thk. Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetu’l-evliyâ’ ve tabakâtu’l-asfiyâ’*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu’s-Suâde, 1394/1974.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Târîh-i İsfahân*. thk. Seyyid Kesrevî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1990.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *el-Erbaûn alâ mezhebi’l-mütehakkikîn mine’s-sûfiyyeti*. thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1414/1993.
- Ebû Ubeyd, Ebû ‘Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. ‘Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî. *Garîbü’l-hadîs*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. 4 Cilt. Haydarabad: Dâiratü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1384/1964.
- Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî. *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Me’mûn, , 1404/1984.
- Ece, Abdurrahman. “El-Gumârî ve El-Muğîr Ale’l-Ehadisi’l-Mavdûa Fi’l-Cami’i’s-Sağîr Adlı Eseri”. *Şarkiyat* 4 (01 Kasım 2010), 104-135.
- Efendioğlu, Mehmet. “Matrûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/matruh>
- Efendioğlu, Mehmet. “Metrûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/metruk--hadis>
- Efendioğlu, Mehmet. “Mu’dal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mudal>
- Efendioğlu, Mehmet. “Münkâtı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munkati>
- Efendioğlu, Mehmet. “Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munker--hadis>

- Efendioğlu, Mehmet. “Râvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ravi>
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahih--hadis>
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Daîfü'l-Câmi 'i's-Sağîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhü'l-Câmi 'i's-Sağîr ve ziyâdetüh*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Erinç, Sırrı. “Fas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fas>
- Feyyûmî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Süleymân el-Bedr. *Fethü'l-Garîbü'l-Mucîb 'alâ et-Terğîb ve't-Terhîb*. 15 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muhakkik, 1439/2018.
- Galbezûrî, Tevfik el-Alemî el-Hasen. *et-Teşeyyü' ve'l-almâniyye fi'l-Mağrib ve'l-hecemetü ale's-sünneti'n-nebeviyye*. Rabat: Menşûrâtu Mahedi'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2002.
- Görmez, Mehmet. “Tahrîc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahric--hadis>
- Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *Beyânü telbîsi'l-müfterî Muhammed Zâhid el-Kevserî*. thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1417/1996.
- Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *el-Bahru'l-amîk fî merviyâtî İbni's-Sıddîk*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1428/2007.
- Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *el-Ecvibetü's-sârife li işkâli hadîsi't-tâife (İzhâru mâ kâne hafıyyen bi nekâreti hadîsi lev kâne'l-ilmu bi's-Süreyya)*. thk. Adnan b. Abdullah Zuhâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *el-Ehâdisü'l-mestûra fî'l-kırâati fî's-salâti bi ba'di's-sûra*. Beyrut: Dâru'l-Basâir el-İslâmiyye, 1420/1999.
- Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *el-Hidâye fî tahrîci ehâdisi'l-Bidâye*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî v.dğr. 8 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1987 .

- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *el-Muğîr 'ale'l-ehâdîsi'l-mevzû'a fî'l-Câmii's-Sağîr*. thk. Şeyh Rabî' Şâtîlâ. Beyrut: Şirketu Dâri'l-Meşâri, 1429/2008.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *el-Müdâvî li- 'ileli'l-Câmii's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *ez-Zevâciru'l-muklika li münkiri't-tedâvî bi's-sadaka*. thk. Adnan b. Abdullah Zuhâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *Fethu'l-vehhâb bi-tahrîci ehâdîssi's-Şihâb*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk. *Miftâhu't-tertib li ehâdîsi Târîhi'l-Hatîb*. Beyrut: Dâru'l Kur'ânî'l-Kerîm, ts.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk, Bedr el-'Umrânî. *el-Hanîn bi vad'i hadîsi enîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Harekât, İbrahim. "Mağrib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib>
- Hâris b. Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed el-Bağdâdî, Nûrüddîn el-Heysemî. *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idü Müsnedi'l-Hâris*. thk. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkirî. 2 Cilt. Medine: Merkezu Hıdmeti's-Sunne, 1413/1992.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Abdulkadir 'Ata. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id*. thk. Husâmeddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad. 9 Cilt. Beyrut: Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd el-'Umerî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. 'Abdullâh el-Hamîd, Hâlid b. 'Abdurrahman el-Cerîsî. 7 Cilt. Riyad: Mü'essesetü'l-Cerîsî, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Kitâbu'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-'Âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409/1989.
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-Hilm*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir Ahmed 'Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiye, 1413/1992.
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Kasru'l-Emel*. thk. Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetu'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nûruddîn 'İtr. Dımaşk: Matbaatü'l-Sibâh, 3. Basım, 1421/2000.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Zehrü'l-Firdevs*. 8 Cilt. Dubai: Cemiyetü Dârü'l-Ber, 1439/2018.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve etbâ'i't-tâbi'in*. thk. Muhammed Abdürreşîd. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Muhammed Abdülmecid es-Selefî. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Sâmi'î, 1420/2000.

- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1424/2003.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 5 Cilt. Kahire: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevdû'ât*. thk. 'Abdurrahmân Muhammed 'Osmân. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-İlelu'l-Mutenâhiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*. thk. İrşâdulhak el-Eserî. 2 Cilt. Faysalabad: 'İdâretü'l-'Ulûmi'l-Eseriyye, 2. Basım, 1401/1981.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *İzâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramadân. 2 Cilt. Dımaşk: Matbû'âtu Mecma'î'l-Luğati'l-Arabiyye, 1390/1971.
- İbnü's-Salâh, 'Ebû 'Amr Takıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Nûreddîn İtr. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İbnü's-Sünnî, Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm b. 'Esbât ed-Dîneverî. *Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*. thk. Kevser el-Berenî. Beyrut: Muessesetu 'Ulûmi'l-Kur'ân, ts.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Lübnan: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1406/1985.
- Kahire Arap Dil Kurumu. *el-Mu'cemü'l-Vasît*. 2 Cilt. Kahire: Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, 2. Basım, 1392/1972.
- Kandemir, M.Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hanbel>

- Kandemir, M.Yaşar. “İbnü’s-Siddîk, Ebü’l-Feyz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-siddik-ebul-feyz>
- Kandemir, M.Yaşar. “Münâvî, Muhammed Abdürraûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munavi-muhammed-abdurrauf?ysclid=l6c4r5m0ue450939180>
- Kavas, Ahmet. “Tilimsân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsan>
- Kazan, Tahsin. *Süyûtî’nin el-Câmi’u’s-sağîr’inde Yer Alan Uydurma Rivayetler*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Koca, Ferhat. “Merdâvî, Ali b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merdavi-ali-b-suleyman>
- Koç, Mehmet - Sakallı, Talat. “Hadiste Şâz Kavramının Teşekkül Sürecinde İmam Şâfiî’nin Rolü”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (30 Haziran 2024), 52-71.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer. *Müsnedü’s-Şihâb*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1311/1893.
- Kutlay, Halil İbrahim. *Hadiste Sened Tenkidi*. İstanbul: Elif Yayınları, 2015.
- Mahmûd et-Tahhân. *Teysîru mustalahi’l-hadis*. Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 11. Basım, 1432/2011.
- Mazhari, Nasseruddin. *Münâvî’nin Süyûtî’ye İtirazları (Feyzü’l-Kadîr’in Birinci Cildi Özelinde)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Mustafa el-Yusûfî es-Süfyânî es-Selvî. *Tenbîhü’l-kârî ilâ fedâihi Ahmed b. Siddîk el-Gumârî*. Marakeş, 1996.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *et-Teyisr bi Şerhi’l-Câmi’i’s-Sağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-İmâm eş-Şâfi’î, 3. Basım, 1408/1988.

- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. thk. Ahmed Abdü's-Selâm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-. *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi's-Şerîf*. thk. İbrâhîm Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâihî, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Hasen Muhammed el-Mesûdî. 8 Cilt. Kahire: el-Mektebü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasen 'Abdûlmun'îm. 10 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*. thk. Fârûk Hammâde. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1406/1985.
- Özen, Şükrü. "Teâruz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tearuz>
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18 Ağustos 2023. Erişim 18 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suyuti>
- Özkuyumcu, Nadir. "Tıtvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/titvan>
- Polat, Salahattin. "Ferd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferd>
- Polat, Salahattin vd. *Hadis Araştırma ve Tenkid Kılavuzu*. İstanbul: İFAV, 6. Basım, 2018.
- Polat, Salahattin. "Mürsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mursel>
- Polat, Salahattin. "Mütâbaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutabaat>
- Polat, Salahattin. "Şâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahid--hadis>

- Reşîd el-Attâr, Ebü'l-Hüseyn Reşîdüddîn Yahyâ b. Alî b. Abdillâh el-Kureşî el-Ümevî en-Nablusî. *Mücerredü esmâ'î'r-ruvât 'ani'l-İmâm Ebî 'Abdillâh Mâlik b. Enes*. thk. Sâlim b. Ahmed b. Abdülhâdî es-Selefi. Medine: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1416/1996.
- San'ânî, Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail el-Kahlânî. *et-Tenvîru Şerhu'l-Câmi'î's-Sağîr*. thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyad: Mektebetu Dâru'l-İslâm, 1432/2011.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Mekâsîdû'l-hasene*. thk. Muhammed Osman el-Haşî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürerü'l-Müntesira fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ*. thk. Dr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Riyad: İmâdetü Şuûnü'l-Mektubât, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Câmi'u's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*. thk. Muhammed Ali Beydun. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Le'âli'l-masnû'a fî'l-ahbâri (ehâdîsi)'l-mevdû'a*. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ez-Ziyâdet ale'l-Mevdû'ât (Zeylû el-Leâli'l-Masnûa)*. thk. Râmîz Hâlid Hasan. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1431/2010.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr: Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*. 3 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1424/2005.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Cem'u'l-cevâmi'*. thk. Muhtar İbrahim el-Hâic. 25 Cilt. Kahire: el-Ezherü'sh-Şerif, 1426/2005.
- Şakar, Mehmet. “Bidat Ehli Ravinin Rivayetinin Kabulündeki İçtihat Farklılığının Hadis Tenkidine Yansımaları: Abdürraûf el-Münâvî ve Ebü'l-Feyz Ahmed el-Gumârî Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (27 Aralık 2021), 331-359. <https://doi.org/10.51447/uluifd.986326>
- Şakar, Mehmet. *Ebu'l-Feyz el-Gumârî ve Hadisçiliği*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2022.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-'evsat*. thk. Târik b. 'İvadullâh b. Muhammed. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu's-Sağîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc 'Emrîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî; Dâru 'Ammâr, 1405/1985.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebir*. thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 3. Basım, 1415/1994.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Kitâbü'd-Du'â*. thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mekârimu'l-Ahlâk*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Basrî. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 2. Basım, 1395.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *İlelu't-Tirmizî'l-kebir*. thk. Subhî es-Sâmerrâi vd. Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-'Arabîyye; 'Âlemü'l-Kütüb, 1409.
- Tunç, Mazhar. *Modern Mağribte Hadis (Gumâriler)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Uğur, Mücteba. "el-Câmi'u's-sağîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sagir-suyuti>
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *Kitâbu'd-duâfâi'l-kebir*. thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.

- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Târîhu İbn Maîn*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 4 Cilt. Mekke: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1399/1979.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Te'vîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevil>
- Yurdagür, Metin. "Tenzih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenzih>
- Yüceer, Mustafa. *Eser-Rey İhtilâfında Gumârî'nin Kevserî'ye Eleştirileri*. Ankara: Fecr Yayın, 2024.
- Yüceer, Mustafa. "Modern Dönem Muhaddislerin Eleştiri Yöntemleri (Gumârî'nin Münâvî'ye Yönelttiği Tenkitler Örneğinde)". *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. İstanbul: Ensar, 2021.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2011.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, 33. Basım, 2017.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, 1422/2001.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *el-Muğnî fî'd-Du'afâi*. thk. Dr. Nûreddîn 'Attar. 2 Cilt, ts.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Mîzânü'l-tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârifeti Tabâ'tü, 1382/1963.
- Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû 'Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. 'Abdilvâhid b. Ahmed. *el-Ehadîsu'l-Muhtâra*. thk. Âbdulmelik b. 'Abdullâh b. Dehîş. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Hadr, 3. Basım, 1420/2000.

EK'ler

EK- 1.Tenkit ve Sıhhat Tablosu

Tabloya Dair

1. Tenkit ve Sıhhat Tablosu, Gumârî'nin *Müdâvî* isimli eserinin birinci cildinde bulunan 579 rivayetin tamamına dair bilgiler içermektedir.
2. Gumârî'nin Süyûtî ve Münâvî'ye tenkitleri olmakla birlikte bazı hadisler hakkında verdiği sıhhat hükümleri de yer almaktadır.
3. Tabloda *Müdâvî*'nin I. Cildinde yer alan rivayetlerin tamamına râvi veya kaynak gösterilmeksizin yer verilmiştir.
4. Verilen metinlerinin sol sütununda bulunan sayılar, hadisin *el-Câmi 'u's-sağîr* ve *Müdâvî*'deki sıra numaralarına işaret etmektedir.
5. Sayılar ve hadis metinleri arasında kalan “G/Ş” ifadeleri ile Gumârî'nin söz konusu hadiste hangi âlime yönelik bir değerlendirme de bulunduğu gösterilmektedir. “G” ifadesi Gumârî'nin Süyûtî ile ilgili değerlendirmede bulunduğunu izah ederken “Ş” ifadesi ise değerlendirmenin Münâvî ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Şayet bir hadiste bu ifadelerin ikisi birden bulunuyorsa her iki âlime de tenkit olduğu anlaşılmaktadır. Bazı hadislerde “G” ifadesi olduğu halde Münâvî'ye bazılarında “Ş” ifadesi olduğu halde değerlendirmenin Süyûtî ile ilgili olduğu çalışma içinde belirtilmiş tabloda da bu farklar gösterilmiştir.
6. Hadislerin sağ kısmındaki ilk dört bölümde Süyûtî, Münâvî, Gumârî ve Elbânî'nin hadisin sıhhatine dair verdikleri hükümlere işaret edilmiştir. Söz konusu kategoride sıhhat görüşlerini tespit edemediğimiz rivayetlerde herhangi bir bilgi yazılmamıştır. Buna göre sahih, hasen, zayıf ve mevzu şeklinde tespit edilen hükümler belirtilmiş, müellifler tarafından hakkında herhangi bir hüküm verilemeyen rivayetler için Hüküm Yok, ifadesi kullanılmıştır. Bununla birlikte yukarıda geçen sıhhat ifadelerine yer vermeksizin bir kanaat belirtildiğinde Makbul veya Merdud şeklinde üst kavram ile ilgili müellifin görüşüne işaret edilmiştir.
7. Gumârî ve Münâvî'nin sıhhat görüşlerinin net olmadığı ancak kullandıkları ifadeler gereği siyak ve sibaktan hadislerle verdikleri sıhhat hükümlerine dair

bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu veriler makbul ve merdud gibi genel başlıklar altında değerlendirilip her iki alimin de sıhhat hükmü tabloya eklenmeye çalışılmıştır.

8. Sıhhat bölümünden sonraki iki bölümde ise Gumârî'nin Süyûtî ve Münâvî'yi hangi sebeple tenkit ettiğine dair bilgilere yer verilmiş, çalışma boyunca takip edilen başlıklar esas alınarak örneklem olarak seçilen rivayetlerin türdeşleri tabloda gösterilmiştir. Tabloda takip edileceği üzere bazı hücrelerde birden fazla tenkit olduğu görülmektedir. Bu durum Gumârî'nin aynı rivayet özelinde sıhhat tenkidi ve lafız farklılıkları veya yanlış bilgi aktarımı gibi unsurlarla bir tenkit geliştirdiğini ifade etmektedir.

H.no es- Sağır	H.no Müd âvî	Tenkit Sözü	Hadis Metni	Süyûfî	Münâvî	Gumârî	Elbânî	Süyûfî'ye Tespit/ Tenkitler	Münâvî'ye Tenkitler
3	1	G/ Ş	آخِرُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ رَجُلٌ يَقَالُ لَهُ جَهَنَّمَةُ، فَيَقُولُ أَهْلُ الْجَنَّةِ: عِنْدَ جَهَنَّمَةِ الْخَيْرِ الْيَقِينُ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sihhat-Hadis Lafızları	Sihhat
4	2	Ş	آخِرُ قَرْيَةٍ مِنْ قُرَى الْإِسْلَامِ خَرَابًا الْمَدِينَةِ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
5	3	G/ Ş	آخِرُ مَنْ يُحْشَرُ رَاعِيَانِ مِنْ مَرْبِئَةٍ يُرِيدَانِ الْمَدِينَةَ، يَنْقَعَانِ بَغْنِمَهُمَا فَيَجِدَانَهَا وَحُوشًا، حَتَّى إِذَا بَلَغَا ثَنِيَةَ الْوُدَاعِ خَرَا عَلَى وَجُوهِهِمَا	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tahrîc Usûlü	Münâvî'nin Hataları
6	4	G	آخِرُ مَا أَذْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامٍ النُّبُوَّةِ الْأُولَى إِذَا لَمْ تَسْتَحِ فَاصْنَعِ مَا شِئْتَ	Zayıf	Makbul	Makbul	Sahih	Sihhat	Tenkit Yok
7	5	Ş	آخِرُ مَا تَكَلَّمَ بِهِ إِبْرَاهِيمُ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ	Sahih	Sahih	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
8	6	Ş	آخِرُ أَرْبَعَاءٍ فِي الشَّهْرِ يَوْمُ نَحْسٍ مُسْتَمَرٍّ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
9	7	G	آدَمُ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا تَعَرَّضَ عَلَيْهِ أَعْمَالُ ذُرِّيَّتِهِ، وَيُوسُفُ فِي السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، وَابْنُ الْخَالَةِ يَحْيَى وَعِيسَى فِي السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ، وَإِدْرِيسُ فِي السَّمَاءِ الرَّابِعَةِ، وَهَارُونَ فِي السَّمَاءِ الْخَامِسَةِ، وَمُوسَى فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، وَإِبْرَاهِيمُ فِي السَّمَاءِ السَّابِعَةِ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Hadis Lafızları	Tenkit Yok
10	8	G	أَفَةُ الظَّرْفِ الصَّلْفُ، وَأَفَةُ الشَّجَاعَةِ الْبَغْيُ، وَأَفَةُ السَّمَاةِ الْمَنْ، وَأَفَةُ الْجَمَالِ الْخِيَلُ وَأَفَةُ الْعِبَادَةِ الْقَتْلُ وَأَفَةُ الْحَدِيثِ الْكَذِبُ وَأَفَةُ الْعِلْمِ النَّسْيَانُ وَأَفَةُ الْحِلْمِ السَّفَهُ وَأَفَةُ الْحَسَبِ الْفَقْرُ وَأَفَةُ الْجُودِ السَّرْفُ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat - Hadis Lafızları	Tenkit Yok
11	9	G	أَفَةُ الدِّينِ ثَلَاثَةٌ: فَكِيَّةٌ فَاجِرٌ، وَإِمَامٌ جَانِبٌ، وَمُجْتَهِدٌ جَاهِلٌ	Hüküm Yok	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
12	10	G	أَفَةُ الْعِلْمِ النَّسْيَانُ وَإِضَاعَتُهُ أَنْ تَخَذْتَ بِهِ غَيْرَ أَهْلِهِ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	İrsâl	Tenkit Yok
13	11	Ş	أَكَلَ الرَّبَا وَمَوَكَلَهُ وَكَاتَبَهُ وَشَاهَدَاهُ إِذَا عُلِمُوا ذَلِكَ، وَالْوَأَشِمَةَ وَالْمُوشِقَةَ لِلْحَسَنِ وَلَاوِي الْصَّدَقَةَ وَالْمُرْتَدَّ أَغْرَابِيَا بَعْدَ الْهَجْرَةِ مَلْعُونُونَ عَلَى لِسَانِ مُحَمَّدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Sahih	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
14	12	G	أَكَلَ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلَسَ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
15	13	G/ Ş	آلَ مُحَمَّدٍ كُلُّ نَفْسٍ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sihhat- Teferüd	Râvinin Tespiti
16	14	Ş	آلَ الْقُرْآنِ آلَ اللَّهِ	Hüküm Yok	Zayıf	Makbul	Mevzû	Tenkit Yok	Sihhat

19	15	G	أَمِنْ شَعْرٍ أَمِيَّةٍ بَنَ أَبِي الصَّلْتِ وَكَفَّرَ قَلْبُهُ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Kaynak Kullanımı	Tenkit Yok
20	16	Ş	أَمِينَ خَاتَمَ رَبِّ الْعَالَمِينَ عَلَى لِسَانِ عِبَادِهِ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
21	17	Ş	آيَةُ الْكُرْسِيِّ رُبْعُ الْقُرْآنِ	Zayıf	Zayıf	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
22	18	Ş	آيَةُ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ أَنَّهُمْ لَا يَتَضَلَّوْنَ مِنْ زَمَرٍ	Sahih	Hüküm Yok	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
26	19	G	آيَةُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ شُهُودُ الْعِشَاءِ وَالصُّبْحِ، لَا يَسْتَطِيعُونَ هُمَا	Hüküm Yok	Sahih	Zayıf	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
27	20	Ş	آيَاتَانِ هُمَا قُرْآنٌ، وَهُمَا يَشْفِيَانِ، وَهُمَا مِمَّا يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْآيَاتَانِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
28	21	Ş	أَنْتَ الْمَعْرُوفُ وَاجْتَنِبِ الْمُنْكَرَ، وَانْظُرْ مَا يُجِيبُ ذَلِكَ أَنْ يَقُولَ لَكَ الْقَوْمُ إِذَا قُمْتَ مِنْ عِنْدِهِمْ فَأَتَيْهِ، وَانْظُرِ الَّذِي تَكْرَهُ أَنْ يَقُولَ لَكَ الْقَوْمُ إِذَا قُمْتَ مِنْ عِنْدِهِمْ فَاجْتَنِبْهُ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
29	22	Ş	أَنْتَ حَزَنُكَ أَنَّى شِئْتَ وَأَطْعَمَهَا إِذَا طَعُمْتَ وَاكْسَهَا إِذَا اكْتَسَيْتَ وَلَا تُفْجِحِ الْوَجْهَ وَلَا تُضْرِبِ	Hasen	Zayıf	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
30	23	Ş	انْتَوِ الْمَسَاجِدَ حَسْرًا وَمَعْصَبِينَ فَإِنَّ الْعِمَامَةَ تِجَانُ الْمُسْلِمِينَ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Mevzû	Tenkit Yok	Istılah/ (Şâhid Kavramı)
32	24	Ş	انْتَدِمُوا بِالزَّيْتِ وَادَّهِنُوا بِهِ، فَإِنَّهُ يُخْرِجُ مِنْ شَجَرَةٍ مَبَارَكَةٍ	Sahih	Zayıf	Hüküm Yok	Hasen	Tenkit Yok	Tenkit Yok
33	25	Ş	انْتَدِمُوا وَلَوْ بِالْمَاءِ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
34	26	Ş	انْتَدِمُوا مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ -يَعْنِي الزَّيْتِ- وَمَنْ عَرَضَ عَلَيْهِ طِيبٌ فَلْيُصِبْ مِنْهُ	Hüküm Yok	Zayıf	Hasen	Hasen	Tenkit Yok	Sıhhat
35	27	Ş	انْتَرُوا كَمَا رَأَيْتَ الْمَلَائِكَةَ تَأْتِرُونَ عِنْدَ رَبِّهَا إِلَى أَنْصَافِ سَوْقِهَا	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
36	28	Ş	انْذُوا لِلنِّسَاءِ أَنْ يَصْلِينَ بِاللَّيْلِ فِي الْمَسْجِدِ	Sahih	Zayıf	Hasen	Hasen	Tenkit Yok	Sıhhat- Râvinin Tespiti
37	29	Ş	انْذُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسَاجِدِ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
38	30	G	أَبَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ لِقَاتِلِ الْمُؤْمِنِ تُوبَةً	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
39	31	G	أَبَى اللَّهُ أَنْ يَرْزُقَ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ إِلَّا مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ	Hüküm Yok	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
40	32	G	أَبَى اللَّهُ أَنْ يَقْبَلَ عَمَلِ صَاحِبِ بَدْعَةٍ حَتَّى يَدْعَ بِدْعَتِهِ	Hasen	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
41	33	G	أَبَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ لِلْبُلْبُلِيِّ سُلْطَانًا عَلَى بَدَنِ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
43	34	Ş	ابْتَغُوا الرِّفْعَةَ عِنْدَ اللَّهِ، تَحَلَّمْ عَمَّنْ جَهَلُ عَلَيْكَ وَتَعْطَى مِنْ حَرَمِكَ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat- İstılah/ (Şâhid Kavramı)

44	35	G	ابتغوا الخير عند حسان الوجوه	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Tenkit Yok
45	36	Ş	أبد المودة لمن وادك فإنها أثبت	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
46	37	Ş	ابدأ بنفسك فتصدق عليها، فإن فضل شيء فلاهلك، فإن فضل شيء عن أهلك فلدن قرابتك....	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
47	38	Ş	ابدأ بمن تغول	Sahih	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Sihhat
50	39	G	أبدوا بالطعام فإن الحار لا بركة فيه"	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
52	40	G	أبعد الناس من الله يوم القيامة القاضي الذي يخالف إلى غير ما أمر به	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
53	41	Ş	أبغض الحلال إلى الله الطلاق"	Sahih	Zayıf	Sahih	Zayıf	Tenkit Yok	Sihhat-Istılah/ (Mürsel)
56	42	G	أبغض العباد إلى الله من كان ثوباه خيرا من عمله، أن تكون ثيابه ثياب الأنبياء، وعمله عمل الجبارين	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
58	43	G	أبغض الضعفاء فإنما ترزقون وتضعفون بضعفائكم	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Sahih	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
59	44	Ş	أبلغوا حاجة من لا يستطيع إبلاغ حاجته، فمن أبلغ سلطانا حاجة من لا يستطيع إبلاغه ثبت الله تعالى قدميه على الصراط يوم القيامة	Hasen	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
60	45	Ş	ابنوا المساجد واتخذوها جما	Hasen	Zayıf	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Sihhat
62	46	G	ابنوا المساجد، وأخرجوا القمامة منها، فمن بنى لله بيتا بنى الله له بيتا في الجنة، وإخراج القمامة منها مهوور الحور العين	Sahih	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
63	47	Ş	أبن القدح عن فيك ثم تنفس	Hüküm Yok	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Literatür Sihhat Tenkidi
64	48	G	أبن آدم أطع ربك تسمى عاقلا، ولا تعصه فتسمى جاهلا	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
65	49	Ş	أبن آدم عندك ما يكفيك وأنت تطلب ما يطعيك، أبن آدم لا يقليل تقنع ولا بكثير تشبع، أبن آدم إذا أصبحت معافى في جسديك أمنا في سربك عندك قوت يومك فعلى الدنيا عفء	Sahih	Mevzû	Hasen	Mevzû	Tenkit Yok	Literatür Sihhat Tenkidi
66	50	G	أبن أخت القوم منهم	Sahih	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
67	51	Ş	أبن السبيل أول شارب يعنى من زمزم	Hasen	Sahih	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Teâruz-Literatür Sihhat Tenkidi

70	52	G/ Ş	أَبُو بَكْرٍ خَيْرُ النَّاسِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ نَبِيًّا	Hüküm Yok	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Teâruz İddiası
72	53	Ş	أَبُو بَكْرٍ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ وَأَبُو بَكْرٍ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Teâruz İddiası
74	54	Ş	أَبُو سَفْيَانَ بْنِ الْحَارِثِ سَيِّدُ فَتَيَانِ أَهْلِ الْجَنَّةِ	Hüküm Yok	Sahih	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	İstilah/ (Mürsel)
75	55	Ş	أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ هُمْ أَضْعَفُ قُلُوبًا وَأَرْقُ أَفْئِدَةً، الْفَقْهُ يَمَانٌ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
84	56	G	أَتَانِي جَبْرِيلُ فِي خَضِرٍ تَطْلُقُ بِهِ الذَّرُّ	Sahih	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
86	57	Ş	أَتَانِي جَبْرِيلُ يَقْدِرُ فَأَكَلْتُ مِنْهَا فَأَعْطَيْتُ قُوَّةَ أَرْبَعِينَ رَجُلًا فِي الْجَمَاعِ	Hüküm Yok	Merdud	Mevzû	Mevzû	Sıhhat-Hadis Lafızları	Tahrîc Usûlü
87	58	Ş	أَتَانِي جَبْرِيلُ فِي أَوَّلِ مَا أَوْحِيَ إِلَيَّ فَعَلَّمَنِي الْوُضُوءَ وَالصَّلَاةَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنَ الْوُضُوءِ أَخَذَ عَرَفَةَ مِنَ الْمَاءِ فَنَضَحَ بِهَا فَرْجَهُ	Hasen	Zayıf	Sahih Ligyrh	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
89	59	Ş	أَتَانِي جَبْرِيلُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ عَشْرٌ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَأَحِبُّبْ مَنْ شِئْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ وَأَعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مُجْزِيٌّ بِهِ وَأَعْلَمْ أَنَّ شَرَفَ الْمُؤْمِنِ قِيَامُهُ بِاللَّيْلِ وَعِزُّهُ اسْتِغْنَاؤُهُ عَنِ النَّاسِ	Hasen	Zayıf	Hasen	Hasen	Tenkit Yok	Sıhhat
93	60	Ş	أَتَانِي مَلَكٌ فَسَلَّمَ عَلَيَّ، نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ لَمْ يَنْزِلْ قَبْلُهَا فَبَشَّرَنِي أَنَّ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَأَنَّ فَاطِمَةَ سَيِّدَةَ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
94	61	G/ Ş	اتَّبِعُوا الْعُلَمَاءَ فَإِنَّهُمْ سُرُجُ الدُّنْيَا وَمَصَابِيحُ الْآخِرَةِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Teâruz İddiası
95	62	G	اتَّكُمُ الْمَنِيَّةَ رَاتِبَةً لَازِمَةً إِمَّا بِشَقَاوَةٍ وَإِمَّا بِسَعَادَةٍ	Zayıf	Hasen	Hüküm Yok	Zayıf	Hadis Lafızları	Tenkit Yok
97	63	Ş	أَتَحِبُّ أَنْ يَلِينَ قَلْبُكَ وَتَذْرَكَ حَاجَتُكَ، أَرْحَمَ الْيَتِيمِ وَأَمْسَحَ رَأْسَهُ وَأَطْعَمَهُ مِنْ طَعَامِكَ يَلِينَ قَلْبُكَ وَتَذْرَكَ حَاجَتُكَ	Hüküm Yok	Sahih	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat- İstilah/ (Ricalün Sahihun)
98	64	G	اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا، وَمُوسَى نَجِيًّا، وَاتَّخَذَنِي حَبِيبًا ثُمَّ قَالَ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا أُؤَثِّرَنَّ حَبِيبِي عَلَى خَلِيلِي وَنَجِيي	Zayıf	Zayıf	Merdud	Mevzû	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
99	65	G	اتَّخَذُوا السَّرَاوِيلَاتِ فَإِنَّهَا مِنْ أَسْتَرِ ثِيَابِكُمْ، وَحَصَّنُوا بِهَا نِسَاءَكُمْ إِذَا خَرَجْنَ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
100	66	Ş	اتَّخَذُوا السُّودَانَ، فَإِنْ ثَلَاثَةٌ مِنْهُمْ مِنْ سَادَاتِ أَهْلِ الْجَنَّةِ: لُقْمَانُ الْحَكِيمُ وَالنَّجَاشِيُّ وَبِلَالُ الْمُؤَدِّينَ	Hüküm Yok	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
101	67	G	اتَّخَذُوا الذِّكَ الْأَبْيَضَ فَإِنَّ دَارًا فِيهَا دِيكَ أَبْيَضٌ لَا يَقْرُبُهَا شَيْطَانٌ وَلَا سَاحِرٌ وَلَا الدُّوَيْرَاتِ حَوْلَهَا	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok

102	68	Ş	اتَّخَذُوا هَذِهِ الْحَمَامَ الْمُقَاصِصَ فِي بَيْوتِكُمْ فَإِنَّهَا تُلْهِى الْجِنَّ عَن صَبِيَّاتِكُمْ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tahrîc Usûlü
103	69	G/Ş	اتَّخَذُوا الْغَنَمَ فَإِنَّ فِيهَا بَرَكَه	Hasen	Sahih	Sahih	Sahih	Sihhat	Münâvî'nin Hataları
105	70	Ş	اتَّخَذَهُ مِنْ وَرَقٍ وَلَا تَتِمُّهُ مِثْقَالًا	Hasen	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
106	71	Ş	اتَّذَرُونَ مَا الْعِصَةُ؟ نَقْلُ الْحَدِيثِ مِنْ بَعْضِ النَّاسِ إِلَى بَعْضٍ لِيُفْسِدُوا بَيْنَهُمْ	Hasen	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Sihhat
107	72	Ş	اتَّرَعُوا الطُّسُوسَ وَخَالِفُوا الْمَجُوسَ	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
108	73	Ş	اتَّرَعُونَ عَن ذِكْرِ الْفَاجِرِ أَنْ تَذْكُرُوهُ؟ فَادْكُرُوهُ يَعْرِفُهُ النَّاسُ	Zayıf	Hasen	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
109	74	Ş	اتَّرَعُونَ عَن ذِكْرِ الْفَاجِرِ؟ مَتَى يَعْرِفُهُ النَّاسُ؟ اذْكُرُوا الْفَاجِرَ بِمَا فِيهِ يَحْذَرُهُ النَّاسُ	Hüküm Yok	Merdud	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Sihhat
110	75	Ş	اتَّرَكُوا التَّرِكَ مَا تَرَكُوكُمْ، فَإِنْ أُولَ مِنْ يَسْتَلِبُ أَمَتِي مُلْكُهُمْ وَمَا خَوْلَهُمْ اللَّهُ يَتَوَقَّنْطُورَاءَ	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
111	76	Ş	اتَّرَكُوا الْحَبِشَةَ مَا تَرَكُوكُمْ، فَإِنَّهُ لَا يَسْتَخْرِجُ كَنْزَ الْكَعْبَةِ إِلَّا ذُو السُّوَيْقَتَيْنِ مِنَ الْحَبِشَةِ	Hüküm Yok	Zayıf	Sahih	Hasen	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
112	77	Ş	اتَّرَكُوا الدُّنْيَا لِأَهْلِهَا، فَإِنَّهُ مَنْ أَخَذَ مِنْهَا فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ أَخَذَ مِنْ حَقِّهِ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ	Hüküm Yok	Hasen Li Gayrih	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi
113	78	Ş	اتَّقِ اللَّهَ فِيمَا تَعْلَمُ	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
114	79	Ş	اتَّقِ اللَّهَ فِي عُسْرِكَ وَيُسْرِكَ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
115	80	G	اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ وَأَتَّبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Hasen	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendirilmesi	Tenkit Yok
116	81	Ş	اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ (1)، وَلَوْ أَنْ تَفْرَغَ مِنْ دُلُوكَ فِي إِنْاءٍ الْمُسْتَسْقَى، وَأَنْ تَلْقَى أَخَاكَ وَوَجْهَكَ إِلَيْهِ مِنْبَسِطٌ	Hüküm Yok	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
117	82	Ş	اتَّقِ اللَّهَ يَا أَبَا الْوَلِيدِ، لَا تَاتَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ تَحْمِلُهُ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بِقَرَةٍ لَهَا خَوَارٍ أَوْ شَاةٍ لَهَا تَوَاجٍ	Hüküm Yok	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	İstilah/ (Sahih Hadis)
118	83	G	اتَّقِ الْمَحَارِمَ تَكُنْ أَعْيَدَ النَّاسِ، وَارْضَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَكَ تَكُنْ أَغْنَى النَّاسِ، وَأَحْسِنِ إِلَى جَارِكَ تَكُنْ مُؤَمَّنًا، وَاحْبِبِ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُسْلِمًا، وَلَا تُكْثِرِ الضَّحْكَ فَإِنَّ كَثْرَةَ الضَّحْكِ تَمِيتُ الْقَلْبَ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Hasen	Sihhat	Tenkit Yok
119	84	Ş	اتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّمَا يَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَنْ يَمْنَعَ ذَا حَقٍّ حَقَّهُ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağır Ve Münâvî

123	85	G	اتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُصْلِحُ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
124	86	G	اتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ	Sahih	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
125	87	Ş	اتَّقُوا اللَّهَ فِي الصَّلَاةِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
127	88	Ş	اتَّقُوا اللَّهَ فِي الصَّلَاةِ، اتَّقُوا اللَّهَ فِي الصَّلَاةِ اتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ، اتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ	Sahih	Zayıf	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
129	89	Ş	اتَّقُوا اللَّهَ وَصَلُّوا أَرْحَامَكُمْ	Zayıf	Hasen	Zayıf	Hasen	Tenkit Yok	Sıhhat
132	90	Ş	اتَّقُوا الْحَجَرَ الْحَرَامَ فِي الْبَيْتَانِ فَإِنَّهُ أَسَاسُ الْخَرَابِ	Zayıf	Hasen	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Istılah/ (Şâhid Kavramı)
133	91	Ş	اتَّقُوا الْحَدِيثَ عَلَى إِلَّا مَا عَلَّمْتُمْ فَمَنْ كَذَبَ عَلَى مُتَعَدِّدٍ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، وَمَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ	Hasen	Zayıf	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
134	92	Ş	اتَّقُوا الدُّنْيَا وَاتَّقُوا النِّسَاءَ فَإِنَّ أَوَّلَ مَا بَلَغَ رِجَالُكُمْ فِيهَا هُوَ الْبَيْتُ مِنْ فُجُورِهِمْ بَأْوَقَ لَصِيدِهِ فِي الْإِتْقَانِ مِنَ النِّسَاءِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendiril mesi
135	93	Ş	اتَّقُوا الظُّلْمَ فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Sahih	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
137	94	G	اتَّقُوا الْقَدْرَ فَإِنَّهُ شَعْبَةٌ مِنَ النَّصْرَانِيَّةِ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
141	95	Ş	اتَّقُوا الْمَجْزُومَ كَمَا يَتَّقَى الْأَسَدُ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
143	96	Ş	اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ	Sahih	Mütevâtir	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
146	97	Ş	اتَّقُوا بَيْتًا يُقَالُ لَهُ الْحَمَامُ فَمَنْ دَخَلَهُ فَلَيْسَ تَتَرَّ	Hüküm Yok	Merdud	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
147	98	G	اتَّقُوا زَلَةَ الْعَالَمِ وَانْتَظِرُوا فَيَاتِهِ	Hüküm Yok	Mevzû	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
148	99	Ş	اتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهَا تُحْمَلُ عَلَى الْغَمَامِ، يَقُولُ اللَّهُ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لِأَنْصُرَنَّكَ وَلَوْ بَعْدَ حِينٍ	Hüküm Yok	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendiril mesi
150	100	Ş	اتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ وَإِنْ كَانَ كَافِرًا فَإِنَّهَا لَيْسَ ذُنُوبُهَا جِبَابٌ	Sahih	Sahih	Sahih	Hasen	Tenkit Yok	Veri Analizi
151	101	G	اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
152	102	G	اتَّقُوا مَحَاشِئَ النِّسَاءِ	Zayıf	Mevzû	Merdud	Çok Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok

153	103	Ş	اتَّقُوا هَذِهِ الْمَذَابِخَ يَعْنِي الْمَحَارِيبَ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
159	104	Ş	اَتَّبِعْتُمْ عَلَى الصِّرَاطِ أَشَدَّكُمْ حُبًا لِأَهْلِ بَيْتِي وَلَا صَحَابِي	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Sıhhat
162	105	G	اِثْنَانُ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَاطِعُ الرَّحْمِ وَجَارُ السَّوْءِ	Hüküm Yok	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
164	106	Ş	اِثْنَانُ لَا تُجَاوِزُ صَلَاتُهُمَا رُغُوسَهُمَا: عَبْدٌ أَبَقَ مِنْ مَوَالِيهِ حَتَّى يَرْجِعَ وَامْرَأَةٌ عَصَتْ زَوْجَهَا حَتَّى تَرْجِعَ	Hüküm Yok	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
167	107	G	اِثْنَانُ يُحْلِلُهُمَا اللَّهُ فِي الدُّنْيَا: الْبَغْيُ، وَغَقُوقُ الْوَالِدَيْنِ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
168	108	Ş	اِثْبُتُوا أَخَاكُمْ ادْعُوا لَهُ بِالْبِرْكَ، فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا أَكَلَ طَعَامَهُ وَشَرِبَ شَرَابَهُ ثُمَّ دَعَى لَهُ بِالْبِرْكَ فَذَلِكَ ثَوَابُهُ مِنْهُمْ	Hüküm Yok	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
178	109	Ş	اجْتَنِبُوا دَعَوَاتِ الْمَظْلُومِ مَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حَجَابٌ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
181	110	Ş	اجْثُوا عَلَى الرُّكْبِ ثُمَّ قُولُوا يَا رَبِّ يَا رَبِّ	Sahih	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
187	111	Ş	اجْعَلُوا مِنْ صَلَاتِكُمْ فِي بَيْتِكُمْ لَا تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا	Hüküm Yok	Mütevâtir	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	İstılah/ (Mütevâtir)
190	112	Ş	اجْلُوا اللَّهَ يَغْفِرَ لَكُمْ	Hasen	Hasen	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
191	113	Ş	اجْمَلُوا فِي طَلَبِ الدُّنْيَا فَإِنَّ كُلَّ مُبَسِّرٍ لِمَا كُتِبَ لَهُ مِنْهَا	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Veri Analizi
192	114	G	اجْوَعُ النَّاسُ طَالِبُ الْعِلْمِ، وَاشْبَعُهُمُ الَّذِي لَا يَبْتَغِيهِ	Hüküm Yok	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
193	115	G	اجْزِبُوا هَذِهِ الدَّعْوَةَ إِذَا دُعِيتُمْ لَهَا	Hüküm Yok	Makbul	Makbul	Sahih	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
194	116	Ş	اجْزِبُوا الدَّاعِيَ وَلَا تَرُدُّوا الْهَدْيَةَ وَلَا تَضْرِبُوا الْمُسْلِمِينَ	Hüküm Yok	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Veri Analizi
195	117	Ş	اجْزِبُوا أَبْوَابَكُمْ، وَاكْفِنُوا أَنْيَتَكُمْ، وَأَوْكِنُوا أَسْقِنَتَكُمْ، وَأَطْفِنُوا سُرُجَكُمْ فَإِنَّهُمْ لَمْ يُؤْذَنَ لَهُمْ بِالتَّسْوِيرِ عَلَيْكُمْ	Hüküm Yok	Sahih	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
197	118	G	اجْبُ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ	Hüküm Yok	Makbul	Makbul	Sahih	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok

198	119	Ş	أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ أَنْ تَمُوتَ وَلَيْسَ نَفْسٌ رَطْبٌ مِنْ دُخْرِ اللَّهِ	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
200	120	Ş	أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ بَعْدَ آدَاءِ الْفَرَائِضِ إِخْلَالُ السَّرُورِ عَلَى الْمُسْلِمِ	Hüküm Yok	Zayıf	Merdud	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
202	121	Ş	أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ	Hasen	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
206	122	G	أَحَبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ	Hüküm Yok	Makbul	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
208	123	Ş	أَحَبُّ الْأَدْيَانِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ	Sahih	Hasen	Sahih	Hasen	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı- Sıhhat
213	124	Ş	أَحَبُّ الطَّعَامِ إِلَى اللَّهِ مَا كَثُرَتْ عَلَيْهِ الْأَيْدِي	Sahih	Hasen	Hasen	Hasen	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
218	125	G	أَحَبُّ عِبَادِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى: أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا	Zayıf	Sahih	Sahih	Sahih	Sıhhat	Tenkit Yok
219	126	Ş	أَحَبُّ بَيْوتِكُمْ إِلَى اللَّهِ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ مُكْرَمٌ	Hüküm Yok	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
220	127	Ş	أَحَبُّ اللَّهِ تَعَالَى عَيْدًا سَمَحًا إِذَا بَاعَ وَسَمَحًا إِذَا اشْتَرَى وَسَمَحًا إِذَا قَضَى وَسَمَحًا إِذَا اقْتَضَى	Hüküm Yok	Zayıf	Sahih	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
221	128	G	أَحَبُّكُمْ إِلَى اللَّهِ أَقْلَكُمْ طَعْمًا وَأَحْفَكُمْ بِدَنًا	Zayıf	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
223	129	G	أَحَبُّ حَبِيبِكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِضَتِكَ يَوْمًا مَا، وَأَبْغَضُ بَغِضَتِكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبِكَ يَوْمًا مَا"	Hasen	Makbul	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
224	130	G	أَحْبَبُوا اللَّهَ لَمَا يَغْذُوكُمْ بِمَا بِهِ مِنْ نِعْمَةٍ، وَأَحْبَبُونِي لِحُبِّ اللَّهِ، وَأَحْبَبُوا أَهْلَ بَيْتِي لِخَبِي	Sahih	Sahih	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
225	131	G	أَحْبَبُوا الْعَرَبَ لِثَلَاثٍ: لِأَنِّي عَرَبِيٌّ، وَالْقُرْآنُ عَرَبِيٌّ، وَكَلَامُ أَهْلِ الْجَنَّةِ عَرَبِيٌّ	Sahih	Merdud	Merdud	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
229	132	G	أَحْسِبُوا عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ضَالَتِهِمْ: الْعِلْمُ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
231	133	G/ Ş	احْتَرِسُوا مِنَ النَّاسِ بِسَوْءِ الظَّنِّ"	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
233	134	Ş	احْتِكَارُ الطَّعَامِ بِمَقَّةٍ إِحَادٌ	Hüküm Yok	Makbul	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Câmiu's- Sağîr Ve Münâvî
235	135	Ş	اخْتُوا فِي أَفْوَاهِ الْمَذَاحِينَ الثَّرَابَ	Sahih	Makbul	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
238	136	Ş	أُحَدِّ جَبَلٌ يُجَبِّنَا وَنُجْبَةٌ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	İstilah/ (Müttfekeun Aleyh)
240	137	G	أُحَدِّ رُحْنٌ مِنْ أَرْكَانِ الْجَنَّةِ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok

241	138	G	أَحَدٌ هَذَا جَبَلٍ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، عَلَى بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، وَهَذَا عَيْزٌ يُبَغِّضُنَا وَنُبَغِّضُهُ وَإِنَّهُ عَلَى بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ النَّارِ	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Teferrüd	Tenkit Yok
243	139	Ş	اِخْذُرُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ، وَيَنْطِقُ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ	Zayıf	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
244	140	Ş	اِخْذُرُوا زَلَّةَ الْعَالِمِ، فَإِنَّ زَلَّتْهُ تَعَبُّبُهُ فِي النَّارِ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
245	141	G	اِخْذُرُوا الدُّنْيَا فَإِنَّهَا أَسْحَرُ مِنْ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ابْنِ أَبِي الدُّنْيَا فِي ذِمِّ الدُّنْيَا	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi-Veri Analizi
247	142	G	اِخْذُرُوا الشَّهْوَةَ الْخَفِيَّةَ: الْعَالِمُ يُحِبُّ أَنْ يُجْلِسَ إِلَيْهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
248	143	G	اِخْذُرُوا الشُّهْرَتَيْنِ: الصُّوفَ وَالْخَزَّ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
249	144	Ş	اِخْذُرُوا صَفَرَ الْوَجْهِ، فَإِنَّهُ إِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ عِلَّةٍ أَوْ سَهَرٍ فَإِنَّهُ مِنْ غِلٍّ فِي قُلُوبِهِمْ لِلْمُسْلِمِينَ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Veri Analizi
250	145	G	اِخْذُرُوا الْبَغْيَ فَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْ عَقُوبَةٍ هِيَ أَحْضَرُ مِنْ عَقُوبَةِ الْبَغْيِ	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Çok Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
252	146	Ş	أَحْسَنُ النَّاسِ قِرَاءَةَ الَّذِي إِذَا " قَرَأَ رَأَيْتَ أَنَّهُ يَخْشَى اللَّهَ	Zayıf	Hasen	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
254	147	Ş	أَحْسِنُوا إِذَا وَلَّيْتُمْ وَاعْفُوا عَمَّا مَلَغَتْكُمْ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
255	148	Ş	أَحْسِنُوا جِوَارَ نِعَمِ اللَّهِ، لَا تُتَفَرَّضُوا، فَقَلَّمَا زَالَتْ عَنْ قَوْمٍ فِعَادَتُ إِلَيْهِمْ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
270	149	Ş	أَحْفُوا الشُّوَارِبَ، وَأَعْفُوا اللَّحَى، وَانْتَفُوا الشَّعْرَ الَّذِي فِي الْأَنَافِ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
271	150	Ş	أَحَقُّ مَا صَلَّيْتُمْ عَلَيْهِ أَطْفَالِكُمْ	Sahih	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
272	151	Ş	أَحَلَّ الذَّهَبُ وَالْحَرِيرُ لِأُمَّتِي وَحَرَّمَ عَلَى ذُكُورِهَا	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Veri Analizi - Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
274	152	G	احْلُقُوا بِاللَّهِ وَاصْدُقُوا فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يُحْلَفَ بِهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
275	153	Ş	احْلُقُوهُ كُلَّهُ أَوْ اتْرْكُوهُ كُلَّهُ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
279	154	Ş	أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي ثَلَاثًا: حَيْفَ الْأَيْمَةِ، وَإِيمَانًا بِالنُّجُومِ، وَتَكْذِيبًا بِالْقَدَرِ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
288	155	Ş	اِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ	Hüküm Yok	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tahrîc Usûlü
290	156	Ş	أَخَذْنَا فَأَلَّكَ مِنْ فَيْكِ	Hasen	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Sihhat

291	157	G	أَخَّرَ الْكَلَامَ فِي الْقَدْرِ لِشِرَارِ أَمْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ	Zayıf	Sahih	Zayıf	Hasen	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
293	158	G	أَخْرَجُوا مُنْدِيلَ الْغَمْرِ مِنْ بُيُوتِكُمْ فَإِنَّهُ مَبِيتُ الْخَبِيثِ وَمَجْلِسُهُ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
295	159	Ş	أَخْشَى مَا خَشِيتُ عَلَى أَمْتِي كِبَرُ الْبَطْنِ، وَمُدَاوِمَةُ النَّوْمِ وَالْكَسَلِ وَضَعْفُ الْيَقِينِ	Hüküm Yok	Mevzû	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
297	160	Ş	أَخْفَضَى وَلَا تَنْهَى، فَإِنَّهُ أَنْضَرُ لِلْوَجْهِ وَأَخْطَى عِنْدَ الزَّوْجِ	Sahih	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
298	161	Ş	أَخْلَصَ دِينَكَ بِحُفِّ الْقَلِيلِ مِنَ الْعَمَلِ	Sahih	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
300	162	Ş	أَخْلَصُوا عِبَادَةَ اللَّهِ تَعَالَى وَأَقِيمُوا خَمْسَكُمْ وَأَدُوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ طَيِّبَةً بِهَا أَنْفُسُكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَحُجُّوا بَيْتَكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Istılah/ (Münkâtı)
301	163	Ş	اخْلَعُوا نَعَالَكُمْ عِنْدَ الطَّعَامِ فَإِنَّهَا سَنَةٌ جَمِيلَةٌ.	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
305	164	Ş	أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَى أَمْتِي كُلِّ مُنَافِقٍ عَلِيمِ اللِّسَانِ"	Hüküm Yok	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
306	165	G	أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَى أَمْتِي الْهَوَىٰ وَطُولُ الْأَمَلِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
307	166	G	أَخْوَكَ الْبَكْرَىٰ وَلَا تَأْمَنَّهُ"	Hasen	Zayıf	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
308	167	Ş	إِذِ الْأَمَانَةُ إِلَى مَنْ أَنْتَمُكَ وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ	Sahih	Zayıf	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
309	168	Ş	إِذَا مَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكَ تَكُنْ مِنْ أَغْيَدِ النَّاسِ، وَاجْتَنِبْ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكَ تَكُنْ مِنْ أَوْرَعِ النَّاسِ، وَارْضَ بِمَا قَسَمَهُ اللَّهُ لَكَ تَكُنْ مِنْ أَغْنَى النَّاسِ"	Zayıf	Sahih	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
310	169	G	أَدْبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي. ابْنُ السَّمْعَانِي فِي أدبِ الْإِمْلَاءِ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ	Sahih	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
311	170	Ş	أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: حُبِّ نَبِيِّكُمْ وَحُبِّ أَهْلِ بَيْتِهِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ فَإِنَّ حَمَلَةَ الْقُرْآنِ فِي ظِلِّ اللَّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ مَعَ أَنْبِيَائِهِ وَأَصْفِيَائِهِ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
314	171	G	ادْرَعُوا الْخُدُودَ بِالشَّبَّهَاتِ وَأَقْبِلُوا الْكِرَامَ عَشْرَاتِهِمْ إِلَّا فِي حَدٍّ مِنْ خُدُودِ اللَّهِ تَعَالَى	Hasen	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
318	172	G	ادْفِنُوا مَوْتَكُمْ وَسَطَ قَوْمٍ صَالِحِينَ فَإِنَّ الْمَيِّتَ يَتَأَذَى بِجَارِ السَّوِّءِ كَمَا يَتَأَذَى الْحَيُّ بِجَارِ السَّوِّءِ	Zayıf	Zayıf	Sahih	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
322	173	Ş	ادْنَى مَا تَقْطَعُ فِيهِ يَدُ السَّارِقِ ثَمَنُ الْمَجْنُونِ"	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
328	174	Ş	ادَّوِ الْعَزَائِمَ وَأَقْبِلُوا الرِّخَصَ وَدَعُوا النَّاسَ فَقَدْ كَفَيْتُمُوهُمْ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Kaynak Kullanımı	Tenkit Yok
329	175	Ş	ادِّيمُوا الْحَجَّ وَالْعِمْرَةَ فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَالذَّنُوبَ كَمَا يَنْفِي الْكَبِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ	Hüküm Yok	Hasen	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü

330	176	G	إِذَا آتَاكَ اللَّهُ مَالًا فَلْيُرْ أَثَرُ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْكَ وَكَرَامَتِهِ	Hüküm Yok	Sahih	Mütevâtir	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
332	177	G	إِذَا أَخَى الرَّجُلُ الرَّجُلَ فَلْيَسْأَلْهُ عَنْ اسْمِهِ وَاسْمِ أَبِيهِ وَمِمَّنْ هُوَ، فَإِنَّهُ أَوْصَلَ لِلْمَوَدَّةِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
334	178	Ş	إِذَا أَمَّنَكَ الرَّجُلُ عَلَى دِمِهِ فَلَا تَقْتُلْهُ	Sahih	Hasen	Zayıf	Zayıf	Sıhhat	Teâruz İddiası
337	179	G	إِذَا أَبْرَدْتُمْ إِلَى بَرِيدًا فَأَبْعَثُوهُ حَسَنَ الْوَجْهِ حَسَنَ الْاسْمِ	Hasen	Makbul	Zayıf	Sahih	Sıhhat	Tenkit Yok
338	180	G	إِذَا أَبَقِيَ الْعَبْدُ لَمْ يَقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ	Sahih	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
340	181	Ş	إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ فَلْيَسْتَشِرْ وَلَا يَتَجَرَّدَانِ تَجَرَّدَ الْعَيْرَيْنِ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
343	182	G	إِذَا أَتَى عَلَى يَوْمٍ لَا أَزْدَادَ فِيهِ عُلَمَاءُ يَقْرُبُنِي إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ شَمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
345	183	G/Ş	إِذَا آتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٌ فَأَكْرِمُوهُ	Sahih	Zayıf	Makbul	Sahih	Tahrîc Usûlü	Veri Analizi
346	184	G	إِذَا جَاءَكُمْ الزَّائِرُ فَأَكْرِمُوهُ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Kaynak Kullanımı	Tenkit Yok
347	185	G	إِذَا آتَاكُمْ مِنْ تَرْضُونُ خَلْقَهُ وَدِينَهُ فَرَوْجُوهُ إِنْ لَا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ	Sahih	Zayıf	Makbul	Hasen	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
349	186	Ş	إِذَا اتَّسَعَ الثَّوبُ فَتَعَطَّفْ بِهِ عَلَى مَنْكَبِكَ ثُمَّ صَلِّ وَإِنْ ضَاقَ عَنْ ذَلِكَ فَشَدِّ بِهِ حَقْوُكَ ثُمَّ صَلِّ بِغَيْرِ رِداءٍ	Sahih	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Veri Analizi
351	187	Ş	إِذَا اجْتَمَعَ الدَّاعِيَانِ فَأَجِبْ أَقْرَبَهُمَا بِأَبَا فَإِنْ أَقْرَبَهُمَا بِأَبَا أَقْرَبَهُمَا جَوَارًا وَإِنْ سَبَقَ أَحَدُهُمَا فَأَجِبْ الَّذِي سَبَقَ	Hasen	Makbul	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
352	188	Ş	إِذَا اجْتَمَعَ الْعَالَمُ وَالْعَابِدُ عَلَى الصِّرَاطِ قِيلَ لِلْعَابِدِ ادْخُلِ الْجَنَّةَ وَتَنَعَّمْ بِعِبَادَتِكَ وَقِيلَ لِلْعَالِمِ قِفْ هُنَا فَاشْفَعْ لِمَنْ أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ لَا تَشْفَعُ لِأَحَدٍ إِلَّا شِيعَتَ، فَقَامَ الْأَنْبِيَاءُ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
353	189	G	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا ابْتَلَاهُ لِيَسْمَعَ "تَضَرُّعُهُ"	Hüküm Yok	Hasen Li Gayrih	Hüküm Yok	Zayıf	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendirilmesi	Tenkit Yok
354	190	Ş	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ قَوْمًا ابْتَلَاهُمْ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
355	191	Ş	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا حَمَاهُ الدُّنْيَا كَمَا يَظُنُّ أَحَدُكُمْ يَحْمِي سَقِيمَةَ الْمَاءِ	Sahih	Makbul	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
357	192	G	إِذَا أَحَبَّ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيُعَلِّمْهُ أَنَّهُ يَحِبُّهُ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
360	193	Ş	إِذَا أَحَبَّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَحْدِثَ رَبَّهُ فَلْيَقْرَأِ الْقُرْآنَ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti

361	194	G	إِذَا أَحْبَبْتَ رَجُلًا فَلَا تُنَاهِهِ وَلَا تُشَارِهِ وَلَا تَسْأَلْ عَنْهُ أَحَدًا فَعَسَى أَنْ تُؤَافِيَ لَهُ عَدُوًّا فَيُخْبِرَكَ بِمَا لَيْسَ فِيهِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
362	195	Ş	إِذَا أَحْبَبْتُمْ أَنْ تَعْلَمُوا مَا لِلْعَبْدِ عِنْدَ رَبِّهِ فَانظُرُوا مَا يَتَّبِعُهُ مِنَ الثَّنَاءِ	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
365	196	Ş	إِذَا اخْتَلَفْتُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاجْعَلُوهُ سَبْعَةَ أَرْعَ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağır Ve Münâvî
366	197	Ş	إِذَا أَخَذَ الْمُؤَذِّنُ فِي أَذَانِهِ وَضَعَ الرَّبُّ يَدَهُ فَوْقَ رَأْسِهِ فَلَا يَزَالُ كَذَلِكَ حَتَّى يَفْرَغَ مِنْ أَذَانِهِ وَإِنَّهُ لَيُغْفَرُ لَهُ مَدَّ صَوْتِهِ فَإِذَا فَرَّغَ قَالَ الرَّبُّ: صَدَقَ عَبْدِي وَشَهِدْتُ بِشَهَادَةِ الْحَقِّ فَأَنْشُرْ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Veri Analizi
369	198	G	إِذَا ادَّهَنَ أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِحَاجِبِيهِ فَإِنَّهُ يَذْهَبُ بِالصَّدَاقِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
373	199	Ş	إِذَا أَذِنَ فِي قَرْيَةٍ أَمَّنَهَا اللَّهُ مِنْ عَذَابِ ذَلِكَ الْيَوْمِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
374	200	Ş	إِذَا أَذِنَ الْمُؤَذِّنُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ حَرَّمَ الْعَمَلَ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
375	201	G	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرًا جَعَلَ صَنَانِعَهُ وَمَعْرُوفَهُ فِي أَهْلِ الْحِفَافِ، وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ شَرًّا جَعَلَ صَنَانِعَهُ وَمَعْرُوفَهُ فِي غَيْرِ أَهْلِ الْحِفَافِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
376	202	Ş	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرًا جَعَلَ غَنَاهُ فِي نَفْسِهِ وَثَقَّاهُ فِي قَلْبِهِ، وَإِذَا أَرَادَ بَعْدَ شَرٍّ جَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
377	203	Ş	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ فَفَقَّهَهُ فِي الدِّينِ وَزَهَّدَهُ فِي الدُّنْيَا وَبَصَّرَهُ عُيُوبَهُ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
382	204	Ş	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ طَهَّرَهُ قَبْلَ مَوْتِهِ قَالُوا: وَمَا طَهُّورُ الْعَبْدِ؟ قَالَ: عَمَلٌ صَالِحٌ يُلْهَمُهُ إِيَّاهُ حَتَّى يَقْبِضَهُ عَلَيْهِ	Zayıf	Hasen	Hasen	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
383	205	G	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ صَبَرَ حَوَاجِ النَّاسِ إِلَيْهِ	Hüküm Yok	Zayıf	Merdud	Mevzû	İnkıtâ	Tenkit Yok
384	206	G	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ عَاتَبَهُ فِي مَنَامِهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
385	207	G	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَهُ الْخَيْرَ عَجَّلَ لَهُ الْعُقُوبَةَ فِي الدُّنْيَا وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَهُ الشَّرَّ أَمْسَكَ عَنْهُ ذَنْبَهُ حَتَّى يُؤَافِيَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
386	208	Ş	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ فَفَقَّهَهُ فِي " الدِّينِ وَالْهَمَّةِ رَشَدَهُ	Hasen	Sahih	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
387	209	G	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ فَفَتَحَ لَهُ قَلْبَهُ، وَجَعَلَ فِيهِ الْيَقِينَ وَالصَّدْقَ، وَجَعَلَ قَلْبَهُ وَاعِيًا لِمَا سَلَكَ فِيهِ وَجَعَلَ قَلْبَهُ سَلِيمًا، وَلِسَانَهُ صَادِقًا،	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok

			وخليقته مستقيمة، وجعل أذنه سمّيعاً، وعينه بصيرةً"						
389	210	G/ Ş	إذا أراد الله بقوم خيراً أكثر فقهاءهم وأقل جهالهم فإذا تكلم الفقيه وجد أعواناً، وإذا تكلم الجاهل قهر، وإذا أراد الله بقوم شراً أكثر جهالهم، وأقل فقهاءهم، فإذا تكلم الجاهل وجد أعواناً، وإذا تكلم الفقيه قهر	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	İrsâl	Râvinin Tespiti
390	211	G	إذا أراد الله بقوم خيراً مد لهم في الغسر وألهمهم الشكر	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Metrûkü'l- Hadîs	Tenkit Yok
391	212	G	إذا أراد الله بقوم خيراً ولّى عليهم حلماءهم، وجعل المال في ستمحانهم، وإذا أراد بقوم شراً ولّى عليهم سفهاءهم، وقضى بينهم جهالهم، وجعل المال في بخلانهم	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	İnkıtâ	Tenkit Yok
392	213	Ş	إذا أراد الله بقوم نماء رزقهم السماحة والعفاف، وإذا أراد بقوم اقتطاعاً فتح عليهم باب حياتة	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
393	214	Ş	إذا أراد الله بأهل بيت خيراً أدخل عليهم الرقة	Hasen	Sahih	Merdud	Sahih	Tenkit Yok	Istilah/ (Sahih Hadis)
395	215	G	إذا أراد الله برجل من أمّتي خيراً ألقى حب أصحابي في قلبه	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
396	216	Ş	إذا أراد الله بالأمير خيراً جعل له وزير صدق إن نسي ذكره وإن ذكر أعانته، وإن أراد به غير ذلك جعل له وزير سوء إن نسي لم يذكره وإن ذكر لم يعنه"	Hasen	Zayıf	Hasen	Sahih	Tenkit Yok	Sihhat
397	217	Ş	إذا أراد الله بعبّد شراً خضر له في اللبن والطين حتى يبنّي	Zayıf	Makbul	Sahih	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
398	218	G	إذا أراد الله بعبّد هواناً أنفق ماله في البنّيان والماء والطين	Hüküm Yok	Mevzû	Zayıf	Zayıf	İrsâl	Tenkit Yok
399	219	Ş	إذا أراد الله بقوم سوءاً جعل أمرهم إلى مترفيهم	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
401	220	Ş	إذا أراد الله بقوم عاهة نظر إلى أهل المساجد فصرفت عنهم	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
402	221	Ş	إذا أراد الله بقرية هلاكاً أظهر فيهم الرّنا	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
404	222	Ş	إذا أراد الله قبض عبد بأرض جعل له بها حاجة	Sahih	Hasen	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
406	223	G/ Ş	إذا أراد الله إنفاذ قضائه وقدره سلب ذوى العقول عقولهم حتى يتفقد فيهم قضاؤه وقدره فإذا مضى أمره رد إليهم عقولهم ووقعت الندامة	Hüküm Yok	Mevzû	Makbul	Zayıf	Tahrîc Usûlü	Râvinin Değerlendiril mesi
410	224	G	إذا أراد أحدكم أن يذهب إلى الخلاة وأقيمت الصلاة فلْيُذهَبْ إلى الخلاة	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok

417	225	Ş	إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَعَلَيْكَ بِالتَّوَدَةِ حَتَّى يُرِيكَ اللَّهُ مِنْهُ الْمَخْرَجَ	Zayıf	Hasen	Sahih	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
426	226	G	إِذَا اسْتَشَارَ السُّلْطَانُ تَسْلُطَ الشَّيْطَانِ	Sahih	Sahih	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
430	227	Ş	إِذَا اسْتَكْتُمْتُمْ فَاسْتَاكُوا عَرْضًا	Sahih	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
431	228	Ş	إِذَا اسْتَلْجَ أَحَدُكُمْ فِي الْبَيْمَنِ فَإِنَّهُ أَثَمٌ، لَهُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْكَفَّارَةِ الَّتِي أُمِرَ بِهَا	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
432	229	Ş	إِذَا اسْتَلْقَى أَحَدُكُمْ عَلَى قَفَاءٍ فَلَا يَضَعُ إِخْذِي رِجْلَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
437	230	Ş	إِذَا اسْتَقْبَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَزَقَنِي رُوحِي وَعَافَانِي فِي جَسَدِي وَأَذِنَ لِي بِذِكْرِهِ	Hasen	Sahih	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
441	231	G	إِذَا اشْتَدَّ كَلْبُ الْجُوعِ فَعَلَيْكَ بِرَغِيفٍ وَجَرٍّ مِنْ مَاءِ الْقِرَاحِ وَقُلْ: عَلَى الدُّنْيَا وَأَهْلِهَا مَنِي الدَّمَارِ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
447	232	Ş	إِذَا اشْتَكَى الْمُؤْمِنُ أَخْلَصَهُ مِنَ الذُّنُوبِ كَمَا يَخْلُصُ الْكَبِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ	Hüküm Yok	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
448	233	G	إِذَا اشْتَكَيْتَ فَضَعْ يَدَكَ حَيْثُ تَشْتَكِي ثُمَّ قُلْ: بِاسْمِ اللَّهِ أَغُوذُ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ مِنْ وَجَعِي هَذَا، ثُمَّ ارْفَعْ يَدَكَ، ثُمَّ أَعِدْ ذَلِكَ وَتَرَا	Sahih	Sahih	Zayıf	Sahih	Teferrüd	Tenkit Yok
452	234	G	إِذَا أَصَابَ أَحَدُكُمْ مُصِيبَةٌ فَلْيَذْكُرْ مُصِيبَتَهُ بِي، فَإِنَّهَا مِنْ أَكْثَرِ الْمَصَائِبِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
453	235	Ş	إِذَا أَصْبَحْتَ آمِنًا فِي سِرِّكَ مُعَافًى فِي بَيْتِكَ عِنْدَكَ قُوَّةٌ يَوْمُكَ فَعَلَى الدُّنْيَا وَأَهْلِهَا الْعِقَابُ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
454	236	G	إِذَا أَصْبَحَ ابْنُ آدَمَ فَإِنَّ الْأَعْضَاءَ كُلَّهَا تَكْفُرُ لِللسَانِ وَتَقُولُ: اتَّقِ اللَّهَ فِينَا فَإِنَّمَا نَحْنُ بِكَ فَإِنْ اسْتَقَمَّتْ اسْتَقَمْنَا وَإِنْ اعْوَجَجَتْ اعْوَجَجْنَا	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Hasen	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
468	237	Ş	إِذَا اقْشَعَرَ جِلْدُ الْعَبْدِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ تَحَاتَّتْ عَنْهُ خُطَايَاهُ كَمَا يَتَحَاتُّ عَنْ الشَّجَرَةِ الْيَابِسَةِ وَرَقُهَا	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
469	238	G/Ş	إِذَا أَقَلَّ الرَّجُلُ الطَّعْمَ مَلَى جُوفَهُ نُورًا	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Râvinin Tespiti
473	239	G	إِذَا أَقِيَمْتَ الصَّلَاةَ وَحَضَرَ الْعِشَاءَ فَأَبْدِءُوا بِالْعِشَاءِ	Sahih	Makbul	Zayıf	Sahih	Teferrüd	Tenkit Yok
476	240	G	إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ فَإِنْ نَسِيَ أَنْ يَذْكُرَ اسْمَ اللَّهِ فِي أَوَّلِهِ فَلْيَقُلْ: بِاسْمِ اللَّهِ عَلَى أَوَّلِهِ وَآخِرِهِ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
477	241	Ş	إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَيِّدْنَا خَيْرًا مِنْهُ، وَإِذَا شَرَبَ لَبَنًا فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ، فَإِنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ يَجْزَى مِنَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ إِلَّا اللَّبَنُ	Sahih	Sahih	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları

483	242	Ş	إِذَا أَكَلْتُمْ طَعَامًا فَسَقَطَتْ لُفْمَتُهُ فَلْيُمِطْ إِمَّا رَأْيَهُ مِنْهَا (1) ثُمَّ لِيُطْعِمَهَا وَلَا يَدْعُهَا لِلشَّيْطَانِ	Hasen	Hasen	Hasen	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlû
484	243	G	إِذَا أَكَلْتُمْ الطَّعَامَ فَأَخْلَعُوا نَعَالَكُمْ فَإِنَّهُ أَرْوَحُ لِأَقْدَامِكُمْ	Sahih	Sahih	Merdud	Çok Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
485	244	G	إِذَا التَّقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَقَتَلَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟ قَالَ: إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
486	245	Ş	إِذَا التَّقَى الْمُسْلِمَانِ فَتَصَافَحَا وَحَمِدَا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَا غُفَرَ لَهُمَا	Hasen	Zayıf	Sahih	Zayıf	Sihhat	Sihhat
487	246	Ş	إِذَا التَّقَى الْمُسْلِمَانِ فَسَلَّمَ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ كَانَ أَحَبَّهُمَا إِلَى اللَّهِ أَحْسَنُهُمَا بَشَرًا بِصَاحِبِهِ فَإِذَا تَصَافَحَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا مَائَةً رَحْمَةً لِلْبَادِي تَسْعُونَ وَلِلْمُصَافِحِ عَشْرَةٌ	Hasen	Zayıf	Makbul	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlû
488	247	Ş	إِذَا التَّقَى الْخِتَانَانِ فَقَدْ وَجِبَ الْغُسْلُ	Sahih	Makbul	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
492	248	G	إِذَا أَنَا مِتُّ وَأَبُو بَكْرٍ وَعَمْرُ وَعُثْمَانُ فَإِنْ اسْتَطَعْتُ أَنْ تَمُوتَ فَمِتْ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sihhat	Sihhat
493	249	Ş	إِذَا انْتَابَ غُرُوكُمْ وَكَثُرَتْ الْغَرَائِمُ وَاسْتَحْلَتِ الْغَنَائِمُ فَخَيْرُ جِهَادِكُمْ الرِّبَاطُ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlû
494	250	Ş	إِذَا انْتَصَفَ شَعْبَانُ فَلَا تَصُومُوا حَتَّى يَكُونَ رَمَضَانُ	Sahih	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Teâruz İddiası-Sihhat
495	251	G	إِذَا انْتَعَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِالْيَمَنِ، وَإِذَا خَلَعَ فَلْيَبْدَأْ بِالْيَسْرِ، لَتَكُنَّ الْيَمَنُ أَوْلَهُمَا تَعَلَّ وَآخِرُهُمَا تَنْزَعُ	Sahih	Makbul	Sahih	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
496	252	G	إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى الْمَجْلِسِ فَإِنْ وُسِعَ لَهُ فَلْيَجْلِسْ وَإِلَّا فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَوْسَعِ مَكَانٍ يَرَاهُ فَلْيَجْلِسْ فِيهِ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Hasen	Tahrîc Usûlû	Tenkit Yok
497	253	G	إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى الْمَجْلِسِ فَلْيُسَلِّمْ فَإِنْ بَدَأَ لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ ثُمَّ إِذَا قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلْيَسِتْ الْأُولَى بِأَحَقِّ مِنَ الْآخِرَةِ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
498	254	G	إِذَا انْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا كَانَتْ لَهُ صَدَقَةً	Hasen	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
502	255	G	إِذَا انْقَطَعَ شَيْعُ نَعْلٍ أَحَدُكُمْ فَلَا يَمَسْ فِي الْآخِرَى حَتَّى يُصْلِحَهَا	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Sahih	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
503	256	Ş	إِذَا انْقَطَعَ شَيْعُ نَعْلٍ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتَرْجِعْ فَإِنَّهَا مِنَ الْمَصَائِبِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
510	257	Ş	إِذَا بَعَثَتْ سَرِيَّةٌ فَلَا تَنْتَقِمْ وَأَقْنَطُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ يَنْصُرُ الْقَوْمَ بِأَضْعَفِهِمْ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlû

511	258	G	إِذَا بَعَثْتُمْ إِلَى رَجُلٍ فَأَبْعَثُوهُ حَسَنَ الْوُجْهِ حَسَنَ الْأَسْمِ	Zayıf	Hasen	Zayıf	Sahih	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
514	259	Ş	إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْعَيْنَةِ وَأَخَذْتُمْ أَذْنَابَ الْبَقَرِ، وَرَضِيْتُمْ بِالزَّرْعِ، وَتَرَكْتُمْ الْجِهَادَ، سَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ ذُلًّا يَنْزِعُهُ حَتَّى تَرْجِعُوا إِلَى دِينِكُمْ	Hasen	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
519	260	G	إِذَا تَجَشَّأَ أَحَدُكُمْ أَوْ عَطَسَ فَلَا يَرْفَعُ بِهِمَا الصَّوْتُ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يُحِبُّ أَنْ يَرْفَعَ بِهِمَا الصَّوْتُ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
520	261	G	إِذَا تَخَفَّفَتْ أُمَّتِي بِالْخَفَافِ ذَاتِ الْمَنَاقِبِ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ، وَخَصَّصُوا نِعَالَهُمْ، تَخَلَّى اللَّهُ عَنْهُمْ. (طب) عن ابن عباس	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
522	262	Ş	إِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ لِذِينِهَا وَجَمَالِهَا كَانَ فِيهَا سَدَادًا مِنْ عَوْرِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
524	263	G	إِذَا تَسَارَعْتُمْ إِلَى الْخَيْرِ فَامْتُوا حُفَاةً فَإِنَّ اللَّهَ يُضَاعِفُ أَجْرَهُ عَلَى الْمُتَعَمِّلِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
529	264	G	إِذَا تَغَوَّلْتَ لَكُمْ الْغِيلَانَ فَنَادُوا بِالْأَذَانِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا سَمِعَ الذِّهَادَ أَذْبَرَ وَلَهُ خُصَاصٌ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
530	265	Ş	إِذَا تَمَّ فَجُورُ الْعَبْدِ مَلَكَ عَيْنِيهِ فَبَكَى بِهِمَا مَتَى شَاءَ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Teâruz İddiası
537	266	Ş	إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَأَحْسَنَ وَضُوءَهُ ثُمَّ خَرَجَ عَامِدًا إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يُشَبِّكُنْ بَيْنَ يَدَيْهِ فَإِنَّهُ فِي صَلَاةٍ	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
539	267	Ş	إِ- "إِذَا تَوَضَّأْتُمْ فَأَبْدَعُوا بِمِيَامِنِكُمْ"	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
540	268	Ş	إِذَا تَوَضَّأْتَ فَأَنْتَضِحْ	Hasen	Zayıf	Sahih Ligyrih	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
544	269	Ş	إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ فَأَوْسَعْ لَهُ أَخُوهُ فَإِنَّمَا هِيَ كَرَامَةٌ أَكْرَمَهُ اللَّهُ بِهَا	Sahih	Zayıf	Sahih	Hasen	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
545	270	G	إِذَا جَاءَ الْمَوْتُ لَطَالِبِ الْعِلْمِ وَهُوَ عَلَى هَذِهِ الْحَالَةِ مَاتَ وَهُوَ شَهِيدٌ. الْبِزَارُ عَنْ أَبِي ذَرٍّ وَأَبِي هُرَيْرَةَ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
546	271	G	إِذَا جَاءَكُمْ الزَّائِرُ فَأَكْرِمُوهُ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Münkerü'l-Hadîs	Tenkit Yok
547	272	G	إِذَا جَاءَكُمْ الْأَكْفَاءُ فَأَنْكَحُوهُمْ وَلَا تَرْبِصُوا بِهِنَّ الْخَدَثَانِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
552	273	G	إِذَا جَامَعَ أَحَدُكُمْ حَلِيلَتَهُ فَلَا يَنْظُرْ إِلَى الْفَرْجِ فَإِنَّهُ يُورِثُ الْعَمَى، وَلَا يَكْثُرُ الْكَلَامَ، فَإِنَّهُ يُورِثُ الْخَرَسَ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Mevzû	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
559	274	G	إِذَا حَجَّ الرَّجُلُ بِمَالٍ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ، فَقَالَ: لَبَيْكَ اللَّهُمَّ لَبَيْكَ. قَالَ اللَّهُ: لَا لَبَيْكَ، وَلَا سَعْدِيكَ، هَذَا مَرْدُودٌ عَلَيْكَ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
561	275	G	إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِحَدِيثٍ ثُمَّ التَفَتَ فَهِيَ أَمَانَةٌ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Hasen	Farklı Tarikler	Tenkit Yok

563	276	Ş	إِذَا حَسَدْتُمْ فَلَا تَبْغُوا وَإِذَا ظَنَنْتُمْ فَلَا تَحْقُقُوا وَإِذَا تَطَيَّرْتُمْ فَاْمَضُوا وَعَلَى اللَّهِ فِتْوَاكُمْ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
565	277	G	إِذَا حَكَّمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ فَاصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَّمَ فَاجْتَهَدَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ وَاحِدٌ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
566	278	G	إِذَا حَكَمْتُمْ فَاعْدِلُوا وَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ فَإِنَّ اللَّهَ مُحْسِنٌ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ	Zayıf	Sahih	Hüküm Yok	Hasen	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
568	279	Ş	إِذَا حُمِّ أَحَدُكُمْ فَلَيْسَنَّ عَلَيْهِ الْمَاءُ الْبَارِدُ ثَلَاثَ لَيَالٍ مِنَ السَّحَرِ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
569	280	Ş	إِذَا خَافَ اللَّهُ الْعَبْدُ أَخَافَ اللَّهُ مِنْهُ كُلَّ شَيْءٍ، وَإِذَا لَمْ يَخَفِ الْعَبْدُ اللَّهَ خَوْفَهُ اللَّهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ	Zayıf	Mevzû	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
570	281	Ş	إِذَا خَتَمَ الْعَبْدُ الْقُرْآنَ صَلَّى عَلَيْهِ عِنْدَ خَتْمِهِ سِتُّونَ أَلْفَ مَلَكٍ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Sıhhat
571	282	Ş	إِذَا خَتَمَ أَحَدُكُمْ الْقُرْآنَ فَلْيَقُلْ اللَّهُمَّ أَنْسَ وَخَشَتِي فِي قَبْرِى	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Sıhhat
572	283	Ş	إِذَا خَرَجَ أَحَدُكُمْ إِلَى سَفَرٍ فَلْيُودِعْ إِخْوَانَهُ فَإِنَّ اللَّهَ جَاعِلٌ لَهُ فِي دُعَائِهِمُ الْبِرْكَهَ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
573	284	Ş	إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةَ فَي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
575	285	G	إِذَا خَرَجْتَ الْمَرْأَةُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلْتَتَغَيَّبْ مِنَ الطَّيِّبِ كَمَا تَتَغَيَّبُ مِنَ الْجَنَابَةِ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
576	286	Ş	إِذَا خَرَجْتَ مِنْ مَنْزِلِكَ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ تَمْنَعُكَ مَخْرَجَ السَّوْءِ، وَإِذَا دَخَلْتَ إِلَى مَنْزِلِكَ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ تَمْنَعُكَ مَدْخَلَ السَّوْءِ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Hasen	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
577	287	Ş	إِذَا خَرَجْتُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ بِاللَّيْلِ فَأَغْلِقُوا أَبْوَابَهَا	Sahih	Sahih	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat-Tahrîc Usûlü
579	288	G	إِذَا خَطَبَ أَحَدُكُمْ الْمَرْأَةَ فَلْيَسْأَلْ عَنْ شَعْرِهَا كَمَا يَسْأَلُ عَنْ جَمَالِهَا فَإِنَّ الشَّعْرَ أَحَدُ الْجَمَالَيْنِ	Hüküm Yok	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
582	289	G/Ş	إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ فَلْيَسَلِّمْ عَلَى النَّبِيِّ وَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَإِذَا خَرَجَ فَلْيَسَلِّمْ عَلَى النَّبِيِّ وَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ"	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tahrîc Usûlü	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
584	290	Ş	إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ عَلَى أَخِيهِ الْمُسْلِمِ فَأَطْعَمَهُ مِنْ طَعَامِهِ فَلْيَأْكُلْ وَلَا يَسْأَلْ عَنْهُ وَإِنْ سَقَاهُ مِنْ شَرَابِهِ فَلْيَشْرَبْ وَلَا يَسْأَلْ عَنْهُ	Hüküm Yok	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat-Tahrîc Usûlü
586	291	G/Ş	إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ عَلَى الْقَوْمِ فَأَوْسَعَ لَهُ فَلْيَجْلِسْ فَإِنَّمَا هِيَ كَرَامَةٌ مِنَ اللَّهِ أَكْرَمَهُ بِهَا أَخُوهُ الْمُسْلِمُ فَإِنْ لَمْ يَوْسَعْ لَهُ فَلْيَنْظُرْ أَوْسَعَهَا مَكَانًا فَلْيَجْلِسْ فِيهِ	Hüküm Yok	Makbul	Hüküm Yok	Sahih	Tahrîc Usûlü	Yanlış Bilgi Aktarımı
587	292	Ş	إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ فَلَا يَجْلِسْ حَتَّى يَرْكَعَ رَكْعَتَيْنِ، وَإِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ بَيْتَهُ فَلَا يَجْلِسْ حَتَّى يَصَلِّيَ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat

			رَكَعَتَيْنِ فَإِنَّ اللَّهَ جَاعِلٌ لَهُ مِنْ رَكَعَتَيْهِ فِي بَيْتِهِ خَيْرًا						
588	293	G	إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ عَلَى أَخِيهِ فَهُوَ أَمِيرٌ عَلَيْهِ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ عِنْدِهِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
589	294	G	إِذَا دَخَلَ الضَّيْفُ عَلَى الْقَوْمِ دَخَلَ بَرِّقَهُ وَإِذَا خَرَجَ خَرَجَ بِمَغْفَرَةٍ ذُنُوبِهِمْ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Münkerü'l-Hadîs	Tenkit Yok
593	295	G	إِذَا دَخَلْتُمْ عَلَى الْمَرِيضِ فَتَنَسَّوْا لَهُ فِي الْأَجْلِ فَإِنَّ ذَلِكَ لَا يَزِدُّ شَيْئًا وَهُوَ يُطِيبُ بِنَفْسِ الْمَرِيضِ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Münkerü'l-Hadîs	Tenkit Yok
595	296	G	إِذَا دَخَلْتَ عَلَى مَرِيضٍ فَمَرَّةٌ يَدْعُو لَكَ فَإِنَّ دُعَاءَهُ كَدُعَاءِ الْمَلَائِكَةِ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Çok Zayıf	İnkıtâ	Tenkit Yok
597	297	G/Ş	إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَغْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، وَلَا يَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي، فَإِنَّ اللَّهَ لَا مُسْتَكْرَهَ لَهُ	Hüküm Yok	Sahih	Makbul	Sahih	Yanlış Bilgi Aktarımı	Yanlış Bilgi Aktarımı
599	298	Ş	إِذَا دَعَا الْغَائِبُ لْغَائِبٍ قَالَ لَهُ الْمَلِكُ: وَلَكَ مِثْلُ ذَلِكَ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
603	299	Ş	إِذَا دَعَا الْعَبْدُ بِدَعْوَةٍ فَلَمْ تَسْتَجِبْ لَهُ كَتَبَتْ لَهُ حَسَنَةً	Zayıf	Hüküm Yok	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
605	300	G	إِذَا دَعَوْتُمْ لِأَحَدٍ مِنَ الْيَهُودِ أَوْ النَّصَارَى فَقُولُوا: أَكْثَرَ اللَّهُ مَالَكَ وَوَلَدَكَ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
606	301	G	إِذَا دَعَى أَحَدُكُمْ إِلَى وَلِيمَةٍ الْغُرَسِ فَلْيُجِيبْ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
612	302	Ş	إِذَا دَعَى أَحَدُكُمْ فَجَاءَ مَعَ الرَّسُولِ فَإِنَّ ذَلِكَ لَهُ إِذْنٌ	Hasen	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
614	303	Ş	إِذَا ذَبَحَ أَحَدُكُمْ فَلْيُجْهِزْ	Hasen	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi
615	304	Ş	إِذَا ذَكَرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذَكَرْتَ النَّجْمُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذَكَرَ الْقَدْرَ فَأَمْسِكُوا	Hasen	Zayıf	Merdud	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
617	305	Ş	إِذَا ذَلَّتِ الْعَرَبُ ذُلَّ الْإِسْلَامِ	Sahih	Sahih	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Sıhhat
618	306	Ş	إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ الرُّوْيَةَ الْحَسَنَةَ فَلْيُفَسِّرْهَا وَلْيُخْبِرْ بِهَا، وَإِذَا رَأَى الرُّوْيَةَ الْقَبِيحَةَ فَلَا يَفْسِّرْهَا وَلَا يُخْبِرْ بِهَا	Hasen	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
622	307	Ş	إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ مِنْ نَفْسِهِ أَوْ مَالِهِ أَوْ مِنْ أَخِيهِ مَا يُغْجِبُهُ فَلْيَذِغْ لَهُ بِالْبِرَّةِ فَإِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî
624	308	Ş	إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ امْرَأَةً حَسَنَاءَ فَأَعْجَبَتْهُ فَلْيَأْتِ أَهْلَهُ فَإِنَّ الْبُضْعَ وَاحِدٌ وَمَعَهَا مِثْلُ الَّذِي مَعَهَا	Hüküm Yok	Makbul	Makbul	Mevzû	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
627	309	Ş	إِذَا رَأَيْتَ أُمَّتِي تَهَابَ الظَّالِمَ أَنْ تَقُولَ لَهُ: إِنَّكَ ظَالِمٌ فَقَدْ تَوَدَّعَ مِنْهُمْ	Sahih	Makbul	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü-Yanlış Bilgi Aktarımı

629	310	Ş	إِذَا رَأَيْتَ اللَّهَ تَعَالَى يُعْطِي الْعَبْدَ مِنَ الدُّنْيَا مَا يُحِبُّ وَهُوَ مُقِيمٌ عَلَى مَعَاصِيهِ فَإِنَّمَا ذَلِكَ مِنْهُ اسْتِزْجَاجٌ	Hasen	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
632	311	Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ مَنْ يَبِيعُ أَوْ يَبْتَاعُ فِي الْمَسْجِدِ فَقُولُوا: لَا أَرْبِحَ اللَّهُ تِجَارَتَكَ، وَإِذَا رَأَيْتُمْ مَنْ يَنْشُدُ فِيهِ ضَلَالَةً فَقُولُوا: لَا رَدَّهَا اللَّهُ عَلَيْكَ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
633	312	G	إِذَا رَأَيْتُمْ الرَّجُلَ يَتَعَرَّى بِعَرَاءِ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَعْضُوهُ بِهَنْ أَبِيهِ وَلَا تَكُونُوا	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
634	313	G/Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ الرَّجُلَ يَغْتَادِ الْمَسَاجِدَ فَأَشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ	Sahih	Sahih	Hasen	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
635	314	Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ الرَّجُلَ قَدْ أُعْطِيَ زُهْدًا فِي الدُّنْيَا وَقَلَّةَ مَنْطِقٍ فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلْقِي الْحِكْمَةَ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
636	315	Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ الرَّجُلَ يَقْتُلُ صَبْرًا فَلَا تَحْضُرُوا مَكَانَهُ فَإِنَّهُ لَعَلَّه يَقْتُلُ ظُلْمًا فَتَنْزِلَ السُّخْطَةُ فَتَصِيبَكُمْ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
637	316	Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ الَّذِينَ يَسْبُونَ أَصْحَابِي فَقُولُوا: لعنة الله على شرکم	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
641	317	Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ الْحَرِيقَ فَكَبِّرُوا فَإِنَّ الْكَبِيرَ يُطْفِئُهُ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
644	318	Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ اللَّاتِي الْقَيْنَ عَلَى رُؤُوسِهِنَّ مِثْلَ اسْتِمَةِ الْبَعِيرِ فَأَعْلَمُوهُنَّ أَنَّهُنَّ لَا تُقْبَلُ لَهُنَّ صَلَاةٌ	Hüküm Yok	Zayıf	Sahih	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
646	319	G	إِذَا رَأَيْتُمْ الْمَدَاحِينَ فَأَخْضُوا فِي وَجْهِهِمُ التُّرَابَ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
649	320	Ş	إِذَا رَأَيْتُمْ الرَّجُلَ أَصْفَرَ وَجْهَهُ مِنْ غَيْرِ مَرَضٍ وَلَا عَلَّةٍ فَذَلِكَ مِنْ غَشٍّ لِلْإِسْلَامِ فِي قَلْبِهِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
650	321	G	إِذَا رُجِفَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَحَاتَّتْ خَطَايَاهُ كَمَا يَتَحَاتُّ عَذْقُ النَّخْلَةِ	Hasen	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
355	322	G	إِذَا زَارَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَجَلَسَ عِنْدَهُ فَلَا يَقُومَنَّ حَتَّى يَسْتَأْذِنَهُ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
658	323	Ş	إِذَا زَخَرَفْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ وَحَلَيْتُمْ مَصَاحِفَكُمْ فَالْذَّمَّارُ عَلَيْكُمْ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Hasen	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
659	324	G	{إِذَا زُلْزِلَتْ} تَعْدِلُ نِصْفَ الْقُرْآنِ، وَ {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ} تَعْدِلُ رُبْعَ الْقُرْآنِ، وَ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ} تَعْدِلُ ثُلُثَ الْقُرْآنِ	Sahih	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
663	325	Ş	إِذَا سَأَلْتُمْ اللَّهَ تَعَالَى فَاسْأَلُوهُ الْفَرْدُوسَ فَإِنَّهُ سِرُّ الْجَنَّةِ	Hasen	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	İstilah/ (Sahih Hadis)
664	326	G	إِذَا سَأَلْتُمْ اللَّهَ تَعَالَى فَاسْأَلُوهُ بِبُطُونِ أَكْفَكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا	Hasen	Hasen	Zayıf	Sahih	Sıhhat	Sıhhat
665	327	G	إِذَا سَنَلْ أَحَدُكُمْ أَمُومٍ هُوَ؟، فَلَا يَشْكُ فِي إِيْمَانِهِ	Zayıf	Hasen	Zayıf	Zayıf	Teferrüd	Tenkit Yok

666	328	G	إِذَا سَافَرْتُمْ فَلْيَوْمُكُمْ أَقْرَبُكُمْ، وَإِنْ كَانَ أَصْغَرُكُمْ، وَإِذَا أَمَّكُمْ فَهُوَ أَمِيرُكُمْ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
667	329	G	إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخَصْبِ فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَظَّهَا مِنَ الْأَرْضِ، وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي السَّنَةِ فَأَسْرِعُوا عَلَيْهَا السَّيْرَ، وَإِذَا عَرَسْتُمْ بِاللَّيْلِ فَاجْتَنِبُوا الطَّرِيقَ فَإِنَّهَا طَرِقُ الذَّوَابِّ وَمَأْوَى الْهَوَامِّ	Sahih	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
668	330	Ş	إِذَا سَبَّكَ اللَّهُ تَعَالَى لِأَحَدِكُمْ رِزْقًا مِنْ وَجْهِ فَلَا يَدْعُهُ حَتَّى يَتَغَيَّرَ لَهُ	Hasen	Zayıf	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat-Yanlış Bilgi Aktarımı
669	331	G	إِذَا سَبَقَتْ لِلْعَبْدِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى مَنُزْلَةٌ لَمْ يَنْلُهَا بِعَمَلِهِ ابْتِلَاءُ اللَّهِ فِي جَسَدِهِ وَفِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ، ثُمَّ صَبَرَهُ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى يَنْالَ الْمَنُزْلَةَ الَّتِي سَبَقَتْ لَهُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ	Hasen	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
672	332	Ş	إِذَا سَجَدَ الْعَبْدُ طَهَّرَ سَجُودَهُ مَا تَحْتَ جَبْهَتِهِ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
673	333	Ş	إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْرُكْ كَمَا يَبْرُكُ الْبَعِيرُ وَلْيَضَعْ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكُوبَتِهِ	Sahih	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi
677	334	G	إِذَا سَرَّكَ حَسَنَتُكَ وَسَاءَتْكَ سَيِّئَتُكَ فَأَنْتَ مُؤْمِنٌ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
685	335	Ş	إِذَا سَلِمْتَ الْجُمُعَةَ سَلِمْتَ الْآيَّامَ، وَإِذَا سَلِمَ رَمَضَانُ سَلِمَتِ السَّنَةُ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
686	336	Ş	إِذَا سَمِعَ أَحَدُكُمْ النَّدَاءَ وَالْإِنَاءَ عَلَى يَدِهِ، فَلَا يَضَعُهُ حَتَّى يَقْضَى حَاجَتَهُ مِنْهُ	Sahih	Makbul	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
687	337	G	إِذَا سَمِعْتَ الرَّجُلَ يَقُولُ: هَلْكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلُكُمْ	Sahih	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
688	338	Ş	إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ قَدْ أَحْسَنْتَ فَقَدْ أَحْسَنْتَ، وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ أَسَأْتَ فَقَدْ أَسَأْتَ	Sahih	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
690	339	Ş	إِذَا سَمِعْتَ النَّدَاءَ فَاجِبْ وَعَلَيْكَ السَّكِينَةُ، فَإِنْ أَصَبَتْ فَرْجَةً فَتَقَدَّمْ إِلَيْهَا وَلَا فَلَا تَضِيقْ عَلَى أَخِيكَ، وَاقْرَأْ مَا تَسْمَعُ أَذْنَيْكَ، وَلَا تَوَدِّ جَارَكَ وَصَلِّ صَلَاةَ مَوْدِعٍ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
692	340	G	إِذَا سَمِعْتُمُ النَّدَاءَ فَقُومُوا فَإِنَّهَا عَزْمَةٌ مِنَ اللَّهِ	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Mevzû	Münkerü'l-Hadîs	Tenkit Yok
699	341	Ş	إِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ عَنْيَ تَعْرِفَهُ قُلُوبُكُمْ، وَتَلِينَ لَهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ، وَتَرُونَ أَنَّهُ مِنْكُمْ قَرِيبٌ فَأَنَا أَوْلَاكُمْ بِهِ، وَإِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ عَنْيَ تَنَكَّرَهُ قُلُوبُكُمْ، وَتَنَفَّرُ مِنْهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ، وَتَرُونَ أَنَّهُ بَعِيدٌ مِنْكُمْ فَأَنَا أَبْعَدُكُمْ مِنْهُ	Sahih	Sahih	Sahih	Hasen	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
700	342	G	إِذَا سَمِعْتُمُ بِالطَّاعُونَ بَارِضٌ فَلَا تَدْخُلُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ وَأَنْتُمْ بَارِضٌ فَلَا تَخْرُجُوا مِنْهَا فَرَارًا مِنْهُ	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Kaynak Kullanımı	Tenkit Yok

716	343	Ş	إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيُصَلِّ صَلَاةَ مَدَدٍ، صَلَاةَ مَنْ لَا يَظُنُّ أَنَّهُ يَرْجِعُ إِلَيْهَا أَبَدًا	Zayıf	Makbul	Makbul	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
718	344	Ş	إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيُصَلِّ إِلَى سِتْرَةٍ، وَلْيَذَنْ مِنْ سِتْرَتِهِ، لَا يَقْطَعُ الشَّيْطَانُ عَلَيْهِ صَلَاتَهُ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
719	345	Ş	إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ رَكَعَتَيِ الْفَجْرِ فَلْيُضْطَجِعْ عَلَى جَنْبِهِ الْأَيْمَنِ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
720	346	G	إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ الْجُمُعَةَ فَلَا يُصَلِّ بَعْدَهَا حَتَّى يَتَكَلَّمَ أَوْ يَخْرُجَ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Sahih	Münkerü'l-Hadîs	Tenkit Yok
723	347	Ş	إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَأَحْدَثَ فَلْيُمْسِكْ عَلَى أَنْفِهِ، ثُمَّ لْيَنْصَرِفْ	Hasen	Hasen	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
725	348	Ş	إِذَا صَلَّتِ الْمَرْأَةُ خُمُسَهَا، وَصَامَتْ شَهْرَهَا، وَحَفِظَتْ فَرْجَهَا وَاطَاعَتْ رُؤُوسَهَا دَخَلَتْ الْجَنَّةَ	Sahih	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Câmiu's-Sağîr Ve Münâvî-Tahrîc Usûlü
726	349	Ş	إِذَا صَلُّوا عَلَى جَنَازَةٍ فَاتَّبِعُوا عَلَيْهَا خَيْرًا يَقُولُ الرَّبُّ: أَجَزْتُ شَهَادَتَهُمْ فِيمَا يَعْلَمُونَ، وَأَغْفِرَ لَهُ مَا لَا يَعْلَمُونَ	Hasen	Zayıf	Hasen	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
728	350	Ş	إِذَا صَلَّيْتَ الصُّبْحَ فَقُلْ قِيلَ أَنْ تَكَلَّمَ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ: اللَّهُمَّ أَجِرْنِي مِنَ النَّارِ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَإِنَّكَ إِنْ مِتَّ مِنْ يَوْمِكَ ذَلِكَ كَتَبَ اللَّهُ لَكَ جَوَارًا مِنَ النَّارِ، وَإِذَا صَلَّيْتَ الْمَغْرِبَ فَقُلْ قِيلَ أَنْ تَكَلَّمَ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ: اللَّهُمَّ أَجِرْنِي مِنَ النَّارِ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَإِنَّكَ إِنْ مِتَّ مِنْ لَيْلَتِكَ كَتَبَ اللَّهُ لَكَ جَوَارًا مِنَ النَّارِ	Sahih	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
730	351	G	إِذَا صَلَّيْتُمْ خَلْفَ أَمْتِكُمْ فَأَحْسِنُوا طَهْوَرَكُمْ، فَإِنَّمَا يَرْتَجِعُ عَلَى الْقَارِئِ قِرَاءَتُهُ بِسُوءِ طَهْرِ الْمُصَلِّي خَلْفَهُ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Sıhhat
739	352	Ş	إِذَا ضَرَبَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ (1) فَلْيَتَّقِ الْوَجْهَ	Sahih	Makbul	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
740	353	Ş	إِذَا ضَنَّ النَّاسُ بِالْذِّينَارِ وَالذَّرْهِمِ، وَتَبَايَعُوا بِالْعَيْنَةِ، وَتَبَايَعُوا أَذْنَابَ الْبَقَرِ، وَتَرَكَوا الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، أَدْخَلَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ ذُلًّا لَا يَرْفَعُهُ عَنْهُمْ حَتَّى يَرِاجِعُوا دِينَهُمْ	Hasen	Hasen	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
741	354	Ş	إِذَا طَبَخْتُمُ اللَّحْمَ فَأَكْثَرُوا الْمَرْقَ، فَإِنَّهُ أَوْسَعُ وَأَبْلَغُ لِلْجِيرَانِ	Hasen	Hasen	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
742	355	Ş	إِذَا طَلَّبَ أَحَدُكُمْ مِنْ أَخِيهِ حَاجَةً فَلَا يَبْدَأُهَا بِالْمَدْحَةِ فَيَقْطَعُ ظَهْرَهُ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
744	356	G/Ş	إِذَا طَلَعَتِ الثَّرَيَّا مِنْ الزَّرْعِ مِنَ الْعَاثَةِ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Hadis Lafızları-Kaynak Kullanımı	Tahrîc Usûlü
745	357	Ş	إِذَا طُنَّتْ أذنُ أَحَدِكُمْ، فَلْيَذْكُرْنِي، وَلْيُصَلِّ عَلَيَّ، وَلْيَقُلْ: ذَكَرَ اللَّهُ مِنْ ذِكْرِنِي بِخَيْرٍ	Zayıf	Hasen	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Sıhhat
749	358	Ş	إِذَا ظَهَرَتِ الْحَيَّةُ فِي الْمَسْكَنِ فَقُولُوا لَهَا: إِنَّا نَسْأَلُكَ بِعَهْدِ نُوحٍ،	Hasen	Hasen	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti

			وبعهد سليمان بن داود أن لا تؤذينا، فإن عادت فافعلوها						
751	359	G	إذا ظهرت البدع ولعن آخر هذه الأمة أولها، فمن كان عنده علم فليشتره، فإن كاتم العلم يومئذ ككاتم ما أنزل على محمد	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
753	360	G	إذا عاد أحدكم مريضاً فلا يأكل عنده شيئاً، فإنه حفظه من عيادته	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
757	361	G	إذا عطس أحدكم فليقل: الحمد لله رب العالمين، وليقل له: يرحمك الله، وليقل هو: يغفر الله لنا ولكم	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
758	362	Ş	إذا عطس أحدكم فقال: الحمد لله، قالت الملائكة: رب العالمين، فإذا قال: رب العالمين، قالت الملائكة: رَحِمَكُمُ اللَّهُ	Hasen	Hasen	Makbul	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendiril mesi
759	363	Ş	إذا عطس أحدكم فليشتمه جليسه، فإن زاد على ثلاث فهو مزكوم، ولا يشتم بعد ثلاث	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Sahih	Hadis Lafızları	Tenkit Yok
760	364	G	إذا عظمت امتي الدنيا نزع منها هيبه الإسلام، وإذا تركت الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر خربت بركة الوحي، وإذا تسابث امتي سقطت من عين الله	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
762	365	Ş	إذا عمل أحدكم عملاً فليثقله، فإنه مما يسئلى بنفس المصاب	Zayıf	Zayıf	Makbul	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
763	366	G	إذا عملت سيئة فأحدث عندها توبة، السر بالسر والعلانية بالعلانية	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
764	367	Ş	إذا عملت سيئة فأتبعها حسنة تمحها	Sahih	Zayıf	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
768	368	G	إذا غضب أحدكم فليستكث	Hasen	Hasen	Makbul	Sahih	Hadis Lafızları	Tenkit Yok
770	369	Ş	إذا غضب الرجل فقال: أعوذ بالله سكن غضبه	Zayıf	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
771	370	Ş	إذا فاءت الأفياء وهب الأرواح فاذكروا حوائجكم فإنها ساعة الأوابين	Hasen	Hasen	Sahih	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat-Teâruz İddiası
772	371	G	إذا فتحت مصر فاستوصوا بالقبط خيراً، فإن لهم ذمة ورحماً	Sahih	Sahih	Zayıf	Sahih	İrsâl	Tenkit Yok
773	372	G/Ş	إذا فتح على العبد الدعاء فليدع ربه، فإن الله يستجيب له	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Zayıf	Hadis Lafızları	Râvinin Tespiti
774	373	G	إذا فعلت امتي خمس عشرة خصلة فقد حل بها البلاء...	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
775	374	Ş	إذا قال الرجل لأخيه: جزاك الله خيراً، فقد أبلغ في الشاء	Zayıf	Zayıf	Sahih	Sahih	Tahrîc Usûlü	Râvinin Değerlendiril mesi

776	375	G	إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ يَا كَافِرُ فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا	Sahih	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
777	376	G	إِذَا قَالَ الْعَبْدُ: يَا رَبِّ، يَا رَبِّ، قَالَ اللَّهُ: لِبَيْتِكَ عَبْدِي سَلْ تُعْطَ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
778	377	Ş	إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِلْمَنَافِقِ يَا سَيِّدُ فَقَدْ أَغْضَبَ رَبَّهُ	Sahih	Sahih	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
780	378	G	إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ يَصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فَلَيْسَتْكَ، فَإِنْ أَحَدُكُمْ إِذَا قَرَأَ فِي صَلَاتِهِ وَضَعَ مَلِكًا فَأَهْ عَلَى فِيهِ، وَلَا يَخْرُجُ مِنْ فِيهِ شَيْءٌ إِلَّا دَخَلَ فَمِ الْمَلِكِ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
781	379	G	إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْتَعْجَمَ الْقُرْآنَ عَلَى لِسَانِهِ، فَلَمْ يَدْرِ مَا يَقُولُ فَلْيُضْطَجِعْ	Sahih	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
783	380	Ş	إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَلْيَسْكُنْ أَطْرَافَهُ وَلَا يَتَمِيلْ كَمَا تَتَمِيلُ الْيَهُودُ فَإِنْ تَسَكَّنَ الْأَطْرَافَ فِي الصَّلَاةِ مِنْ تَمَامِ الصَّلَاةِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
784	381	G	إِذَا قَامَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ	Sahih	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
786	382	G	إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ، فَإِنْ الرَّحْمَةُ تَوَاجَّهَتْ فَلَا يَمْسَحُ الْخَصْيَ	Hasen	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
789	383	G	إِذَا قَدِمَ أَحَدُكُمْ عَلَى أَهْلِهِ مِنْ سَفَرٍ فَلْيَهْدِ لِأَهْلِهِ، فَلْيُطَرِّفْهُمْ وَلَوْ كَانَ حِجَارَةً	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
792	384	Ş	إِذَا قَرَأَ الْقَارِئُ فَأَخْطَأَ أَوْ لَحَنَ أَوْ كَانَ أَعْجَمِيًّا كَتَبَهُ الْمَلِكُ كَمَا أُنْزِلَ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi
796	385	G	إِذَا قَصَرَ الْعَبْدُ فِي الْعَمَلِ ابْتِلَاءَ اللَّهِ تَعَالَى بِالْهَيْمِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Yanlış Bilgi Aktarımı	Tenkit Yok
797	386	G	إِذَا قَضَى اللَّهُ تَعَالَى لِعَبْدٍ أَنْ يَمُوتَ بَارِضٍ جَعَلَ لَهُ إِلَيْهَا حَاجَةٌ	Hasen	Hasen	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
799	387	Ş	إِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ الصَّلَاةَ فِي مَسْجِدِهِ، فَلْيَجْعَلْ لِبَيْتِهِ نَصِيبًا مِنْ صَلَاتِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَاعِلٌ فِي بَيْتِهِ مِنْ صَلَاتِهِ خَيْرًا	Sahih	Sahih	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
800	388	G	إِذَا قَعَدَ أَحَدُكُمْ إِلَى أَخِيهِ فَلْيَسْأَلْهُ تَفَقُّهًا وَلَا يَسْأَلْهُ تَعَنُّتًا	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
802	389	G	إِذَا قَمَتَ فِي صَلَاتِكَ فَصَلِّ صَلَاةَ مُودِعٍ، وَلَا تَكَلِّمْ بِكَلَامٍ تَعْتَذِرُ مِنْهُ، وَاجْمَعْ الْإِيَّاسَ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ	Sahih	Hasen	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
807	390	G	إِذَا كَانَ آخِرُ الزَّمَانِ، وَاخْتَلَفَتْ الْأَهْوَاءُ فَعَلَيْكُمْ بِدِينِ أَهْلِ الْبَادِيَةِ وَالنِّسَاءِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
808	391	Ş	إِذَا كَانَ الْجِهَادُ عَلَى بَابِ أَحَدِكُمْ فَلَا يَخْرُجْ إِلَّا بِإِذْنِ أَبِيهِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
809	392	Ş	إِذَا كَانَ لِأَحَدِكُمْ شَعْرٌ فَلْيُغْرِمْهُ	Sahih	Merdud	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat

812	393	G	إِذَا كَانَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ لَابَدٌ لِلنَّاسِ فِيهَا مِنَ الدَّرَاهِمِ وَالذَّنَانِيرِ يُقِيمُ الرَّجُلُ بِهَا دِينَهُ وَدُنْيَاهُ	Sahih	Zayıf	Zayıf	Sahih	Teferrüd	Tenkit Yok
813	394	G	إِذَا كَانَ اثْنَانِ يَتَنَاجِيَانِ فَلَا تَدْخُلَ بَيْنَهُمَا	Hüküm Yok	Makbul	Zayıf	Sahih	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
817	395	G	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نُودِيَ أَيْنَ أَبْنَاءُ السُّتَيْنِ؟ وَهُوَ الْعَمْرُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ} [فاطر: 37]	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Metrûkü'l-Hadîs	Tenkit Yok
818	396	G	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ لَا يَرْفَعَنَّ أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ كِتَابَهُ قِيلَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Çok Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
819	397	Ş	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دَعَا اللَّهُ تَعَالَى عَبْدًا مِنْ عِبِيدِهِ، فَيَقِفُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَيَسْأَلُهُ عَنْ جَاهِهِ كَمَا يَسْأَلُهُ عَنْ مَالِهِ	Zayıf	Mevzû	Merdud	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
822	398	Ş	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ مِنْ وَرَاءِ الْحَجَبِ: يَا أَهْلَ الْجُمُعِ غَضُّوا أَبْصَارَكُمْ عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ حَتَّى تَمُرَ	Sahih	Mevzû	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Veri Analizi
823	399	G	إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ: مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَغَيْرِ اللَّهِ فَيُطْلَبُ ثَوَابُهُ مِمَّنْ عَمِلَهُ لَهُ	Zayıf	Hüküm Yok	Merdud	Hasen	Metrûkü'l-Hadîs	Tenkit Yok
825	400	G	إِذَا كَانَتْ أُمُورُكُمْ خَيْرًا مِنْكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ سُمَخَاءَكُمْ، وَأُمُورُكُمْ شُرَى بَيْنَكُمْ، فَظَهَرَ الْأَرْضَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ بَطْنِيهَا، وَإِذَا كَانَتْ أُمُورُكُمْ شَرًّا مِنْكُمْ، وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بَخْلَاءَكُمْ وَأُمُورُكُمْ إِلَى نَسَانِكُمْ، فَبِطْنِ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Teferrüd	Tenkit Yok
829	401	Ş	إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً فَلْيُؤْمِرْهُمْ أَقْرَبُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَأَكْبَرُهُمْ سِنًا، فَإِنْ كَانُوا فِي السِّنِّ سَوَاءً فَأَحْسَنُهُمْ وَجْهًا"	Zayıf	Sahih	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
830	402	G	إِذَا كَبُرَ الْعَبْدُ سَتَرَتْ تَكْبِيرَتُهُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
831	403	Ş	إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ كِتَابًا فَلْيَتَرَبَّهْ، فَإِنَّهُ أَنْجَحَ لِحَاجَتِهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
832	404	G	إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى أَحَدٍ فَلْيَبْدَأْ بِنَفْسِهِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
833	405	G	إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى إِنْسَانٍ فَلْيَبْدَأْ بِنَفْسِهِ، وَإِذَا كَتَبَ فَلْيَتَرَبَّ كِتَابَهُ فَهُوَ أَنْجَحُ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Metrûkü'l-Hadîs	Tenkit Yok
834	406	G	إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، فَلْيَمِدَّ الرَّحْمَنَ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
835	407	G	إِذَا كَتَبْتَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَبَيْنَ السَّيْنِ فِيهِ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sihhat	Sihhat
836	408	G	إِذَا كَتَبْتَ فَضَعْ قَلَمَكَ عَلَى أُنْثَى، فَإِنَّهُ أَذْكَرُ لَكَ	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok

837	409	G	إِذَا كَتَبْتُمْ الْحَدِيثَ فَاتَّكِبُوهُ بِإِسْنَادِهِ، فَإِنْ يَكُ حَقًّا كُنْتُمْ شُرَكَاءَ فِي الْأَجْرِ، وَإِنْ يَكُ بَاطِلًا كَانَ وَزْرُهُ عَلَيْهِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
838	410	Ş	إِذَا كَثُرَتْ ذُنُوبُ الْعَبْدِ فَلَمْ يَكُنْ لَهُ مِنَ الْعَمَلِ مَا يُكَفِّرُهَا ابْتِلَاهُ اللَّهُ بِالْحَزَنِ لِيُكَفِّرَهَا عَنْهُ بِهِ	Hasen	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
841	411	Ş	إِذَا كُنْتُمْ فِي سَفَرٍ فَأَقْلُوا الْمُكْتَّ فِي الْمَنَازِلِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
842	412	G	إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فَلَا يَتَّجِي رَجُلَانِ دُونَ الْآخَرِ، حَتَّى تَخْتَلَطُوا بِالنَّاسِ، فَإِنَّ ذَلِكَ يُخْزِنُهُ	Sahih	Makbul	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
845	413	G	إِذَا لَعَنَ آخَرُ هَذِهِ الْأُمَّةَ أَوَّلَهَا فَمَنْ كَتَمَ حَدِيثًا فَقَدْ كَتَمَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيَّ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
848	414	Ş	إِذَا لَمْ يُبَارَكِ لِلرَّجُلِ فِي مَالِهِ جَعَلَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
849	415	G	إِذَا مَاتَ الْمَيِّتُ تَقُولُ الْمَلَائِكَةُ: مَا قَدِمَ؟ وَتَقُولُ النَّاسُ: مَا خَلَفَ؟	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
850	416	G	إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٌ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٌ يَنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ	Zayıf	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
852	417	G	إِذَا مَاتَ صَاحِبُكُمْ فَدَعُوهُ لَا تَقْعُوا فِيهِ	Sahih	Sahih	Zayıf	Sahih	Sihhat	Tenkit Yok
853	418	G	إِذَا مَاتَ صَاحِبٌ بِدْعَةٍ فَقَدْ فَتَحَ فِي الْإِسْلَامِ فَتْحٌ	Zayıf	Merdud	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok
854	419	Ş	إِذَا مَاتَ وَلَدُ الْعَبْدِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِمَلَائِكَتِهِ: قَبِضْنَاهُ وَلَدَ عَبْدِي؟ فَيَقُولُونَ: نَعَمْ، فَيَقُولُ: قَبِضْنَاهُ ثَمَرَةً فَوَادِهِ؟ فَيَقُولُونَ: نَعَمْ، فَيَقُولُ: مَاذَا قَالَ عَبْدِي؟ فَيَقُولُونَ: حَمْدُكَ وَاسْتِرْجَاعُ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: ابْنُوْا لِعَبْدِي بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَسَمُّوْهُ بِبَيْتِ الْحَمْدِ	Hasen	Hasen	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
856	420	G	إِذَا مَدَحَ الْفَاسِقُ غَضِبَ الرَّبُّ، وَاهْتَرَأَ لِذَلِكَ الْعَرْشُ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
857	421	G	إِذَا مَرَرْتَ بِبَلَدَةٍ لَيْسَ فِيهَا سُلْطَانٌ فَلَا تَدْخُلْهَا، إِنَّمَا السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ وَرَمْحُهُ فِي الْأَرْضِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	İnkıât	Tenkit Yok
859	422	Ş	إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا، قَالُوا: وَمَا رِيَاضُ الْجَنَّةِ؟ قَالَ: حُلُقُ الذِّكْرِ	Sahih	Sahih	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
865	423	G	إِذَا مَرَضَ الْعَبْدُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Metrûkü'l-Hadîs	Tenkit Yok
867	424	Ş	إِذَا مَشَتْ أَمْتِي الْمُطْبِطَاءُ وَخَدَمَهَا أَبْنَاءُ الْمُلُوكِ أَبْنَاءُ فَارِسٍ وَالرُّومِ، سَلَّطَ اللَّهُ شِرَارَهَا عَلَى خِيَارِهَا	Hasen	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi
868	425	Ş	إِذَا نَادَى الْمَنَادُ فَتَحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَاسْتَجِيبَ الدُّعَاءُ	Sahih	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Veri Analizi

869	426	Ş	إِذَا نَزَلَ الرَّجُلُ بِقَوْمٍ فَلَا يَصُمُ إِلَّا بِأَذْنِهِمْ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
871	427	Ş	إِذَا نَزَلَ بِكُمْ كَرَّبٌ أَوْ جَهْدٌ أَوْ بَلَاءٌ، فَقُولُوا: اللَّهُ اللَّهُ رَبَّنَا لَا شَرِيكَ لَهُ	Hasen	Zayıf	Sahih Ligyrih	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
873	428	Ş	إِذَا نَسِيَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَذْكُرَ اسْمَ اللَّهِ عَلَى طَعَامِهِ، فَلْيَقُلْ إِذَا ذَكَرَ: بِسْمِ اللَّهِ أَوَّلَهُ وَآخِرَهُ	Hasen	Sahih	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Istılah/ (Sahih Hadis)
877	429	G	إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ يَصَلِّي، فَلْيَرْفُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ، فَإِنْ أَحَدُكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ يَذْهَبُ يَسْتَعْفِفُ فَيَسْبُغُ نَفْسَهُ	Sahih	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
878	430	Ş	إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَلْيَتَحَوَّلْ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ إِلَى غَيْرِهِ	Sahih	Sahih	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
879	431	G	إِذَا نَمَتُمْ فَاطْفَنُوا الْمَصْبَاحَ، فَإِنَّ الْفَارَةَ تَأْخُذُ الْفَتِيلَةَ فَتَحْرِقُ أَهْلَ الْبَيْتِ، وَأَغْلِقُوا الْأَبْوَابَ، وَأَوْكِنُوا الْأَسْقِيَةَ، وَخَمِّرُوا الشَّرَابَ"	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
880	432	G	إِذَا تَهَقَّ الْحَمَازُ فَتَعَوَّدُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Sahih	Metrûkü'l-Hadîs	Tenkit Yok
881	433	G	إِذَا نُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَتَحَتِ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَاسْتَجِيبَ الدُّعَاءُ	Hasen	Hasen	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
885	434	Ş	إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ عَقْرَبًا وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَقْتُلْهَا بِتَغْلِهِ الْيُسْرَى	Hasen	Makbul	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Istılah/ (Münkati)
886	435	G	إِذَا وَجَدْتَ الْقَمْلَةَ فِي الْمَسْجِدِ فَلْتَقَهَا فِي ثَوْبِكَ حَتَّى تَخْرُجَ	Hasen	Hüküm Yok	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
891	436	G	إِذَا وَضَعَ الطَّعَامَ فَخَذُوا مِنْ حَافَتِهِ، وَذَرَوْا وَسْطَهُ، فَإِنَّ الْبَرْكَهَ تَنْزِلُ فِي وَسْطِهِ	Sahih	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
892	437	G	إِذَا وَضَعْتَ جَنْبَكَ عَلَى الْفِرَاشِ، وَقَرَأْتَ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ، وَاقْلُ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، فَقَدْ أَمِنْتَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا الْمَوْتَ	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
894	438	G	إِذَا وَعَدَ الرَّجُلُ أَخَاهُ، وَمِنْ بَيْتِهِ أَنْ يَقِي لَهُ، فَلَمْ يَفِ، وَلَمْ يَجِئْ لِلْمِيعَادِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Münkerü'l-Hadîs	Tenkit Yok
895	439	G	إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ فَإِنْ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاءٌ وَفِي الْآخَرَى شِفَاءٌ	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
896	440	G	إِذَا وَقَعَتْ فِي وَرْطَةٍ فَقُلْ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَصْرِفُ بِهَا مَا شَاءَ مِنْ أَنْوَاعِ الْبَلَاءِ	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
897	441	G	إِذَا وَقَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ الْعَظِيمِ فَقُولُوا: حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
900	442	Ş	إِذَا وَلِيَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيُحْسِنْ كَفَنَهُ، فَإِنَّهُمْ يُبْعَثُونَ فِي أَكْفَانِهِمْ، وَيَتَزَاوَرْنَ فِي أَكْفَانِهِمْ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
903	443	G	اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا، يَقُولُ الْمَنَافِقُونَ: إِنَّكُمْ تَرَاوُونَ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	İrsâl	Tenkit Yok

904	444	G	اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا خَامِلًا، قِيلَ: وَمَا الذِّكْرُ الْخَامِلُ؟ قَالَ: الذِّكْرُ الْخَفِيُّ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
906	445	G	أَذْنُ لِي أَنْ أَحَدَّثَ عَنْ مَلِكٍ، مِنْ مَلَائِكَةِ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ حَمَلَةٍ الْعَرْشِ، مَا بَيْنَ شَحْمَةِ أُذُنِهِ إِلَى عَاتِقِهِ مَسِيرَةٌ سَبْعُمِائَةِ سَنَةٍ	Zayıf	Sahih	Zayıf	Sahih	Teferrüd	Sihhat
907	446	Ş	أَذْيَبُوا طَعَامَكُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ وَالصَّلَاةِ، وَلَا تَنَامُوا عَلَيْهِ فَتَقْسُو قُلُوبُكُمْ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
908	447	Ş	أَرَأَيْتُمْ أَمَّتِي بِأَمَّتِي أَبُو بَكْرٍ، وَأَشَدُّهُمْ فِي دِينِ اللَّهِ عَمْرٌ، وَأَصْدَقُهُمْ حَيَاءً عُثْمَانُ، وَأَقْضَاهُمْ عَلِيٌّ، وَأَقْرَضَهُمْ رَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، وَأَقْرَبُهُمْ أَبِي، وَأَعْلَمُهُمْ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ، أَلَا وَإِنْ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِيْنٌ، وَأَمِيْنُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
912	448	G	أَرْبَعٌ إِذَا كُنَّ فِيكَ فَلَا عَلَيْكَ مَا فَاتَكَ مِنَ الدُّنْيَا: صِدْقُ الْحَدِيثِ، وَحِفْظُ الْأَمَانَةِ، وَحُسْنُ الْخُلُقِ، وَعَقَّةُ مَطْعَمٍ	Hasen	Hasen	Hasen	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
915	449	Ş	أَرْبَعٌ دَعَوَاتٌ لَا تَرُدُّ: دَعْوَةُ الْحَاجِّ حَتَّى يَرْجِعَ، وَدَعْوَةُ الْغَازِي حَتَّى يَصْدُرَ، وَدَعْوَةُ الْمَرِيضِ حَتَّى يَبْرَأَ، وَدَعْوَةُ الْإِخِ لْإِخِيهِ بَظْهَرِ الْغَيْبِ، وَأَسْرَعُ هَوْلَاءِ الدَّعَوَاتِ إِجَابَةُ دَعْوَةِ الْإِخِ لْإِخِيهِ بَظْهَرِ الْغَيْبِ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
917	450	G	أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ حَرَمَةُ اللَّهِ عَلَى النَّارِ وَعَصَمَهُ مِنَ الشَّيْطَانِ: مَنْ مَلَكَ نَفْسَهُ حِينَ يَرْغَبُ، وَحِينَ يَرْهَبُ، وَحِينَ يَشْتَهِي، وَحِينَ يَغْضَبُ، وَأَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ نَشْرٌ اللَّهُ عَلَيْهِ رَحْمَتُهُ وَأَدْخَلَهُ جَنَّتَهُ: مَنْ أَوَى مُسْكِينًا، وَرَحِمَ الضَّعِيفَ، وَرَفَقَ بِالْمَمْلُوكِ، وَأَنْفَقَ عَلَى الْوَالِدَيْنِ	Sahih	Zayıf	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
918	451	G	أَرْبَعٌ مَنْ أُعْطِيَهُنَّ فَقَدْ أُعْطِيَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ: لِسَانٌ ذَاكِرٌ، وَقَلْبٌ شَاكِرٌ، وَبَدَنٌ عَلَى الْبَلَاءِ صَابِرٌ، وَزَوْجَةٌ لَا تَبْغِيهِ خَوْنًا فِي نَفْسِهَا وَمَالِهِ	Hasen	Makbul	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
919	452	Ş	أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: الْحَيَاءُ، وَالْتَعَطُّ، وَالتَّكَافُ، وَالسَّبَوَاكُ	Hasen	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
920	453	Ş	أَرْبَعٌ مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ: أَنْ تَكُونَ رَوْحَتُهُ صَالِحَةً، وَأَوْلَادُهُ أَبْرَارًا، وَحُلُطَاؤُهُ صَالِحِينَ، وَأَنْ يَكُونَ رِزْقُهُ فِي بَلَدِهِ	Zayıf	Merdud	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Sihhat
921	454	Ş	أَرْبَعٌ مِنَ الشَّقَاءِ: جُمُودُ الْعَيْنِ، وَقَسْوَةُ الْقَلْبِ، وَالْجِرْصُ، وَطُولُ الْأَمَلِ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlû
922	455	G	أَرْبَعٌ لَا يَشْبَعْنَ مِنْ أَرْبَعٍ: عَيْنٌ مِنْ نَظَرٍ، وَأَرْضٌ مِنْ مَطَرٍ، وَأَنْثَى مِنْ ذَكَرٍ، وَعَالِمٌ مِنْ عِلْمٍ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Tenkit Yok

924	456	Ş	أَرْبَعٌ قَبْلَ الظُّهْرِ كَعَدْلِهِنَّ بَعْدَ الْعِشَاءِ، وَأَرْبَعٌ بَعْدَ الْعِشَاءِ كَعَدْلِهِنَّ مِنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ	Hüküm Yok	Zayıf	Hasen	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
925	457	Ş	أَرْبَعٌ لَا يُصْبِنُ إِلَّا بِعُجْبٍ: الصَّمْتُ وَهُوَ أَوَّلُ الْعِبَادَةِ، وَالتَّوَاضُّعُ، وَذِكْرُ اللَّهِ، وَقِلَّةُ الشَّيْءِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
927	458	Ş	أَرْبَعٌ أَنْزَلْنَ مِنْ كُنْزِ تَحْتِ الْعَرْشِ: أُمُّ الْكِتَابِ، وَآيَةُ الْكُرْسِيِّ، وَخَوَاتِيمُ الْبَقَرَةِ، وَالْكُوشَرُ	Sahih	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat-Tahrîc Usûlü
933	459	Ş	أَرْبَعَةٌ تَجْرَى عَلَيْهِمْ أَجُورُهُمْ بَعْدَ الْمَوْتِ: مَنْ مَاتَ مُرَاطِبًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَمَنْ عَلَّمَ عِلْمًا أَجْرِي لَهُ عَمَلُهُ مَا عَمِلَ بِهِ، وَمَنْ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَجْرُهَا يَجْرِي لَهُ مَا وَجَدَتْ، وَرَجُلٌ تَرَكَ وَلَدًا صَالِحًا فَهُوَ يَدْعُو لَهُ	Zayıf	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
935	460	Ş	أَرْبَعَةٌ مِنْ كُنْزِ الْجَنَّةِ: إِخْفَاءُ الصَّدَقَةِ، وَكُتْمَانُ الْمُصِيبَةِ، وَصِلَةُ الرَّحِمِ، وَقَوْلُ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
938	461	Ş	أَرْبَعُونَ دَارًا جَارَ	Sahih	Sahih	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
939	462	Ş	أَرْجَعْنَ مَأْزُورَاتٍ غَيْرَ مَأْجُورَاتٍ	Sahih	Zayıf	Merdud	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
941	463	Ş	أَرْحَمُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمُكَ مَنْ فِي السَّمَاءِ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
949	464	Ş	أَرْفَعُوا السِّنْتَكَمُ عَنِ الْمُسْلِمِينَ، وَإِذَا مَاتَ أَحَدٌ مِنْهُمْ فَقُولُوا فِيهِ خَيْرًا	Hasen	Merdud	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
950	465	Ş	أَرْقَاءُكُمْ أَرْقَاءُكُمْ، فَاطْعُمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَالْبِسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ، وَإِنْ جَاعُوا بِذَنْبٍ لَا تُرِيدُونَ أَنْ تَغْفِرُوهُ فَيُفِيعُوا عِبَادَ اللَّهِ وَلَا تُعَذِّبُوهُمْ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
953	466	G	أَرْكَبُوا هَذِهِ الدَّوَابَّ سَالِمَةً وَابْتَدَعُوهَا (1) سَالِمَةً، وَلَا تَتَّخِذُوهَا كِرَاسِي لِأَحَادِيثِكُمْ فِي الطَّرِيقِ وَالْأَسْوَاقِ قُرْبَ مَرْكُوبَةٍ خَيْرٌ مِنْ رَاكِبِهَا وَأَكْثَرُ ذِكْرًا لِلَّهِ مِنْهُ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
958	467	Ş	أَرْهَقُوا الْقَبِيلَةَ	Sahih	Zayıf	Sahih	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi
960	468	Ş	أَرْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبِّكَ اللَّهُ، وَأَرْهَدْ فِيمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ يُحِبِّكَ النَّاسُ	Sahih	Merdud	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
961	469	Ş	أَرْهَدْ النَّاسَ فِي الْعَالَمِ أَهْلُهُ وَجِيرَانُهُ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendirilmesi
962	470	Ş	أَرْهَدْ النَّاسَ فِي الْأَنْبِيَاءِ وَأَشْدُّهُمْ عَلَيْهِمُ الْأَقْرَبُونَ	Zayıf	Mevzû	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
968	471	G	اسْتَنْتَرُوا فِي صَلَاتِكُمْ وَلَوْ بِسَهْمٍ	Sahih	Zayıf	Zayıf	Zayıf	İrsâl	Tenkit Yok

969	472	G	اسْتَبْتَمَامَ الْمَعْرُوفِ أَفْضَلُ مِنْ إِبْتِدَائِهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Metrûkü'l- Hadîs	Tenkit Yok
971	473	G	اسْتَحْيَ مِنَ اللَّهِ اسْتِحْيَاءَكَ مِنْ رَجُلَيْنِ مِنْ صَالِحِي عَشِيرَتِكَ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
972	474	G	اسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى حَقَّ الْحَيَاءِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَسَمَ بَيْنَكُمْ أَخْلَاقَكُمْ كَمَا قَسَمَ بَيْنَكُمْ أَرْزَاقَكُمْ	Hasen	Hasen	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
473	475	Ş	اسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى حَقَّ الْحَيَاءِ مَنْ اسْتَحْيَى مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَلْيَحْفَظِ الرَّأْسَ وَمَا وَعَى، وَلْيَحْفَظِ الْبَطْنَ وَمَا حَوَى، وَلْيَذْكُرِ الْمَوْتَ وَالْبُلَى وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ اسْتَحْيَا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ	Sahih	Merdud	Sahih	Hasen	Tenkit Yok	Sıhhat- Tahrîc Usûlü
975	476	Ş	اسْتَرْشِدُوا الْعَاقِلَ تَرَشُّدُوا وَلَا تَقْصُوهُ فَتَنْدُمُوا	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
977	477	Ş	اسْتَشْفُوا بِمَا حَمَدَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ نَفْسَهُ قَبْلَ أَنْ يَحْمَدَهُ خَلْقُهُ، وَبِمَا مَدَحَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ نَفْسَهُ: {الْحَمْدُ لِلَّهِ}، وَ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، فَمَنْ لَمْ يَشْهَدْ الْقُرْآنَ فَلَا شَفَاءَ لِلَّهِ	Hüküm Yok	Merdud	Merdud	Zayıf	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
978	478	Ş	اسْتَعْبُوا الْخَيْلَ فَإِنَّهَا تُعْتَبُ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
979	479	Ş	اسْتَعِذْ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِ الْمَوْتِ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
981	480	G	اسْتَعِذُوا بِاللَّهِ مِنْ طَمَعٍ يَهْدِي إِلَى طَمَعٍ، وَمِنْ طَمَعٍ يَهْدِي إِلَى غَيْرِ مَطْمَعٍ، وَمِنْ طَمَعٍ حَيْثُ لَا مَطْمَعٍ	Sahih	Makbul	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
985	481	G	اسْتَعِينُوا عَلَى إِنْجَاحِ حَوَائِجِكُمْ بِالْكُثْمَانِ، فَإِنَّ كُلَّ ذِي نِعْمَةٍ مَحْسُودٌ	Zayıf	Merdud	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tenkit Yok
986	482	Ş	اسْتَعِينُوا بِطَعْمِ السَّحَرِ عَلَى صِيَامِ النَّهَارِ، وَبِالْقِيلُولَةِ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ	Sahih	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
987	483	Ş	اسْتَعِينُوا عَلَى الرِّزْقِ بِالصَّدَقَةِ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendiril mesi
988	484	G	اسْتَعِينُوا عَلَى النِّسَاءِ بِالْعُرَى، فَإِنْ إِحْدَاهُنَّ إِذَا كَثُرَتْ ثِيَابُهَا وَأَحْسَنْتْ زِينَتُهَا أَغْجَبَهَا الْخُرُوجُ	Zayıf	Merdud	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Tenkit Yok
991	485	Ş	اسْتَفْتِ نَفْسَكَ وَإِنْ أَفْثَاكَ الْمَفْتُونُ	Hasen	Hasen	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Veri Analizi
992	486	G	اسْتَفْرِهُوا ضَحَايَكُمْ فَإِنَّهَا مَطَايِكُمْ عَلَى الصِّرَاطِ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
993	487	Ş	اسْتَقِمْ وَلِيُخَسِّنْ (1) خُلُقَكَ لِلنَّاسِ	Hasen	Hasen	Makbul	Hasen	Tahrîc Usûlü	Râvinin Değerlendiril mesi
994	488	Ş	اسْتَقِيمُوا وَلَنْ تَخْصُوا، وَاعْلَمُوا أَنْ خَيْرَ أَعْمَالِكُمُ الصَّلَاةُ، وَلَنْ يَحَافِظَ عَلَى الْوُضُوءِ إِلَّا مُؤْمِنٌ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı

995	489	Ş	اسْتَقِيمُوا وَنِعْمًا إِنَّ اسْتَقِيمَتَكُمْ، وَحَيْرَ أَعْمَالِكُمُ الصَّلَاةَ، وَلَنْ يَحَافِظَ عَلَى الْوُضُوءِ إِلَّا مُؤْمِنٌ	Sahih	Sahih Ligyrilh	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlû
996	490	G	اسْتَقِيمُوا لِقَرِيشٍ مَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَقِيمُوا لَكُمْ فَضَعُوا سِيُوفَكُمْ عَلَى عَوَاتِقِكُمْ ثُمَّ ابْيَدُوا خَضِرَاءَهُمْ	Hasen	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
999	491	G	اسْتَكْثَرُوا مِنَ النَّعَالِ، فَإِنَّ الرَّجُلَ لَا يَزَالُ رَاكِبًا مَا دَامَ مُنْتَعِلًا	Sahih	Zayıf	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1000	492	Ş	اسْتَكْثَرُوا مِنْ قَوْلٍ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، فَإِنَّهَا تَدْفَعُ تِسْعَةَ وَتَسْعِينَ بَابًا مِنَ التَّفْسِيرِ، أَذْنَاهَا اللَّهُمَّ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
1001	493	Ş	اسْتَكْثَرُوا مِنَ الْإِخْوَانِ فَإِنْ لَكَ مُؤْمِنٌ شَفَاعَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Sihhat	Sihhat
1002	494	G	اسْتَمْنَعُوا مِنْ هَذَا الْبَيْتِ فَإِنَّهُ قَدْ هُدِمَ مَرَّتَيْنِ وَيُرْفَعُ فِي الثَّلَاثَةِ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1005	495	G	اسْتَنْزِلُوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
1007	496	Ş	أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ دِينَكَ وَأَمَانَتَكَ وَحَوَاتِيمَ عَمَلِكَ	Sahih	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
1014	497	G/ Ş	اسْتَوْوُوا تَسْتَوْ قُلُوبُكُمْ، وَتَمَاسُّوا وَتَرَاحَمُوا	Zayıf	Zayıf	Sahih	Zayıf	Yanlış Bilgi Aktarımı	Münâvî'nin Hataları
1015	498	Ş	أَسَدُ الْأَعْمَالِ ثَلَاثَةٌ: ذَكَرَ اللَّهَ عَلَى كُلِّ حَالٍ، وَالْإِصْفَافُ مِنْ نَفْسِكَ، وَمَوَاسَاةُ الْآخِ فِي الْمَالِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
1016	499	G/ Ş	أَسْرَعَ الْأَرْضُ خَرَابًا يُسْرَاهَا ثُمَّ يُمْنَاهَا	Hasen	Hasen	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tahrîc Usûlû
1017	500	G/ Ş	أَسْرَعَ الْخَيْرِ ثَوَابًا: الْبِرُّ وَصَلَّةُ الرَّحِمِ، وَأَسْرَعَ الشَّرِّ عَقُوبَةٌ: الْبَغْيُ وَقَطِيعَةُ الرَّحِمِ	Hasen	Zayıf	Hasen	Çok Zayıf	Kaynak Kullanımı	Sihhat
1018	501	Ş	أَسْرَعَ الدُّعَاءِ إجابة دعاء غائبٍ لغائبٍ	Hasen	Zayıf	Makbul	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Câmiu's- Sağîr Ve Münâvî
1020	502	G	أَسَسَتْ السَّمَوَاتِ السَّبْعُ وَالْأَرْضُونَ السَّبْعُ عَلَى {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sihhat	Sihhat
1024	503	Ş	أَسْفَرُوا بِالْفَجْرِ فَإِنَّهُ أَعْظَمُ لِلْأَجْرِ	Sahih	Mütevâtîr	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	İstilah/ (Mütevâtir)
1031	504	Ş	اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ الَّذِي إِذَا دُعِيَ بِهِ أَجَابَ فِي ثَلَاثِ سُورٍ مِنَ الْقُرْآنِ: فِي الْبَقَرَةِ، وَالْإِمْرَانِ، وَطَةَ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
	505		Müdâvî'de 505. Numaralı Hadis Sehven Atlanmış.						
1032	506	G	اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ فِي هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ: {وَاللَّهُمَّ إِلَهَ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} وَفَاتِحَةِ آلِ عِمْرَانَ {اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ}	Sahih	Makbul	Makbul	Hasen	Farklı Tarikler	Tenkit Yok

1033	507	Ş	اسمُ الله الأعظم الذي إذا دُعي به أجاب في هذه الآية: قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ الآية	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
1034	508	Ş	اسمُ الله الأعظم الذي إذا دُعي به أجاب وإذا سُئل به أعطى دعوة يونس بن متى	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tenkit Yok
1037	509	G	اسمُ الله الأعظم الذي إذا دُعي به أجاب وإذا سُئل به أعطى دعوة يونس بن متى	Hasen	Makbul	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1041	510	Ş	أَشْبَهُ مَنْ رَأَيْتُ بِجَبْرِيلَ دُخِيَّةَ الْكَلْبِيِّ	Zayıf	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
1043	511	G	اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى الزُّنَاةِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
1045	512	G	اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ آذَانِي فِي عِثْرَتِي	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Sened Tespiti Ve Hadis Değerlendiril mesi	Tenkit Yok
1046	513	G	اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ ظَلَمَ مَنْ لَا يَجِدُ نَاصِرًا غَيْرَ اللَّهِ	Zayıf	Mevzû	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1047	514	Ş	اشْتَدَّى أَزْمَةُ تَنْفَرِجِي	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Sıhhat
1049	515	Ş	أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا لِلنَّاسِ فِي الدُّنْيَا أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Sahih	Sahih	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
1050	516	Ş	أَشَدُّ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابًا إِمَامٌ جَانِيزٌ	Hasen	Hasen	Makbul	Hasen	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendiril mesi
1051	517	G	أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ يَرَى النَّاسَ أَنْ فِيهِ خَيْرًا وَلَا خَيْرَ فِيهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
1053	518	G	أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعِهِ اللَّهُ بِعِلْمِهِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Teferrüd	Tenkit Yok
1054	519	Ş	أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءَ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ، يُبْتَلَى الرَّجُلُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ، فَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ صُلْبًا اشْتَدَّ بَلَاؤُهُ، وَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ رِقَّةٌ ابْتُلِيَ عَلَى قَدَرِ دِينِهِ، فَمَا يَبْرُحُ الْبَلَاءُ بِالْعَبْدِ حَتَّى يَتْرُكَهُ يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Veri Analizi
1057	520	G	أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءَ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الصَّالِحُونَ، لَقَدْ كَانَ أَحَدُهُمْ يُبْتَلَى بِالْفَقْرِ حَتَّى مَا يَجِدُ إِلَّا الْعَبَاءَ يَجُوبُهَا فَيَلْبَسُهَا، وَيُبْتَلَى بِالْقَمَلِ حَتَّى يَقْتُلَهُ، وَلَأَحَدُهُمْ كَانَ أَشَدَّ فَرَحًا بِالْبَلَاءِ مِنْ أَحَدِكُمْ بِالْعَطَاءِ	Sahih	Sahih	Makbul	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1058	521	G	أَشَدُّ النَّاسِ حَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ امْكَنَهُ طَلَبُ الْعِلْمِ فِي الدُّنْيَا فَلَمْ يَطْلُبْهُ، وَرَجُلٌ عِلِمَ عُلَمَاءَ فَانْتَفَعَ بِهِ مِنْ سَمْعِهِ دُونَهُ	Hüküm Yok	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Sıhhat

1062	522	G	أَشْرَفُكُمْ مَنْ غَلَبَ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَأَحْلَمَكُمْ مَنْ عَفَا بَعْدَ الْفُورَةِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1063	523	G	أَشْرَافُ أُمَّتِي حِمْلَةُ الْقُرْآنِ وَأَصْحَابُ اللَّيْلِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
1064	524	Ş	أَشْرَبُوا أَغْنَيْكُمْ مِنَ الْمَاءِ عِنْدَ الْوُضُوءِ وَلَا تَنْفُسُوا أَيْدِيَكُمْ فَإِنَّهَا مِرَاوِحُ الشَّيْطَانِ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Sıhhat
1065	525	Ş	أَشْرَفُ الْمَجَالِسِ مَا اسْتَقْبَلَ بِهِ الْقَبِيلَةَ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
1066	526	Ş	أَشْرَفُ الْإِيمَانِ أَنْ يَأْمَنَكَ النَّاسُ، وَأَشْرَفُ الْإِسْلَامِ أَنْ يَسْلَمَ النَّاسُ مِنْ لِسَانِكَ وَيَدِكَ، وَأَشْرَفُ الْهَجْرَةِ أَنْ تَهْجُرَ السِّنَاتِ، وَأَشْرَفُ الْجِهَادِ أَنْ تَقْتُلَ وَيُعْقَرَ فَرْسُكَ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
1068	527	Ş	أَشْفَعِ الْأَذَانَ وَأَوْتِرِ الْإِقَامَةَ	Hasen	Hasen	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Sıhhat
1069	528	G/ Ş	أَشْفَعُوا تُوجَرُوا	Zayıf	Zayıf	Makbul	Sahih	Tahrîc Usûlü	Tahrîc Usûlü
1071	529	Ş	أَشْفَى الْأَشْقِيَاءِ مَنْ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ فَقْرُ الدُّنْيَا وَعَذَابُ الْآخِرَةِ	Hasen	Hasen	Makbul	Mevzû	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
1073	530	Ş	أَشْكُرُ النَّاسَ لِلَّهِ أَشْكُرُهُمْ لِلنَّاسِ	Sahih	Merdud	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
1074	531	G	أَشْهَدُ بِاللَّهِ وَأَشْهَدُ لِلَّهِ لَقَدْ قَالَ لِي جَبْرِيلُ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ مَدْمَنَ الْخَمْرِ كَعَابِدٍ وَثَنٍ	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1080	532	G	أَصْحَابُ الْبَيْعِ كَلَابُ أَهْلِ النَّارِ	Zayıf	Hüküm Yok	Makbul	Zayıf	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
1081	533	Ş	أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَّاعِرُ كَلِمَةً لَبِيدٍ: أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Yanlış Bilgi Aktarımı
1082	534	Ş	أَصْدَقُ الْحَدِيثِ مَا غُطِسَ عِنْدَهُ	Hüküm Yok	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
1087	535	Ş	أَصْلُ كُلِّ دَاءٍ الْبَرْدَةُ	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Tahrîc Usûlü	Tahrîc Usûlü
1088	536	Ş	أَصْلَحُ بَيْنَ النَّاسِ وَلَوْ تَعَيَّي الْكَذِبُ	Zayıf	Mevzû	Zayıf	Mevzû	Tenkit Yok	Sıhhat
1089	537	Ş	أَصْلَحُوا دُنْيَاكُمْ، وَاعْمَلُوا لِآخِرَتِكُمْ كَاتِكُمْ تَمُوتُونَ عَدَا	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
1090	538	G	أَضْمِنُوا لِي سِتًّا مَنْ أَنْفُسِكُمْ أَضْمَنْ لَكُمْ الْجَنَّةَ: اصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ، وَأَوْفُوا إِذَا وَعَدْتُمْ، وَأَدُّوا إِذَا انْتَمَنْتُمْ، وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ، وَعُصُوا أَبْصَارَكُمْ، وَكَفُّوا أَيْدِيَكُمْ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Hasen	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
1095	539	Ş	أَضْمِنُوا لِي سِتًّا مَنْ أَنْفُسِكُمْ أَضْمَنْ لَكُمْ الْجَنَّةَ: اصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ، وَأَوْفُوا إِذَا وَعَدْتُمْ، وَأَدُّوا إِذَا انْتَمَنْتُمْ، وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ، وَعُصُوا أَبْصَارَكُمْ، وَكَفُّوا أَيْدِيَكُمْ	Sahih	Makbul	Sahih	Hasen	Tenkit Yok	Hadisin Farklı Tariklerine Dair
1096	540	Ş	أَطِبَ الْكَلَامَ، وَأَفْشَى السَّلَامَ، وَصَلَّ الْأَرْحَامَ، وَصَلَّ بِاللَّيْلِ وَالنَّاسِ نِيَامًا، ثُمَّ ادْخُلَ الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ	Zayıf	Zayıf	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti

1097	541	G	وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا فِيهَا مَوْضِعٌ شِبْرٍ إِلَّا وَفِيهِ جَبْهَةٌ مَلَكَ سَاجِدٌ يُسَبِّحُ اللَّهَ بِحَمْدِهِ	Zayıf	Makbul	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1101	542	Ş	أَطْعِمُوا طَعَامَكُمْ الْأَتَقِيَاءَ، وَأَوْلُوا مَعْرُوفَكُمْ الْمُؤْمِنِينَ	Hasen	Hasen	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Teâruz İddiası
1102	543	G	أَطْفَالُ الْمُؤْمِنِينَ فِي جَبَلٍ فِي الْجَنَّةِ يَغْفُلُهُمْ إِبْرَاهِيمُ وَسَارَةُ، حَتَّى يَرُدَّهُمْ إِلَى آبَائِهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Sahih	Sahih	Sahih	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1103	544	Ş	أَطْفَالُ الْمُشْرِكِينَ خَدَمَ أَهْلَ الْجَنَّةِ"	Hasen	Sahih	Zayıf	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
1106	545	G	اطْلُبُوا الْحَوَاجَّ إِلَى ذَوِي الرَّحْمَةِ مِنْ أُمَّتِي تُرْزَقُوا وَتَنْجَحُوا، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: رَحْمَتِي فِي ذَوِي الرَّحْمَةِ مِنْ عِبَادِي، وَلَا تَطْلُبُوا الْحَوَاجَّ عِنْدَ الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ فَلَا تُرْزَقُوا وَلَا تَنْجَحُوا، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: إِنَّ سَخَطِي فِيهِمْ	Zayıf	Zayıf	Merdud	Zayıf	Kaynak Kullanımı	Tenkit Yok
1107	546	G	اطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حَسَنِ الْوُجُوهِ	Hasen	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok
1108	547	Ş	اطْلُبُوا الْخَيْرَ دَهْرَكُمْ كُلَّهُ، وَتَعَرَّضُوا لِنَفَحَاتِ رَحْمَةِ اللَّهِ، فَإِنَّ اللَّهَ نَفَحَاتٍ مِنْ رَحْمَتِهِ، يُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَسَلِّطُوا اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَسْتَرْ عَوْرَاتِكُمْ، وَأَنْ يُوَمِّنَ رَوْعَاتِكُمْ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendiril mesi
1109	548	Ş	اطْلُبُوا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الْأَرْضِ	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
1110	549	Ş	اطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ، فَإِنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ	Zayıf	Mevzû	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Tenkit Yok
1112	550	Ş	اطْلُبُوا الْعِلْمَ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ فَإِنَّهُ مُيسَّرٌ لِطَالِبِهِ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
1114	551	Ş	اطْلُبُوا الْفَضْلَ عِنْدَ الرَّحَمَاءِ مِنْ أُمَّتِي تَعِيشُوا فِي أَكْنَافِهِمْ، فَإِنْ فِيهِمْ رَحْمَتِي، وَلَا تَطْلُبُوا مِنَ الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ فَإِنَّهُمْ يَنْتَظِرُونَ سَخَطِي	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
1116	552	Ş	اطْلُعْ فِي الْقُبُورِ وَاعْتَبِرْ بِالنُّشُورِ	Zayıf	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Sıhhat
1117	553	Ş	اطْلُغْتَ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتَ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ، وَاطْلُغْتَ فِي النَّارِ فَرَأَيْتَ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ	Sahih	Makbul	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
1120	554	G	اطُوبُوا ثِيَابَكُمْ تَرْجِعْ إِلَيْهَا أَرْوَاحُهَا، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا وَجَدَ ثَوْبًا مَطْوِيًّا يَلْبَسُهُ وَإِنْ وَجَدَهُ مَنْشُورًا لَيْسَهُ	Zayıf	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Sıhhat	Tenkit Yok
1121	555	G	أَطِيبِ الطَّيِّبِ الْمِسْكُ	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1124	556	G	أَطِيبِ اللَّحْمَ لَحْمَ الظَّهْرِ	Sahih	Sahih	Makbul	Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1128	557	Ş	أَعْبُدِ النَّاسَ أَكْثَرُهم تِلَاوَةً لِلْقُرْآنِ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü

1129	558	Ş	أَعْبُدِ النَّاسَ أَكْثَرُهم تِلَاوَةً للقرآن، وأَفْضَلُ العِبَادَةِ الدَّعَاءُ	Zayıf	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
1130	559	G	اعْبُدِ اللَّهَ لَا تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا، وَأَقِمِ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ، وَإِذِ الزَّكَاةَ المَفْرُوضَةَ، وَحُجَّ واعْتَمِرْ وَصُمْ رمضانَ، وانظرْ مَا تحبُّ للنَّاسِ أَنْ يَأْتُوهُ إِلَيْكَ فافْعَلْهُ بِهِمْ، وَمَا تَكْرَهُ أَنْ يَأْتُوهُ إِلَيْكَ فَذَرُهم مِنْهُ	Hüküm Yok	Hasen	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1142	560	Ş	اعْتَمُوا تَرْدَادُوا جَلْمًا	Sahih	Mevzû	Makbul	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Veri Analizi
1144	561	Ş	اعْتَمُوا خَالِفُوا عَلَى الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ	Zayıf	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Mevzû	Tenkit Yok	Veri Analizi
1145	562	Ş	أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ عَجَزَ عَنْ الدَّعَاءِ، وَأَبْخَلُ النَّاسِ مَنْ بَخِلَ بِالسَّلَامِ	Hasen	Sahih	Hasen	Sahih	Tenkit Yok	Sihhat
1149	563	G	أَعْرَبُوا القرآنَ وَالتَّمَسُّوا غَرَابِيَهُ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Çok Zayıf	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1150	564	Ş	أَعْرَبُوا الكلامَ كَيْ تُعْرَبُوا القرآنَ	Zayıf	Hüküm Yok	Mevzû	Çok Zayıf	Tenkit Yok	Istilah/ (Mudal)
1154	565	G	اعرفوا أنسابكم تصلوا أرحامكم، فإنه لا قرب بالرحم إذا قطعت، وإن كانت قريبة، ولا بعد بها إذا وصلت، وإن كانت بعيدة	Sahih	Makbul	Hüküm Yok	Sahih	Farklı Tarikler	Tenkit Yok
1155	566	Ş	أَعْرَوْا النساءَ يَلْزَمُنَ الْحِجَالَ	Zayıf	Makbul	Mevzû	Zayıf	Tenkit Yok	Sihhat
1156	567	Ş	أَعَزَّ أَمْرُ اللَّهِ يُعَزِّكَ اللَّهُ	Hüküm Yok	Mevzû	Mevzû	Mevzû	Tenkit Yok	Râvinin Değerlendiril mesi
1157	568	Ş	اعزل الأذى عن طريق المسلمين	Sahih	Hüküm Yok	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
1159	569	Ş	اعزلوا أو لا تغزلوا، مَا كَتَبَ اللَّهُ تعالى من نَسْمَةٍ هي كَانَتْهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا وَهي كَانَتْهُ	Hasen	Zayıf	Makbul	Zayıf	Tenkit Yok	Câmiu's- Sağır Ve Münâvî
1162	570	Ş	أَعْطُوا السَّائِلَ وَإِنْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ	Zayıf	Zayıf	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Tahrîc Usûlü
1164	571	G	أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَفُهُ	Zayıf	Hasen	Zayıf	Hasen	Zayıf Râvi	Tenkit Yok
1165	572	Ş	أَعْطَى وَلَا تُؤَكِّ قِيَوْمَكَ عَلَيْكَ	Sahih	Hasen	Sahih	Sahih	Tenkit Yok	Sihhat
1167	573	G	أَعْطِيَتْ سُورَةُ الْبَقَرَةِ مِنَ الذِّكْرِ الْأَوَّلِ، وَأَعْطِيَتْ طَهَ وَالطَّوَّاسِينَ وَالْحَوَامِيمَ مِنَ الْوُحُوشِ مُوسَى، وَأَعْطِيَتْ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَخَوَاتِيمَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ، وَالْمَفْصَلِ نَافِلَةً	Zayıf	Zayıf	Makbul	Zayıf	Sihhat	Tenkit Yok
1168	574	G	أَعْطِيَتْ آيَةُ الْكُرْسِيِّ مِنَ تَحْتِ الْعَرْشِ	Sahih	Hüküm Yok	Zayıf	Zayıf	Tahrîc Usûlü	Tenkit Yok

1169	575	Ş	أَعْطَيْتَ مَا لَمْ يُعْطِ أَحَدٌ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلِي: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، وَأَعْطَيْتَ مِفَاتِيحَ الْأَرْضِ وَسَمِّيتَ أَحْمَدَ، وَجَعَلْتَ لِي التُّرَابَ طَهْرًا وَجَعَلْتَ أُمَّتِي خَيْرَ الْأُمَمِ	Sahih	Hasen	Sahih	Zayıf	Tenkit Yok	Sıhhat
1171	576	Ş	أَعْطَيْتَ مَكَانَ التَّوْرَةِ السَّبْعَ الطَّوَالَ وَأَعْطَيْتَ مَكَانَ الزَّبُورِ الْمَنِينَ وَأَعْطَيْتَ مَكَانَ الْإِنْجِيلِ الْمَثَانِي، وَفَضَّلْتَ بِالْمُقَصَّلِ	Sahih	Zayıf	Makbul	Sahih	Tenkit Yok	Râvinin Tespiti
1173	577	G/Ş	أَعْطَيْتَ ثَلَاثَةَ خَصَالٍ: أَعْطَيْتَ صَلَاةَ فِي الصَّفَوفِ وَأَعْطَيْتَ السَّلَامَ وَهُوَ تَحِيَّةُ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَأَعْطَيْتَ آمِينَ "وَلَمْ يُعْطَهَا أَحَدٌ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ إِلَّا أَنْ يَكُونَ اللَّهُ أَعْطَاهَا هَارُونَ، فَإِنَّ مُوسَى كَانَ يَدْعُو وَيَوْمِنَ هَارُونَ"	Sahih	Hüküm Yok	Mevzû	Zayıf	Sıhhat	Sıhhat
1175	578	Ş	أَعْطَيْتَ سَبْعِينَ أَلْفًا مِنْ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ، وَجُوهُهُمْ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، فَاسْتَزِدْتُ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ فَرَادَنِي مَعَ كُلِّ وَاحِدٍ سَبْعِينَ أَلْفًا	Zayıf	Zayıf	Mütevâtir	Sahih	Sıhhat	Sıhhat
1177	579	Ş	أَعْطَيْتَ قَرِيشَ مَا لَمْ يُعْطِ النَّاسُ: أَعْطَوْا مَا أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ، وَمَا جَرَّتْ بِهِ الْأَنْهَارُ وَمَا سَالَتْ بِهِ السِّيُولُ	Zayıf	Hüküm Yok	Hüküm Yok	Zayıf	Tenkit Yok	Münâvî'nin Hataları
1180	580	G	أَعْظَمُ الْخَطَايَا اللِّسَانُ الْكَذُوبُ	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Zayıf	Hadis Lafızları	Tenkit Yok